

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

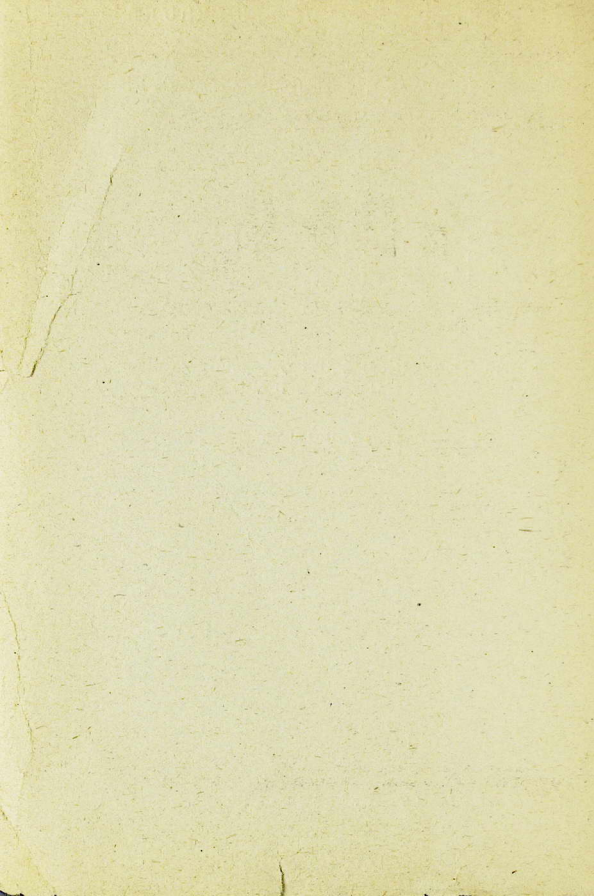
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՍԱՐ. ՍԱՐԳՍԻՅԱՆ, ՍԻՄ. ՀԱՄԱԼՏԱՆ ՅԵՎ ՈՒՐԻՇՆԵՐԸ

Ղ Ր Ի Մ

ՋԵՌՆԱՐԿ ՂՐԻՄԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՅԵՎ
ԿՈՒԼՏՏԻՄՆԱՐԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՍԻՄ. ՀԱՄԱԼՏԱՆԻ

խմբագրությամբ յեվ առաջաբանով

— ≡ Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Ջ Ա Ր Դ ≡ —

Ղրիմուստոզկոմատի Ակադեմիական Խորհրդի կողմից հանձնարարված է Ղրիմի հայկական դպրոցների IV յեվ V խմբակների համար.

Գրանցված № 5729(բ).

պատվեր № 892.

Տիրած 1070

Պետրատի յերկրորդ տպարան Յերևանում.

Յ Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Ո Ս Ք

Ղրիմի հալկական, ինչպես և առհասարակ ազգային փոքրամասնութիւններէ, դպրոցներէ ցափոտ կողմերից մեկն և դասագրքերի խնդիրը: Ճիշտ և, այդ տեսակետից մեր հալկական դպրոցները գտնվում են անհամեմատ ալելի նպաստավոր պայմաններէ մեջ, քան, դիցուք, հունական կամ բուլղարական դպրոցները. Հայպետհրատի լեռանդուն գործունեությունիւն շը-նորհիվ մենք վերջին տարիներս ունենք բավականին հաջող դասագրքեր ու ձեռնարկներ վոչ միայն առաջին, այլ և լերկրորդ աստիճանի աշխատանքային դպրոցներէ համար: Սակայն հազիվ թե կարելի լինի ապացուցելու այն պարզ ու ակներև ճշմարտութիւնը, վոր Հայաստանում կազմված ու հրատարակված դասագրքերը, վորքան ել նրանք հաջող լինեն, վորքան ել համապատասխան լինեն ծրագրային-մեթոդական ու մանկավարժական-մանկարանական պահանջներին, վոչ մի դեպքում չեն կարող միանգամայն բավարարել Ղրիմի (կամ վորեւէ այլ լերկրամասի) հալկական դպրոցներին. դա միանգամայն պարզ և, քանի վոր խորհրդային աշխատանքային դպրոցի ծրագրային առանցքը կազմում և լերկրագիտական, տեղագրական, գավառագիտական նյութը:

Այդ դրութիւնից դուրս գալու համար կա մի արմատական լելք—դասագրքերը հրատարակել հենց տեղումը: Գծրախտարար, այդ լելքը Ղրիմի պայմաններում ազգային փոքրամասնութիւններէ նկատմամբ անխրազորժելի չե. մենք ունենք տասնյակ մանր-ազգութիւններ, վորոնցից ամեն մեկը ունի մի-լերկու տասնյակ դպրոց. այդ դպրոցներէ համար հատուկ դասագրքեր կազմելու ու հրատարակելու համար մենք վոչ հնարավորութիւն ունենք (հեղինակներ, ապարաններ և այլն) և վոչ ել միջոցներ: Մնում և, ուրեմն, ոպտագործել ազգային-կուլտուրական խոշոր կենտրոններում հրատարակվող դասագրքերն ու ձեռնարկները, իսկ նրանց տեղագրական-գավառագիտական բացը լրացնելու համար կազմել ու հրատարակել հատուկ ձեռնարկ քիչ-շատ խոշոր ազգութիւններէ լելվով: Ահա հենց այդ տեսակետով առաջնորդվում և Ղրիմի Լուսժողովատար, հրատարակելով այսորինակ ձեռնարկներ գերմանական, հունական, հալկական, հրեական, ուկրաինական ու բուլղարական դպրոցներէ համար:

Ներկա ձեռնարկը նշանակվում և Ղրիմի հալկական 1 աստիճանի դպրոցներէ 1Մ խմբակի համար, ուր, բոտ հնգամյա դասընթացքով դպրոցներէ ծրագրաբաշխմանը, հիմնական կոմպլեքսային նյութն և Ղրիմը իր աշխարագրական, պատմական, ազգագրական, արդյունաբերական, գյուղատնտեսական և այլ կողմերով, իր անցյալով ու ներկայով: Սակայն, ներկա ձեռնարկը կարող և ու պետք և ոգտակար լինի ու լրացուցիչ նյութ մատակարարելու համար:

բարի նաև 1-աստիճանի զարգացի մյուս խմբակներին (III V) II աստիճանի զարգացներին, հասակավորների զբաղիտութիւն զարգացներին և այլն:

Մենք ամեն կերպ աշխատել ենք ձեռնարկը դարձնել վորքան կարելի չէ լրիվ և միևնույն ժամանակ մատչելի, հետաքրքրական ու զեղարվեստական: Քե վորքան դա հաջողվել է—թող դատեն ընկեր-ուսուցիչները, աշակերտութիւնը և ընթերցողները:

Պակասութիւններ ու բացեր, անշուշտ, կան. իբրև առաջին փորձ կատարված համեմատարար կարճ ժամանակամիջոցում, առանց նախնական փորձառութիւն ու բավականին դժվար պայմաններում, նա անշուշտ, զերծ չէ խոշոր պակասներից, գուցէ և սխալներից: Մենք համոզված ենք, վոր ձեռնարկի գործադրութիւն պրոցեսում ընկեր-ուսուցիչները կլրացնեն յետո՞ք թողր նկատողութիւնները, լրացումները և ուղղումները չեն զլանա հայասնելու մեզ—հետևյալ հրատարակութիւնների համար: Անհրաժեշտ ենք համարում նախագգուշացնել, վոր ներկա ձեռնարկը, լինելով հիմնական դասագիրքը 1 աստիճանի IV խմբակի համար, չի պարփակում հարլուր տոկոսով այդ խմբակի ծրագիրը և չի փոխարինում ամբողջովին այդ խմբակի համար ընդունված ու հանձնարարված ընթերցանութիւն գիրքը: Բաց միևնույն ժամանակ, կրկնում ենք, նա շատ ոգտակար կլինի և մյուս խմբակներէ համար:

Ներկա ձեռնարկի հիմնական հեղինակն է Կերչի հայկական ընկ. Մարտունու անվան յոթնամյակի նախկին վարիչ ընկ. Սարխէկ Սարգսյանը. սակայն, մենք չենք սխալվի, չեթէ համարենք նրան կոլլեկցիոլ աշխատանքի արդյունք, քանի վոր նրան կազմելու աշխատանքին բացի ընկ. Սարգսյանից ու տողերս գրողից յեռանդուն մասնակցութիւն են ունեցել Սիմֆերոպոլի հայկական յոթնամյակի դասատուները—ընկ. ընկ. Հ. Հովակիմյանը և Մ. Լյոզիցյանը այլ և մեր լերկու բանաստեղծները՝ ընկ. ընկ. Սիմ. Բաբի-յանը և Վոն. Անոփյանը, վորոնց պարտական ենք ձեռնարկի զեղարվեստական կողմը:

Հիշածս ընկերներին հայտնում ենք մեր ջերմ շնորհակալութիւնը:

ՄԻՄ. ՀԱՄԱԼԹԱՆ

1930 թ. 18 հունվ.
Սիմֆերոպոլ (Ղերիմ)

Ի Ղ Ր Ի Մ Ը

Ղրիմի հարավային մասում կան բարձր լեռներ: Յեթե բարձրանաս այդ լեռներից մեկի վրա ու շուրջդ նայես, կրտեսնես՝ հյուսիսային մասում տարածվում են լայն տափաստանները (ստեպներ), հարավային մասը լեռնոտ է տեղ-տեղ յերևում են անտառներ: Բայց երբ շատ հեռուն ես նայում չորս կողմդ, տեսնումես, վոր Ղրիմը համարյա թե ամբողջովին շրջապատված է ջրերով, միայն հյուսիսային մասում մի փոքր հողամասով նա միանում է Ուկրայնայի հետ: Այդ փոքր հողամասը Պերեկովյի պարանոցն է, վորը ունի ընդամենը 7—8 կիլոմետր լայնութուն: Ղրիմը թերակղզի չէ Այդ թերակղզին ունի շատ հետաքրքիր անցյալ:

Ղրիմի արևելյան և արևմտյան ափերում կան շատ հարմար նավահանգիստներ: Այդ նավահանգիստների պատճառով շատ հին ժամանակներում հզոր պետութունները գալիս են, զբաղվում Ղրիմը և ոգտվում այդ նավահանգիստներից:

Ղրիմի նավահանգստային քաղաքները միշտ ել հայտնի յեն յեղել իրանց զարգացած առևտրով: Հարավային մասում նավահանգիստներ չկա: Այդ մասում զարգացած եր գյուղատնտեսութունը: Շատ դարեր առաջ Ղրիմը զոնվում եր հույների ձեռքը, վորոնք մեծ առևտուր էլին զարգացրել նավահանգստներում: Շատ տեղերի անունները այժմ ել հուճական են: Հույներից Ղրիմը անցնում է հռոմեացիների (հին իտալացիների) ձեռքը, նրանցից հետո անցնում է ուրիշ ազգերի և այդպիսով Ղրիմը անցնում է ձեռքից ձեռք:

Մրանից մոտավորապես 450 տարի առաջ Ղրիմը գրավեցին թաթարները (տաճիկները). նրանց տերապետութունը շարունակվեց ավելի քան յերեք հարյուր տարի: Միայն 1783 թվին Ղրիմը վերջնականապես միացվում է Ռուսաստանին:

Ղրիմը Ռուսաստանի սոցիալիստական խորհրդային ֆեդերատիվ հանրապետության ինքնավար մասն է:

Ղրիմի ինքնավար հանրապետութունը նախկին տավրեկյան նահանգի խոշոր մասն է, վոր 1920 թվի նոյեմբերի 14-ին վերջ-

նահանապես անցավ խորհրդային իշխանության ձեռքը: Կարմիր բանակը իր հերոսական հարվածներով ջախջախեց Վրանդելյան ավազակային խմբերը, հիմք դրվեց բանվորա-գյուղացիական կառավարութեանը:—Այն սրից Ղրիմի աշխատավորութունը, իբրև մեծ յեղբայրական միութեան հավասար անդամը, ազատ, իր բազուկներով կառուցում է սոցիալիզմը: Ղրիմի թերակղզին խորհրդային միութեան ամենազեղեցիկ տեղերից մեկն է իր բնութեան հարստութեամբ, բնախր կլիմայով, բազմապիսի ճոխ բուսականութեամբ:

ՂՐԻՄԻ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔԸ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Ղրիմը մի փոքրիկ թերակղզի է, անկանոն քառակուսու ձևով: Բոլոր կողմերից շրջապատված է Սև ու Ազովի ծովերով, վարոնք իրար հետ միացած են Կերչի նեղուցով: Կյուսխից շատ նեղ հողաշերտով (հազիվ 6—7 կմ. լայնութ.) միացած է Ուկրաինայի Ս. Պ. Հանրապետության հետ. այդ հողաշերտը կոչվում է Պերեկոպի պարանոց:

Ղրիմի Կյուսխային ամենահեռավոր կետն է Պերեկոպի պարանոցը, իսկ հարավային ամենահեռավոր կետն է Սարիչ հրվանդանը Սև ծովի մեջ: Պերեկոպից մինչև Սարիչ տարածութունը 205 կիլոմետր է: Արևմուտքից—Արևելք՝ Տարխանկուտ հրվանդանից մինչև Կերչի նեղուցը մոտավորապես 225 կիլոմետր է:

ՂՐԻՄԻ ԱԶԳԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ղրիմի ընդհանուր տարածությունն է 25.881 քա. կիլմ. կամ 2.588.066,1 հեկտար բնակիչների ընդհանուր թիվը առ 1-ն հունվ. 1929 թվի 746.650 հոգի է, վարոնցից Ղրիմի 12 քաղաքներում և 7 գյուղաքաղաքներում ապրում է 45,8⁰/₀-ը, իսկ գյուղերում 54,2⁰/₀-ը: ազգաբնակչության խտությունն է 30 (մի քա. կմ. վրա 30 մարդ է ապրում): Առանձին ազգութիւնների տեսակետից Ղրիմը ունի չափազանց խայտաբղետ պատկեր. վորջան յերկիրը փոքր է, ազգութիւնների քանակը այնքան մեծ է:

Քանակով ամենամեծ տեղը բռնում են ռուսները՝ ընդհանուր թվի 42,3⁰/₀-ը, թաթարները—25,1⁰/₀, ուկրաինացիները—10,8⁰/₀, բելոռուսները 0,5⁰/₀, հրեաները—6,4⁰/₀, գերմանացիները—6,1⁰/₀, հույները—2,3⁰/₀, հայերը—1,5⁰/₀, կարայիմները—0,6⁰/₀, բուլղարները—1,6⁰/₀, լեհերը—0,6⁰/₀, էստոնացիները—0,3⁰/₀, Չեխերը—0,2⁰/₀, ցիգաններ, լատիշներ, իտալացիներ և այլք—1,7⁰/₀:

ՂՐԻՄԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ:

Ղրիմը բաժանվում է 10 ուայոնների (շրջանների). 1. Սիմֆե-րոպոլի ուայոն. կենտրոնն է Սիմֆերոպոլ. 2. Բախչիսարայի՝ կենտրոնը Բաղչիսարայ, 3. Ֆեոդոսիայի ուայոն, համանուն քաղաքով. 4. Ճանգոյի ուայոն, Ճանգոյ քաղաքով. 5. Յեվպասոքիայի ուայոն, Յեվպասոքիա քաղաքով. 6. Սուդակի ուայոն, Սուդակ քաղաքով. 7. Սեվաստապոլի ուայոն, Սևաստապոլ քաղաքով. 8. Կերչի ուայոն, Կերչ քաղաքով. 9. Ղարաուբագարի ուայոն, համանուն քաղաքով և 10. Յալթայի ուայոն, Յալթա քաղաքով:

Ղրիմի ինքնավար Ս. Ս. Հանրապետութեան կենտրոնն է Սիմֆերոպոլը մոտ 100.000 բնակչութեամբ: Այս քաղաքում են գտնվում համաղրիմյան բարձրագույն կառավարական որդանները՝ Ղրիմի կենտ-գործ-կումը և ժող-կում-խորհրդ:

2. ՌՈՒՍԱՍԱՏԱՆԻՑ ԴԵՊԻ ՂՐԻՄ

Ձմեռը մեր քաղաքում իսկական ռուսական ձմեռ»-եր: Սառնամանիքը հասնում էր մինչև քսան-քսան յերկու աստիճանի: Ձյունը հաստ շերտով ծածկել էր փողոցները և հրապարակները: Սառը արևը խաղում էր ձյան աստղաձև փաթիլների ու սառույցի հետ: Մխի սպիտակ ջուլաները բարձրանում էին ուղիղ դեպի բացկապտագույն ձմեռալին յերկինքը:

Յես ավելի շատ սիրում եմ գարունը, քան ցուրտ ձմեռը, վորովհետև գարունը ուրախ է, խոսնակ է, կանաչ է և գեղեցիկ ծաղիկներով զարդարված: Աշխատանքից հետո յես միշտ գնում եմ ընկերուհիներին մոտ: Մի անգամ դասերից հետո յերեխաների հետ դպրոցից ուղիղ դեպի դաշտ գնացինք, քաղաքից դուրս տեսնելու իսկական դարունը, շնչելու նրա բուրավետ ողով: Մենք գնում էինք խճուղու կողքով, ճիշտը ասած՝ վոչ թե գնում էինք, այլ կաշաղակի նման թռչկոտում էինք մի քարից-մյուս քար, մի կոշտից-մյուս կոշտ, խոսում, ճչում էինք նույնպես կաշաղակի նման:

Դաշտում մենք տեսանք մաճկալին՝ տանը գործված շապիկով, գունավոր վարտիկը հազին և տրեխներով: Լսեցինք արուստների յերգը: Այսոր յես վերջին անգամ մնաս բարով էյի ասում իմ հայրենի յերկրին, մեր հյուսիսային գարնանը:

Յես վաղուց վորոշել էյի մայիսի սկզբին գնալ Ղրիմ, վորտեղից ջուլոյս միշտ կանչում էր ինձ իր մոտ:

Մայիսի 3-ին յես արդեն կանգնած էյի վագոնի լուսամուտի առաջ և հրաժեշտ էյի տալիս իմ հարազատներին և ընկերուհիներ-

ըին, վորոնք յեկել էյին ինձ ճանապարհ ձգելու: Յես բոլորովին չեպի տխրում, վոր բաժանվում եմ մերոնցից: Այնքան ուրախ էյի, վոր դժվարությամբ զսպում էյի վտանքս, վոր նրանք չպարեն, զսպում էյի պտոշներս, վոր նրանք չծիծաղեն ուրախությունից, վորովհետև յես գնում էյի դեպի հարավ, հազար հինգ հարյուր կիլոմետր հեռու, դեպի Ղրիմ, վորտեղ, իմ կարծիքով, պետք է հրաշայի լինի: Ահա ե յերրորդ գանգը, հրաժեշտի վերջին խոսքերը, և մեր գնացքը շարժվեց, սկզբում շատ դանդաղ. իսկ հետո սկսեց սաստիճանաբար արագ սլանալ:

Շատ չեք անցել, յերբ մեր յետև թողեցինք դաշտեր, մարդագետիններ, կամուրջներ:

Յերրորդ որը լուսաբացին յես զարթնեցի, նալեցի վազոնի լուսամուտից, ի՛նչ եմ տեսնում՝ կարծես մեր գնացքը ջրի վրայով է սլանում. մոտենում եմ դիմացի լուսամուտին—նույն պատկերը և այնտեղ, ջրի հսկա տարածություն և աջ կողմում, և ձախ կողմում: Կատարյալ հանելուկ է դա, և յես այդ հանելուկի մասին հարցնում եմ հարևաններին:

— Գնացքը շարժվում է ամբարտակի վրայով, սա Միվաջն է:

Միայն հեռվում յերևում էյին աղի արհեստավայրերը: Ջրի նույնպիսի տարածություն, բաժան-բաժան արած ուղիղ քառակուսիները: Վազոնում մարդիկ ուրախ էյին և բարի, այստեղ ավելի բարձր էյին խոսում, քան մեզ մոտ—Ռուսաստանում:

Գալիս է կոնզուլատորը: Նա մի բարի դեմքով մարդ է:

— Տագանաշ, Տագանաշ, դա Ղրիմի առաջին կայսրանն է, Տագանաշ, Տագանաշ:

Գնացքը նորից շարժվեց, յես նորից զբավեցի իմ տեղը—լուսամուտի առաջ, հեռուն, ուզում էյի տեսնել Ղրիմը: Իմ առաջ տարածված եր մի մեծ տափաստան: Նա շատ հարթ եր, կանաչով ու ծաղիկներով ծածկված, ավելի ճիշտ դա մի ծաղիկների աշխարհ եր: Յես յերբեք չեյի տեսել այսպիսի ծաղկած դաշտ:

Այդ ժամանակ կապույտ հորիզոնի վրա յերևաց ինչ վոր մի բան:

Չազրը-դադն եր դա:

Քիչ հետո յերևաց Ղրիմի լեռնաշղթան: Յես մոռացել էյի նախաճաշը, թեյը և ամեն ինչ, հրաժարվեցի խոսելուց. ամբողջովին տարվել էյի այս նոր յերկրի բնությունով: Միշտ նայում էյի լուսամուտից, անվերջ դիտում էյի Ղրիմի դաշտերը և հեռվում յերեվացող լեռները. թե ինչ եր կատարվում այդ ժամանակ վազոնում—ովքեր էյին գնում, ովքեր էյին գալիս, յես չեյի նկատում:

Յեզերային դժի կազմության ընույթը սերտ կապված է յերկրի մակերևույթի հետ: Արիմի մակերևույթը բաժանվում է յերկու իրարից խիստ տարբեր մասերի՝ դաշտային և լեռնային. միջին մասը կազմում է նախալեռնային շրջանը:

Գաւեսային ԵՐԿԱՆ.— Արիմի մակերևույթի խոշոր մասը՝ $\frac{3}{4}$ -ը դաշտային է, միմիայն $\frac{1}{4}$ -ը լեռնային մաս է կազմում: Դաշտային մասի արևմտյան (Յեվպատորիայի) շրջանում հարթութունը խանդարվում է ըլուրներով, վորոնցից ամենաբարձրը հասնում է 175 մ. է, հաշված ծովի մակերևույթից. — Կերչի թերակղզու կենտրոնական մասում կան բլրաշարքեր, մինչև 183 մ. բարձրությամբ: (Ողուկ):

Լեռնային ԵՐԿԱՆ.— Այս շրջանը դաշտային մասի հակադրութունն է: Դաշտային մասից սկսում է տարբերվել բլուրներով, ապա նախալեռնային բարձրութուններով, ամենահարավային մասում ընկնում է բուն Արիմի Լեռնաշղթան: Արիմի լեռները բաժանվում են յերեք առանձին լեռնաշարքերի, վորոնց միջև ընկնում են ընդարձակ, յերկար հովիտներ: Միմֆերոսլից սկսվում է նախալեռնային շրջանը: Բոլոր լեռները ուղղված են հարավ-արևմուտքից հյուսիս-արևելք: Լեռների յերրորդ շարքը ամենացածր ու կարճն է, նա գտնվում է հյուսիսային մասում: Միջին բարձրութունն է 200 մետր, իսկ յերկարութունը 143 կմ:

Յերկրորդ շարքը, միջին լեռները, սկսվում է Սիաստապուրի մոտերից և հասնում է մինչև հին Արիմի լեռները. յերկարութունն է 112 կմ, իսկ միջին բարձրութունը 500 մետր: Հարավից ընկնում է բուն Արիմի լեռնաշղթան, վոր սկսվում է Բալախլավայի մոտից և հասնում է հին Արիմ ու վերջանում Աղարմիշ սարով: Յերկարութունն է 143 կմ, միջին բարձրութունը— 1,200 մետր: Արիմի լեռների գագաթները սրածայր չեն. նրանք ամբողջովին ծածկված են ընդարձակ արոտատեղիներով, վորոնք կոչվում են Յայլաներ: Հին ժամանակները յայլաներում արածում էյին հոտեր. այժմ էլ լեռնային ընակիչները ամառները իրենց անասունները այդ շրջաններում արածացնում են: Կարևոր յայլաներ են՝ — Այ-պետրի, ընկնում է Յայթայի և Ալուպկայի միջև: Նիկիտայի յայլա, Յայթայի և Գուրգուֆի միջև, Բաբազան, Դեմիրջի, Կարաբի և այլ յայլաներ:

Արիմի Լեռնաշղթայի ամենաբարձր գագաթները ընկնում են միջին մասերում, Նիկիտայի յայլայից հյուսիս «Քեմալ եղերեկ» գագաթը ունի 1526 մետր բարձրութուն, Դեմիր-Քապու՝ 1539 մ., Բաբուզանում ամենաբարձր գագաթն է «Թուման-Կոշ» 1542 մ. բարձրությամբ: «Չեյթին-Կոշ» — 1533 մ. բարձրութուն ունի: Չա-

զըր-Պաղի ամենաբարձր գագաթն է «եկկիդ-Բուրուն»—1523 մ. բարձրութեամբ:

Ղրիմի լեռները կրա-քարային ծալում ունեն, այդ ցույց է տալիս, վոր նրանք կազմվել են ծովի հատակի որգանական մնացորդներից:

4. ՉԱԴԸՐ-ԴԱՂ

Յերբ յես սենյակից դուրս եմ դալիս պատշգամբ, ամենից առաջ աչքովս է ընկնում Չաղըր-Պաղը:

Կապտագուն յերկնքում նա յերևում է, վորպես մի վրան, վորը տարածվում է հորիզոնի վրա: Լուսաբացին Չաղըր-Պաղը կարմրագուն է, ցերեկը—գորշ, իսկ յերեկոյան կապույտ: Յես շատ եմ սիրում դիտել այդ լեռը և զմայլվել նրանով:

Աշնան վերջերին, յերբ ամպերը անկանոն կերպով վխտում են յերկնքում, Չաղըր-Պաղի գագաթը այլևս չի յերևում: Այնպիսի որերին յես անհամբեր սպասում եմ ամպերի ցրվելուն, վոր նորից տեսնեմ լեռան գագաթը:

Հենց վոր ամպերը հեռանում են, բացվում է պարզ կապույտ յերկինքը, վորի վրա նորից յերևում է Չաղըր-Պաղը, կարծես սպիտակ սիւրճոցով ծածկված լինի նա: Այս վիճակում նա մնում է մեկ, նուրիսկ յերկու ամիս: Յերեկոյան վերջալուսին գագաթի սպիտակ ձյունը ընդունում է կարմրագուն տեսք, իսկ ցերեկը նա կապույտ է:

Հենց վոր սկսում է փշել տաք քամին, լեռան գագաթի սպիտակ ձյունը կորցնում է իր փայլը և սկսում է հալչել: Այդ ժամանակ Սալգիր գետը ուռչում է, փոփոում է խշխշալով անցնում բարձր կամուրջների տակով:

5. ԴԵՍԻՂՁԻ ՍԱՐԸ

Ալուշտայի թիկունքին
սարն է կանգնած Դեմիրջին,
նայում բարձրից անաղին
ծովին՝ անզուսպ չարճճի:

Սարի ներքեն ի՞նչ հովիտ,
ի՞նչ պարտեզներ, ի՞նչ մեղմ ող...
թովքն է գրկում լուռ հողիդ.—
վողջն է սրտիդ այնքան մոտ.

Վայր ես ի՞նչում. Դեմիրջին
վորքան էլ դու պտտվես,
յեղնում է քո առաջին՝
միշտ գեղեցիկ, հողթ ու վես...

Ալուշտայի թիկունքին
կանգնած է նա հավիտյան,
նայում բարձրից անաղին,
ծովին, չքնաղ բնության...

6. ՂՐԻՍԻ ԿԼԻՍԱՆ

Մեր յերկրագնդի վրա ամբողջ բուսական և կենդանաբանական աշխարհի գոյութիւնը պայմանավորված է ողով. ուր կա ող-կա և կյանք, ուր չկա ող—չկա և կյանք: Յերկրագունդը պատած է ողի հաստ շերտով, վոր կոչվում է մթնոլորտ, վորոշ տարածու-թիւնից այն կողմը ող չկա:

Յեղանակ.— Յեթե հետեւե՞ք և ուսումնասիրե՞նք մեր ապրած վայրի ողը, կտեսնե՞ք, վոր նա միշտ փոփոխվում է, շատ անգամ մի որվա մեջ լինում է անձրե, քամի, ամպ, ցուրտ և այլն. ժա-մանակի ընթացքում փոփոխութիւնները կշատանան, որինակ ձյուն կգա, կարկուտ, փոթորիկ, խիստ ցրտեր, վորոնք կարող են որեր, ամիսներ տևել: Ահա այս մթնոլորտային փոփոխութիւնները, վորոշ վայրում միասին վերցրած, անվանում ենք՝ յեղանակ: Ուրեմն, վորեւէ վայրի մթնոլորտի փոփոխութիւնները յեղանակ և կոչվում, վորի մեջ ամփոփում է հետևյալ յերևույթները՝ ողի ջերմութիւնը, ցրտութիւնը, խոնավութիւնը, ճնշումը, քամին, ամպամածու-թիւնը և մթնոլորտային տեղումները:

Կլիմա.— Անհրաժեշտ է տարբերել յեղանակը կլիմայից. մենք տեսանք, վոր տվյալ միջավայրում յեղանակը միշտ փոփոխական է, մինչդեռ կլիման նույն վայրի նկատմամբ տեսական ու անփոփոխ, յերկար տարիների յեղանակի տեղութիւններով մենք դադափար ենք կազմում տեղի կլիմայի մասին: Ի՞րա համար ձեռքի տակ պետք է ունենանք տասնյակ տարիների ողերեւութաբանական յերևույթ-ների միջին մեծութիւնները: Ի՞նչպէս—տեղի միջին ջերմութիւնը, ողի սովորական ճնշումը, ամպամած ու մառախլապատ որերի թի-վը և այլն:

Կլիման բույսերի, կենդանիների և մարդու համար անազին նշանակութիւն ունի: Կլիմայից կախում ունի հողը, բուսականու-թիւնը, կենդանական աշխարհը, մարդկունց զբաղմունքը և գյուղատնտեսութիւնը: Սյր պատճառով ամեն մարդ մեծապէս շահա-գրգռված է իր յերկրի կլիմայի ուսումնասիրութեամբ, այդ նպա-տակով ամեն տեղ շինված են ողերեւութաբանական կայաններ՝ վայ-րի կլիման ուսումնասիրելու համար:

Վորքան կլիման հսկա նշանակութիւն ունի որդանական կյանքի գոյութեան համար, նույնքան նա բարձր յերևույթ է և կախում ունի տեղական բնական զանազան պատճառներից:

Յեթե ուզում ենք գաղափար կազմել վորեւէ յերկրի կլիմայի մասին, նախ քարտեզի վրա գտնում ենք նրա տեղը և վորոշում աշխարհագրական դիրքը:

1.— Ամենից առաջ վորոշենք, թե տվյալ յերկիրը վոր գոտու վրա յե գտնվում, հասարակածից վորքան հեռու յե, վորովհետև ինչքան հեռու, այնքան ցուրտ ե, ինչքան մոտ՝ այնքան տաք:

2.— Անհրաժեշտ ե իմանալ տվյալ վայրի ծովի մակերևույթից ունեցած բարձրութիւնը և հեռավորութիւնը: Մովին մոտ կամ հեռու լինելը կլիմայի վրա մեծ ազդեցութիւն ունի ծովամերձ յերկրները և ծովից հեռու յերկրները կլիմաների մեջ մեծ տարբերութիւն կա. առաջին տեղը ողի մեջ գլորշիններ շատ կան, անձրևները շատ են, հետևաբար կլիման՝ մեղմ ե, ցուրտ և տաքի տատանումները ուժեղ չեն, վոչ խիստ ձմեռ և վոչ ել խիստ շոգ ամառ ե լինում, բուսականութիւնը ճոխ, ապրելու հարմար ե՝ այդպիսի կլիման մենք անվանում ենք ծովային կլիմա:

Ընդհակառակը, ծովից հեռու գտնված յերկիրը, նամանականդ յեթե ծովից կտրված ե բարձր լեռնաշղթայով, ուր չեն հասնում ծովի գլորշիններն ու տաք քամիներն, ողը կլինի չոր, անձրևները քիչ, հետևաբար ձմեռը յերկարատե, խիստ խսկ ամառը՝ կարճատե ու շատ տաք: Այդ յերկիրը ունի ցամաքային կլիմա:

3. Կլիմայի վրա ազդում են ծովային հոսանքները. այն յերկրներում, վոր յենթակա յեն ջրի տաք հոսանքի, կլիման մեղմ ու տաք ե, իսկ յեթե յենթակա յեն ջրի ցուրտ հոսանքի, կլիման ցուրտ և դաժան ե լինում: Որինակ «Գոլֆշտրոմ» տաք հոսանքը ամբողջ Յեվրոպայի արևելյան ափը մեղմացնում ու տաքացնում ե: Նրա ազդեցութեան շնորհիվ Պ. Միութեան արևմտյան յերկրները կլիման ավելի մեղմ, տաք և անձրևոտ ե. Նույնիսկ բևեռային ծովի վրա գտնվող Մուրմանսկ նավահանգիստը չի սառչում:

4. Տվյալ յերկրի կլիման մեծ կախում ունի քամիներից. յերկրում փչող քամիները հարավից են, տաք ջրերից, լինում ե ծովային կլիմա, իսկ ցամաքից փչող չոր, ցուրտ քամիները պայմանավորում են ցամաքային կլիման. որինակ՝ մեր յերկիրը, չնայած վոր համարյա բոլոր կողմից շրջապատված ե ծովերով, ունի ցամաքային կլիմա, բացի հարավային ափից, վորովհետև Ղրիմը յենթակա յե ավելի մեծ չափով հյուսիսից և հյուսիս-արևելքից փչող ցուրտ ու չոր քամիներին:

5. Անցառները.— Անտառները պահպանում են հողի խոնավութիւնը և առատ ջուր են տալիս գետերին. տերևների միջոցով ջուրը գլորշիացնելով ողը խոնավացնում և մեղմացնում են:

6. Լեռները.— Յերկրի կլիմայի վրա մեծ ազդեցութիւն ունի գլխավորաբար լեռների ուղղութիւնը: Որինակ Ղրիմի լեռները, ձգվելով արևմուտքից արևելք, մոտավորապես 1200 մետր միջին

բարձրութեամբ, կլիմայի վրա ազդում են յերկու կերպ. առաջին, վոր հյուսիսի ցուրտ քամիները չեն կարող անցնել հարավային ափը, ուր կա ծովային մեղմ կլիմա և մշտադալար բուսականութիւն. մինչդեռ լեռներից հյուսիս ցամաքային չոր կլիմա յե, վորովհետև լեռները թույլ չեն տալիս, վոր ծովի զլորշիները անցնեն հյուսիս. ընդհակառակը, այս մասը յենթակա յե ցամաքից փչող քամիներին:

ՂՐԻՄԻ ԿԼԻՄԱՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԱՍԵՐՈՒՄ

Մինչև այժմ մենք ծանոթացանք կլիմայի հետ, այլ և այն բնական աշխարհագրական պայմանների հետ, վորոնք մեժ ազդեցութիւն ունեն կլիմայի վրա:

Թեև Ղրիմը գտնվում է բարեխառն դոտու մեջ, սակայն Ղրիմի առանձին շրջանները տարբեր կլիմա ունեն. տափաստանային մասում այլ կլիմա յե, լեռնային մասում—ուրիշ, իսկ հարավային ափում բոլորովին տարբեր:

Տափաստանային մասի կլիման.—Այս մասում տիրում է ցամաքային կլիմա. ծովերը այս մասում ազդեցութիւն չունեն, ավելի շատ ձմեռվա ընթացքում Ազովը, Սիվաշը և մասամբ Սև ծովի հյուսիսային մասերը սառելով, կլիման դարձնում են ավելի խիստ և ցուրտ: Իսկ հարավից յեկող տաք քամիները ու ջրի հոսանքները շատ քիչ ազդեցութիւն ունեն, այն ել մասնավոր դեպքերում: Ընդհակառակը, դաշտային մասը և նախալեռնային շրջանը յենթակա յեն հյուսիսային և հյուսիս-արևելյան ցուրտ քամիներին, հետևաբար կլիման ել չոր է ու ցամաքային. այս մասում մթնոլորտային տեղումների քանակը տարեկան հասնում է 300—400 մմ. Սիվաշի շրջանում նույնիսկ 250-ից ել պակաս: Կարելի յե ասել, տարին տասներկու ամիս քամին փչում է. զարնան և ամրան՝ տարին տասներկու ամիս քամին փչում է. գարնան և ամռան. թեթև քամիներ ու փոշի, իսկ ձմեռը խիստ, փոթորկոտ քամիները անպակաս են: Գարունը կարճատև է և վոչ այնքան դուրեկան, ապրիլ-մայիս ամիսներին բնութիւնը պճնվում է սքանչելի դաշտային խոտերով և ծաղիկներով. իսկ հունիսին արդեն չորանում և դաշտերը մերկանում են. ամռան խիստ տոթեր են սկսվում, ընդհակառակը գիշերները համեմատաբար հով են լինում: Անձրևներ գալիս են ամառը և մասամբ աշնանը: Ընդհանրապես Ղրիմում աշունը յերկարատև է, դա բացատրվում է ծովեզրի այն հատկութիւնից, վոր ուշ են տաքանում և ուշ ել պաղում. այդ պարագան ուշացնում է ձմեռամուտը. ընդհակառակը գարունը հասնում է ուշ և կարճատև է լինում: Այս մասի ցրտերը սկսում են հոկտեմբերից

և տեղում են մինչև ապրիլ, մոտավորապես 170 որս Տարեկան միջին ջերմությունն է 11°. ամենացուրտ ամիսը հունվարն է, շատ անդամ և փետրվարը:

Լեռնային վայրի կլիման. - Այս մասի կլիման համեմատաբար ավելի ցուրտ է, քամիները ավելի ուժեղ, ձմեռը ավելի փոթորկոտ, խսկ գարունը և ամառը զով: Անձրևները քանակը լեռների բարձունքներում շատ ավելի և կան տեղեր, ուր հասնում է տարեկան 1000 մլմ: Ձմեռը յերկարատև է, ձյան ծածկույթը ավելի հաստ:

Հարավային ափի կլիման. - Յուրահատուկ կլիմա ունի Սև ծովի յեղերքը Ղրիմի հարավային ափը, վոր տարածվում է Սև ծովի և Ղրիմի լեռնաշղթայի միջև: Տիրում է մեղմ ծովային կլիմա. ձմեռ համարյա չի լինում, մթնոլորտային տեղումների քանակը մեծ է, ողի բարեխառնությունը միապազազ. ապրելու համար վերին աստիճանի նպաստավոր կլիմա, վորովհետև ձմեռը մեղմ է, ու առողջ: Հենց դրա համար էլ Յ. Միության հանգստարանները տարածվել են ամեն տեղ: Այս կլիման շատ նման է Միջերկրական ծովի կլիմային, դրա համար կոչում ենք մերձարևադարձային կլիմա, ուր աճում է յուրահատուկ բուսականություն, վոր չկա Ղրիմի այլ շրջաններում:

Միջին ջերմությունը

№	Շրջանը	Գարուն	Ամառ	Աշուն	Ձմեռ	Միջին
1.	Յեվպատորիա	9,8	22,9	12,8	1,3	11,4
2.	Միմֆերոպոլ	9,5	20,6	10,3	0,4	10,2
3.	Ղարասուբազար	9,4	21,1	10,7	-0,2	10,4
4.	Հին Ղրիմ	8,8	20,8	10,7	-0,2	10,4
5.	Սեվաստոպոլ	10,4	22,1	13,4	3,5	12,3
6.	Յալտա	10,9	22,6	1,4	4,7	13
7.	Ֆեոդոսիա	10	22,6	12,8	1,7	11,9
8.	Կերչ	9,6	22,8	12,2	0,6	11,3

7. ՂՐԻՄԻ ՋՐԵՐԸ, ԳԵՏԵՐՆ ՈՒ ԼՃԵՐԸ

Ղրիմը մեծ յերկիր չե ու չունի բարձր լեռնաշղթաներ. այդ պատճառով ել չկան այստեղ մեծ ու ջրառատ գետեր: Բոլոր գետերն ել իրենց սկիզբը առնում են Ղրիմի լեռները հյուսիսային և հարավային լանջերից ու հոսում են հարավ, արևմուտք ու հյուսիս գետերը կարելի չե բաժանել յերեք խմբի՝

I Հարավային ափի գետերը, վոր թափվում են Սև ծովը:

II Լեռների արևմտյան փեշերից ծագում առնող գետեր, վորոնք նույնպես թափվում են Սև ծովը:

III Հյուսիսային լանջերից ծագում առնող գետեր, վորոնք թափվում են և Սև ծով և Սիվաչ:

I խումբ.—Այս գետերը իրենց սկիզբն են առնում լեռնաշղթայի հարավային լանջերից. այս շրջանի գետերը չափազանց կարճ և սակավաջուր են, հազիվ 8 14 կիլոմետր յերկարութուն ունեն. սակայն ունեն իսկական լեռնային գետերի բնույթ՝ արագահոս են, ունեն շատ սահանքներ, ջրվեժներ և մեծ թեքում, ամառը մեծ մասը չորանում ե: Քիչ-շատ մեծ գետերը՝ կենտրոնացել են կենտրոնական ու արևելյան մասերում, վորովհետև այդ շրջանի ծովի ու լեռների տարածութունը ավելի ընդարձակ ե: Այս հրվանդանից մինչև Ալուպկա կան բազմաթիվ աղբյուրներ, վորոնք մեծ նշանակութուն ունեն ջրամատակարարման խնդրում. Ալուպկայից սկսվում են՝ ավելի մեծ գետակները, որինակ՝ Սաստա-բաշ և Զագմատու-ատաշինը յերեք չի չորանում:

Յալթայի շրջանում կան «Ուշան-Սու» և «Դերեկոյկա»՝ առաջինը ծագում ե առնում 1233 մետր բարձրութունից, ունի միջանի ջրվեժներ, ամենամեծն ե «Ուշան-Սու»:

Յալթայի և Ալուշտայի միջև ավելի կարևոր գետեր են՝ «Ավուցա» և «Պուքալիցա»: Գուրգուֆի և Ալուշտայի միջև «Այան-Դերե» և «Կարաուգեն»՝ Վերջին յերկուսը ծագում են առնում Բաբուգանի յայլայից, այսպես մենք կարող ենք թվել բազմաթիվ մանր գետեր, բոլորը միասին առած ջրում են 1.800 հեկտար տարածությամբ այգիներ:

II խումբ.—Այս շրջանի գետերը Ղրիմի ամենամեծ և ջրառատ գետերն են, («Սև գետ», «Բել'բեկ», «Կաչա», «Ալմա», «Մալգիր»), վոր իր ստորին հոսանքով մտնում ե III խմբի մեջ:

Այս բոլոր գետերը իրենց սկիզբը առնում են լեռնային շղթայի հյուսիսային լանջերից և, ուղղվելով արևմուտք, թափվում են:

Սև ծովը:—Սրանք ել լեռնային գետերի բնույթը ունեն, ընդունում են աշխց ու ձախից բազմաթիվ վտակներ, կազմում են սահանքներ ու ջրվեժներ, միայն թե այնքան արագընթաց չեն, և ավելի ջրաուստ են:

Ամենից հարավ հոսում է Սեվ գետը նա ունի 47,5 կմ. յերկարութուն, գետի ջուրը շատ քիչ է ոգտագործվում, վոռոգում է միմիայն 388 հեկտար հող: Մինչդեռ նա շատ հարմար զիրք ունի ջրամբար շինելու 30.000.000 խ. մ. տարողութամբ և հիդրոկայան շինելու 8.000 ձիու ուժով, այդ դեպքում կարելի յե վոռոգել 3.500 հեկտար հող:

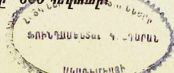
Բել'բեկ.—Ունի 68 կմ. յերկարութուն, ամբողջ ավազանի տարածութունը 515,5 քա. կմ. է Սև գետից ավելի մեծ: Ղրիմի ամենաջրաուստ գետն է: Վոռոգում է բավական ընդարձակ տարածութուն:

Կաչա.—Հոսում է Բելբեկից հյուսիս նրա վոռոգելի հողերի քանակն է մոտ 800 հեկտար, ունի մեծ հարմարութուն ջրամբար շինելու, այդ դեպքում կարելի յե ջրել 8.400 հեկտար տարածութուն:

Ալ'մա.—Ավազանի տարածութուն մոտավորապես 625 քա. կմ. է յերկարութունը 58 կմ. այս ջրջանի գետերից ամենայերկայն է: Ալ'մա գետի վրա յե կարելի յե մեծ ջրամբարներ շինել՝ մինչև 10.000.000 խ. մ. տարողութամբ: Արդեն Բազարջիկ գյուղի շուրջը շինված են փոքր ջրամբարներ, վորոնք մեծ ծառայութուն են մատուցանում ջրջանի բնակչութանը: Նույն գյուղից վոչ այնքան հեռու 1926 թ. շինվեց խոշոր ջրամբար 3.000.000 խ. մ. տարողութամբ. գետից տարված ջրանցքի յերկարութունն է 4 կմ.

Սալգիր.—Սալգիրը և Բիյուկ-Կարասուն միասին ամենամեծ գետերն են ամբողջ Ղրիմի ջրային սիստեմի մեջ, մոտավորապես 160 կմ. յերկարութամբ: Նա թափվում է Սիվաջը: Սալգիրը սկիզբ է առնում Ջազըր-Դաղի ստորոտներից և ունի մի քանի ակունքներ, վորոնցից մինն էլ Այանն է: Սիվաջից 27 կմ. հեռավորության վրա միանում է իրեն Բիյուկ-Կարասուն:—Միասին վոռոգում են 6,727 հեկտար հող, սակայն ամառը ամենայերաջտ ժամանակը չորանում են:

II ԽՈՒՍԷ.—Սալգիրը և Բիյուկ-Կարասուն իրենց ստորին ընթացքով պատկանում են II խմբին և ամենակարևոր գետերին: Սրանցից Այանն ու Սիվաջը հոսում են՝ Բուլգանակ և Խնդու, վորոնք սկիզբ են առնում լեռնաշղթայի հյուսիս-արևելյան լանջերից. կան և այլ գետեր, վորոնք ծով չեն հասնում: Բուլգանակը ունի 15 հեկտար վոռոգելի հող. իսկ Խնդուը՝ 600 հեկտար:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Մենք տեսանք, վոր Ղրիմի լեռնային մասը հարուստ է ջրերով. գետեր և աղբյուրներ շատ կան. մինչդեռ դաշտային մասում միայն Սալգիրն և հոսում: Այս մասի ջրամատակարարումը բավարարում են բացառապես ստորերկրյա ջրերը և մասամբ աղբյուրները:

Գլխավոր աղբյուրները խմբված են Յեվպատորիայի շրջանում և Աղարմիշի (Հին Ղրիմի մոտ) ստորոտներում:

Յեվպատորիայի շրջանում «Ակ-մեջետ» աղբյուրը ջրում է 20 հեկտար այգի: «Չոկրակ» աղբյուրը ավելի մեծ տարածություն է վռոտգում. նրա վրա շինված է ջրամբար:

«Մասիկ—Սիվաշ» ջրում, է 50 հեկտար տարածություն: «Թորե-Չոկրակ» գտնվում է Սիմֆերոպոլից 12 կմ. հեռավորության վրա և մի բուպեյում տալիս է 260 լիտր ջուր:

II Խումբը գտնվում է Աղարմիշի ստորոտներում. այդ աղբյուրներից ամենակարևորն է «Մուբաշիի» ջուրը. այդ ջրից խողովակներով ջուր են բերել «Թեոդոսիա»: Մուբաշիի և Շքիմամայի 250 հեկտար հողերը վռոտգվում են այդ ջրով:

ՍՏՈՐՅԵՐԿՅԱ ՋՐԵՐԸ

Ղրիմի դաշտային մասի ստորյերկրյա ջրերը բաժանվում են յերկու մասին—գրունտովի ջրի և Արսեգյանցի.—Առաջին տեսակի ջրերը հողի ավելի վերևի շերտերում են, տարբեր տեղեր ունենում են տարբեր խորություններ. միջին խորությունն է 2—10 մետր. կերչի շրջանում այս ջրերը համարյա թե չկան:

Գրունտովի ջրերը իրենց հատկությամբ կարելի յե բաժանել յերեք խմբի: Առաջին. գործածվում են բոլոր պետքերի համար՝ թե անասունների և մարդկանց խմելու յերկրորդ.—ավելի վատ է, խմել չի կարելի, գործածելի յե անտեսական պետքերի համար: Յերրորդ.—վոչ կարելի յե խմել և վոչ էլ գործածել այլ կարիքների համար (չափազանց վատ ջուր է):

Գրանտովի ջրերի մեծ մաս խմելու համար անպետք է, նրանց թիվը մեծ է՝ 5—6000 հատ: Սիվաշի շրջանում նրանց ջուրը աղի յե:

Արսեգյանցի.—Ջանկոյի և Յեվպատորիայի շրջանների գյուղացիությունը կյանք տվողը այս ջրերն են, վորոնք մեծ չափով տարածվել են նրանց թիվը հետզհետե մեծանում է: Արտեգյանցիների խորությունը տարբեր շրջաններում տարբեր է լինում, միջին խորությունը կարելի յե համարել 40—120 մետր:

Ամբողջ Ղրիմում Արտեզյանների թիվը հասնում է 2500—3000-ի: Սրանց ջուրը մեծ մասամբ անուշ է և կարելի յե գործածել տնտեսական բոլոր պետքերի համար:—Նայած կլիմայական պայմաններին, ուր կա Արտեզյան, այնտեղ ժողովուրդը զբաղվում է բանջարաբուծությամբ և այգեգործությամբ: Ղրիմի դաշտային մասում, ջրաբքի տեղերը ժողովուրդը զբաղվում է գլխավորապես բանջարագործությամբ:

ՂՐԻՄԻ ԼՃԵՐԸ

Ղրիմը հարուստ է լճերով, վորոնք, համարյա թե բոլորը գտնվում են ծովեզրյա շրջաններում: Հաշվում են 30-ից ավելի լճեր 53.000 հեկտար տարածությամբ:

Ղրիմի լճերի ծագումը.— Լճերը, նրանց առաջացման տեսակետից կարելի յե բաժանել յերկու մասի—ցամաքային լճեր և ծովային լճեր. վերջիններն առաջացել են ծովի գործունեությունից, ավազաթմբեքով բաժանվելով ծովից. այս լճերն են տարածված Ղրիմում, այս պատճառով ել լճերը ծովեզրքներին են:—Ղրիմի բոլոր լճերի ջուրը աղի յե, և նրանից ամեն տարի արդյունահանվում է մեծ քանակությամբ աղ: Հաղորդակցության և վոռոգման տեսակետից վորևե արժեք չունեն շրջապատի բուսականությունը շատ աղքատ է, միջին խորությունն է 1—1,5 մետր:

Տեղագրական տեսակետից Ղրիմի լճերը կարելի յե բաժանել 4 խմբի Արևմտյան—Յեվպատորիայի խումբ, հյուսիսային-Պերեկոպի խումբ, հյուսիս-արևելյան Արարատի խումբ և հարավ-արևելյան կերչ-Թեոդոսիայի խումբ:

Յեվպատորիայի շրջանի կարևոր լճերն են՝ «Սակ», «Կիզիլլար», «Սասիկ-Սիվաշ», «Տաբուլդի» և այլն. բոլորն ել ծովային լճեր են: Ղրիմի ամենամեծ լիճն է Սասիկ-Սիվաշը—8030 հեկտար տարածությամբ: Սակը հայտնի յե իբրև բուժարան:

Պերեկոպի շրջանի լճերը բոլորն ել ցամաքային լճեր են, կարևորներն են «Տուզլա»—1145 հեկտար տարածությամբ, «Կարմիր լիճ» (իբ գունի համար է կոչվում կարմիր):

Արարատի շրջանի լճերից կարևորն է «Յենիսեյ» 1000 հեկտար տարածությամբ:

Կերչ-Թեոդոսիայի խմբի մեջ մտնում են՝ «Չոկրակ» և «Աքտաշ»—Ազովի մոտ են, «Թորբեչիկ», «Ուլուկ», «Ուզունլար» և այլն Սև ծովի յեզրերին:

Չոկրակ լիճը Կերչի հյուսիս-արևմտյան մասումն է. նրանից նավթի ու ծծումբի հոտ է գալիս:

«Ակթաշ» 2500 հեկտար տարածութիւն ունի Բոլոր լճերն էլ բացի աղի արդյունահանութիւնից ուրիշ նպատակի չեն ծառայում:

8. Ս Ե Վ Ծ Ո Վ Ը

Սև ծովը ներքին ծովերի շարքին և պատկանում, վորովհետև նա ամեն կողմից շրջապատված և ցամաքով և ուրիշ ծովի հետ միացած և նեղուցով:

Սև ծովի բնած տարածութիւնն է 411.540 քա. կմ. պարունակում է մոտավորապէս 492.565 խ. կմ. ջուր: Արևելքից արեւմուտք ամենահեռավոր կետերի յերկարութիւնն է 1.160 կմ, իսկ Ղրիմի և Անատոլիայի ամենամոտ տարածութիւնը 270 կմ. արագաթոռիչ սավանակը այս տարածութեանն հեշտութեամբ մի ժամից կարող է անցնել:

Ներքին ծովերի մեջ՝ Սև ծովը չափազանց խորն է. Ղրիմից հարավ նրա խորութիւնն է 2.000 մետր. իսկ ամենախոր տեղը՝ Սևաստապոլից վոչ այնքան հեռու, հասնում է 2.245 մետրի: Սև ծովի հյուսիսային յեզանակները շատ խորը չեն, հազիվ 60—80 մետր է, իսկ Ազովի ծովը, վոր Սև ծովի մի մասն է կազմում, շատ ծանծաղ է, ամենամեծ խորութիւնն է 13 մետր:

Սև ծովի հյուսիսային ափերում ցամաքը, մտնելով ծովը մինչև 180 մետր խորութեան վրա, աստիճանաբար իջնում է, դրանից հետո անմիջապէս խորանում է, վորը կազմում է բուն ծովի հատակը:

Սև ծովի վրա յեզանակները խիստ փոփոխական են. ձմեռը լինում են սաստիկ փոթորիկներ, կատաղի մըրրիկներ. զարնան և աշնան հյուսիս-արևմտյան ջամիները, ծովը դարձնում են պիկոծ:

Իր կատաղի հատկութիւնների պատճառով, հին հույները նրան անվանում էին «Յևկիսիյան Պոնտոս», վոր նշանակում է «Անհյուրընկալ ծով»: Այժմվա Սև ծով անունն էլ համապատասխանում է իր հատկութիւններին և Սև մութ գույնին:

Առհասարակ ծովերի վերին շերտերում բարեխառնութիւնը տարվա ամիսներին և յեզանակներին տարբեր է լինում, որինակ փետրվար ամսին միջին տաքութիւնը Բաթումում 8⁰ է ըստ Յելսիուսի, Ղրիմի հարավային ափերում—6⁰, Ողեսսայում—1⁰: Իսկ ամառվա ամենատաք ամիսներին ջուրը ունենում է 28—29⁰ ջերմութիւն, բացի Ղրիմի հարավային ափից, ուր 25⁰-ը չի անցնում:

Ծովի ջրի բարեխառնութեան այսպիսի տատանումը միմիայն վերին շերտերին է հատուկ, ավելի խորքերը ջերմութեան տարա-

ծումները նվազում են. 50 մետր խորութեան վրա համարյա թե միորիննակ է լինում. տարեկան միջին ջերմությունը 7,5—8,4⁰ է:

Մովերի շուրը առհասարակ աղի յե. սրա պատճառը այն է, վոր խորքերում կան աղի հանքեր: Տարբեր ծովերում աղի քանակը տարբեր է լինում. Սև ծովի վերին շերտերում լուծված աղի քանակը հավասար է 1,8⁰/₁₀-ի. Ուղեսասյի խորշում—1,5⁰/₁₀-ի. Ադովի ծովում ավելի քիչ 1—1,5⁰/₁₀: Վորքան խորը իջնենք, այնքան լուծված աղի քանակը ավելանում է:

Մենք գիտենք, վոր առանց ողի վոչ բույսերը կարող են ապրել և վոչ էլ կենդանիները, իսկ ծովում ապրում են և՛ բույսեր, և կենդանիներ. այդ նշանակում է, վոր ջրի մեջ կա ող: Ջրի վերին շերտերում ողի քանակը ավելի յե վորքան խորը իջնենք, հետզհետե նվազում է և իվերջո կրճատենք մի կետի, ուր այլ ևս ող չկա. ավելի խորքերն կյանքն էլ գոյություն չունի: Մովում ողը գտնվում է յեզերքներին մինչև 200 մետր խորությունը, իսկ միջին մասերում՝ 150 մետր. այնտեղ, ուր վերջանում է ողը, արդեն կա ծծմբաջրածին, վորը թունավոր է ու կյանքը դարձնում է անհնարին:

Սև ծովում շատ տեսակի ձկներ կան. Ղրիմի ափերում զարգացած է ձկնորսությունը:

Սև ու Ադովի ծովերում ապրում են 200 տեսակից ավելի ձկներ. վորոնցից 45 տեսակը ունեն արդյունագործական նշանակություն, իսկ 15 տեսակը խոշոր արդյունաբերական:

9. ՓՈԹՈՐԻԿ ԱՅԻ ԾՈՎԻ ՎՐԱ:

Ալեկոծ ծովի մութ հեռուներից՝
նոթերը կետած ամպեր են սողում,
ծանրը կախվելով մըռայլ յեթերից՝
թանձր, թեք շերտով տարափ են հեղում:

Փայլակն է շողում, և զողողապին
յեղնում են մութից ամպերի կույտեր.
ակնթարթ միայն... և ահա կրկին՝
խոժոռ ու ճնշիչ՝ կախված է յեթեր:

Ահեղ շանթերի բոցը կապուտակ
բըռնակվում է մերթ սաստիկ ճայթոցով:
Գոհակն է գալիս — և ժայրերի տակ
Ջարդ ու փշուր լինում սոսկալի կոծով:

Իսկ հոծ քառսից նորերն են յեղնում,
անզուսպ յերախով թափում փրփուրներ,
բայց ափ չըհասած հեվիհեվ ընկնում,
թողնում են սպիտակ, սահող շղարշներ:...

10. Ծ Ո Վ Ը:

Հուսանում եր: Թովի հեռուն փայլում եր վարդագույն վոսկովի-
 Ծովը ապրում եր իր լայն կյանքով, լի ուժեղ շարժումով: Ալիք-
 ների յերամները ազմկով ափն ելին գլորվում ու փլրվում ավազի
 վրա: Ավազը թույլ Փշռում եր, ծծելով ջուրը: Թափահարելով
 սպիտակ բաշերը, առաջավոր ալիքները ազմկով ափն ելին զարնը-
 վում ու յետ նահանջում: Իսկ նրանց արդեն դիմավորում ելին
 ուրիշները, վոր գալիս ելին նրանց ողնության: Պինդ գրկախառնը-
 ված, ալիքները կրկին ափն ելին գլորվում ու կրկին ծեծում նրան:
 Հորիզոնից մինչև ափը, ծովի ամբողջ տարածությամբ, ծնվում
 ելին այդ ուժեղ ու ճկուն ալիքները ու գալիս ելին, գալիս խիտ
 զանգվածով:

Հրվանդանի յետեից, ալիքները ճեղքելով, յերևաց ահագին
 նավը. Հպարտորեն յերեբալով ծովի վրդովված ծոցում, սլացավ
 նա ալիքների գազաթով, վոր խելահեղորեն ծեծում ելին նրա կո-
 դերը: Գեղեցիկ և ուժեղ, փայլելով իր մետաղով արևի տակ, նա
 միտք եր ծնում տարերքը հաղթած մարդկանց հպարտ ստեղծա-
 դործության մասին:

11. Ծ Ո Վ Ա Փ Ի Ն

«Ղրիլի ուրվագծեից»

Հոգևարքի մեջ մարում եր արփին,
 յեղեգնուտի մեջ հովիկն և խոտում
 յեվ ալյակն անլուս ծովի խուլ ափին
 սրտիս տխրանուշ թովք եր փըսփըսում:

Յեվ վերջալույսի աղջամղջի տակ
 միտքս եր չորս դին հածում անարգել.
 փնտրում եր խորհուրդ, փնտրում նըպատակ,
 վորոնց տակավին յես չեյի յերգել:

Ու նա միշտ կարոտ ազատ ծրփանքի
 իր աղատատենչ թեվերն եր սըրում
 յեվ կարդում անհուն խորհուրդը կյանքի,
 վոր ավազի վրա ալյակն եր գըրում:

12. ՂՐԻՄԻ ՀՈՂԵՐԸ

Հողը յերկրի վերին շերտն է, վոր առաջացել է ողի, ջրի, ջերմութեան, քամու, բուսերի և կենդանիների ազդեցութեան շնորհիվ: Մենք շատ պարզ փորձերով կարող ենք իմանալ, թե հողը ինչից է գոյացած, փորձը մեզ ցույց է տալիս, վոր հողի մեջ կա ջուր, որդանական նյութեր, հումուս, վոր վերին շերտն է. վոչ որդանական նյութեր՝ կիր, ավազ, կավ: Հումուսը առաջացել է բուսերի ու կենդանիների փտումից, ներսումից:

Հողի գույնը յեւ սեսակները.— Հողը ամեն տեղ միևնույնը չէ. այն հողերը, վորոնց մեջ կավը շատ է, կոչվում են կավային հող, յեթե ավազը շատ է, ավազային, կրային և այլն: Ամեն մի հողագործ պետք է լավ ուսումնասիրե իր հողը և իմանա, թե ինչ կազմ ունի նա, վորպեսզի համապատասխան բույս ցանի: Ըստ գույնի յեւ հողերը միատեսակ չեն, շատ գույնի հողեր կան, վորոնցից գլխավորներն են՝ — սեւահողը, գորե, Եւգանիակադույն և այլն:

Ղրիմում եւ կան տարբեր տեսակի ու տարբեր գույնի հողեր, տեսնենք, թե ինչ հողերն են և վոր մասերումն են, այլ խոսքով կլիմայական ինչ պայմանների տակ են գտնվում:

Ղրիմում մենք պատահում ենք տարբեր տեսակի ու գույնի հողերի, դաշտային ու նախալեռնային շրջանի, մեծ մասում գլխավոր տեսակի հողերն են՝ շաքանկագույն, սևահող, գորշ և աղային հողերը: Ամբողջ Միվաշում և Կերչի թերակղզու մեծ մասում տիրում է գորշ գույնի հողը, վոր շատ տեղերում աղային է, նամանավանդ Միվաշի ափերին, ուր բուսականութունը չափազանց աղքատ է: Գորշ հողը պարունակում է $2,5\%$ — $3,5\%$ հումուս:

Ղրիմի ամենաշատ տարածված հողը շաքանկագույն հողն է. մոտավորապես 30% -ը պարունակում է 3 — $3,5\%$ հումուս. բույսի աճման համար նպաստավոր հող է և լավ մշակելի:

Դաշտային մասի կենտրոնական շրջանում տարածված է սևահողը, վոր Ղրիմի ամենալավ հողերն են, 4 — $4,5\%$ հումուսով:

Լեռնային շրջանում տարածված է կրային հողը, անտառներում և գետերի հովիտներում — խառն հողերն են և այլազան, մանավանդ գետահովիտներում. սրա պատճառն գետերն են, վոր դառերի ընթացքում բերել ու տեղավորել են զանազան լեռնային տեսակներ: Պետք է ասել, վոր գետահովիտների հողերը չափազանց բերրի յեն ու մշակելի, մեծ քանակութեամբ բերք է ստացվում, մանավանդ բանջարանոցներից և այգիներից:

Ղրիմի հարավային ափում ել գլխավոր հողի տեսակը կրահողն է, շատ տեղերում խառն կավահողի հետ:

Լեռնային մասի և հարավային ափի հողերը կրային լինելու գլխավոր պատճառը Ղրիմի լեռներն են, վորոնք կրա-քարային ծա- գում ունեն:

13. ՍԻՄՖԵՐՈՊՈԼԻ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔԸ

Մեր քաղաքի անունը — «Սիմֆերոպոլ» բաղկացած է հունա- կան յերկու բառերից — «Սիմֆերոս», վոր նշանակում է «հավա- քում եմ» և «պոլ» — քաղաք: Սիմֆերոպոլ, ուրեմն նշանակում է «հավաքող քաղաք»:

Ինչո՞ւ յե նա այսպես կոչվում, ի՞նչ է նա հավաքում: Մենք գիտենք, վոր այնտեղ, վորտեղ այժմ Սիմֆերոպոլն է, միշտ մար- դաքնակ է յեղել: Այստեղ իրար փոխարինելով ապրել են շատ աղ- դեր: Մարդկային ընկարաններ ստեղծվել են դեռ այն ժամանակ, յերբ մարդիկ գործ էլին ածում քարե, վոսկրե և փայտե գոր- ծիքներ:

Ինչո՞ւ է հարմար այս քաղաքի դիրքը: Այս հարցին պատաս- խանելու համար նայեցեք Սիմֆերոպոլին բարձր տեղից, հայացք գցեցեք մեր քաղաքի և նրա շրջակայքի վրա և աշխատեցեք հաս- կանալ նրա աշխարհագրական դիրքը:

Մենք կանգնած ենք Պետրովսկիյ ժայռերի վրա, հին հույն — Սկյութական նեպոլիս քաղաքի տեղը: Մեր առաջ, դեպի հուսիս — յերկրորդ և յերրորդ շարքի բլուրների մեջ գտնվում է մեր քաղա- քը: Նա տեղավորված է Սալգիր գետի հովտում:

Պետրովսկիյ ժայռերից մենք տեսնում ենք այդ հովիտը, Սալ- գիր գետը, վորը սկզբում հոսում է դեպի հյուսիս, իսկ հետո դե- պի արևելք:

Մենք պարզ տեսնում ենք, վոր Սալգիրը լեռնային շրջանից անցնում է դեպի Ղրիմի տափաստանները:

Մենք նույնպես բոլորովին պարզ տեսնում ենք, վոր Սալգիրը իր հոսանքով վողողել է լեռների յերկրորդ և յերրորդ շարքերը և ստեղծել է լայն հովիտ:

Այսպիսով Սիմֆերոպոլը գտնվում է Ղրիմի գլխավոր գետի վրա, վորտեղ յերկու հովիտներ են միանում: Քաղաքի այս ձևը հարմար է արդյոք: Նա հարմար է հաղորդակցության համար, ապ- րանքների փոխադրության համար: Լեռնային մասերում, ընդհան- րապես, հովիտը ամենահարմար ճանապարհն է:

Սալգիրի հովտով հյուսիսից Սիմֆերոպոլ ե գալիս լերկաթուղու գիծը: Նույն հովտով գալիս ե խճուղին, վորը սկզբում դուրս ե գալիս դեպի տափաստան և այնտեղից ուղղվում դեպի Յեվպատորիա: Անոների յերկրորդ և յերրորդ շարքերի մեջ գտնված հովտով անցնում են դեպի Բախչիսարայ ու Սեվաստոպոլ յերկաթուղագիծը և խճուղին, վորոնք ճանապարհին ընդհատվում են Ալմա, Կաչա, Բելրեկ և Սև-Ջուր գետերով:

Նույն Սիմֆերոպոլը միացված ե խճուղով Կարասուբագարի, Հին-Ղրիմի և Ֆեոդոսիայի հետ: Վերջապես, Սիմֆերոպոլից դեպի հարավ ձգված ե խճուղին, սկզբում Սալգիրի հովտով, իսկ հետո նա բարձրնում ե Չաղրը-Դաղի մոտ, Անգարի բարձունքը և վոլոր-մոլոր ճանապարհներով իջնում ե դեպի Ալուշտա:

Շնորհիվ նրան, վոր Սիմֆերոպոլի մոտ միանում են յերկու հովիտներ, մեր քաղաքը հարմար ճանապարհներով ե կապված Սեվաստոպոլի նավահանգստի և Ալմայի, Կաչայի, Բելրեկի և Սև-Ջուր գետերի հովիտների հետ, վորտեղ ամենալավ մրդի այգիներն են, և միաժամանակ կապված ե հարավային ափի հետ, վորտեղից Սիմֆերոպոլ ե բերվում ծխախոտ, խաղող, գինի, մրգեր:

Հետո, շնորհիվ լավ խճուղու մեր քաղաքը կապված ե Սուդակի, Թեոդոսիային Ղարասուբագարի շրջանները հետ:

Այստեղ, Ղարասու և մյուս մեծ ու փոքր գետակների ափերում գտնված պողատու այգիների մրգերը: խաղողը, գինին, ծխախոտը արտահանվում են դեպի Սիմֆերոպոլ:

Վերջապես, Սիմֆերոպոլը և Յեվպատորիան միացնող ճանապարհները հնարավորութուն են տալիս Սիմֆերոպոլ բերելու աղ, հացահատիկներ և այլ մթերքներ:

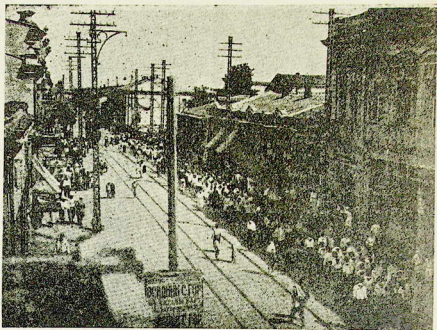
Այժմ մեղ հայտնի յե. ինչու այս ճանապարհների հատման կետում ստեղծվել ե առևտրական քաղաք: Մինչև Ղրիմում յերկաթուղի անցկացնելը, վոր տեղի ունեցավ սրանից հիսուն տարի առաջ, Սիմֆերոպոլ եր հավաքվում մեծ քանակութամբ բազմապիսի ապրանք, վորի պատճառով այս քաղաքը ստացավ Սիմֆերոպոլ անունը—քաղաք, վորը հավաքում ե ամեն ինչ:

Միաժամանակ Սիմֆերոպոլը ամենահարմար կենտրոնն ե յերկիրը կառավարելու համար: Այդ պատճառով ել միշտ այստեղ եյին գտնվում կենտրոնական պետական և հասարակական հիմնարկները:

Նույնպես և այժմ՝ մեր քաղաքումն ե հավաքվում խորհուրդների համաղրիմյան համագումարը, այստեղ են դտնվում պետական որդանները, Ղրիմի կենսագործկոմը, ժողկոմխորհը և ժողկոմատները:

Այստեղ է գտնվում կոմմունիստական կուսակցության յերկրային կոմիտեն:

Շնորհիվ այդ բոլորի Սիմֆերոպոլը ներկայացնում է իրանից Ղրիմի յանրապետության բազաբական կենտրոն:

Ղրիմում կամ արդյոք ևս այսպիսի հարմար տեղ կենտրոնի համար, ինչպիսին է Սիմֆերոպոլը: Վոչ մի ուրիշ այսպիսին չկա: Սեվաստոպոլը, Թեոդուխան, Կերչը, Յեվպատորիան գտնվում են Ղրիմի ծայրամասերում: Ղարասուբազարը հեռու յե գտնվում հարավային ափից և Ալմա, Կաչա Բելըեկ գետերի մրգառատ հովիտներից:

Նույնպես անհարմար է մի վորեկից կիտ տափաստանները կենտրոնում, վորովհետև հեռու յե հարավային ափերից, վորոնք հարուստ են թանկարժեք մթերքներով և արժեքավոր են, վորպես բուժիչ վայրեր:

Այն վայրը, վորտեղ ներկայումս Սիմֆերոպոլն է, հին ժամանակներումն էլ յեղիլ է կարևոր առևտրական և վարչական կենտրոն: Այսպես, յերկու հարյուր տարի սրանից առաջ այժմվա Սիմֆերոպոլի տեղը Ակ-Մեչետ քաղաքն էր:

Ակ-Մեչետում ապրում էյին Ուան-Կալգա-սուլթանի տեղակալը և շրջանի կառավարիչը:

Վերջապես, ավելի հին ժամանակներում, քսան դար սրանից առաջ, Ակ-Մեշետից դեպի հարավ հույն—սկյուրթական նեապոլիս ամրոցն էր:

Այդ ամրոցը պաշտպանում էր Սալզիբի հովիտի անցքը դեպի հարավային սփ, վորտեղ հունական զաղութներն էլին գտնվում:

Այսպիսով ներկա Միմֆերոպոլի տեղը մարզաբնակ է յեղել շատ հին դարերում, և միշտ ել մարդիկ բարձր են գնահատել նրա հարմար դիրքը:

14. ՂՐԻՄԻ ՎԱՅՐԻ ԿԵՆԴԱՆՆԵՐԸ

Ղրիմը Խորհրդային միության ամենազեղեցիկ վայրերից մեկն է. բազմապիսի յե բնությունը, հետաքրքրական. կարևոր է ծանոթանալ այս յերկրի կենդանիները: հետ, նամանավանդ վոր կենդանական աշխարհը կապված է ժողովրդի կյանքի ու տնտեսության հետ:

Տվյալ վայրի վոչ միայն բուսականությունը, այլ և կենդանական աշխարհը հարմարված է տեղական կլիմայական պայմաններին: Այդ տեսակետից Ղրիմի ֆաունան ուսումնասիրելիս պետք ինկատի առնենք վերոհիշյալ պայմանները:

Ղրիմի դաշտային մասում ապրում են տափաստանային զոտու հարմար կենդանիներ, վորոնք կարող են ապաստան գտնել այդտեղ և իրենց գոյությունը պահպանել. այդ պատճառով խոշոր վայրի կենդանիներ չկան, փոքր կենդանիներ են, վորոնք կարողանում են խոտերի մեջ թաքնվել, թշնամիներից պաշտպանվելու համար: Միաժամանակ իրանց գույնը հարմարեցնում են տեղական բնությանը: Դաշտային մասում տարածված են՝ նապաստակը, ազվեսը, դաշտային մուկը իր բազմաթիվ տեսակներով, վոզնին և այլն:

Թռչուններից, այստեղ կան՝ արագիլը, կռունկը, բադ, սագ, կաքավ, սարյակ և այլ բազմաթիվ թռչուններ, վորոնք միմիայն տաք յեղանակներին են լինում մեզ մոտ, իսկ ցուրտ ժամանակ չվում են տաք յերկրներ: Դաշտային կենդանիներից ամենաշեասակարբը դաշտամուկն է, վոր ահագին խմբերով փչացնում է մեծ տարածությամբ ցանքսեր:

Լեռնային շրջանում, ավելի ճիշտ անտառներում մենք պատահում ենք խոշոր կաթնասուն կենդանիների, վոչ մեծ քանակությամբ: Որինակ՝ վայրի այծը, վոր անցյալում շատ էր տարածված, այժմ շատ քիչ է մնացել խոր անտառներում Չատիր-Դաղի և Թեոդոսիայի շրջանում:

Այժին ցեղակից է Ղրիմի լեղջերուն. այս կենդանին յերբեք

մեծ քանակութեամբ չի յեղել. պատերազմի և քաղաքացիական կրօնի վնասների ժամանակ համարյա զոհնչացվեց, սակայն վերջին տարիներս աճում ու բազմանում է, շնորհիվ այն որենքի, վորով արդիւված է վորսար:

Ներկայումս Արիմի անտառներում տարածված է վարազը, վորը խնկապես առաջացել է ընտանի խողից, վորը, մնալով անտառներում, վայրենացել է:

Գիշատիչ կենդանիներից Արիմում տարածված էր առաջ արջը, և շնագայլը, բայց այժմ համարյա վերացել են: Այդվարը պատահում է թէ դաշտային, մասում, և թէ տափաստաններում:

Բարսուկը շատ է տարածվել ու մեծ փնտսներ է հասցնում խաղողի այգիներին: Այս մասում տարածված են անտառային ամեն տեսակի թռչուններ՝ արծիվ, բազե, և այլն:

15. ԱՐԻՄԻ ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արիմը, շնորհիվ յուրահատուկ ընկան պայմաններին, ունի հետաքրքրական ու ճոխ բուսականութիւն: Մեր յերկրի բուսականութիւնը (Ֆլորա) շատ վաղուց են սկսել ուսումնասիրել, այդ ուղղութեամբ առաջին պիտները յեղել է Պ. Ս. Պալլասը, վոր Արիմում հաշվել է մոտավորապես 1,000 տեսակ բույսեր:

Արիմի տափաստանային մասում աճում են միմիայն զանազան տեսակի խոտաբույսեր: Սիվաշի շրջանը, ուր հողը աղային է ու մթնոլորտային տեղումները շատ քիչ, կիսաանապատային տպավորութիւն է թողնում իր աղքատ բուսականութեամբ: Այնտեղ հարավ զնալով, կենտրոնական մասերում հողի վորակը յավանում է, մթնոլորտային տեղումների քանակը ավելանում. այս մասում ամբողջ դաշտերը դարձան 2—3 ամիսը ծածկվում են խիտ, բարձր խոտաբույսերով և գեղեցիկ գունգգուն ծաղիկներով: Տարվա այդ յեղանակին Արիմի դաշտերը զմայլելի տեսարան են պատկերացնում. սակայն այս գեղեցկութիւնը յերկարատև չէ, զորանում և հնձվում են հացահատիկների վոսկեգուն դաշտերը, թառամում են ծաղիկները, խամրում—չորանում կանաչ մարգերը և դաշտը ստանում է միտրինակ, տխուր պատկեր:

Այլ պատկեր ունի Արիմի լեռնային մասը. բնութիւնը այստեղ դառնում է ավելի հրապուրիչ, բազմազան, բուսականութիւնը՝ ճոխ: Լեռների մեծ մասը ծածկված է անտառներով, ուր վըխտում են զանազան վարի կենդանիներ և թռչունների յերամներ:

Արիմի անտառներում աճում են գլխավորապես հետևյալ ծա-

ուերը՝ бук—հաճաբի, дуб—կաղնի, граб—նշարի, яшень—հացի,
 сосна—յեղենի, ольха—լաստենի, ива—ուռենի, липа—լորի,
 осина—բարտի, клен—թղկի, кизил—հոն օրех—կաղին և այլն:

Անցնելով Ղրիմի լեռներից հարավ, մենք նոր աշխարհ ենք
 մտնում. դա բնության սքանչելի անկյուններից մեկն է:

16. ՂՐԻՄԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԱՓԸ

Յերը ճանապարհորդը անցնում է Ղրիմի լեռնաշղթան և իջ-
 նում է հարավ, դեպի ծովի ափը, վերանում է աշխարհից, բաց-
 վող տեսարանի առաջ: Թվում է նրան, թե գտնվում է ինչ վոր կա-
 խարդական աշխարհում: Այնտեղ է, վոր մարդ իսկապես կարող է
 հանգստանալ բնության գրկում: Վերևը պարզ, ջինջ, անսահման
 կապուտակ յերկնակամարն է, շուրջը՝ դմայլելի, փարթամ բուսակա-
 նություններ. հստակ ջրերի անվերջ մրմունջն ու խոխոջյունը, իրար
 վրա գիզված, իրարից կախված ահռելի ժայռեր: Առաջը անսահ-
 ման մի հորիզոն, ուր բարձրանում են կուսական անտառներով
 ծածկված ու սանրված լեռներ, իսկ կապուտակ ծովը միանում է
 կապույտ յերկնքի հետ:

Ծաղկավետ մարդազետիկները, բուրալից հովիտները շմեց-
 նում, հարբեցնում են քեզ, իսկ լեռների փեշերը ծածկված են խա-
 դողի վազերով, թղենու, ձիթենու, նարնջի, դեղձի, և շատ ո րիշ
 պտղատու ծառերի տեսակներով:

Յերը ընդարձակ տափաստաններից անցնում են հարավային
 ափերը, ամեն ինչ նորություն է այստեղ, վոչ միայն բնությունը,
 այլ այդ բնության մեջ ապրող կենդանիները, թռչուններն ու մար-
 դիկ իրենց նխտ ու կացով, վաք ու բարքով: Այստեղ սայլերը
 քաշում են ծանրամարմին սև գոմեշները, սարերի բարքարոտ լան-
 ջերից յեղջերուների ու լեղնիկների հոտերն իջնում են անտառի
 կարկայյուն զետակների ափերը ջուր խմելու և սովերներում գո-
 վանալու: Ծովի ժայռոտ ափերին՝ ալիքների հետ խաղում են դել-
 ֆինները. իսկ ձմեռ ու ամառ ծածկված վարդենիների ու մանու-
 շակների մեջ, յերգում են սոխակներն ու բազմապիսի յերգիչ թռ-
 չունները:

Ծովն իր տաք ու խոնավ գոլորշիներով այս նեղ, յերկար շեր-
 տը դարձրել է մի հսկայական ջերմոց: Լեռնաշղթայի դեպի հարավ
 իջնող փեշերը զարմանալի քմահաճ խաղեր ունեն, տեղ-տեղ սե-
 պաձև, յրոխտ ժայռերով մոտենում են ծովին, նրանց դադաթները
 ծածկված են հարավային փարթամ բուսականությամբ. կաղին,

աճարին, կիպարիսը, իտալական կաղամախը իրենց արմատները տարածում են քարերի արանքներով, իսկ ժայռերի ճեխքվածներից ամեն քայլափոխում դուրս են բղխում սառն աղբյուրները: Լեռնաշղթայի փեշերը շատ տեղ ել փոքրիկ հարթութուններ են կազմում՝ բերրի հողով ծածկված և տեղ են տալիս բազմաթիվ զիններբր պտղատու այգիներին և ծխախոտի ընդարձակ տնկարաններին:

Շատ-շատ են այս ափերի գեղազրական տեղերը. բայց Յալթան, այս փոքրիկ ծովափնյա քաղաքն իր շրջակայքով, անդուզական և և վեր ե մեր յերևակայութունից: Լիվադիան, Որբանդան, Ալուպկան հեքիաթական տեղեր եյին մինչև այժմ, արքայական տան ամառանոցներ և զվարճութան տեղեր, հասարակ մահկանացուները չեյին համարձակվում մտնել այնտեղ, միայն կարող եին հմայվել նրանց տեսարաններով: Այժմ ամառվա շոգերին անցնում ես յերկար ու լայն ծառուղիները միջով, և արևի ճառագայթները քեզ չեն այրում, զարավոր ընկուղենիներն իրենց խիտ ստվերներով չեզոքացնում են արևի տաքութունը: Իսկ ամեն մի քայլափոխին առաջդ դուրս ցատկող շատրվաններն ու կարկաչուն սառն աղբյուրները յերեսիդ դուրեկան հով են փչում: Շուրջդ ուր հագեցած ե դափնու, վարդի, մազնուլիի և ուրիշ ծաղիկների բուրմունքով: Անտառների խորքից, հեռվից լսում ես «Ուշան-Մու» գետի ջրվեժների ահռելի դղրդունը. հարբում ես, զմայլվում և վերանում մի ինչ-վոր ցնորական ու յերանական աշխարհ:

17. ՍԻՄՅԵՐՈՊՈՒԷՑ ՅԱԼԹԱ

Թռչում ե ավտոն... Մեզնից դեպի ձախ՝
Սալգիրն ե հոսում: Սկզբում՝ անշեղ,—
վոլմր ե հետո մեր ճամբան ուրախ.
Լեռներն են յեյնում խրոխտ ու փառահեղ...

Ահա մոտեցանք նրանց փեշերին.—
Չատր-Դաղն ե այն կանգնած աջ կողմում.
շուտով կհասնենք Թավշան-Բազարին,
վորտեղից ճամբան միշտ վեր ե դիմում:

Վերելքն ըսկավեց: Մենք մտանք անտառ.—
խո՛ր խաղաղութուն, զովութուն ախո՛րժ:
Հեվում ե ավտոն, սուլում անդադար.—
խիտ անտառ, անդունդ, ժայռեր՝ մութ ու գորշ...

Բարձունքին ենք այժմ: Ահա Դեմերջին...
 Իջնում ենք... Հեռվում այն՝ ծննդն է խաղաղ,
 Եջքը չի հասել դեռ ևս վերջին.—
 մեր դեմ Ալուշտան փոված է չքնաղ:

Կարճ դադար այստեղ: Ինչպիսի մեղմ ոգ,
 Թովիչ բնության ճոխություն, բուրմոճնք:
 Վորքան է այստեղ Չատր-Դաղը մոտ,
 և խաժը ծովի վորքա՞ն է խորունկ...

Դարձյալ նույն ուղին՝ վոլոր ու մոլոր,
 նորից է թռչում ավտոն միալար...
 յերևաց Կաստել լեռնակը կլոր,
 ահա Այու-Դաղն ու ցածն՝ Ադալար...

Ձախից միշտ ծովի տեսքն է մեզ թովում...
 խաղաղ մի դյուղից անցնում ենք ելի.
 վերջին մեծ պտույտ... Մեր դեմ ներքևում...
 Բացվում է ամբողջ Յալթան սքանչելի...

18. ԱՅՈՒ-ԴԱՂԻՆ

Չքնաղ Ղրիմի բնության պարծանք—
 սիրուն Այու-Դաղ,
 ահա մեծ խմբով մենք քեզ մոտ յեկանք՝
 հողնսձ, բայց ուրմխ:

Ճիշտ՝ դու կատարյալ տիպ ես արջուկի՝
 գլխով ջրասույգ.
 մեկ նրան վերցրու՝ տեսնենք քո դեմքի
 խինդը, կամ թե հույգ:

Անասուի թավշով ծածկել ես թիկունք,
 սուզվել քեզ համար,
 մոռացել վայելք՝ և՛ լույս, և՛ բուրմունք,
 դարե՛ր անհամար...

Բայց ի՞նչ. չես ուզում լսել նաև մեզ,—
 անշարժ ես ելի.
 կերևի դեռ շատ ջուր պիտի խմես՝
 ծարավով մոլի...

19. ՂԱՐԱՍՈՒԲԱԶԱՐՆ ԱՆՅՅԱԼՈՒՄ ՅԵՎ ՆԵՐԿԱՅՈՒՄՍՍ

Թաթարական խաների սկզբնական մայրաքաղաքը Սոլխարն էր, այժմվա Հին Ղրիմը: Այն ժամանակ դա հարուստ քաղաք էր, լի մեջեմեներով, պալատներով, շարվաններով և քարվանսարաններով: Հետո Մինգլի-Գերան խանը Սոլխարթից մայրաքաղաքը տեղափոխեց Բախչիսարայ:

Մայրաքաղաքի տեղը ընտրվեց վուչ բուրդովին հաջող: Բախչիսարայը դանվում է նեղ ձորի մեջ, հեռու յե հացաուստ դաշտային շրջաններից և ծովից: Այդ պատճառով ել նա չեր կարող առևտրական քաղաք դառնալ: Բախչիսարայում կար միայն խանի պալատը, վորը կլանում էր ամբողջ խանության յեկամուտը, բայց առևտուր և ապրանքների լայն՝ արտադրություն չկար: Այն ժամանակ առևտուրը և արտադրությունը կենտրոնացած էր մի ուրիշ քաղաքում— Ղարասուբազարում: Այդ ժամանակից Ղարասուբազարը ծաղկում էր: Ղարասուբազար էլին գալիս բազմաթիվ քարավաններ, նրանք բերում էին այստեղ բոլոր կողմերից ապրանք և դուրս տանում: Ղարասուբազարից քարավանի ճանապարհ էր ընկած դեպի հյուսիս՝ Պերեկոպի վրայով: Ղարասուբազարից մեծ առևտրական ճանապարհ էր գնում դեպի տաճկական հեֆե (Թեոդոսիա) և Գեղլիվ (Յեմպատորիա) քաղաքները:

Առևտրական կյանքը յեռում էր մեծ խաների (քարվանսարաների) մեջ: Այս քաղաքները հարձակութից և թալանից պաշտպանված էլին բարձր պատերով: Ծուկաները բազմաթիվ խանութներով և պահեստներով խիստ կենդանացել էլին:

Ուժեղ առևտրի կողքին զարգանում էր և տնայնագործությունը, պղնձե ամանները դործը, վոսկերչությունը, դարբնությունը: Այդ արհեստներով պարապում էլին գլխավորապես Ղրիմի հրեյաները, զրիմչադները և ցիգանները:

Հյուսիսից Ղարասուբազար էլին բերում ցորեն, հարավից՝ մրգեր, ծխախոտ և անտառանյութեր:

Յերը Ղրիմը ընկավ Ռուսաստանի իշխանության տակ, Ղարասուբազարը սկզբնական շրջանում յեղավ վարչական կենտրոն: Այստեղ կանգնած էլին դորքերը: Բայց շուտով Ռուսաց կառավարությունը հիմնեց վարչական նոր կենտրոն—Սիմֆերոպոլը՝ թաթարական Ակ-Մեչետ ավանում:

Այս փոփոխությունից Ղարասուբազարը խիստ տուժեց: Յերը Սիմֆերոպոլի միջով յերկաթուղի անցկացրին, թողնելով մի կողմ Ղարասուբազարը, նա ավելի ևս ընկավ: Քարավանները և սալերը դադարեցին շարժվել դեպի Ղարասուբազար: Քարվանսարանները և

պահեստները դատարկվեցին: Բնակչության թիվը դադարեց աճել: Զեւնահաս քաղաքացիները սկսեցին Սիմֆերոպոլ տեղափոխվել:

Ղարասուբազարի դատարկվելը հանկարծ չեղավ, նա դեռ յերկար ժամանակ հետաքրքիր քաղաք էր: Նրա շուկան բավական կենդանացավ: Բազմաթիվ արհեստավորներ շարունակում էին աշխատել իրենց արհեստանոցներում, պահպանելով հին գործիքները և աշխատելու հին ձևերը: Նեղ ու ծուռ փողոցներում և նրբանցքներում լավում էին կառապանների աղաղակները «թոփթա», «թոփթա» — սպասիր. այս բացահանչություններով կառապանը զուշացնում էր, վոր այդ փողոցը չմտնի մի այլ կառք, վորովհետև յերկու կառք անցնել չէին կարող: Հաջող էր դնում մեծաքանակ առևտուրը, մրդերի, ցորենի ծխախոտի և անառանյուղների արտահանությունը:

Ղարասուբազարում կար 22 հազար բնակիչ: Ժողովուրդը սպասում էր, վոր յերկաթուղու գիծ կանցկացնեն Սիմֆերոպոլից -- Ղարասուբազար, նա միայն այս հուլյան Կր սպրում: Բայց այդ ժամանակ սկսվեց պատերազմը: Սկզբում իմպերիալիստական պատերազմը, հետո քաղաքացիական կռիվները և վերջապես, 1922 թվի սուր մեծ հարձած հասցրին քաղաքին: Ժողովուրդը փչացավ: Ամբողջ աները, փողոցները ու թաղեր սովամահ յեղան և կամ փախան ուրիշ քաղաքներ: Սուկից հետո ժողովուրդի թիվը իջավ 22 հազարից մինչև 5,000: Անտեր թողած տները սկսեցին քանդվել: Բաղաբում մնացած ժողովուրդը թալանում էր այս տների փայտեղենը՝ վառելիքի համար: Առաջվա մարդաբնակ տեղերում դու կտեսնես աղբի կույտեր: Ղրիմում Ղարասուբազարը սուկից ու քայքայումից ավելի շատ տուժեց, քան մյուս քաղաքները — Բախչիսաբայը, Յեվպատորիան, Հին Ղրիմը և այլն...

Առաջվա առևտուրը չբացավ: Կաշեգործներից, մաշկակարներից, պղնձագործներից մնացել էին ամեն մեկից մեկ-յերկու վարպետ: Մեկ քեչայի արհեստանոց, յերկու վուսկերիչ և յերկու-յերեք կաշեգործներ — անա բոլոր:

Յերբեմն միայն անցնող կառապանը կանչում է «թոփթա», վորովհետև նա, ըստ յերևութին, նեղ նրբանցքում չի պատահի վոչ-վոքի:

Բայց և այնպես քաղաքն ունի ապագա: Ղարասուբազարը յերկրագործության ու անտառային մեծ շրջանների կենտրոն է: Այն, ինչ վոր արտադրվում է Ղարասուբազարի շրջանում, առատ է, բազմատեսակ և արժեքավոր: Դա հայտնի մրդերն են, անտառը, բանջարեղենը և ծխախոտը:

Ղարասուբազարը, անկասկած, վոտքի կկանգնի:

20. ՀԻՆ ՂՐԻՍԸ

Առափոտյան ժամի ինն եր, Շոֆերը տվեց ազգանշանը և մենք շարժվեցինք: Թեոդոսիայի փողոցներով մի քանի պատշաճ կառուցված հետո, մենք դուրս յեկանք քաղաքից մի բարձր տեղ, վորտեղից յերևում եր շրջակայքը: Խճուղին գտնվում եր բարեկարգ վիճակի մեջ: Այլտորուսի արագ սլանալը բարձրացրեց բոլորիս արամադրությունը: Դրան ոգնեց և բնության զեղեցկությունը: Առատ անձրևները այդ յերկրին պարզեցի ելին ծաղկած դաշտեր:

Խճուղու աջ կողմում տարածվում ելին մարդագետիները և արտերը, իսկ ձախ կողմում՝ խաղողի այգիները և յերբեմն ել ցորենի արտերը:

Վորքան լավ ե, յերբ տեսնում ես, վոր բնությունը առատորեն վարձատրում ե աշխատավոր յերկրագործի թափած ջանքերը: Քսան հինգ կիլոմետր անցնելուց հետո մենք հասանք Հին-Ղրիմ, վորը յիւրեք կողմից շրջապատած ե անտառներով: Ամբողջ քաղաքը լողանում ե բուսականության մեջ՝ ամեն մի տան առաջ, ամեն մի բանում կան բազմապիսի բույսեր և ծառեր:

Հին-Ղրիմը թաթարական խաների մայրաքաղաքն ե, վորին հին ժամանակ Սոլխաթ ելին անվանում: Առաջ նա շատ հարուստ քաղաք ե յեղել՝ ունեցել ե մեծ-մեծ պալատներ ձրիակեր խաների համար, բարձր մեշեաներ և մինարեներ, վորտեղից մոլլաները ժողովրդի միտքն են մոլորեցրել, ունեցել ե մեծ-մեծ տներ, խանութներ, քարվասարաններ:

Այժմ Հին-Ղրիմը փոխվել ե: Նա մի փոքր քաղաք ե: Ձմեռը կյանքը Հին Ղրիմում շատ տխուր ե լինում: Ամառը այստեղ գալիս են թոքերից թուլլ հիվանդներ, արյան պակասություն ունեցողներ և աշխատանքից հոգնածներ: Նրանք գալիս են բժշկվելու և հանգստանալու:

Հին Ղրիմի կլիման և ջուրը շատ առողջարար են, մանավանդ նրա բարձր մասում:

Հին-Ղրիմի ազգաբնակչությունը

Քա- նակը	Մուսուլմաններ	Ռուսներ	Սեկեր	Պոլոնացիներ	Վրացիներ	Չեչեններ	Հայեր	Բուլղարացիներ	Ռուս ազգաբնակչու- ն	Ընդամենը	Կիևոսլովակ	Կանադացիներ
	1.970	180	280	60	90	910	190	1.000	220	4.900	2.200	2.700

Այս բոլոր ազդութիւնները իրար հետ շատ լավ են ապրում, քարայրացական հարեաններ են:

Ինձ շատ զարմացրեց մի բան, վոր այստեղ յերեք գողութիւն չի կատարվում:

Նին Դոբինց 4—5 կիլոմետր հեռավորութիւն վրա անտառի մեջ, սարի լանջին գտնվում է հին հայկական վանքը: Դա մի շատ գեղեցիկ անկյուն է:

Յերկար տարիներ այս չքնաղ վայրում հայ սևազուլս վարդապետները վայելել են հայ ժողովրդի քրտինքով ձեռք բերած հարստութիւնը:

Ներկայումս պիոներների ճամբարն է: Այժմ այստեղի բնութիւնը կյանք և առողջութիւն է տալիս պիոներներին՝ նոր կյանք կառուցելու համար:

21. ԹԵՈՂՈՍԻԱ՝ ԱՌԱՋ ՅԵՎ ԱՅԺԱ

Սեվ ծովի հարավ-արևելյան ափում Թեթե-Որա լեռան լանջին գտնվում է այժմվա Թեոդոսիա նավահանգիստը: Այստեղ բնակչութիւն ստեղծելը շատ հին ժամանակներում է յեղել: Կարծում են, վոր այդ ավանի հիմնադիրները յեղել են հունները, վորոնք յեկել են Փոքր՝ Ասիայի Մելետ քաղաքից 25 դար առաջ:

Այդ ժամանակվանից, ինչպես հայտնի յէ, Ղրիմում շատ ազգեր են իրար փոխարինել:

Ղրիմի ափերում XIII դարում յերևում են ջնոզացիք, Միջերկրական ծովի ափերից—նրանք Իտալիայից յեկած ճարպիկ յեկվորներ եյին: Նախկին հունական ավանի տեղ նրանք կառուցում են նոր քաղաք, վորը անվանում են Կաֆֆա:

Ջնոզացիների տիրապետութիւն ժամանակ Կաֆֆան համարվում է նրա ծագկման և հզորութիւն շրջանը: Իրենց գաղութը արտաքին թշնամիներից պաշտպանելու համար ջնոզացիք շրջապատում են նրան բարձր պարիսպներով: Նրանք զարգարում են Կաֆֆան գեղեցիկ շենքերով: Այս վիճակում Կաֆֆան իր գոյութիւնը պահպանեց մինչև 1453 թիվը, յերբ կատարվեց Բյուզանդիայի անկումը, Ասիայից յեկած ուժեղ թշնամիները—թուրքերի հարվածներէց: Թուրքերը գրավեցին Բյուզանդիայի մայրաքաղաք Պոլիսը—ուշադրութիւն դարձրին Ղրիմի ծագկյալ վիճակին, վորտեղ այն ժամանակ հաստատվել եյին թաթարները: Ղրիմում, թաթարների կողքին իրանց գոյութիւնը շարունակում եյին Ջնոզայի գաղութները:

Թուրքերը ձեռք բերեցին թաթարների համակրանքը: Թաթարների խանը դարձավ թուրքական Սուլթանի զաշնակիրը: Ջոնովայի Կաֆֆա գաղութը դրավվեց թուրքական կայսրի կողմից և վերանվանվեց Կեֆե: Թուրք-թաթարական քաղաքի անվան տակ Կեֆեն գոյութիուն ունեցավ մինչև 18-րդ դարը:

Թուրքերը քանդեցին շատ ջննովական շենքեր և կառուցեցին նորերը՝ իրանց ճաշակով: Նրանք զարգարեցին մեշեաներով և մինարեթներով: Բացի Կեֆե անունից այդ քաղաքը կոչվում էր և Կուչուկ-Ստամբուլ կամ Ղրիմ-Ստամբուլ: Ստամբուլ թուրքերը անվանում էին իրենց մայրաքաղաքը—Պոլիսը: Կեֆեն Կուչուկ-Ստամբուլ անվանելով զրիմցիները ուղուց ելին շեշաեյ, այս քաղաքի դեղեցկութունը և նրա նշանակութունը Ղրիմի համար:

18-րդ դարում Ղրիմը ընկավ ուսաների իշխանության ներքո: Կեֆեն (Ղրիմ-Ստամբուլը կամ Կուչուկ-Ստամբուլը) զբավվեց ուսաց զորքերով: Քաղաքը ավերվեց և թալանվեց: Ռուսաստանին միացրած Կեֆե քաղաքը, թուրքական անվան փոխարեն ստացավ իր սկզբնական հունական անունը—Թեոդոսիա, վորը ավել էլին ներքա հիմնադիր հույները—Մելլրտացիք:

Յերկար ժամանակ Թեոդոսիան ներկայացնում էր իրանից փոքր քաղաք—Թեոդոսիայի բաց ծովածոցի ափին: Նոս մեջ լուռ, լուռ էր անցնում կյանքը: Բնակչութունը, վորը բազկացած էր թուրքերից հույներից և ուսաներից աշխատում էր խաղողի այգիներում, ծխախոտի ազարակներում և պարապում էր ձկնորսությամբ: Լողանալու համար պլյաժը, բուժիչ խաղողը դեպի Թեոդոսիա դրավեցին բավականին մեծ թվով կուրորտնիկներ:

19-րդ դարի վերջերին Թեոդոսիան դուրս յեկավ անհայտութունից և լուսթյունից: Սեվաստոպոլից Թեոդոսիա տեղափոխվեց առևտրական նավահանգիստը: Թեոդոսիայի բնակիչ՝ նկարիչ Իվան Կոնստանտինովիչ Ալվազովսկին շատ աջակցեց այս տեղափոխությանը իր միջնորդութուններով: Քաղաքը լեռկաթ-գծով միացավ Միմֆերոպոլի, Սեվաստոպոլի և հյուսիսի հետ:

Նավահանգստի բացվելը փոխեց քաղաքի տեսքը: Ծովածայրի մի մասը լցրեցին և այդ բարձրության վրայով անցկացրին յերկաթուղազիծը: Նավերը ծովածոցում ծովի ալիքներից հանգիստ մնալու համար, պաշտպանվեց պատնեշով: Կառուցվեց պատնեշ և նավահանգիստ: Ծովի ափին բարձրացան հացի խոշոր պահեստները: Թեոդոսիան դառավ հացի խոշոր նավահանգիստ: Ովկիանոսի հսկանավերը մտնում էին ծովածոցը կանգնում էին քարերի առաջ և բարձրում էլին Ղրիմի դաշտերի վտակ հատիկներով: Թեոդոսիա

Նախահանգիտար գրավեց շատ առևտրականներին: Աճեց ծխախոտի խոշոր գործարանը: Հարուստները կառուցեցին հոյակապ ամառանոցներ:

1914 թվի պատերազմը ուժեղ հարվածեց Քեոզոսիային: Առեւթուրը վերջացավ: Նախահանգստում կյանքը մեռավ: Քաղաքը դատարկվեց:

Դատարկութունը շարունակվեց մինչև Պորթլանդի իշխանութան ավերացումը: Ղրիմում: Ներկայումս Ֆեոդոսիայում սկսում է վերականգնվել նրա տնտեսութունը. սկսում են զարգանալ նրա բնական ուժերը: Նախահանգստում ամրացվում են այսպես կոչված բարձուղ մեքենաները, այսինքն լախ խողովակներ, վորոնց միջով հացահատիկը պահեստից, կամ վազոնից լցվում է ուղիղ նավ: Դա բավականին եժանայնում է հացահատիկի բարձումը:

Միևնույն ժամանակ Քեոզոսիան ձեռք է բերում ամբողջ միութան աշխատավորների բուժիչի համբավը: Ֆեոդոսիայի նախկին հարուստների տները վեր են ածվում հանգստի տների: Ֆեոդոսիայի շրջակայքում գտնված Հաջի-Գյուլ լճի բուժիչ ցեխը հնարավորութուն է տալիս գործազրեղ ցեխի բուժումը լախ չափերով:

Նախահանգստում շինված է ոգեբեռնյթաբանական կայան: Կայանին կից կա ռազիո: Ծնորհիվ ռազիո կայանի անթել հեռագրեր է ստանում ծովի և նավերի վրայից յեղանակի մասին: Այս տեղեկութունները կայանը տարածում է ուրիշ նախահանգիստներ:

Ապագայում Ղրիմի քաղաքներից Քեոզոսիան մեծ դեր ունի կատարելու:

22. ՍԵՎ ԾՈՎԻՆ

Դու թավշյա կապույտով ժպտացիր հոգեթով
Բայդարյան բարձունքից իմ դիմաց.

Անտառով քաղցրաբույր քեզ հասա, սքանչաթո՛ւլը,
Ցերբ արսի՛ն թագնւրվեց շիկամած:

Վողջ գիշեր յեզերքիդ ուշ դըրի քո յերգիդ,
Ցեւ հալվեց շընչիդ մեջ իմ հոգին.

Ինձ անտես թեևերով սըլացրիդ յեթերով
Ու հասցրիդ հըմայքիդ բարձունքին:

Իսկ այգի լուռ ժամին, յերբ շնչեց զով քամին,
Ավազիդ ջերմ համբույր տըվեցի

Ցեւ կայտանո ու արի՛, անգորրո՞վ լեռների
Դեպի նոր հեռուներ շըվեցի...

23. ՅԵՐԵՔ ՄԵՄ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐ

(Կոպերնիկոս, Զորգանո-Բրունո և Գալիլեյ)

Գիտական աշխարհը անընդհատ զարգացել ու զարդանում է միշտ պայքարելով բնության հետ և տիրապետելով նրան: Գիտության վոխերիմ թշնամի յե յեղել միշտ ու կա կրոնը: Գիտական մտքի ամենամեծ խոչընդոտը յեղել է կրոնը և շատ զխոնականներ զոհ են գնացել նրան, շատերի զբքերն ու ստեղծագործությունները այրել են կրոնականները:

ԿՈՊԵՐՆԻԿՈՍ

Կոպերնիկոսը ծնվել է 1473 թ. Լեհաստանի Տորն քաղաքում: 18 տարեկան հասակում մտնում է Կրակովի համալսարանը, վորտեղ բժշկություն է ուսումնասիրում: Համալսարանը ավարտելուց հետո, 23 տարեկան հասակում Իտալիա յե գնում, վորտեղ ուսումնասիրում է բժշկություն, մաթեմատիկա և աստղաբաշխություն և 27 տարեկան հասակում Բոլոնիայի համալսարանի պրոֆեսոր դառնում: 1503 թվին Կոպերնիկոսը վերադառնում է Վարշավա. 1510 թ. նա քահանա յե ձեռնադրվում, միաժամանակ շարունակում իր գիտական զբաղմունքները և աղքատ հիվանդներ բժշկում:

Կոպերնիկոսը ուսումնասիրում է հույն գիտնական Պտղոմեոսի տեսությունը և ուղղում նրա սխալը: Պտղոմեոսը տիեզերքի կենտրոնը ընդունում էր անշարժ յերկիրը, վորի շուրջը շարժվում են արեը, լուսինը և այն ժամանակ հայտնի բոլոր մոլորակներն ու աստղերի սֆերան: Պտղոմեոսի այս գեոցենտրիկ համակարգությունը համապատասխանում էր յեկեղեցու վարդապետությանը և կաթոլիկ յեկեղեցին ընդունել էր այն վորպես անսխալական և անհերքելի ճշմարտություն:

Կոպերնիկոսը գիտական փաստերով ապացուցեց Պտղոմեոսի տեսության սխալ լինելը. նա գիտեր, վոր արևը յերկրից շատ մեծ է (1,300,000 անգամ) և շատ հեռու. նա փորձով ցույց տվեց, թե յերկիրը անշարժ չէ, նա դառնում է իր առանցքի շուրջը 24 ժամում և միաժամանակ շրջան է անում արեի շուրջ մի տարում:— Այսպես, արեգակը զբեց տիեզերքի կենտրոնում և բոլոր մոլորակները նրա շուրջ պետք է դառնային, յերկիրն ել, իբրև մոլորակ, դառնում է արեի շուրջ:

Կոպերնիկոսը մի աշխատություն գրեց արեգակնային համակարգության մասին, վոր 36 տարի չէր հրատարակում. վախենալով, վոր կաթոլիկ յեկեղեցին իրեն կմեղադրի անաստվածության մեջ, վերջապես գիրքը տպվեց, սակայն Կոպերնիկոսը ստացավ այն իբր մահից միջանի ժամ առաջ:

ՋՈՐԴԱՆՈ ԲՐՈՒՆՈ

Ջորդանո Բրունոն ծնվել է 1548 թվին Իտալիայի Նոլ քաղաքում. նա դոմինիկացի վարդապետ էր, բայց շնորհիվ իր դիտնականությունից և դեպի դիտություններն ունեցած սիրո, նա շուտով իր վրա հերետիկոսություն մեջ կասկած հարուցեց և փախավ Հոմբից: Նա թափառական կյանք վարեց Ֆրանսիայում, Անգլիայում և Գերմանիայում, վորտեղ համալսարաններում դասախոսություններ էր կարդում: Նա պաշտպանում էր և տարածում կոպերնիկոսյան համակարգությունը: Վերջապես վերադարձավ հայրենիք, ուր ընկավ «սուրբ» ինկվիզիցիայի ձեռքը, 6 տարի նստեց բանտում և այրվեց խարույկի վրա 1600 թվի մարտի 3-ին: Ջորդանո Բրունոն համարվում է աստղաբաշխության փիլիսոփան. նրա բոլոր արտահայտած մտքերը տիեզերքի մասին հաստատվում են նորագույն գիտությունում: Նա ընդարձակում է կոպերնիկոսի համակարգությունը, ըստ վորի տիեզերքը միայն մեր արեգակնային համակարգությունից է բաղկացած, վորին շրջապատում է անշարժ աստղերի սֆերան և այդ սֆերան կոպերնիկոսը տիեզերքի սահմանն էր համարում: Ջորդանո Բրունոն գտնում է, վոր մեր արեգակը տիեզերքի անհամար աստղերից միայն մի հատն է: Յուրաքանչյուր աստղ միմի ինքնուրույն արեգակ է, վորի շուրջը պտտվում են իր մոլորակները. այդ պատճառով տիեզերքը անսահման է և անվերջ: Ջորդանո Բրունոն իրեն այլ կերպ չէր անվանում, յեթե միայն տիեզերքի քաղաքացի: Իր աշխատանքների ու հայացքների համար, վորոնք հակառակ էին էկեղեցուն, Բրունոն ավեց իր կյանքը: Յերբ նա լսեց իր դատավճիռը և իսնացավ, վոր յեկեղեցին իրան խարույկի վրա մահ է պատրաստել, իր դատավորներին դիմելով ասաց. «Դուք սարսափում եք ավելի շատ, արտասանելով ձեր դատավճիռը, քան յես, վոր լսում եմ այդ»: Հետագայում 1889 թվին Իտալիայում Campo dei Fiori հրապարակում Ջորդանո Բրունոյին հուշարձան կանգնեցրին: Արձանի առաջ իրենց դրոշակները խոնարհեցրին 6000-ին ավելի պատգամավորություններ ամբողջ աշխարհի համալսարաններից և գիտական ընկերություններից:

ԳԱԼԻԼԵՈ ԳԱԼԻԼԵՑ

Գալիլեո Գալիլեյ ծնվել է 1564 թվին Իտալիայում՝ Փլորենցիայում, 25 տարեկան հասակում Գալիլեյը մաթեմատիկայի պրոֆեսոր է դառնում և դասախոսություններ է կարդում Պադուայի, Վենետիկի և Փլորենցիայի համալսարաններ: ...:

1609 թվին, լսելով, վոր Հոլլանդիայում հնարված է տեսադիտական մի խաղալիք, վորը հեռավոր առարկաները մտտիկ և ցույց տալիս, Գալիլեյը հնարում է տելեսկոպը (հեռագիտակ), վորը առարկաները մեծացնում էր 30 անգամ, բայց հանճարեղ գիտնականի ձեռքերում այդ թերի գործիքը հրաշքներ և կատարում: Յերկրի բնակիչներից առաջինն էր նա, վոր տեսավ լուսնի վրայի սարերը և չափեց նրանց բարձրությունը: Նա գտավ, վոր լուսինը մեր յերկրին և դարձած մի կողմով միայն: Գալիլեյը առաջինը ավեց կաթնածիրի ճշգրիտ պատկերը, վորը մինչև այդ բացատրվում էր մի կաթիլ կաթով, թափված յերկնականաբար վրա: Գուրս յեկավ, վոր դա անթիվ անհամար աստղերի համախմբում է: 1610 թվին նա գտավ Վեներայի ֆազիսները. պարզվեց, վոր մոլորակները նույնպես, լուսնի նման, մեզ յերևում են կամ փայլուն բոլորակի պես, կամ կիսաշրջանի ձևով և կամ մանգաղանման: Այդ վերջինս տեղի յե ունենում, յերբ դիտողի կողմն և դարձրած՝ վոչ թե արևով լուսավորված մոլորակի լրիվ կեսը, այլ միայն այդ լուսավորված կեսի մի մասը: Ճյուրենցիայում Գալիլեյը գտավ արևի բծերը և իմացավ, վոր արևը անշարժ չէ, այլ պտտվում է իր առանցքի շուրջը և վորոշեց նրա պտույտի ժամանակը: Գալիլեյի հեռագիտակը գտավ Սատուրնի ողերը, բայց, շնորհիվ մոլորակի հեռավորությունը և գործիքի թերությունը Գալիլեյը չիմացավ այդ ողերի իսկական բնույթի: 1612 թվին Գալիլեյը հնարեց միկրոսկոպը, վորով ապագայում գտան մանր եյակներ (մանրենների) մի ամբողջ աշխարհ: Նա հնարեց նաև ջերմաչափը, վորոշեց ճոճանակի ճոճվելու որենքները, վորից հետո միայն հնարավոր էր ժամացույցի գյուտը, վոր արավ նրա աշակերտ Վիվիանին: Գալիլեյը առաջինն էր, վոր իմացավ ողի բաշը, վորի շնորհիվ նրա մյուս աշակերտը՝ Տորչելլին հնարեց բարոմետր: Գալիլեյը համարվում է մեքենայագիտության հայրը: «Սուրբ» ինկվիզիցիան չխնայեց մեծ մտածողին: Զգված լինելով բանտը, կրելով սոսկալի տանջանքներ, Գալիլեյը ստիպված էր հրաժարվել իր մեծ ուսմունքից:

Մեծ և այդ յերեք գիտնականների ոժանդակութունը: Նրանք ներկայիս ընագիտության և հետևապես ամբողջ նորագույն կուլտուրայի հիմնադիրներն են համարվում:

II ԱԶԳԱԲՆԱԿՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

24. Ո՛Վ Ե ՂՐԻՄՈՒՄ ԱՊՐՈՒՄ ՅԵՎ ԱՇԽԱՏՈՒՄ

Այն որվանից, յերբ մեր խուճըր ծանոթացավ Ղրիմի հետ, մեր դասարանի պատերին յերևացին քարտեզներ: Մեկի վրա առանձնապես ցայտուն ամպագուն ներկերով նկարված էր մեր ծովերը, գետերը և լճերը:

Նրանով մենք գտանք Մալդիբ և Այան գետերի աղուները, հետևեցինք նրա հոսանքին մինչև Սիվաշ, գտանք Ալմա և Կաչա գետերը: Մյուս քարտեզը կարծես խաժ-խաժի հատիկներ թափված լիներ վրան: Մեծ կետերը քաղաքներն են, մանր հատիկները — գյուղերը և ավանները:

Նրա վրա լերեխաները հետաքրքուլթյամբ փնտռում են քաղաքները, գյուղերը, վորտեղ նրանք յեղել են, կամ վորոնց մասին նրանք լսել կարգացել են:

Վերջերս տեսնում ենք, վոր հերթապահը նոր քարտեզ է կախում պատից:

— «Ինչ խալտաբղետ է», — բացականչեցին բոլորը: Քարտեզի մեծ մասը նարնջագույն է: Կանաչը նրանից քիչ է, ծածկել է ամբողջովին սարերը և հարավային ափերը: Տափաստանը լի յե կետերով:

Տափաստաններում իրար են խառնվել կանաչ, նարնջի և բաց դեղին գույները: Տեղ-տեղ ցրված են կարմիր կետեր:

— «Սա ի՞նչ քարտեզ է», — հարցնում ենք մենք: — «Սա ազգաբնակչության քարտեզն է: Դուք, յերեխաներ, ճիշտ ասացիք, վոր խալտաբղետ է, Ղրիմի աղգաբնակչությունն էլ այսպես խալտաբղետ է:

Ղրիմում ապրում են թաթարները — կանաչ գույնն է, ապրում են ռուսները և ուկրաինացիք — նարնջագույնն է, գերմանացիք — բաց դեղին: Կան և բուլղարացիք — տես մուգ կանաչ կետերը, հին Ղրիմի մոտ:

-- Պայտարդեա ազգաբնակութիւնն ե. խեղապես խայտարդեա ե:

Այս քարտեղի վրա մենք աշխատեցինք ուղիղ յերեք ուր և ահա ինչ իմացանք:

25. ՂՐԻՄԻ ԱԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ղրիմում զանազան ազգութիւններ են ապրում. ազգաբնակութիւնն պատկերը չաա խայտարդեա ե: Ել սիլ ստես չկա Ղրիմում — թաթարներ, ռուսներ, ուկրայնացիներ, գերմանացիներ, բելառուսներ, հայեր, բուլղարներ, հրեյաներ, կարայիմներ, կրիմչաղներ, հատոնացիներ, իտալացիներ, ցիգաններ, ասորիներ, չեխեր և այլն և այլն:

Ղրիմի ազգաբնակութիւնը առ 1-ն հունվարի 1929 թվի՝

ԱԶԳՈՒԹՅՈՒՆ	Քաղաքում	Գյուղում	Ընդամենը
Ռուսներ	182,510	128,295	310,805
Թաթարներ	42,425	147,710	190,135
Ուկրայինացիներ	25,820	51,205	77,025
Գերմանացիներ	4,520	41,090	45,610
Հուլներ	10,080	7,015	17,095
Հրեյաներ	37,730	9,500	47,230
Հայեր	7,270	4,505	11,775
Բուլղարներ	1,480	10,670	11,150
Ուրիշ ազգութիւնն	25,155	9,945	35,100
Ընդամենը	336,990	409,935	746,925

Պրիմի Կյուպերի ազգայնականությունը 1929 թ.

Ե Ր Ջ Ա Ն Ը	Ռուսներ	Թաթարներ	Ուկրաինացիք	Գերմանացիք	Հուդեալներ	Արևելյան	Քրիստոնյայ	Այլերևույթ	Ազգայնականություն	Կրթություն	Կրթություն	Կրթություն	Կրթություն	Կրթություն	Կրթություն	Կրթություն	Կրթություն
Արևելյան	29,465	13,100	10,235	13,100	680	1,050	450	850	2,570	71,500	35,290	36,210					
Արևմտյան	4,710	12,460	1,080	40	30	940	20	10	300	19,600	9,740	9,860					
Կուրդեր	12,810	10,800	12,690	1,100	50	240	120	2,340	750	40,900	20,480	20,420					
Քրիստոնյայ	28,910	9,100	2,430	5,400	600	2,400	1,200	4,700	1,000	53,800	27,980	27,820					
Յեվազգայնական	12,770	15,900	11,130	7,600	2,800	70	230	5	1,045	51,450	25,780	25,670					
Յալազգայնական	3,140	20,900	860	50	60	290	20	10	320	25,650	12,890	12,760					
Բալխանյան	5,560	30,250	740	180	45	720	55	10	360	38,450	18,610	19,840					
Ջանկոյ	22,040	9,000	10,960	12,300	5,200	120	980	200	3,000	63,820	31,700	32,100					
Ղարաուսազգայնական	7,660	12,700	940	920	30	1,090	820	2,540	500	27,200	13,420	13,780					
Առաջին	770	13,400	230	400	5	65	25	5	100	15,000	7,210	7,790					
Ընդամենը	128,295	147,710	51,205	41,090	9,500	7,015	3,920	10,670	9,945	409,350	203,100	206,250					

26. ՂՐԻՄԻ ՀԱՅԵՐԸ

Ղրիմում ապրում են մոտավորապես 12 հազար հայեր: Նրանք բոլորն էլ յեկվորներ են: Մի մասը յեկել է շատ վաղուց, մոտավորապես վեց հարյուր տարի սրանից առաջ, նրանք Ղրիմի բնիկ հայերն են: Մյուսները յեկել են վերջերս 1896 թվին և համաշխարային պատերազմի ժամանակ (1914—1917 թ. թ.):

Ղրիմի բնիկ հայերի թիվը մեծ է, նրանք կազմում են բոլոր հայերի (Ղրիմի) 20⁰/₁₀₀-ը:

Ղրիմի հայերը առ 1-ն հունվարի 1929 թ.՝

	Շրջանների անունը	Քաղաքում	Գյուղերում	Ընդամենը
1	Սիմֆերոպոլի	2,700	450	3,150
2	Սևաստոպոլի	900	20	920
3	Կերչի	900	120	1,020
4	Թևոզոսիայի	700	1580	2,380
5	Յելպատորիայի	380	230	610
6	Յալթայի	800	20	820
7	Ջանկոյի	340	980	1,320
8	Բախչիսարայի	30	55	85
9	Սուգակի	90	—	90
10	Ղարասուբազարի	430	850	1,280
	Ընդամենը	7270	4505	11.775

Քաղաքներում ապրողների թիվը 7000—8000 է, նրանք պարպում են տնայնագործութամբ, մանր առևտրով և պետական հիմնարկներում ծառայութամբ:

Գյուղերում ապրող հայերի խոշոր մեծամասնությունը պարպում է բանջարաբուծութամբ:

Ղրիմի հայերը մինչև 1926 թիվը այնքան էլ ակտիվ չէին մասնակցում խորհրդային շինարարության: 1926 թվին Սիմֆերոպոլում տեղի ունեցավ Ղրիմի հայ աշխատավորության բազմամարդ համագումարը, ուր պարզվեց հայերի տնտեսական, հասարակական ու կուլտուրական վիճակը: Այնուհետև ղեկավար մարմինները սկսեցին ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել հայերի հասարակական կյանքի վրա:

Այն ժամանակվանից հայերը հեռզհետե սկսեցին ակտիվանալ ու մասնակցել խորհրդային շինարարութեանը:

Հայ գյուղացիութիւնը Ղրիմում շատ ցրված է սպրուտ: Նրա մեջ աշխատանք տանելը շատ դժվար է: Կառավարութիւնը աշխատում է, ըստ հնարավորութեան հավաքել նրանց ու կազմակերպել հայկական գյուղխորհուրդներ:

Այսպիսի փորձեր արել են Ջանկոյի շրջանում («Հայկոշին» գյուղը) և Սիմֆերոպոլի շրջանում («Ազատ» գյուղը): Հայկական գյուղխորհուրդներ կան Թեոդոսիայի շրջանում («Շեյխ-Մամալ») ու Ղարասուբաղարի («Նուր-Բուրուլյա»):

Բանջարաբուծութեամբ զբաղվող հայերը մասամբ կոտորածցման են յենթարկվել և կազմել են գյուղատնտեսական ընկերութիւններ «Պրոդուկտչ» կերչում, «Կրասնայա Սիվա» — Ջանկոյի շրջանում և այլն:

Քաղաքի հայ աշխատավորներից շատերը անցնում են արդու-նաբերութեան մեջ աշխատելու Առևտրականների թիվը զգալի չափերով պակասում է: Հայ տնայնագործները ուժեղ տեմպով յենթարկվում են կոտորածցման (արտեղներ):

Հայ աշխատավորութեան պատմութիւնը շատ տխուր է, նա յերկար դարեր յենթարկվել է հալածանքի, ճնշման, կոտորածի: Հաճախ նա ստիպված է յեղել զաղթելու մի յերկրից մյուսը: Այդպիսի գաղթականութիւնից է և Ղրիմի հայութիւնը:

Սորհրդային իշխանութեան շնորհիվ հայ աշխատավորութիւնը ստացավ լիակատար ազատութիւն:

Հայերը իրանց յերկրում կազմեցին 1920 թվին Նոյեմբերի 29-ին սեփական Սորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետութիւն, ունեն ազգային կուլտուրա, նրանք ոգտվում են ներկայիս ազատութիւնից և կառուցում են սոցիալիստական ազատ Հայաստան:

Ղրիմի հայերը քիչ են կապված Հայաստանի հետ: Ստանում են լրագրեր, գրքեր և դասագրքեր զպրոցների համար: Յանկայի յե, վոր այտեղի հայերի և խորհրդային Հայաստանի մեջ ստեղծվի ամուր կուլտուրական կապ:

27. ՎՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿԻՑ ՂՐԻՄՈՒՄ ՀԱՅԵՐ ԿԱՆ

Մինչև այժմ ել վորոշ հայանի չե, թե վճր ժամանակից հայերը բնակութիւն են հաստատել Ղրիմում: Հայերը հայանի յեն յեղել իրանց մասնակցութեամբ Բյուզանդական պետութեան գործերում դեռ ութերորդ դարից. ուստի նրանք կարող եյին Ղրիմ գալ

ավելի առաջ, քան իրանց յերկիրը ավերվեց, Կան ուղղակի վկայութիւններ, վոր հայկական գաղութներ յեղել են Ղրիմում 11-րդ դարից սկսած: Այսպես՝ Թեոդոսիայի հայոց յեկեղեցում (Գեվորզէ) կա արձանագրութիւն 1027 թվականով: Բինբուլնի ամրութիւն մեջ գտնված է հայկական մի գերեզմանաքար 1159 թվականով: Հայոնի յ ուրիշ վկայաթղթերից, վոր մոտավորապես 1280 թվականներին հայերը Սուզդեայի մեջ կազմում էին բավականին մեծ գաղութ: Թաթարների իշխանութիւն տակ հայերը հաստատվեցին Սոլխատում (այժմվա Հին Ղրիմ քաղաքում) և մերձավոր անտառում, 14-րդ դարում, հիմնեցին վանք, վորը այժմ էլ կա. վանքի յեկեղեցու գմբեթի մի արձանագրութիւնը պահպանել է շինութիւն թվականը 1338:

28. ՂՐԻՄԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՆՅՅԱԼՆ ՈՒ ՆԵՐԿԱՆ

Հայերը ապրում են Ղրիմում շատ վաղուց: Դեռևս 14-րդ դարում, այսինքն սրանից համարյա 600 տարի առաջ, Անիի ավերումից հետո խոշոր թվով հայեր գաղթեցին Ղրիմ ու բնակութիւն հաստատեցին նրա հարավ-արևելյան մասում—գլխավորապես Թեոդոսիայում ու Հին-Ղրիմի (Սոլխատի) շրջանում: Այդտեղ հայութիւն թիվը մի ժամանակ այնքան մեծ էր ու նրանք այնպիսի խոշոր դեր էլին կատարում Ղրիմի այդ մասի տնտեսական, հասարակական ու կուլտուրական կյանքում, վոր այդ անկյունը կոչվում էր «Մովային շայաստան» («Արմենիա Մարիթիմա»): Այդ շրջանից հայերը աստիճանաբար տարածվեցին և Ղրիմի մյուս քաղաքները, գլխավորապես Սիմֆերոպոլ, Դարասուբազար և Ուր-Բազար, վոր ստաչավ «Արմյանակ» անունը: Ղրիմը Ռուսաստանին միացվելուց հետո, 18-րդ դարի վերջերին խոշոր թվով հայեր տեղավորվեցին Դոնի այն ժամանակ անմարդաբնակ ափերին ու այնտեղ հիմնեցին Նոր-Նախեջևան քաղաքը ու մի շարք հայկական դյուղեր (Մեծ ու փոքր Մալա, Չալթեր, Թոփտի և այլն*): Այդ գաղթը Ղրիմից ձեռնուու. յեր ուսական ցարիզմին, վորովհետև աշխատավոր ու ընդունակ հայերի ձեռքերով պետք է մշակվեր ու ծաղկեր այդ նոր գրավված ամայի յերկիրը: Այդ գաղթից հետո հայութիւն թիվը Ղրիմիում շատ պակասեց ու նրանից հետո յեւ աստիճանաբար նվազեց, վորովհետև տեղացի հայերը, մի կողմից, անցնում էին

*) Բացի դրանից մեծ թվով հայեր գաղթել են նաև Լեհաստան, Գալիցիա, Բեսարաբիա:

Ռուսաստանի զանազան վայրերը, իսկ մյուս կողմից յենթարկվում
 ռուսացման մուսուլման իրանց լեզուն: Այդպիսով, այսօր բնիկ Դրիմ-
 ցի հայերի թիվը Դրիմում շատ փոքր է հազարի հասնի 2—2½ հա-
 զարի, վորոնց մեծամասնութունը հայերեն չգիտե, նույնիսկ գրի-
 մահայ լեզուն, ու հայկական կյանքով, ու աշխատանքով չի հետա-
 քրքրվում: Այժմվա դրիմահայության վոչ պակաս, քան 80 տոկոսը
 կազմում է տաճկահայ ու մասամբ կովկասահայ զաղթականությունը,
 վորը յեկավ Դրիմ նախ՝ 895.96 թվի մեծ կտորածներից հետո և
 ապա վերջին 1514-18 թթ. իմպերիալիստական համաշխարհային
 պատերազմի ժամանակ, յիրը Տաճկահայաստանը ու Անդրկովկասը
 դարձան այրան ու ավերի, կոիվների ու թալանի ասպարեզ: Այդ
 հայության 40%՝-ը ապրում է գյուղերում ու գրադվում է գլխա-
 վորապես բանջարագործությամբ, իսկ մնացած 60%՝-ը յաղաքնե-
 րում, ուր պարապում է անայնագործությամբ, զանազան արհեստ-
 ներով ու մանր առևտրով: Հայ բանվորության թիվը Դրիմում շատ
 փոքր է, բայց աստիճանաբար ավելանում է խորհրդային իշխանու-
 թյան ձեռք առած միջոցների շնորհիվ: Թե, հայ գյուղացիությունը,
 և թե՛ անայնագործները խոշոր քայլերով յենթարկվում են կոոպե-
 րացման, կազմակերպելով խոշոր արտելներ, կոլեկտիվ անտեսու-
 թյուններ և այլն: Այդ շարժմանը պետք է ամեն կերպ զարկ տալ
 ու աջակցել:

29. ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՅԵՐԻ ՄԵՋ

Դրիմի հայերը բավականին պահպանողական են: Նրանք շատ
 ամուր պահում են իրանց հին սովորությունները ու հին կենցաղը:
 Ամեն մի նորություն դժվարությամբ են ընդունում:

Այսպիսի պահպանողական լինելը խանգարում է նրանց լու-
 սավորության գործին: Հենց այդ է պատճառը, վոր հասարակական
 աշխատանքը հայերի մեջ զգալի չափերով կազում է: Նրանցից
 շատ քիչ կան կուսակցականներ և կոմյեբիտականներ:

Կանայք, մանավանդ գյուղերում, փակված կյանք են վարում,
 կարծես 12-րդ դարում են ապրում:

Ներկայումս մենք ունենք Դրիմում հայկական կուլտուրական
 հիմնարկների հետևյալ ցանցը.

	Վայրեր	Գույր	Մանկավարժական	Ակումբ	Միացյալ ակումբ	Խրճիթ ընթացակարգ	Փարսարան	Կարմիր անկ.	Հանրակրթական դպրոցում
1	Սիմֆերոպոլ	1 (7-ամյակ)	1	1	—	—	1	—	—
2	Սևաստոպոլ	1	1	1	—	—	—	—	—
3	Յեփոստոպոլ	1	—	1	—	—	—	—	1
4	Յալթա	1	—	1	—	—	—	—	—
5	Ղարսուբանգար	1	—	—	1	—	—	—	1
6	Ջանկոյ	1	—	—	—	—	—	1	—
7	Թեոդոսիա	1	—	—	—	—	—	1	—
8	Կերչ	1 (7-ամյակ)	—	—	1	—	—	—	—
9	Նոր Բուբուլչա-Ղարսուբանգարի շրջան	1	—	—	—	1	—	—	—
10	Սուբաշի	} Թեոդոս.	1	—	—	1	—	—	—
11	Ռոմաշ-Ելի		} շրջան	1	—	—	—	—	—
12	Սամա-Սիմֆերոպոլ շրջան	1		—	—	—	1	—	—
13	Բարին	} Ջանկոյի	1	—	—	—	—	—	—
14	Հայկաշեն		} շրջան	1	—	—	1	—	—
15	Մյանակոպ	1		—	—	—	—	—	—
16	Ադաա (Սիմֆեր. շրջան)	1	—	—	—	—	—	1	—
17	Պրոլոմ (Ղարսուբ. շրջան)	1	—	—	—	—	—	—	—
18	Կրեմիշկա (Թեոդոս)	1	—	—	—	—	—	—	—

Մինչև Խորհրդայնացումը Ղրիմում մենք ունեյինք միայն 8 դպրոց, այն էլ ծխական դպրոցներ, ուր յերեխաների ուղեղը թունավորում էին կրոնական ուսմունքով: Խորհրդայնացումից հետո հայկական դպրոցների և այլ կուլտիմնարկների ցանցը Ղրիմում տարեց-տարի աճում է ու ծավալվում: Առաջին աստիճանի դպրոցներով ընդկրկված է դպրոցական հասակի յերեխաների մոտ 85 0/0-ը: Ունենք յերկու յոթնամյակ: Բոլոր քիչ-շատ խոշոր հայաբնակ վայրերում ունենք ակումբ, խրճիթ ընթերցարան կամ կարմիր անկյուն, ուր աշխատանք է տարվում հայ աշխատավորութան մեջ: Անրավարար է մանկապարտեզների թիվը, բայց համեմատած Ղրիմի մյուս ազգութունների հետ այդ թիվն այնքան էլ փոքր չէ: Խոշոր աշխատանք է տարվում և անգրագիտութան վերացման շուրջը: Ներկայումս անգրագիտների սոկոսը հայ աշխատավորութան մեջ պետք է հաշվել մոտ 15 0/0:

կուլտուրական ու հասարակական աշխատանքը Ղրիմի հայ աշխատավորութեան մեջ պետք է ամեն կերպ զարգացնել և ուժեղացնել: Մեր նոր սերունդը—յերիտասարդութունը պետք է ամեն կերպ աշխատե որ առաջ վերացնել յեղած պահանները ու զարկ տալ աշխատավորութեան ինքնագործունեութեանը ու նախաձեռնութեանը կուլտուրական շինարարութեան ասպարիզում:

30. ՌՈՒՍՆԵՐԸ ՅԵՎ ՌԻԿՐԱՅԻՆԱՑԻՆԵՐԸ

Ղրիմի խայտաբղետ ազգաբնակչության կեսից ավելին կազմում են ռուսները և ուկրայինացիները: Նրանց ընդհանուր թիվն է ըստ 1926 թվի մարդահամարի, 387,000, վորից 310,000 ռուսներն են կազմում և 77,000 ուկրայինացիները: Ռուսները թե ապրում են գյուղերում (գլխավորապես Ջանկոյի, Սիմֆերոպոլի ու Յեվպատորիայի շրջաններում) և թե քաղաքներում (Սեվաստոպոլ, Սիմֆերոպոլ, Կերչ, Թեոդոսիա և այլն): Ուկրայինացիները, վոր կազմում են Ղրիմի ամբողջ ազգաբնակչության 11 տոկոսը, ապրում են գլխավորապես գյուղերում (Ջանկոյի, Սիմֆերոպոլի, Կերչի ու Յեվպատորիայի շրջաններում) և մասամբ քաղաքներում (Սիմֆերոպոլ, Սեվաստոպոլ, Կերչ և այլն): Քաղաքներում ռուս և ուկրայինացի ազգաբնակչուները կազմված է գլխավորապես բանվորներից ու ծառայողներից:

Ղրիմում ապրող ուկրայինացիները յերկար տասնամյակների ընթացքում, ցարական քաղաքականութեան շնորհիվ, զնալի չափերով յենթարկվել են ռուսացման: Մինչև 1926 թվի համամիութենական ընդհանուր մարդահամարը ուկրայինացիները Ղրիմում չեյին վիճակազրկում, իբրև առանձին ազգություն, և վոր վոչ մի աշխատանք մայրենի լեզվով նրանց մեջ չեք տարվում. նրանք համարվում էյին ռուսներ: 1926 թվի մարդահամարը պարզեց, վոր Ղրիմում մենք ունենք 77 հազար ուկրայինացի, վորոնք պահպանել են իրանց լեզուն և ազգային-կուլտուրական առանձնահատկությունները: Այդ շրջանից միայն ուկրայինացիները Ղրիմում հաշվի յե առնված, իբրև ազգային փոքրամասնություն, և նրանց մեջ տարվում է հատուկ աշխատանք: Ներկայումս մենք ունենք մի շարք ուկրայինական գյուղխորհուրդներ, մոտ 20 առաջին աստճանի դըպրոցներ, ուր դասավանդությունը տարվում է մայրենի լեզվով, մի ուկրայինական յոթնամյակի, յերկու ակումբ և այլն: Այդ աշխատանքը ուկրայնացիների մեջ պետք է աստիճանաբար ծավալվի:

31. ՂՐԻՄԻ ՄԱՆՐ ԱԶԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ղրիմում, բացի հայերից, ապրում են տասնյակ այլ մանր ազգություններ: Ծանոթանաք այդ ազգությունների հետ:

1. Լեւելուներ.—Մինչև 1924-25 թ. Ղրիմում հրեայների թիվը հասնում էր 40 հազարի. ապրում էին նրանք քաղաքներում ու զբաղվում բանվորությամբ (գլխավորապես կարի, կաշվի, ու ծխախոտի արդյունաբերության մեջ), ծառայությամբ, տնայնագործությամբ ու առևտրով: 1924-25 թվականից Ղրիմի հրեյա ազգաբնակչության թիվը սկսեց տարեց-տարի աճել շնորհիվ հրեյական հողաշինարարությունը. Ջանկոյի, Յեվպատորիայի, մասամբ ել Միմֆերոպոլի ու Թեոդոսիայի շրջաններում տրամադրվեցին հարյուր հազարավոր հեկտար հողեր հրեյա գյուղացիությանը, վոր դալիս եր Բելոռուսիայի ու մասամբ ել Ուկրաինայի հրեյական տնտեսապես քայքայվող ավաններից ու քաղաքներից. Հրեյա գյուղացիության թիվը Ղրիմում ներկայումս արդեն հասնում է 25-30 հազարի, իսկ մոտ տարիներս կհասնի, յերևի, 50 հազարի: Հրեյա գյուղացիության հոծ մեծամասնությունը կենտրոնացած է Ջանկոյի ու Յեվպատորիայի շրջաններում, իսկ մոտ տարիներս ոգտագործվելու յեն այդ ուղղությամբ նաև Կերչի շրջանի ազատ հողերը: Հրեյա գյուղացիության տնտեսությունը տարեց-տարի զարգանում ու բարգավաճում է, աստիճանաբար անցնելով կուլեկտիվիզացիայի հունը: Քաղաքաբնակ հրեյաները, մանավանդ մանր-բուրժուական և բուրժուական խավերը ճնշող մեծամասնությամբ յենթարկվել են ռուսացման ու այդ պատճառով չի տարվում նրանց մեջ խոշոր ազգային-կուլտուրական աշխատանք: Ընդհակառակը, հրեյա գյուղացիության մեջ տարվում է լալն հասարակական ու կուլտուր-կրթական աշխատանք:

2. Գերմանացիներ.—Գերմանացիների թիվը Ղրիմում հասնում է 45 հազարի. այդ քանակի 90-95 տոկոսը կազմում է գյուղացիություն, վորը խոշոր զանգվածներով ապրում է Ջանկոյի, Միմֆերոպոլի, Թեոդոսիայի ու Յեվպատորիայի շրջաններում, իսկ փոքրիկ թվով նաև Կերչի ու Ղարասուբազարի շրջաններում: Չնայած, վոր գերմանացիները ապրում են Ղրիմում յերկար տասնամյակներ, նրանք, շնորհիվ իրանց կուլտուրականությունը և ամփոփ զանգվածներով ապրելուն, պահպանել են իրանց ազգային կուլտուրական առանձնահատկությունը—լեզուն, կենցաղը և այլն:

Մինչև հեղափոխությունը գերմանացիները շատ ուժեղ էին տնտեսապես. կալվածատերերի ու կուլակների թիվը նրանց մեջ շատ զգալի յեր: Հեղափոխությունից հետո այդ դրուկունը, իհարկե, արմատապես փոխվեց և նրանց մեծամասնությունը կազմում է

միջակ գյուղացիութիւնը. կուլաների թիվը արագորեն պակասում է: Քաղաքական-հասարակական տեսակետից գերմանական մասսան դեռ բավականին պահպանողական է, սակայն խորհրդային, կուսակցական, հասարակական ու կուլտուրական շինարարութիւն շնորհիվ հաջողվում է այդ պահպանողականութիւնը հաղթահարել և աշխատավոր գերման գյուղացիութիւնը զբաղել խորհրդային շինարարութեանը: Քաղաքներում գերմանացիներին թիվը շատ փոքր է. զբրանք գլխավորապես ծառայողներ են, բանվորներ և մերձ-քաղաքային կիսագյուղացիական տարրեր:

Ղրիմի գերման ազգաբնակչութեան մեջ տարվում է խոշոր կուլտուրական աշխատանք. անզբաղեմների թիվը գերմանացիներին մեջ շատ աննշան է, դպրոցներով ընդգրկված են դպրոցական հասակի յերեխաները զբեթե հարյուր տոկոսով:

3. Հուլյներ.—Հուլները Ղրիմի հնագույն բնակիչներն են. սակայն այդ բնիկ զրիմցի հուլներից ներկայումս շատ քիչ են մնացել, այն էլ գլխավորապես քաղաքներում և շատ փոքրիկ թիվով գյուղերում (գլխավորապես, Սեվաստոպոլի ու Բախչիսարայի շրջաններում): Ղրիմի մոտ 20 հազար հուլն ազգաբնակչութիւնից վոչ ավելի քան 15 տոկոսը պատկանում է այդ բնիկ հուլներին: Թվիններանց մեծամասնութիւնը դեռ նախանցյալ դարում գաղթել է Ազովյան ծովի հյուսիսային ափերը և ներկայումս կազմում է Մարիոպոլի ու Ստալինի շրջանների մոտ հարյուր հազարանոց հուլն գանդվածը: Այդ բնիկ զրիմցի հուլն ազգաբնակչութեան այն մասը, վոր ապրում է քաղաքներում, յենթարկվել է ռուսացման, իսկ գյուղացիութիւնը—թաթարացման (խոսում է թաթարերեն): Ղրիմի հուլն ազգաբնակչութեան ճնշող մեծամասնութիւնը կազմում են վերջին տասնամյակներում Տանկաստանից (Անատոլիայից) գաղթած հուլները: Նրանց մոտ 60 տոկոսը ապրում է գյուղերում (Միմֆերոպոլի, Թեսոդոսիայի, Ղարասուբազարի շրջաններում) և պարապում է հողազործութեամբ, ծխախոտագործութեամբ ու բանջարաբուծութեամբ, իսկ մյուս մասը քաղաքներում (բանվորներ, անայնազործներ, ծառայողներ ու առևտրականներ):

Քաղաքական, հասարակական ու կուլտուրական շինարարութիւնը Ղրիմի հուլն աշխատավորութեան մեջ հանդիպում է զգալի խոչընդոտների, շնորհիվ այն հանգամանքի, վոր Պորհրդային Միութեան սահմաններում չկա հունական ազգային-կուլտուրական կենտրոն:

4. Բուլղարներ.—Բուլղարները Ղրիմում ապրում են անցյալ դարի 60-ական թվականներից: Նրանց թիվը ներկայումս հասնում

№ 12 հազարի Արիմի Բուլղար ազգաբնակիչության 90 տոկոսը կազմում է գլուղացիութունը, վոր ապրում է գլխավորապես Թեոդոսիայի ու Արասուբազարի և մասամբ Կերչի ու Սիմֆերոպոլի շրջաններում. այդ չորս շրջաններում պատահում ենք խոշոր բուլղարական գյուղերի, ինչպես՝ Կիշլավ, Փեյյարովկա, Բուլղարշինա (Թեոդոսիայի շրջան), Մարֆովկա (Կերչի շրջան), Նովո-Ցարիցընո (Արասուբասարի շրջան), Բուլղարական Սարաբուզ (Սիմֆերոպոլի շրջան) և այլն: Բուլղար ազգաբնակիչայն զլխավոր զբաղմունքներն են՝ հողագործութուն, անասնապահութուն, այգեգործութուն: Թեև Արիմի բուլղար ազգաբնակիչությունը ցարական քաղաքականության շնորհիվ յենթարկվել է վորոշ չափով ռուսացման, բայց և այնպես նա պահպանել է մայրենի լեզուն ու յուրահատուկ կենցաղը: Խորհրդային իշխանութունը հաստատվելուց հետո կուլտուրական աշխատանքը բուլղարների մեջ տարվում է մայրենի լեզվով:

5. Արիվչակներ.—Այս առանձնահատուկ ազգութունը, վորի թիվը ամբողջ Արիմում համարում է 7 հազարի, ապրում է գրեթե բացառապես քաղաքներում (գլխավորապես Սիմֆերոպոլում ու Արասուբասարում). միայն վերջին տարիներս սկսվեց նրանց մեջ ձգտում դեպի հողագործութունությունը ու կազմակերպվեց առաջին Արիվչակական գյուղը (Արասուբազարի շրջանում): Արիվչակները ազգութայմբ հրեյաներ են, վոր լերկար դարեր Արիմում ապրելով (ինկվիզիցիայի շրջանում նրանք գաղթել են Սպանիայից ու Իտալիայից), յենթարկվել են թաթարացման ու յուրացրել են թաթարական լեզուն վորոշ փոփոխումներով: Զբաղվում են գլխավորապես արհեստներով ու մանր առևտրով: Քաղաքացիական կռիվների, տընտեսական քայքայման ու 1921-22 թվականի սովից շատ են տուժել (մանավանդ Արասուբազարում): Կուլտուրապես Արիմի յետամնաց ազգութունների թվին են պատկանում: Խորհրդային իշխանութայն ձեռք առած միջոցների շնորհիվ հառաջադիմում են վերջերս թե տնտեսապես և թե, մանավանդ, կուլտուրապես:

6. Կարաիմներ.—Գիտութունը դեռ չի ասել յուր վերջնական խոսքը այս փոքրիկ ազգութայն պատմական ծագումի մասին. վոմանք պնդում են, վոր սրանք հրեյական կրոնական ազանդավորներ են, վոր շատ հին ժամանակները հաստատվել են Արիմում ու այստեղ յուրացրել են թաթարական լեզուն ու կենցաղը. մյուսները յենթադրում են, թե նրանք խազարների մնացորդներ են: Շնորհիվ իրանց նեղ-ազգային, փակ կենցաղին, այլ և ոտարատյացութայնը յենթարկվել են այլասերման: Կարաիմները Արիմում

հազիվ 4 հազար շունչ են կազմում. ապրում են գրեթե բացառապես քաղաքներում, բացի մի փոքրիկ խմբակից, վոր պարապում է գյուղատնտեսությամբ (այդեպանությամբ) Ալմայի հովտում (Սիմֆերոպոլի շրջան): Պարապում են գլխավորապես ծառայությամբ, արհեստներով, մանր առևտուրով: Մինչև հեղափոխութունը ունեցել են զգալի թվով խոշոր առևտրական-արդյունաբերական բուրժուազիա. ներկայումս նրանց պատկառելի տոկոսը կազմում է բուրժուական մտավորականութունը:

7. Եսոնացիներ.—Սրանից մոտ 70 տարի առաջ Մերձբայթյան շրջանի գերման կալվածատերերի ու բարոնների անսանձ կեղեքումներից փախել են Դրիմ մի քանի տասնյակ ընտանիք եսոնացի գյուղացիներ, ու բնակութուն են հաստատել Ջանկոյի ու Սիմֆերոպոլի շրջաններում: Նրանց թիվը ներկացումս հասնում է 3 հազարի: Պարապում են գլխավորապես հողագործությամբ: Կուլտուրապես բարձր են. անգրագետ գրոթե չկա:

8. Չելսեր.—Գլխավորապես Ջանկոյի ու մասամբ Սիմֆերոպոլի շրջաններում ապրում են մոտ 1,500 շունչ չելս գյուղացիութուն: Սրանք թե՛ տնտեսական և թե՛ կուլտուրական բարեկեցիկ վիճակ ունեն:

Բացի այս ազգություններից Դրիմում ապրում են էլի մի շարք մանր ազգություններ՝—ցիգաններ (դեմիրճի), իսալացիք (Կերչ) ասորիներ, լասիցներ, մոլդավացիներ, ռուսալանացիք

32. «ԱՅՅՎԱՇԵՆ» ԳՅՈՒՂԸ

Նունիս ամիսն էր: Ջանկոյից նստեցինք մի գյուղացու կառքը և ուղևորվեցինք «Հայկաշեն» գյուղը: Ճանապարհը յերկար էր, մտտավորապես 25 կիլոմետր: Յերկար ժամանակ անձրև չէր յեկել, խիստ փոշի չեր: Արևի ճառագայթները այրում էին մեզ: Առաջին անդամն էր, ընդարձակ տափաստանով ճանապարհորդում էինք: ամբողջ ժամանակ տարվել էինք դաշտերի ծաղիկների ու բույսերի գեղեցիկ տեսարաններով, հացահատիկների ընդարձակ արտերով, վորոնք դուրեկան մեզմ հովի ազդեցության տակ, հասկերը կախած, որորվում էին ավորժալուր խշշունով: Յերկու ու կես ժամվա ճանապարհը անցավ անզգալի և առանց խոսակցության: Մեջ ընդ մեջ մեր հարցերին կարճ պատասխան էր տալիս գյուղացին: Յերեկոյան դեմ մենք հասանք «Ջոլոտայա Բալկան», ուր տեղավորված էր «Հայկաշեն» նորակառույց գյուղը: Մենք շատ ուրախ էինք՝— առաջին հայկական գյուղն էր Դրիմում, վորը շինված էր պլանա-

վորված և բավականին ճաշակավոր տներով: Գյուղի հատակազիծը դրված եր. յուրաքանչյուր տեղափոխվող կարգով շինել եր իր տունը, միորինակ, հավասար հեռավորության վրա, ընդարձակ փողոցներով. ըստ պլանի գյուղում պետք է լինե՞ր 150 տուն, վորի կեսից ավելին 2 տարվա ընթացքում արդեն տեղափոխվել էյին:

Առաջին իսկ հայացքից աչքի յեր խփում խորհրդային շինարարությունը: Բնակիչները ամբողջությամբ տաճկահայեր են, զաղթած Տաճկաստանի թալանից, կոտորածից և ազգամիջյան սարսափներից: Ծարի ժամանակ, վորպես ճնշված ազգ, ամեն մեկը ցրված եր Լրիմի զանազան անկյուններում, խեղճ ու աղքատ, թշվառ կյանք էյին ապրում. նոր սերնդից շատերը իրենց սեփական լեզուն արդեն մոռացել են: Աննկարագրելի յե հայ գյուղացու գոհունակության չափը, վոր շնորհիվ խորհրդային իշխանության, այսոր բախտ են ունեցել հավաքվելու և մարդու պես ապրելու. կարծես թե բանտից նոր են ազատվել, նոր դուրս են յեկել իրենց մենաստանից և մասնակցում են շինարարությանը:

Զնայած, վոր առաջին տարիներն են, հին կալվածատիրոջ ավերակ շենքերի վրա կառուցվել են նոր խորհրդային գյուղը իր կուլտուրական հիմնարկներով: Գպրոցում սովորում են մոտավորապես 100-ի չափ աշակերտներ, 4 ուսուցչով ու ամեն հարմարություններով: Գյուղացիների սիրած տեղը կարմիր անկյունն է. ամեն յերեկո հավաքվում են, խոսում, զրուցում են և լսում են ռադիոն: Մենք ել մասնակցեցինք նրանց զրույցներին. մեծահասակ տղամարդիկ իրար հետ խոսում են թուրքերեն, յերիտասարդները — ուսսերեն, իսկ կանայք իրենց զավառաբարբարով, վորը միանգամայն անհասկանալի յե ոտարի համար.

Մեր զարմանքը մեծ եր, յերը տեսանք, վոր դա հին գյուղը չեր. նրանք իրանց վաղեմի սովորությունները մոռացել էյին, կանայք և տղամարդիկ համարձակ մասնակցում էյին խոսակցության և մեծ մասը անհավատ եր:

Յերը մենք խոսեցինք նրանց տնտեսական և կուլտուրական վիճակի մասին, նրանք շատ գոհ և ուրախ կրկնում էյին — «ապրի, խորհրդային իշխանություն, վոր մենք ել այժմ ես աշխարհում իբրև մարդ ենք ապրում, հալալ աշխատում, հալալ ել ուտում ենք, մեր տղերքն ել գիր ու կարդալ են իմանում»: Նրանք պարծենում են իրենց հակա աշխատանքներով. այն «Զոլոտայա Բալկան», վոր ավերակ ու խավար եր մնացել, այժմ վերածվել է հրաշալի ուլազիսի. այդեպանները վշտացնում են վճիտ ջուրը — ահազին դաշտեր վողողում. նրանք մեծ հպարտությամբ են խոսում իրենց ապագա

հեռանկարների մասին, մասնավոր կուլտուրաների, բանջարաբու-
ծութեան, այգիների, գյուղերիս զարոյցի, ելեկտրոկայանի մասին
ու միշտ կրկնում՝ «Ապրի խորհրդային իշխանութիւնը»:

33. ՇՐԵՅԱ ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՐԻՄՈՒՄ

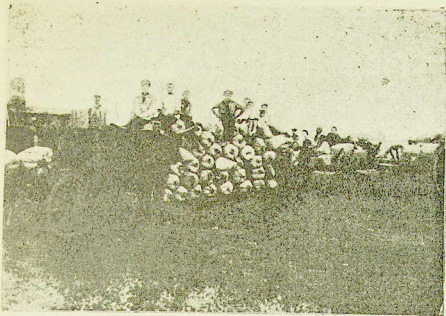
Միապետական իշխանութեան ժամանակ հրեյա աշխատավորու-
թեան մեծագույն մասը զբաղվում էր տնայնագործութեամբ և ա-
ռևարով: Հոկտեմբերյան հեղափոխութիւնից հետո, յերբ սկսվեց
զարգանալ պետական առևտուրը և կոոպերացիան, հրեյա առևտրա-
կանները սնանկացան և դուրս շարտվեցին շուկայից:

Պետական արդյունաբերութիւնը զարգանալով հարվածում է
հրեյա տնայնագործ արհեստավորներին: Այսպիսով հրեյա ժողովրդի
յերկու խոշոր խմբակցութիւններ (առևտրականներ և տնայնագործ-
ներ) զրկվում են աշխատանքից:

Մորհրդային իշխանութիւնը միջոցներ է ձեռք առնում աշ-
խատանք հայթայթելու նրանց. մի կողմից հնարավորութիւն է տա-
լիս անցնելու արդյունաբերութեան մեջ մտնելու պրոլետարիատի
մեծ ընտանիքի շարքերը, մյուս կողմից նրանց կապում է հողի հետ:

Ղրիմում հրեյաներին տրամադրված է 134 հազար հեկտար հող:
Ռուսաստանի զանազան շրջաններից գալիս են հրեյա գաղթական-
ներ և տեղավորվում Ջանկոյի, Յելպատորիայի, Միմֆերոպոլի և
Թեոդոսիայի շրջաններում: Այստեղ հիմնում են գյուղեր, կոմու-
նաներ, գյուղատնտեսական արտելներ և սկսում են յերկրագործու-

Թլամբ պարապել: Ներկայումս Ղրիմում հրեյա լերկրագործների թիվն և քսան հազար հազվելով կին և լերեխա:

Առաջ հրեյաների մասին այն կարծիքն էր տարածված թե նրանք լերկրագործներ չեն՝ կարող դառնալ: Բայց հրեյական գյուղական տնտեսութիւնների ուսումնասիրութիւնը ցույց տվեց, վոր հրեյաները այդ ասպարիզում ունեցել են մեծ նվաճումներ: Նրանց տնտեսութիւնները դրված են կանոնավոր հիմքերի վրա, նրանք ձեռնարկել են կուլտուրական բույսերի մշակութիւնը, յայտնդ, վորտեղ մինչև այժմ գոյութիւն չունեի, ինչպես որինակ խաղող 1928 թվի Ղրիմի գյուղատնտեսական ցուցահանդեսում որինակելի էլին հրեյա գյուղացիների բերած եքսպոնատները, վորոնցից քսանհինգը արժանացաւ պարգևատրման: Նրանք ունեն որինակելի թռչնաբուծութիւն, մշակում են բուժական բույսեր, շատ կանոնավոր և տարվում խողաբուծութիւնը և այլն և այլն: Նրանք միանգամայն արդարացրին պետութիւն հույսերը:

«Մեշմար» կոմունայում նրանք հիմնել են պտղատու և զեկորատիվ ծառերի տունկարան: Կազմակերպել են տասը պանրագործարաններ: Շրջակա գյուղացիութիւնը կաթը ծախում է պանրագործարաններին:

Ձեռնարկն ընդհանրապես ԱՆՈՒՆԸ	ՔԱՆԱԿԸ	Ձեռնարկն ընդհանրապես ԱՆՈՒՆԸ	ՔԱՆԱԿԸ
Կսմունաներ	4	Մանկական հրատարակներ	7
Գյուղատնտեսական արտերներ	4	Հիվանդանոցներ	3
Հողամշակման ընկերություններ	18	Բաղնիքներ	3
Մեքենայական » »	20	Շարժական կինո	1
Գյուղատնտեսներ և հրահանգիչ	33	Լիցենզիա քիմիկատներ	23
I ^o աստիճանի գործողներ	17	Քրեիժ-ընթերցարաններ	3
II ^o » »	1	Հրեյական գյուղատնտեսություններ	5

Այսօր, շնորհիվ պետություն լայն աջակցություն, հրեյա ժողովուրդը անցել է արդյունավետ աշխատանքի, նա արդեն սոցիալիստական շինարարության ուղին է բռնել, նա ազատ է քաղաքականապես, կուլտուրապես և տնտեսապես: Նա այժմ բոլոր ազգերի յեղբայրն է:

34. ՀԻՅԱՆԵՐԸ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՀԵՂԱՓՈՒՈՒՅՑՈՒՆԻՑ ՍՈՒԱԶ

Ծարի կառավարությունը Ռուսաստանում ճնշում էր բոլոր փոքր ազգերին: Հրեյաների վիճակը այդ ժամանակ ավելի ծանր էր: Պետական որենքը արգելում էր հրեյաներին գյուղական վայրերում ապրել և յերկրագործությունում պարապել: Նրանք իրավունք չունեին և մայրաքաղաքներում ապրելու: Հրեյա աշխատավոր մասսան պետական հիմնարկներում պաշտոնավարելու կամ համալսարաններում սովորելու իրավունք չունեին: Ամեն տեղ նրանց հալածում էին:

Միապետականների — սևհարյուրակները կազմակերպությունը զանազան վատ լուրեր էին տարածում հրեյա ժողովրդի մասին, նրան անվանում էր Ռուսաստանի վոխերիմ թշնամի: Ռուսաստանի զանազան քաղաքներում հրեյական ջարդեր էին կազմակերպում: Հրեյական ջարդերի այլքը հասնում է Դրիմ: Այստեղ ևս թափվեց հրեյ աշխատավորի անմեղ արյունը:

Կերչում մի անգամ սևհարյուրակները ցույց են կազմակերպում: Ամբոխը գնում էր ցարի պատկերի յետևից: Յերբ մոտենում են հրեյական խանութներին, լուր է տարածվում, վոք հրեյաները սպանել են մի ուռու կնոջ: Ամբոխը բորբոքվում է, կոտորատում է հրեյական խանութները և նրանց ունեցածը թալանի մատնում:

Սիմֆերոպոլում նման ցույցի ժամանակ ամբոխը սենարյու-
րակների առաջնորդութամբ հարձակվում են անպաշտպան հրեյա-
ների վրա և սկսում ե կոտորել նրանց: Կարճ ժամանակամիջոցում
հրապարակի վրա փոփած էյին քառասուն ութ անմեղ հրեյաների
դիակներ:

Ավելի զարհուրելի դեպք տեղի յե ունենում Թեոդոսիայում:
Միապետականների ցույցի ժամանակ հրեյաները ծածկվում էյին
մոտակա թատրոնի շենքի մեջ: Ամբոխը շարժվում ե դեպի թատ-
րոն: Սենարյուրականները թրջում էյին իրանց վերնադռնաբար կերո-
սինի մեջ, վառում են և զցում շենքի մեջ: Չանցած միքսնի բուպե,
թատրոնը բռնկվեց հրդեհով: Հրեղեն կրակներով ծածկվեց շենքը:
Ժողովուրդը ներսում ճչում եր, վոմանք բարձրանում էյին կուռը
և այնտեղից գլորվում ցած: Յերեխաների աղաղակը յերկինք եր
բարձրացել, հայրերից և մայրերից վոմանք խելագարվել էյին, այր-
վող ժողովուրդը զազանային ճիչեր եր արձակում, շենքից դուրս
վազողները տեղն ու տեղը սրախողխող էյին լինում: Աշխատավոր
ժողովրդի այս զարհուրելի տանջանքները տեսնողի և լսողի ուղեղը
դաճարում ե մտածել, արյունը յերակների մեջ ե սառչում:

35. Թ Ե Լ Խ Ա Յ*)

Մենք վորոշել էյինք ճանապարհորդել: Հեռավոր ճանապար-
հորդության համար մենք չունեյինք վոչ դրամական միջոցներ և
վոչ ել ազատ ժամանակ: Յերկար մտածելուց հետո մենք անհրա-
ժեշտ համարեցինք տեսնել մի վորևե կոմունա: Չանցավ շատ ժա-
մանակ և մենք արդեն ճանապարհին էյինք: Հայի-Ախմեդ գլուղից
յերը դուրս յեկանք, մեր առաջ տարածվում եր Չեկիմայի աշխա-
տավորական արտելը: Նա նոր եր կարգի բերված: Մոտակա ջրհո-
րից յերկու հոգի ջուր էյին լցնում մեծ տակառի մեջ: Աշխատանքը
վերջացնելուց հետո, ուղտերը գլուխները շարժելով ուղեվորվեցին
դեպի Թել-Պայ: Յերկար վտանքի վրա որորվելով ուղտերը շուտով
առաջ անցան: Տասնհինգ բուպեյից հետո մենք ներս մտանք կո-
մունայի բակը: Այստեղ մենք նորից հանդիպեցինք մեր ծանոթնե-
րին—բարձրահասակ և ծուռտիկ ուղտերին: Մայլից ազատվելուց
հետո նրանք դանդաղ քայլերով մոտենում են շարբախին, հանդիստ
կերպով չորում են գետնին, իրենց փոքր աչքերը հառելով դեպի մեզ:
Բակով անցնում եր մի աղջիկ:

1) Հրեյական գլուղատնտեսական կոմունա յե, վորը գտնվում ե Կոյաք
կայարանի մոտ:

ձեզանից ամեն մեկը կարող ե մեր պանիրը տեսնել Սիմֆերոպոլի կոոպերատիվներում: Պարծենալով ասում էլին մեզ յերիտասարդ աղջիկները, վորոնք աշխատում էլին պանրագործարանում:

Թեւ-Պայի տնտեսութեան մեջ պատկառելի տեղ եր գրավում խոզարուծութունը: Մենք գնացինք խոզանոց: Պոռը խոզերը, ըստ իրենց սովորութեան, փռվել էլին գետին: Այս խմբի մեջ կային յերկու տեսակի խոզեր՝ մայրեր, վորոնք կերակրում էլին խոզուկներին և այն խոզերը, վորոնց կերակրում էլին ճարպակալելու համար: Մյուս տեսակի խոզերը արածում էլին դաշտում:

— Այժմ համեցեք դնանք սեղանատուն, ասաց մեզ ուղեկցող աղջիկը:

— Շուտով կարվի ճաշ:

Ընդարձակ սեղանատունը շատ մաքուր եր և զով: Այստեղ գրված էլին սպորտայ սեղանները և նստարանները: Պատից կախված էլին ընկեր Անիսի և Կալինինի պատկերները:

— Բայց ի՞նչ ե նշանակում Թեւ-Պայ:

— Թեւ-Պայ հրեյական բառ ե, նշանակում ե «կյանքի բլուր»: Մենք կարծում ենք, վոր մեր կյանքը իսկական կյանք ե, վորին կձգտեն բոլոր մարդիկ:

— Կոմունան լրիվ կերպով կարողանում եք իրականացնել:

— Այո, լրիվ: Մենք արդեն մոռացել ենք սեփականութունը: Մեզ մոտ ամեն ինչ ընդհանրացած ե՝ բնակարան, սնունդ, մանավանդ աշխատանքը:

— Բայց ձեզ մոտ չի պատահում, վոր ծուլը ցանկանա ուրիշի աշխատանքով ապրել:

— Վոչ, կոմունա գնում են միմիայն նրանք, վորոնք սիրում են աշխատել:

— Իսկ յեթե պատահի, վոր ձեզ մոտ պատահմամբ ընկնի մի այդպիսի ծուլ մարդ:

— Մենք նրանից կպահանջենք, վոր նա աշխատի մյուսներին նման: Դրա համար ել մենք ունենք ընտրած խորհուրդ:

— Ձեզ մոտ հազուստն ել ե ընդհանուր:

— Այո, համարյա թե ընդհանուր ե: Ինքներդ դատեցեք, յեթե յես կոմունա ընդունվելու ժամանակ ունեմ հագուստ, յես ոգտվել եմ այս հագուստով կոմունայում աշխատելիս: Յերբ մաշվում ե հագուստս, կամ մի ուրիշի կարիք ունեմ, յես դիմում եմ տնտեսական հանձնաժողովին և նա վորոշում ե տալ ինձ այն, ինչ վոր անհրաժեշտ ե: Այն հագուստը, վոր յես սկսում եմ հաւնել իր վրա նշան ունի, և միմիայն յես եմ ոգտվում այդ հագուստից:

— Ձեր դուրը գտնիս ե այդպիսի կյանքը:

— Իհարկե, յես այժմ այնպես եմ ընտելացել այս կյանքին, վոր ուրիշ կերպ չեմ կարող ապրել:

— Այդ բոպեյին լավեց զանգի ձայնը, Կոմունայի բնակիչները հավաքվեցին սեղանատուն: Մեզ հրավիրեցին ճաշի, ճաշին տվեցին լերկու տեսակ կերակուր: Կերակրի բաժինները իրենց մեծութամբ համապատասխանում էյին աշխատող բանվորների պահանջներին:

Ճաշի ժամանակ կատակներ էյին անում և ծիծաղում: Յերևում է, վոր բոլորը չափազանց լավ էյին զգում:

Ճաշից հետո մեզ ցույց տվեցին կոմունայի անդամների բնակարանները: Այս բնակարանները կահավորված էյին շատ պարզ և հասարակ թախտ, սեղաններ և աթոռներ: Աղջիկների սենյակում պատից կախված եր հայելին, և սեղանի վրա դրված էյին ծաղիկներ բաժակի մեջ:

Մինք պատրաստվում էյինք գնալ: Յերիտասարդներեց մի խումբ դուրս յեկան մեզ ուղեկցելու:

63. ՊԱՏԳԱՄԱՎ ՈՐՈՒՅԻՆ

Շաբաթ յերեկո յեր: Արևն արդեն մալը եր մտել: Շուշանը շտապ-շտապ գնում էր: Գեղացիք հանդից վերադարձել էյին, պատերի տակ ծալապատիկ նստել ու զրից էյին անում: Այստեղ եր և Սաքո ապերը: Շուշանին տեսնելուն պես գլուխը դժգոհութամբ շարժեց:

— Ե՛հ, անցած որեր... Առաջ ո՞վ կարար դեմս խոսեր. հիմի ես բայլ-չեկիությունը դիփին ել ճամբից հանելա: Կնանիքն ել ականջ չեն անում. հրես, իմ հարսը, իր վոտնամանները կանցիլարի դռներին ա մաշում:

— Դրուստ ա, դրուստ, — գլխով հավանություն էյին տալիս մնացածները:

— Շուշան բաջի, եղ ո՞ւր ես շտապում, — կանգնեցրեց նրան Խեչոն,

— Եսոր խորհրդի ժողով ա, — պատասխանեց նա: Ելի ի՞նչ եք նստել եղ պատերի տակ, սրա-նրա վրա բամբասանք անում, — վրա բերավ Շուշանը:

— Դե՛ ի՞նչ անենք, — պատասխանեց Խեչոն, — մեզ ես ա մնացել. գործի գլուխ դուք՝ լաչակավորներդ եք անցել:

— Ի՞նչ ա, հավան չե՞ք, — ասաց Շուշանը, յերեսը շուռ տալով: Հագիվ յերկու. քայլ եր արել, յերը նրա թևից մեկը պինդ

ունեց. Շուշանը վախեցած յետ նայեց, Վարսոն եր, աչքերը կարմրած, յերեսը կապտած:

— Աղջի, երեսդ ինչի՞նչ արեց, մի ասա,—հարցրեց Շուշանը:

— Ել ի՞նչ պիտի լինի... Խեղճն յեկավ, իմացավ, վոր յես ժողովի յեմ գնացել, գուզուռաց վրաս, ծեծեց ու տանից դուրս արավ... Ախր ինչ անեմ, ո՞ր գնամ:

— Գնանք, գնանք տուն, — ասաց Շուշանը:

Յերբ Վարսոն Շուշանի հետ ներս մտավ, Խեղճն կատաղածի նման հարձակվեց ու ենա, ուզում եր խփել կնոջը, Շուշանը նրա կուռը պինդ բռնեց ու դռաց վրան. «Եղ սի ե տվել քեզ եդ իրավունքը»:

— Կորիք, ի՞նչ ես գալիս խախի կնանոցը խելքից հանում: Ո՞վ ե իրավունք տվել նրան՝ ժողովիս գնում, հլա թող ուրիշ տղամարդկանց հետ նստի զրից անի՛...

— Հն-հն-հն... զաղուց են եդ ժամանակներն անցել, վոր կնոջը ծեծես, դուրս անես տանից՝ թե նա ժողով արեց: Եզուց վոր քեզ դատարան քաշ տանք, են ժամանակ ել եդպես պիտի գուզուռաս,— հեղնական ժպիտով ասաց Շուշանն ու Վարսոյի հետ դուրս յեկան...

Խեղճն հետ-հետ քաշվեց, ընկավ թախտի վրա, դուռը դրեց բարձին ու թիկն ընկավ: Մեկ ել դուռը բարձրացրեց, զգաց, վոր մենակ ե մնացել, դանդաղ քայլերով մտեցավ, ոթախի դուռը բաց արեց ու տեսավ պառավ մայրը անքանքալին յերեսանց ա կերակրում: Յերկար կանգնեց ու մտիկ արավ, վերջը դուռը թախ տալով մրմռաց. —

— Ե՛հ, ես հին ոջախը քանդվելու յե ելի...

37. ՄԵՐ ՅԵՂԲԱՅՐԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ղըրմում, ինչպես և ամբողջ Խորհրդային Միության մեջ, արքում են տասնյակ ազգութիւններ: Բոլոր ազգութիւնների աշխատավորութիւնը ոգտվում ե հավասար իրավունքներով:

Ցարական Ռուսաստանում, ինչպես և այժմս բուրժուական յերկրներում, ազգութիւնների իրավահավասարութիւն գոյութիւն չունեւ. այսպես կոչված մանր ազգութիւնները, «տարազգիները» վոչ միայն չեյին ոգտվում հավասար իրավունքներով «իշխող» ազգության հետ, այլ և ամեն կերպ հալածվում եյին եյին, հետապնդվում յենթարկվում գանազան գրկանքների ու սահմանափակումների, նրանք ճնշվում, կեղեքվում ու հալածվում եյին ցարական կառա-

վարութեան ու նրա շինովիկների կողմից վոչ միայն անտեսապես, այլև կուլտուրապես Հասկանալի չե, վոր այդ հալածանքներին ու զրկանքներին յենթարկվում եր այդ ազգութեանների աշխատավորութեանը և վոչ թե բուրժուազիան, կապիտալիստները, հոգևորականները. ընդհակառակը, ոգովելով ժողովրդական զանգվածների ճնշված ու կեղեքված վիճակից, այդ «ազգային» բուրժուազիան իրա հերթին կեղեքում ու հարստանարում եր Վրո» աշխատավորութեանը: Յարական կառավարութեանը ու նրա արբանյակները չեն ըստականանում միայն անտեսական ու կուլտուրական ճնշումով, միայն իրավազրկութեամբ. նրանք, ազգային բուրժուազիայի ու հոգևորականութեան ոգնութեամբ, ամեն կերպ սպտադրժում ելին զանազան ազգութեանների աշխատավորութեան ազիտութեանը, նրանց ստրկական, թթու ազգային, կրոնական ու այլ բնագոյները և լարում ելին միմյանց դեմ: Սոսկալի հրեյական ջարդերը, հայ-թըքական կոտորածները, լեհ-հրեյական ընդհարումները, հայ-վրացական թշնամութեանը և այլն—այդ բոլոր հետևանք եր ցարական կառավարութեան «ազգային քաղաքականութեանը»:

Հոկտեմբերեյան Հեղափոխութեանը վերջ դրեց այդ բոլորին: Բանվոր դասակարգը իր հողթանակի հետց հետեյալ որը հայտարարեց, վոր բոլոր ազգութեանները հավասար են ու կարող են արևորինել իրանց վիճակը ըստ իրանց ցանկութեան: Անխախը բոլոր ազգութեանների աշխատավորական շահերը սոտ են Սորհրդային իշխանութեան սրտին, վորովհետև նրա բարեկամն են բոլոր աշխատավորները ու նրա թշնամին բոլոր ազգութեանների բուրժուազիան, կապիտալիստները, կալվածատերերը, կուլակները ու հոգևորականները:

Ազգամիջեյան թշնամութեան Սորհրդային պայմաններում չկա ու չի ել կարող լինել—բոլոր ազգութեանների աշխատավորութեանը, բանվորն ու դուրգացիկն ապրում ու աշխատում են հաշտ, յեղբայրաբար. նրանք իրար միջև բաժանելու բան չունեն. նրանք ձեռք-ձեռքի տված կառուցում են նոր, լուսավոր կյանք—կոմունիստական հասարակարգ. նրանք միայն կովել են ու դեռ կովելու լեն իրանց դասակարգային թշնամիների—իմպերիալիստական դիշատիշների դեմ:

Յեւ յեթե յերբեմն այս կամ այն վայրում յերևան ե դալիս վորեկ ազգամիջեյան թշնամութեան (հրեատյացութեան և այլն), դա կամ անիժալ անցյալի ծանր ժառանգութեան մնացորդներն են, վոր ճարտրկորն ոգտադորժում են մեր թշնամիները—կուլակները, սպեկուլյանաները, հոգևորականները. կամ տգիտութեան ու հետամնացութեան արդյունք:

Մենք պետք ե անխնա կռիվ հայտարարենք այդ որինակ յերկուլթիների դեմ, վոր միանգամայն անթուլատրելի յեն խորհրդային յերկրում:

III. ՂՐԻՄԻ ԹԱԹԱՐՆԵՐԸ

38. Թ Ա Յ Ա Ր Ն Ե Ր Ը

Ղրիմում ապրում են 19 գանազան քիչ-շատ խոշոր ազգություններ, ընդամենը 747,000:

Թաթարները կազմում են Ղրիմի ազգաբնակչության մի քառորդը, նրանք ավելի շատ ապրում են գյուղական վայրերում, քան քաղաքներում: Ճիշտ է կա և այնպիսի քաղաք, վորի բնակչութունը գրեթե ամբողջովին թաթարներ են՝ դա Բախչիսարայն է:

Տեսնենք քարտեզի վրա: Վորտեղ է ամբողջապես կանաչ գույնը Ղրիմի լեռներում և հարավային ափում: Դուրս բերենք յեզրակացութիւն:

Ձորերում և հարավային ափում կարելի յի տնկել պտղատու և լսադողի այգիներ, ցանել ծխախոտ: Թաթարների գլխավոր զբաղմունքն է այգեգործութիւնը և ծխախոտագործութիւնը:

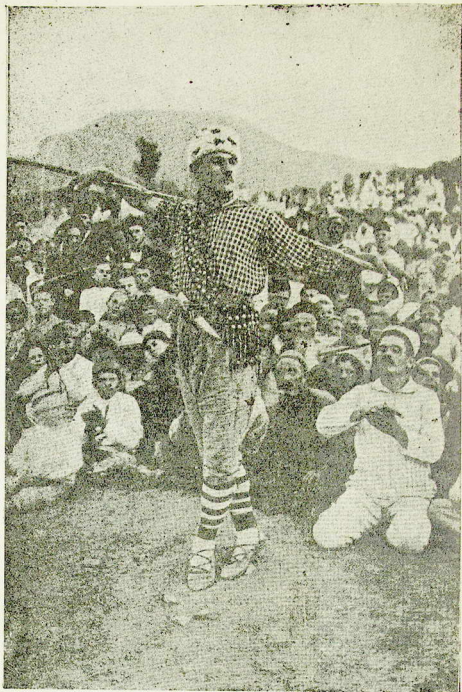
Մեծ-մեծ, կղզիների նման կետեր կան և Ղրիմի տափաստաններում ու Միվաշի մոտ: Այստեղ հողագործ թաթարներն են, վորոնք ուռնների, ուկրայնացիների և գերմանացիների կողքին հացահատիկներ են ցանում:

Թաթարների մեջ զբաղեաների թիվը 40 տոկոս է: Սա զբաղեաների բարձր տոկոս չէ—ցարական ռեժիմի ծանր ժառանգութիւնն է: Այն ժամանակ Ղրիմի բնիկ ժողովրդի—թաթարների համար վոչինչ չէր արվում և թաթարները մնում էյին առանց զբաղոցների (չհաշված կրոնական զպրոցները):

ԱՌՆԱՋԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

1 Ղրիմի 747,000 ազգաբնակչութւան 25 տոկոսը թաթարներ են. հաշվել վորքան են նրանք:

2. Թաթարների 40 տոկոսը զբաղեա է հաշվել քանի հոգի զբաղեա և քանի անպրագետ կա:

39. ԻՆՉՊԵՍ ԵՅԻ, ԱՊՐՈՒՄ ԹԱԹԱՐ ԳՅՈՒՂԱՅԻՆԵՐԸ ՀԻՆ ԺԱՍԱՆԱԿ

Յեթե դուք ապրում եք գյուղում, գիտեք, յերևի, թե մեր հանրապետություն մեջ հողը ունի և պատկանում:

Հողը վոչ վոչի չի պատկանում բառիս իսկական իմաստով: Նրան չի կարելի վոչ զնել և վոչ էլ ծախել: Բայց հողը մշակել կարող և ամեն մի աշխատավոր:

Կա արգարացի յե. Այդպես էլ պետք է լինի Լսեցեք, ինչպես էլին ապրում Գրիմում թաթար գյուղացիները հին ժամանակ:

Սաների ժամանակի մշակելի հողերի 60 տոկ. պատկանում էր կալվածատերերին (մուրղաներին): Կալվածատերերը թվով քիչ էին, նրանք կազմում էին ազգաբնակչության 10 տոկոսը, մի բուն էլին համեմատած թաթար գյուղացիների ընդհանուր թվի հետ: Գուրս և գալիս, վոր այս մուրղաները հողի խոշոր սեփականատերեր էին:

Գյուղացի թաթարները ապրում էին կալվածատիրոջ հողի վրա: Հողից ոգավելու համար նրանք վճարում էին կալվածատերերին իրենց ստացած բերքի $\frac{1}{10}$ (10%), Բացի այս տուրքից, գյուղացիք պարտական էին տարվա մեջ հինգ որը աշխատել կալվածատիրոջ համար: Իհարկե, այս հինգ որը ընկնում էր գործի ամենատար ժամանակ՝ հնձելու կամ կալսելու որերին:

Շատ հաճախ գյուղացին վճարում էր խրճիթի վարձ, վորի մեջ ինքն էր սեղավորված, չնայած վոր այդ խրճիթը ինքն էր նորոգել և մի կերպ հարմարեցրել ապրելու համար:

Յերը գյուղացու բոլոր այս պարտականությունները հավաքես ի մի, կտեսնես, թե ինչպես ծանր էր թաթար գյուղացու վիճակը հին ժամանակ:

40. Բ Ա Ի Չ Ի Ս Ա Ր Ա Յ Ը

(Աղաւ Միցկիվիցից)

Վեհ և խաների ապարանքը դեռ, բայց թափոնը, տրտում. սանդուխտ, նախադուռ խրոխտ փաշաների ճակատն և սրբել սիրո ռթեվան, փառքի գահ, թախտեր ոճն և փաթաթում և նրանց վրայից մորեխն և վոստնում ազատ, անարգել:

Ճամուկ, երփնազան լուամուտներից բաղեզն ուղղակի հին, խոճ պատերի, կամարների վրա սողալով արագ, հանուն ընտելյան արդյունքն և ծածկում մարդկային շանքի և Բաղդասարի անարկու խոսքով գրրում «ԱՎԵՐԱԿ».

Դահլիճի մեջտեղ մարմարիոնից կերտված է աման.
այդ կանանոցի շատրվանն է. նա այսոր էլ կա դեռ
և այս խուլ վայրում, արցունք թափելով մարգարտանրման:

Ջայնում է անդուլ. ուր եք դուք, ս փառք, մեծություն ու սեր-
դուք պիտ ապրելիք. հոսանքն է անա վազում մոլեղնաց.
ս, ինչ նախատինք. դուք անցաք վաղուց, հոսանքը մընաց:

41. ԻՆՉԻ ՄԱՍԻՆ ԵՆ ԽՈՍՈՒՄ ՄՈՌԱՅՎԱԾ ԳԵՐԵՋՄԱՆՆԵՐԸ

Ղրիմի տափաստաններում հաճախ պատահում են կանոնավոր
ձևի բլուրներ: Այս բլուրները արհեստական են, կառուցվել են դե-
րեզմանների վրա հին ժողովուրդների ձեռքով, վորոնք հին դարե-
րում ապրում կամ թափառում էին այս տափաստաններում: Այս
բլուրները կառուցողները ուզում էին հայանել իրենց սերնդին այն
մարդկանց փառքի մասին, վորոնք թաղված էին բլրների տակ:

Հին հունական յերզիչները իրենց յերզերում ասում էին՝
պետք է հաղորդել նոր սերնդին հանդուցյալի փառքի մասին՝

Թող լայն ծովի ափին բլուր ստեղծեն
հետագա սերնդից ով նրան տեսնի,
սև ծովի վրա լողանալիս, կասի.
«Ահա ռազմա հերոսի գերեզմանը
հին դարերում մեռած».
Նա այսպես կասի և իմ փառքը
չի մեռնի:

Հեռու դարերում ալրող մարդիկ կարծում էին, վոր մարդ
մեռնելով չի վերջանում նրա կյանքը, վոր նա տեղափոխվում է մի
նոր կյանքի մեջ, վորտեղ նա կրպատերազմի, կըհաղթանակի, կու-
րախանա ճիշտ այնպես, ինչպես նա կենդանի ժամանակ և՛ պատե-
րազմում էր, և՛ հաղթում էր, և՛ ուրախանում:

Այդ պատճառով էլ մեռելի գերեզմանի մեջ դնում էին նրա
գեները կերակուր և տան իրեր:

Նրա գերեզմանի վրա սպանում էին նրա սիրելի ձին, հա-
մոզված լինելով, վոր ձին հանգուցյալին հարկավոր կլինի նոր կյան-
քում:

Ճորտերին սպանում էին տիրոջ գերեզմանի վրա, վորպեսզի
տիրոջ ապագա կյանքում ծառայեն նրան, ինչպես ծառայում էին
առաջ:

Այսպիսի սովորութիւնն գոյութիւնն ունեւր բոլոր վայրենի ազգերի մեջ:

Ահա թե ինչպիսի յերգով գերեզման են տանում հանգուցյալին հնգիկները, վորոնք ապրում են Ամերիկայում:

Թող հնչի մեր յերգը տխուր
գերեզմանատանը հինավուրց
հրաժեշտ տալու մենք նվիրենք սուր
վոր նա սիրում եր շատ վաղուց:

Աղեղը դնենք նրա գլխի տակ
իսկ ծանր կացինը կրծքին,
արջի արյունով շաղախված մուշտակ
ամուր փաթաթենք նրա վոտքերին:

Ձեռքին պիտ լինի մի սրած դանակ՝
սրախողխող անի թշնամու դիակ
փայլուն գուլներով զարդարենք նրան
հանդերձյալ կյանքում նա կարմիր մնա:

Այսպես են թաղում մեռելներին հնգիկները: Այս ձևով ել թաղում ելին իրանց մեռելներին հին սլավոնները և սկյութացիք:

42. ԹԱԹԱՐՆԵՐԻ ԳԱՂԹԸ ՂՐԻՄԻՑ

Ղրիմը Ռուսաստանին միացվեց 1789 թվին: Թաթարները հազարավոր տարիներով մնալով Տաճկական հպատակութան ներքո ընտելացել ելին նրանց կարգերին:

Ռուսաստանի այդ ժամանակվա կառավարութիւնը չկարողացավ շահասիրել թաթարներին, նրանց վերաբերյալ չուենցավ բարյացակամ վերաբերմունք, վորի հետևանքով թաթարները չհամակրեցին ռուսական կարգերին: Նրանք գերադասեցին Տաճկաստանի կառավարութիւնը և Ղրիմից շուտով գաղթեցին Տաճկաստան:

Չափազանց տխուր պատկեր եր, այդ ժամանակ ներկայացնում իրենից Ղրիմը. Ամայացած գլուղներում վոռնում ելին շները: Քամին տանում-բերում եր խրճիթների դռները: Լուսամուտները հանված ելին, կտուրները քանդված: Գիշերները յերբ լուսինը՝ լուսավորում եր այդ անապատը,՝ակամայից սարսուռում եր մարդ: Յերեկները յերբեմն հանդիպում ելին այնպիսի տեսարանների, վոր սիրտդ կտրատվում եր:

Ահա կանգնած են միջանի բարձած մեծ սայլեր: Թաթարների

ընտանիքները մեծ ու փոքր բոլորը գնացել են զերեզմանատուն վերջին մնաւ բարեն ասելու իրենց նախնիքներին: Այս կամովին հալածվածները չորում եյին զերեզմանի առաջ, ձեծում եյին իրենց կրծքերը և համբուրում հողը: Չեր լսվում վոչ ազգապակ և վոչ ձայներ: Նրանց այրված յերեսի վրայով արցունքի կաթիլները կամաց գլորվում եյին: Նրանցից ամեն մեկը իր հարազատի զերեզմանի վրայից վերցնում եր մի բուռ հող: Գլուխը քաշ արած գնում եր իր յեզների մոտ, վորոնք վաղուց արդեն ծախված եյին առևտրականին:

Ռուսաց կառավարութիւնը չեր արգելում թաթարներին զաղթել: Ընդհակառակը, ցարը (այդ ժամանակ Ալեքսանդր Ա-ինն եր) գրում ե՝ «թաթարների կամավոր գաղթը նպաստավոր և յերկրի ազատվելուն այդ փաստկար ազգաբնակութիւնից»:

Ժողովրդի համար այդ գաղթը մի անտանելի չարիք եր. խեղճերը կես գնով ծախում եյին իրենց ունեցածը, վոր ձեռք եյին բերել յերկար տարիների աշխատանքով: Տաճկաստան գնացին նրանք Կերչի, Թեոդոսիայի և Սևաստոպոլի նավահանգիստներից: Նավապետները, ռզովելով հանգամանքից, սովորականից ավելի մեծ գումարներ եյին պահանջում նրանցից փոխադրութիւն համար: Շատ վաստակ ստանալու համար ամեն նավի մեջ վերցնում եյին կրկնակի քանակութիւն մարդիկ: Սոսկալի յեր այս տեղափոխութիւնը: Գաղթականներին լցնում եյին նավի մեջ իրար վրա, վորպէս կենդանիներ: Ճանապարհին նրանք մատնվում եյին սովի, շատերը կորցնում եյին իրենց յերեխաներին: Մինչև Տաճկաստան հասնելը ժողովրդի միայն $\frac{2}{3}$ -ը կենդանի յեր մնում: Մոտավորապէս 60 հազար մարդ խեղդվեց ծովում և սովամահ յեղավ: Այս գաղթից Դրիմը ևս վոչինչ չըշահեց:

Հենց նույն կառավարիչները, վորոնք քիչ առաջ ուրախանում եյին, վոր թաթարները հեռանում են, գրում եյին Մոսկվա:

— Գլուղերը անմարդաբնակ են դառել: Դաշտերը մնացել են անմշակ: Թերակղզու ամբողջ տափաստանը անապատ ե դառել: Նույն վիճակը սպառնում ե և լեռնային մասին»:

Պահանջում եյին, վոր նահանգապետը ինքը անձամբ շրջի Դրիմը և համոզի մնացած թաթարներին, վոր չզաղթեն: Կամացկամաց հեռացողների թիվը պակասեց:

43. ԳԱՂԹԱՄ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

Հեկաց, մարեց մահահամբույր
վերջալույս.
Մուժը սողաց, բազմեց գիշեր
խռովահույզ.
Բայց լուռ մթում չ'առկայծեցին
կրակներ.
Ձըհնչեցին մեյամաղձիկ
նըվազներ...
Գոցված դռներ... փլած պատեր
ու յերգիկ...
Ա՛հ, ուրեք դուք, ինչու փախաք,
խեղճ մարդիկ.
Ինչո՞ւ հավես հրաժեշտ տվիք
Մայր հողին.
Յե՛վ խընդացրիք արյունածուծ
վոսոխին:

44. ՂՐԻՄԻ ՇԵՐՈՍ ԱԼԵՍԸ

Ձմեռվա յերկար ամիսներին, յերբ ծխնելույզի մեջ վոռնում
ե պաղ քամին, իսկ ծովի վրա ալեկոծում բարձացել, թաթարները
սիրում են կրակի շուրջը նստել ու լսել ծերունիների պատմվածք-
ները Ղրիմի հերոս Ալիմի մասին: Ալիմի աչքերը կայծակի նման
եյին փայլում, յերբ նա իր հայրենակիցներին վերապորոզներից
վրեժ եր լուծում, բայց նույն աչքերը մոր աչքերի նման քնքույշ
եյին, յերբ նա փայփայում եր մանուկներին: Յերբ նա թալանում
եր ճանապարհին վաճառականի, նա լավ զիտակցում եր, վոր խլում
ե անխիղճ շարչուց այն, ինչ նա թալանել ե ժողովրդից: Գրաված
ապրանքը նա բաժանում եր աղքատներին: Ազահ ե շար մարդիկ
վախենում եյին Ալիմից, ինչպես կայծակից: Ամբողջ շրջանի մեջ
միայն մեկն եր, վոր միշտ ձգտում եր նրան հանդիպել: Սա Ղարա-
սուբաղարի գավառապետն եր: Ծիշտ ե, նրա բուռնցքը կշեռքի մեծ
քարից ել ծանր եր, իսկ սուր հայացքը ծակում եր հողը:

Ալիմը յոթ տարի թափառեց Ղրիմի լեռներում ե այդ լեռները
պարծենում եյին նրանով: Այդ յոթը տարվա ընթացքում Ալիմը
յոթն անգամ կոտրեց յերկաթե փականքները ու փախավ Տարաք-
տաշի անտառները կամ տափաստանները: Յե՛վ լեռներում ու տա-

փաստաններում աղքատ ժողովուրդը սարի նման. նրա հետևում եր կանգնած պաշտպանում եր Ալիմին, վորը միշտ մասնակցում եր բատրակների և հարուստների պայքարին:

«Մեկ թոկի վրա յերկու հոգի չեն կարող պար դալ» — ասում եր գլուխը շարժելով, Ռթուչի մոլլան: Ծերունին դիտեր, վոր Ալիմի գլխին կուտակվել են սև ամպեր, փորձանքը անխուսափելի յե:

Իսկ Ալիմը անցնում եր լեռներով և ծաղրում հակառակորդներին: Մի անգամ գնում ե օւղիղ Ղարասուբագարի զավառապետի մոտ և առաջարկում ե հանձնել Ալիմին: Գավառապետը պատասխանում.—

— Յեթե Ալիմը ձեռքս ընկնի, կստանաս 100 ուլք:

— Ահա Ալիմը քո ձեռքին ե, բայց դու չկարողացար նրան բռնել: Ծիծաղելով, լուսամուտից թռավ ձիու վրա ու անհայտացավ քաղաքից:

Հետախույզները չկարողացան բռնել:

Բոլոր կողմերից շարժվեցին պահակները դեպի Տարաք-տաշի անտառները, բայց Ալիմին չգտան: Ռթուչի սրճարանատերը իր ժամանակին զգուշացրեց նրան, Ալիմը գնաց Կիչիլ-բաշ: Այնտեղ մի քարայր կար, վորտեղից մի ստորյերկրյա անցք կա: Այստեղ գետնի տակ պահվում եր Ալիմի և՛ պաշարը, և՛ գրաված իրերը:

Այստեղ, Կիչիլ-տաշում մի առժամանակ լուռ մնաց Ալիմը: Այլ մասին գիտեյին միայն Ռթուչի սրճարանատերը և նրա ծառա Բազալը: Բազալը միշտ պատրաստ եր ավելի շուտ իր լեզուն կուլ տալ, քան Ալիմին մատնել: Նրա փոքրիկ Շաշնեյին սիրում եր Ալիմը և հոր միջոցով ուղարկում եր կամ տաճկական Ֆես, կամ դեղեցիկ վոտնամաններ, և՛ կամ զարդեր: Շաշնեն ցույց եր տալիս ընկերուհիներին նվերները և պարծենում: Հենց վոր Շաշնեն մեծանա, Ալիմը նրան կնվիրի Կիչիլ տաշի ամբողջ իր գանձը և ինքն ել կամուսնանա նրա վրա: Այլ մասին լսեց Անատոլիացի հուշնի աղջիկը: Նա պատմեց հորը, Հայրը վախենում եր Ալիմից և չեք սիրում նրան, վորովհետև յերբ վախենում ես սիրելը անհնար ե: Անատոլիացի հուշնը լուսաբացին քաղաք շտապեց: Յերեկոյան գավառապետը Ռթուչ յնկավ, գյուղական ժողով հրավիրեց: Նա ուրուրի հայացքով եր նայում թաթարներին:

— Գյուղից մի հավ դուրս չգա, աղափնին անգամ բակից չհեռանա, մինչև Ալիմը չընկնի իմ ձեռքը:

Այդ գիշեր գյուղում վոչ-վոք չընեց:

Պահակները ահու գողով եյին գնում Կիչիլ-տաշ: Այս գիշեր Ալիմը վոչ-վոքի չեք սպասում: Նա իր ընկերների հետ քնել եր

ալագակներն քարայրում, հանդչոզ կրակի շուրջը: Խորը քնի մեջ եր:

Խիստ ցավից Ալիմը ճչաց, աչքերը բաց արեց և տեսավ իր վրա մի հաղթանդամ մարդու, վորը նրա կուրծքն եր սեղմում ու կոկորդը խեղդում: Վեր ցատկեց Ալիմը, բայց կրծքին ստացած հարվածը նրան ուշաթափ արավ: Յերբ ուշքի յեկավ, տեսավ վոր կապված և իր ամբողջ խմբի հետ:

— «Բարև Ալիմ, դու յեկար ինձ մոտ հյուր, այժմ ել յես եմ յեկել քեզ մոտ հյուր» — ասաց նրան մեկը:

Ալիմի աչքերը մթնեցին, բայց յերբ նորից զգաստացավ, ար դեն ցերեկ եր, նրան պատգարակների վրա գլուղի փողոցով տանում էին: Կարծես ամբողջ գլուղը մեռել եր: Բալորը ծածկվել էին զավառապետի հայացքից:

Գավառապետը նայեց Ալիմի յերեսին, կարծես ինչ վոր բան եր հարցնում, Ալիմն ել նայեց նրան և կարծես հայացքով պատասխանեց՝

— Գիտեմ, Ղրիմում այլևս քաջեր չեն լինելու:

Կես որին գլուղական դատարանի առաջ հավաքվեցին սալերը: Ալիմը, սրճարանատերը և Բաղալը շղթայակապ էին:

Ամեն ինչ պատրաստ եր զնալու համար:

Դուրս յեկավ դատարանից գավառապետը, Բաղալի Շաշնեն լաց եր լինում և փաթաթվում հորը:

— Մի լար, — ասաց գավառապետը, — հայրդ շուտով կվերադառնա:

Նայելով Ալիմին ասաց՝

— Քիչ մնաց, վոր մոռանայի, չե վոր յես քեզ պարտ էյի 100 ուռբլի: Հիշում ես, խոստացա, յեթե Ալիմը ձեռքս ընկնի, 100 ուռբլի քեզ:

— Տուր նրան, ասաց Ալիմը, ցույց տալով աղջկան:

Սայլերը կամաց շարժվեցին, իրենց հետ տանելով Ալիմին:

Ուզում էք տեսնել Ալիմի քարայրներից մեկը, վորտեղ պահվում եր քաջը:

Գնանք դեպի հիվանդանոց, անցնենք հիվանդանոցի ձորակը, կհասնենք ժայռերի: Այստեղից յերևում ե և ձորը և Կուրց գլուղը, և Յալտայի սպիտակ խճուղին: Ծառերի մոտ յերևում ե մի փոքրիկ ճանապարհ, վորը տանում ե դեպի Ալիմի քարայրը:

Ալիմը ֆանտազիա չե, նա իրականութուն ե: Նրա պատմութունը պարզ ե, իսկ կյանքը հերոսական: Քսան տարեկան հասա-

կում նրան զինվոր տարան, եւ չկարողացավ զիմանալ զինվորի տանջանքներին: (Մանափանդ այն ժամանակվա ծեծին): Փախալ բարրույսկի բերդից և ուղիղ Ղրիմ յեկավ:

Այդ որվանից սկսվեց պայքար Ալիմի և նրան հետապնդողների մեջ: Նրա ավագակութունները, նրա քաջագործութունները ապրում են թաթարների հիշողութան մեջ թաթարները նրան ճանանչում ելին, վորպես իրենց պաշտպանի, ժողովրդի տանջանքների վրիժառույի:

Նրա գեղեցիկ միաժամանակ փոթորկալի կյանքը վերջացավ տաժանակիր աշխատանքով և մահով:

45. ԿՈՉԻ ԳՅՈՒՂԻ ԹԱԹԱՐՆԵՐԻ ՄՈՏ

Նկարչական դպրոցի աշակերտներից միքանիսը գեղեցիկ անկյուն փնտռելու համար մտան մի գյուղ, վոր հայտնի յե շատ քչերին:

Նրանք պատահամար իմացան, վոր այդ գյուղում ապրում ե իրանց ընկերներից մեկը և զնացին նրա մոտ: Նրանց հանկարծակի գալը Իբրահիմ Պալիլին միանգամայն զարմացրեց և ուրախացրեց: Իսկույն ընկերների տրամադրութան տակ զրեց իր յերկու սենյակներից ամենալավը: Նա զարգարված իր քեչաներով և գորգերով և վոչ մի կահ-կարասիք չուներ: Միայն առաստաղի մոտ գտնվում եր դարազը ամանեղենով: Հատակի վրա ամբողջ պատերի տակ զրած ելին ցածրիկ բազմոցներ, վորոնց վրա կային վոչխարի բրդով լցված մատրաններ:

Իբրահիմը ընկերներին տարավ գյուղը ցույց տալու բոլոր ժայռերը, պատերը, հողը և շքապատի ցրված լեռները գեղնադույն ելին:

Սուրի ժամանակ շենքերի դռները և կտուրների մի մասն արդեն քանդվել ելին: Այդ պատճառով ել բանվորների առաջ վոչ ծաղկանոցներ կային և վոչ ել հյուսվող բույսեր, միկնույն ե, վոչխարները, հորթերը և այծեր կուտեյին, կվոնչաջնեյին:

Ի՞նչ միատեսակութուն և. նկարիչները հիացել ելին գյուղի տեսքից:

Գյուղից դուրս գալով նրանք ընկան ծով կանաչի մեջ:

Նեց և խորը հովիտը փոքրիկ գետակով ամբողջովին ծածկված եր մրգի այգիներով:

Հեղափոխութունից հետո այգիները հավասար բաժանել ելին գյուղացիների մեջ: Հողամասերը մեկը մյուսից բաժանվում ելին ցածրիկ թմբերով մեկ քառորդ արշին բարձրութան, բայց վոչ վոքի մտքով անգամ չեր անցնում այս թմբի մի կողմից անցնել մյուս կողմը, կամ խճուղուց ձեռք մեկնել ներքևի ծառերին:

— Ձե՛ վոր սա մերը չե՛:

Խալիլը հյուրերին բերեց իր այգին—ընդամենը քսան սաժեն վերցրած քոռակուսի, և սկսեց նրանց հյուրասիրել զանազան տեսակի սալորններով: Յե՛վ հողը և տերնները կապույտ ելին պտուղների փայլից:

— Մտածում եմ այս սալորներից մի սալլ բառնալ և կերչի շրջանի գյուղերը տանել:

— Բայց ի՞նչու թեոդոսիայում չծախել:

— Չնչին գներով կծախվի, տեսնում ես, բոլորին ել վորքան շատ է:

Իսկապես, ճանապարհին անվերջ պատահում ելինք յերեխաների և մեծերի սալորով բեռնավորված: Շատ կանայք լիքը կողովները գլխներին դրած տանում ելին: Յերեխեքը յերկու կողմից ձեռքերով բռնած քարչ ելին տալիս: Տանը սալորից պավիզլս ելին յեփում: Ամեն տեղ և պատերի վրա և կտուրների վրա մատուցարաններով զրված ելին թառամած պտուղներ:

— Մեզ մոտ տանձը քիչ է: Խաղողի բերքը լավ է: Մեզ տվել են խաղողի յերկու այգի: Բոլոր խաղողը զինու տեսակներ են:

Գնացինք խաղողի այգին: Դարձյալ փոքր հողամասեր ելին: ամեն մի այգու մեջ, աչքի ընկնող տեղում բարձր փայտի վրացցված եր ձիու գանգ:

— Մա ի՞նչի համար է:

— Չար աչքից պաշտպանվելու, ծիծաղելով ասաց Իբրահիմը: Նախանձոտ մարդը հենց վոր չար աչքով նայի ուրիշի այգուն, ամենից առաջ նա կտեսնի այս սպիտակ գանգը: Նրա ամբողջ շարուխյունը, նրա մաղձը կթափվի այս գանգի վրա, վորին միաս չի հասցնի, բայց ծառերը կարող ելին մնասվել:

— Միթե ձեր հողամասերի մեջ չկան գանգեր:

— Յես հրամայեցի հեռացնել, յես չեմ հավատում. Փորձեցեք խաղող, նա կարեց մի մեծ սև վողկույգ:

Նրա կլոր պտուղները ջրալի ելին, քիչ քաղցր, կեղև կուպիտ:

— Նա պետք է դեռ յերկու ամիս ել կախված մնա: Հոկտեմբերին նրա կեղևը քնքուշ կլինի: Հաղիվ ձեռք տաս—կարմիր հյուլը կծորա և կներկի: Այն ժամանակ նրանից մզում են կարմիր գինի: Յեթե ոգուտով կարողացա ծախել, ձմեռը կգնում նկարչական տեխնիկում սովորելու, յեթե վոչ անհնար կլինի: Յես շատ ուրախ եմ, վոր դուք յեկաք, գուցե և յես ձեզ հետ մի վորևե բան նկարեմ: Տան աշխատանքը խլում է ինձնից ամբողջ ժամանակ:

— Ի՞նչ եք անում դուք:

— Պտուղ ենք հավարում, խաղող փորում, բանջարանոցում աշխատում: Ձե վոր ուտում ենք այն, ինչ վոր մեզ մոտ է բուսնում:

Իսկապես, նրանց կերակուրը շատ նվազ էր, ուտում էին այդպեղ սև հացով, սալոր և թեյ էլին խում (նույնիսկ սուրճ չկար): Յերբ վոր պղպեղը վերջացավ, սկսեցին թթու պամիրոր ուտել: Այսպես էր ապրում ամբողջ գյուղը:

Յեկող հյուրերը իրենց առողջութունը կազդուրելու համար վոչխարի միս էլին գնում և սոուկ ու սուպ էլին յեփում: Յեվ այստեղ պարզվեց գյուղի հետաքրքիր առանձնահատկությունները՝ Պալիլի մայրը գնած միսը բաժանում էր յերկու յերեք մասի, մնացածն էլ կախում էր արևի առաջ:

— Միթե կարելի յե հետո ուտել, չե վոր ճանճերը կառաջացնեն ճիճուներ:

— Այստեղ արդպիսի ճանճեր չկան, ծիծաղեցին Պալիլները: Հնացած միսը շատ համեղ է լինում:

— Սա ինչ վոր հնադարյան գյուղ է, ապշում էլին հյուրերը: Վորքան նրանք շատ էլին դիտում, այնքան շատ բան էլին տեսնում:

Հյուրերի դալուց հետո Իբրահիմի մայրը հաց էր թխում: Խըմորի տախտակի փոխարեն նա դուրս բերեց փայտե մի մեծ աման: «Կովկասից մեզ թուրքերն են բերել», ասաց տանտիրուհին: Այդ ամանը մաքրելու համար կար մի տարօրինակ քերիչ: Հետաքրքիր էր նույնպես յեռանկյունի պահարանը, վորի մեջ գդալներն էլին դրնում: Հացի վառարանը բոլորովին կյոր ձև ուներ, վորպես կիսագունդ դուրս էր գալիս բակ, նրա բերանը բացվում էր մառանի կողմից: Յերևում է, վոր այստեղ ձգտում էլին պաշտպանել վոչ թե տաքութուն, այլ զովութուն:

Ամեն ինչ յեփում էլին ծածկի տակ, ոչախի վրա, առանց խողովակի: Այսպիսի ոջախ կար և առաջին սենյակում: Նա միաժամանակ և ողանցք էր:

Նրա մոտ քնելը բամբակի վերմակի տակ քեչաների վրա շատ զով է լինում:

Ամենից շատ քաղաքի բնակիչներին զարմացրեց այուրի մանրաղացը: Նա բաղկացած էր յերկու կլոր ջաղացաքարերից, աթուրի նստատեղի մեծության: Ներքևի քարը ամբացած էր մառանի սեղանի վրա իսկ վերևի քարը շարժվում էր նրա վրա մի հաստ փայտի շուրջը:

Միթե դեռ գոյութուն ուենն այսպիսի մանրաղացներ և դուք նրա վրա յեք աղում:

— Այո, յեթե ջրաղացում աղալու համար փող չի լինում: Սրա վրա շատ յերկար և տևում, դժվար է, ալյուրն ել խոշոր և լինում:

— Ահա նկարիր պատկեր՝ «Ճորտերը հաց են թխում իրենց տերերի համար»: Կարծես թե մենք գտնվում ենք XII դարում:

Բայց այսպիսի տպավորութունները ունեն և իրենց քաղցրութունը:

Բայց և անպես խեղճ Սալիլին չհաջողվեց շատ բան նկարել ընկերների հետ:

Հաճախ նա չքանում էր որերով և միայն յերեկոյան եր վերադառնում հոգնած:

— Ելեքտրական կայան ենք ձեռնարկել: Այսօր իմ հերթն է կառուցել: Մոտորը վերցրել ենք հարևան կալվածատերից: Յեթե խորհրդային իշխանութունը փող տա էլեքտրոլարերի համար, այն դեպքում ձմեռը կունենանք էլեքտրական լուս:

Մի որ գյուղը անապատ էր դառել: Վոչ շատրվանի մոտ, վոչ փողոցներում չկար վոչ մի թաթար կին, թեկուզ նկարելու համար: Յերը հարցրեցին Իբրահիմին, նա բացատրեց.

— Այսօր ուրբաթ է: Այդ որերին ամբողջ գյուղը գնում է ծովի ափ-չորս կիլոմետր:

Այնտեղ լողում են, ուտում են իրենց հետ բերած մթերքը, նայում են նավախներին, մի խոսքով հանգստանում են, զվարճանում են մի շարթվա աշխատանքից հետո:

Յերեկոյան վերադարձան ընտանիքի մի նոր անդամի հետ՝ դա Իբրահիմի քույրն էր, վորը հյուր էր գնացել քեռու մոտ:

— Նա սովորում է Սիմֆերոպոլի բուժակների դպրոցում, հայտնեց Իբրահիմը: Յես մի յեղբայր ել ունեմ Բախչիսարայի տեխնիկումումն է, բայց նա ամառս չեկավ:

Ալլմեն լուրջ աղջիկ էր: Նրա գալուց հետո յերևացին նոր հյուրեր — յերիտասարդ կոմյերիտականներ: Յերևում է, վոր նրանք հարգանքով ելին վերաբերվում դեպի իրենց գիտուն հայրենակցուհին:

Ազատ ժամերին Ալլմեն թաթարական լրագրներ էր կարդում և միշտ պատմում էր մորը և փոքր յեղբորը:

Տղան հետաքրքրվող էր և խելոք:

Նա միշտ հարցեր էր տալիս քոջը և նկարիչներին՝ ինչու յե լուսինը գանազան ձևերի լինում, աստղերը հեռու յեն արդյոք, ինչից են նրանք:

Ալլմեն, իհարկե, նստել էր և թարգմանում էր ու թարգմանում, վորովհետև Իբրահիմը գնացել էր սալոր ծախելու, իսկ

մայրը քիչ եր հասկանում: Յերիտասարդությունն ավելի լավ եր խոսում ուսուցանելու քան մեծերը և քիչ էլին ամաչում իրարից:

Ազգրում աղջկերքը և տղերքը շատրվանի մտ ճշում ու փախում էին, յերը նկատում էին, վոր նրանց նկարում են, բայց հետո իրանք էլին գալիս ու խնդրում:

— Նկարիք իմ պատկերը, — հագնվում էլին լավ հագուստ նրկարիչների ցանկության համաձայն: Յերեկոյան համարվում էլին թալիք բակը և յերգում էլին թաթարական յերգեր:

Ալլամեն աղջիկներին ցույց եր տալիս շուրջպարեր, վորը սովորել եր դպրոցում: Շուրջպարը յերգելով յերեք քայլ առաջ էլին շարժվում, յերկու քայլ յետ գնում մինչև յերգի վերջը:

Պարողները հոգնում էլին, նստում հանգստանում, նորից սկսում: Մինչև կես գիշեր:

Մի անգամ Ալլամեն բերեց հասակավոր աղջկերք, վորոնք ըստ յերևույթին, ծանոթ էլին նոր յերգերի և պարերի հետ: Նրանք շատ յերկար յերգում ու պարում էլին: Առանձնապես գեղեցիկ եր «շորս մարամ» պարը:

Չորս աղջիկներ սպիտակ գլխարկներով շարժվում էլին մերթ մի կողմ, մերթ մյուս կողմ իրար ձեռքեր տալով: Հարևան կուրսներից և ասօիճաններից լուսնյակի լուսին նայում էլին կանայք և գվարճանում:

— Հիմա գեղեցիկ են պարում, ասաց Ալլամայի մայրը: Հին ժամանակ այսպես չէլին պարում: Նա ևս սկսեց անկյունածե շարժում անել և ձեռքերը կտարատել:

Աղջիկները իսկույն միացան նրա հետ և սկսեցին իրանց արխուր յերգը:

Այս պարը նման է հիվանդի, վորը մահվան ժամանակ շարժումներ ե անում:

Իրրահիմը վերադարձավ Կերչի շրջանից, վորտեղ նա Փուշտը յերեք կուսեկով սալոր եր ծախել:

Ընկերները պատմեցին, թե ինչպես ժամանակ էլին անցկայնում առանց նրան: Իրրահիմը ասաց՝

— Պետք է խոստովանել, վոր ցարի ժամանակ ուսուցները մեր մասին չէլին մտածում, հոգս չէլին տանում: Աշխատանքները վերջացնելուց հետո ամեն տարի աշնանը և ձմեռը մեզ մտ սկսվում էլին կռիվներ: Կտարտում էլին սրճարանի լուսամուտները և սեղանները, մի գլուզը գուրս եր գալիս մյուս գլուղի դեմ և իրար ջարդում, անգամալուծ անում: Այժմ այս բոլորը ինքն իրան վերջացավ: Այժմ մենք ունենք ակումբ մը տան մեջ, վորտեղ առաջ

մտլան եր ապրում: Նրան տեղափոխեցին հեռու: Մեզ մտա մեչհա
կն հաճախում միայն հինգ ծերունիներ:

Ակումբում կա դաշնամուր, տրվում են ներկայացումներ:

Շուտով Իբրահիմի ընկերները գնացին, թողնելով համակրելի
ընտանիքը:

46. Զ Ե Ր Շ Ա Մ Բ Ե *)

Սեյիդ-Յակյան յերիտասարդ եր և առողջ, յերը յեկավ մեր
գյուղը: Նա լավ, շնորքով բանվոր եր: Վոչ վոք նրանից լավ չեր կա-
րողանում խաղողի վազեր պատվաստել, անդալիդ^{**}) անել, նոր մատ-
ներ անկել:

Բոլորը գիտեցին նաև վոր Սեյիդ-Յակյան կարողանում ե մարդ-
կանց մեջ նկատել նրանց և ծիծաղելի և հիմար կողմերը: Այդ
պատճառով ել փքված ու հիմար մարդիկ նրան չեյին սիրում:

Ոթուղի առաջին հարուստը պատվելի Պուրամետը տանից
գուրս գալու ժամանակ աննկատելի կերպով ձեռքը կպցնում եր
տան անկյունին — դա նշանակում ե իբր թե նրա բացակայության
ժամանակ տանն ամեն ինչ կանոնավոր կլինի:

Պուրամետի այս սովորությունը գիտեր ծաղրասեր Սեյիդ-Յակ-
յան և նրան հանդիպելիս միշտ ասում եր — ձեռք տուր տան ան-
կըլունին, ձեռք տուր տան անկյունին:

Կատաղությունից կանչում եր պատվելի Պուրամետը և յերդ-
վում եր վրեժխնդիր լինել:

Մեռավ հարյուրապետ Արլաղի մորաքույրը: Մյուս որը Արլա-
ղը սրճարանում պատմում ե, վոր մորաքրոջ մահվան նախորդակին
շները սաստիկ վրոճում եյին: Ունկնդիրները զգացված շարժում
եյին իրանց գլուխները: Միայն Սեյիդ-Յակյան եր բարձր ծիծա-
ղում — խելոք մարդու լին հարյուրապետ ընտրել: Նա շներից ե
խելք սովորում:

Մուրթագու ձին սատկեց, Հարևանները շնորհավորում եյին
Մուրթագին, վորովհետև նրանք հավատում եյին, թե լերը ալլահը
մարդուն խզում ե բավականանում ե կենդանու հոգին առնելով:
Լսում եր Սեյիդ-Յակյան, թե ինչպես եյին հարևանները շնորհա-
վորում Մուրթագին: Նա ասում եր — շատ պարտականություններ
եք դրել ալլահի վրա, շուտով նա կսկսի ձեզ համար բուլկիներ թխել:

*) Չերչամբե - չորեքշաբթի

***) Անդալիդ — վազի յերկար մատները գետնի տակով անցկացնել բազ
մացնելու համար:

Ոթուզցիները ուրբաթ որեր գնում էին մեչետու նրանք հրավիրում էին և Սեյիդ-Յակյային:

Ծիծաղեց Սեյիդ-Յակյան՝

— Գնացեք, գնացեք, յես չորեքշաբթի կգամ: Ծերունի մուլան բարկացավ նրա վրա:

— Նրա բանը վատ է, շատ վատ է: Այլահը նրա խելքը առել է, խենթ է Սեյիդ-Յակյան:

Մուլայից հետո այնուհետև բոլորը Սեյիդ-Յակյային խենթ էին անվանում:

Յես փոքր տղա էյի, յերբ ուրախ Սեյիդ-Յակյան բատրակութիւն էր անում ուրիշի խաղողի այգիներում, ծառեր էր պատվաստում, խաղողի մասները անգալից անում, և հավատացյալներին տեսնելիս, վոր գնում էին մեչետու, ծիծաղելով յերգում էր:

— Չերշեմբե, չերշեմբե...

— Գնացեք ուրբաթ որ, իսկ յես չորեքշաբթի:

Յես գնացել էյի Ոթուզից հեռու յերկիր և ապրեցի այնտեղ մոտավորապես քսան տարի: Յերկար բացակայութիւնից հետո յես վերադարձա հայրենի գյուղ:

Ամեն ինչ նոր էր: Հին կարգերը, կարծես, ավելով էյին ավելել: Նախկին հարյուրապետ Աբլազը իր շքանշանի հետ միասին կորցրել էր ժողովրդի հարգանքը: Վոչ-վոք զգացված կերպով գլուխը չէր շարժում, յերբ սրճարաններում պատմում էին շների վտոնոցի մասին:

Պուրամետի ընդարձակ տան գլխին կարմիր ասողի տակ գըրված էր՝ «Ոթուզի յերիտասարդական ակումբ»:

Ոթուզցիները մեծ խմբերով այնտեղ էին գնում: Մոռացել էյին մեչետը:

Տեսնելով նրանց, հես հիշեցի իմ բարեկամ ծաղրասեր Սեյիդ-Յակյային, հիշեցի նրա յերգը և հարցրի նրա մասին:

Պարզվեց, վոր Սեյիդ-Յակյան բատրակութիւնից շատ շուտ էր ծերացել ու մեռել:

Անիծում էյին նրան պատվելի Պուրամետը և հարյուրապետ Աբլազը:

Ախ քաշեցի իմ բարեկամի համար:

— Ե՛, Սեյիդ-Յակյա, Սեյիդ-Յակյա, ափսոս վոր չապրեցիր մինչև մեր կարմիր որերը:

47. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻՑ ՀԵՏՈ

Թաթար բանվորներին ու աշխատավոր գյուղացիության համար Ղրիմի ազատագրումը հակա-հեղափոխական վտանակներէց, Ղրիմի խորհրդայնացումը մեծ և ուրախալի տոնն էր: Մինչև այդ քաղաքականորեն, տնտեսապես ու ազգայնորեն ճնշված հարստահարված, կեղեքված թաթար աշխատավորության առաջ բացվեցին տնտեսական ու կուլտուրական դարգացման լայն, լուսավոր հեռանկարներ: Դարեր շարունակ խաների, մուրզաների, մոլլաների ու ցարական շինոմինիկներին ձիրաններում տառապող թաթար գյուղացիությունը ու քաղաքի աշխատավորությունը հնարավորություն ստացավ միանգամայն ազատ տնորինելու իր կյանքն ու աշխատանքը: Թաթար գյուղացին ազատվեց մուրզայի ու վաշխառու-կուլակի ճնշումից ու կարողացավ ազատ վայելել իր քրանաթոր աշխատանքի վաստակը: Թաթար աշխատավորը հնարավորություն ստացավ իր ֆիզիկական ու լոժն ու յեռանդը նվիրելու սոցիալիստական արդյունաբերությանը, լեցնելով գործարանները: Թաթար կինը ազատվեց մոլլայի, փարանջայի ու ընտանիքի ստրկական լուծից. նա անցավ ուսումի ու աշխատանքի, քաղաքական ու հասարակական գործունեության: Թաթար յերեխաներն ու յերիտասարդությունը հնարավորություն ունեցան կրթություն ու գաստիարակություն ստանալու իրանց մայրենի լեզվով: Թաթարական կուլտուրան սկսեց զարգանալ ու բարգավաճել:

Ղրիմի տասնյակ մյուս ազգություններին բանվորներին ու գյուղացիության հետ միասին, ձեռք-ձեռքի տված, յեղբայրական համերաշխ գործակցությամբ թաթար աշխատավորությունը մասնակցում է յերկրի սոցիալիստական շինարարությանը:

48. ԴԵՊԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԸ

Մինչև Ղրիմի խորհրդայնացումը գործարաններում ու զավոդներում գրեթե բոլորովին չկային թաթար բանվորներ: Դա բացատրվում էր նրանով, վոր ցարական կառավարությունը ամեն կերպ աշխատում էր ազգային յերկրամասերում չունենալ գործարային պրոյետարիատ: Բանվոր դասակարգը աշխատավոր մարդկության ամենազիտակից մասն է. նա ամենից շուտ հասնում է դասակարգային գիտակցության, հասկանում է իր դասակարգային շահերը, ոգուածն ու ֆուսսը, ճանաչում է իր թշնամիներին ու անցնում է հեղափոխական կռվի:

Հենց այդ պատճառով էլ խորհրդային իշխանությունը, վոր

բանվոր դասակարգի խշխանութունն է, աշխատում է ավելի ուժեղացնել պրոլետարիատը, մասնավորապես և մանր ազգութիւնների մեջ: Ազգային հանրապետութիւններում նա ամեն կերպ զարկ է տալիս արդունաբերութիւնը շինում է նոր, գործարաններ, զարգացնում է յեղածնեքը ու տեղական ազգութիւնների աշխատավորութիւնը քաշում է դեպի ֆարբիկաներն ու զավոյնքերը: Նույնը կատարվում է և Արիմում թաթարների նկատմամբ: Ներկայումս Արիմի գործարաններում արդեն աշխատում են հազարավոր թաթար բանվորներ ու բանվորուհիները: Միայն 1928/29 թվականին Արիմի արդունաբերութիւն մեջ քաշված են մոտ 500 թաթար բանվոր, իսկ հնգամյակի վերջին թաթար բանվորութիւն թիվը հասնելու յետ 6.688 հոգու, Արիմի ամբողջ բանվորութիւն մոտ 23 տոկոսին: Այդ բանվորութիւնը պատրաստելու համար կազմակերպվում են տասնյակ պրոֆտեխնիկական դպրոցներ, դասընթացքներ, գործարանային աշակերտութիւն ուսումնարաններ և այլն: Հետու չե այն որը, յերբ Արիմի թաթար պրոլետարիատը կդառնա մի գորեղ ուժ, վոր մյուս ազգութիւնների բանվորութիւն հետ միասին կկառուցե սոցիալիստական Արիմը:

49. ԱՊՏԵՄԲԵՐՆ ՈՒ ԹԱԹԱՐ ԳՅՈՒՂԱՑԻՆ

Ի՞նչ է տվել և ինչ է տալու հոկտեմբերը Արիմի թաթար աշխատավոր գյուղացիութիւնը:

Թաթար գյուղացիութիւնը զբաղվում է գլխավորապես ծխախոտի մշակումով և այգեգործութիւնով: Պատերազմի ու քաղաքացիական կռիվների շնորհիվ Արիմի գյուղատնտեսութիւն այդ ճյուղերը հասել էին ծայր—քայքայման ու անկման վիճակին: Թաթար գյուղացիութիւնի տնտեսական դրութիւնը անասելի ծանր էր: 1921—22 թվականների սոսկալի սովին ու համաճարակներին զոհ գնացին տասնյակ հազարավոր թաթար գյուղացիութիւն: Ամայացան ամբողջ գյուղեր ու թաղեր: Խորհրդային խշխանութիւն ձեռք առած յեռանդուն միջոցների շնորհիվ յերկրի տնտեսութիւնը կարճ ժամանակվա ընթացքում վերականգնվեց ու աշխատավոր ազգաբնակչութիւնը դրութիւնը բարելավվեց: Միախոտի մշակումը զգալի չափերով գերազանցում է նախապատերազմական չափը. 1914 թվին ծխախոտով եր բռնված 3,600 հեկտար հող, իսկ 1929 թվին—4,100 հեկտար: Հնգամյակի վերջին այդ թիվը պետք է հասնի 7,000 հեկտարի, այսինքն համարյա յերկու անգամ ավելի, քան մինչև պատերազմը: 1914 թվին խախողի այգիները բռնում էին 8,100 հեկ-

տար հող իսկ հնգամյակի վերջին մենք պետք է ունենանք 11,770 հեկտար խախոզի սյգիներ: Հողագործությամբ զբաղվող թաթար աշխատավոր գյուղացիության անտեսական վիճակը ևս անհամեմատ ավելի բարենշնող է, քան առաջ և բարելավվում է որեց-որ: Կուլակները հարյուր հազարավոր հեկտար ընտիր հողամասերը հանձնրված են աշխատավոր օանչպար ու միջակ գյուղացիությանը, վորը պետության օգնությամբ տարեց-տարի բարգավաճում է իր տընտեսությունը, յենթարկելով այն մեքենայացման ու կոլլեկտիվիզացիայի:

50. Յ Ա Ն Ա Լ Ի Ֆ

Մինչև վերջին տարիները Ղրիմի թաթարները, ինչպես և աշխարհի բոլոր թյուրք-թաթար ազգությունները, գործածում էին աբսոլյուտ խախոզի, արարական տառերը: Այդ այբուբենը չափազանց բարդ ու դժվար է: Յերկար տարիներ այդ արուբենով զբաղիտություն սովորելուց հետո թաթար յերեխաներ մնում էին անզբազետ կամ կիսազբազետ այնչափ ժամանակ, ուժ ու յեռանդ եւ վատնում այդ այբուբենը յուրացնելու համար: Իսկ անզբազետ հասակավոր բանվորներն ու գյուղացիները զրեթե անկարող էին յուրացնել այդ տառերը, վոր շատ եր դժվարացնում նրանց անզբաղիտության վերացման գործը: Առավել ևս դժվար եր այդ այբուբենը յուրացնել վոչ թաթար ազգության յերեխաներին ու աշխատավորությանը, թաթարական լեզուն սովորելիս: Մի խոսքով այդ արարական այբուբենը թյուրք թաթար ազգությունների աշխատավորության կուլտուրական զարգացման ու հառաջդիմության խոշոր արգելքներից մեկն էր: Ահա ինչու սրանից միքանի տարի առաջ Ազբբեյջանի թյուրք աշխատավոր մտավորականության նախածեռնությամբ ու մի շարք հայտնի գիտնական-լեզվաբանների հավանությամբ վորոշվեց հրաժարվել այդ բարդ, դժվարին ու անպետք այբուբենից և նրա փոխարեն ընդունել ամենապարզ, ամենադյուրին ու հասարակ լատինական այբուբենը, վսրը ընդունված է շատ մեծ ու կուլտուրական ազգությունների լեզվում: Լատինական այբուբենը յենթարկվեց վորոշ անշան փոփոխությունների ու կոշվեց նոր քրեական այբուբեն կամ, ինչպես թաթարները իրանք են ասում, յանալիֆ (նոր այբուբեն):

Բնական է, վոր սկզբում Ղրիմի, ինչպես և մյուս թյուրք-թաթարական հանրապետությունների, ազգաբնակչության մի մասը դեմ դուրս յեկավ այդ նոր այբուբենին: Ովքեր էին զրանք: Առաջին

հերթին, իհարկե, մոլլաները ու առհասարակ հոգևորականները, նրանց համար շատ ձեռնտու յեր հին արարական այբուբենը, վոր «սուրբ Ղուրանի» այբուբենն եր և վորը արգելք եր հանդիսանում աշխատավորութիան կրթութիան ու զարգացման գործին: Մոլլաներին միացան ազգայնական տարրերը, բուրժուական դասակարգի մնացորդները, նախկին մուրզաներն ու բայերը, վորոնց համար նույնպես վտանգավոր եր այդ նոր այբուբենը, վոր կուլտուրայի դուռն եր բաց անում աշխատավորութիան առաջ: Ակովեց պայքար յանալիֆի շուրջը: Այդ պայքարը դեռ մինչև որս ել տեղ-տեղ շարունակվում ե, սակայն թյուրք-թաթար բանվորն ու գյուղացին տարան հաղթանակը: Նոր այբուբենը հայտարարված ե բոլոր թյուրք-թաթարական ազգութիւնների միակ որինական այբուբենը. նրանով են սովորում դպրոցներում, նրանով են սպազրվում թերթերն ու գրքերը, նրանով թաթար աշխատավորութիւնը վերացնում ե իր անգրագիտութիւնը:

Ղրիմում նոր այբուբենը տարածվում ե արագորեն: Քաղաքներում ու գյուղերում հարյուրավոր խմբակներ զբաղվում են նրան ուսումնասիրելով: Նոր այբուբենի կոմիտեն, ընոր այբուբենի բարեկամների ընկերութիւն»-ը իր բազմաթիվ բջիջներով մեծ աշխատանք ե կատարում այդ ուղղութիւնը: Նոր այբուբենով են սովորում թաթարերեն Ռուսական բարձր տիպի դպրոցներում: Վոչ միայն թաթարները, այլ և կարաիմներն ու զրիմչակները ընդունել են նոր այբուբենը:

Յանալիֆը հաղթական յերթով անցնում ե Սորհրդային Միութիւնի բոլոր թյուրք-թաթար աշխատավորութիւնի առաջ նա բաց ե անում գրտութիւնն ու կուլտուրայի լայն ճանապարհը:

IV. ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՅԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ

51. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Տեսնել ես, ընկեր, այեկոծումը անեղ ովկյանի,
ուր յերկու այիք շարժուն սարի պես իրար են վազում,
իրար են վազում փրփուրը բերնին հովազի նման
ու հոխորտալով զարնվում, փշրվում, ավազի նման...
Իսկ յերբ անցնում ե վրեժի բուպեն—հուզումը վայրի,
տեսնել ես ինչպես հանգստանում ե հսկան ջրերի,
մեղմանում ե նա... մանուկի նման ժպտում ե այիք,
այիքի միջից մի յերգ աննման, ծփալով մեղմիկ—
շոյում լսելիք...

Լսել ես, ընկեր, ըմբոստ յերկնքում կոչը վորոտի,
վոր դրդում ե վորպես մի պայթյուն մեծ թնդանոթի.
տեսնել ես, ինչպես ամպերի կրծքին կայծակը զիգ-զագ
իւ լիգն ե միտում փութկոտ, շեշտակի ու ցնցում աշխարհք.
կամ ինչպես թափով ծառս-ծառս ե լինում ցասկոտ փոթորիկ,
հսկա ծառերին չոքե-չոք անում—դարձնում խաղալիք,
մինչ վոր տեղում ե հեղեղը վայրագ և ինչպես փրկանք՝
ծանր յերկունքից աղատում աշխարք.
բնությունը հաղթ ժպտում ե ապա պայծառ արեգին—
վորպես պատասխան շար արհավիրքին...

Այդպես եր անա և այն վեհ ժամին հեղափոխության,
յերբ վոր բաղխվեցին իրար հակառակ յերկու ախոյան.
ալիքի նման խուլ մոնչացին յերկու հզոր ուժ,
աշխարհը ցնցվեց... ու յեղան կործան կարգերը վատույժ.
վայրագ հեղեղին, շանթ ու փոթորկիս
հետևեց թափով հեղեղ ցնծության,
յերկունքի միջից մանուկը ծնվեց Մեծ Ազատության.
ընկեր իմ, ընկեր, անա մանուկը Հեղափոխության.
փորձության. ժամին յերգվիր կրծքովդ պաշտպանել նրան:

Զմեռվա մի սաստիկ ցուրտ առավոտ էր: 1905 թվի հունվարի 9-ին (22) Լենինգրադի բանվորական թագերից ահագին ամբոխ էր առաջ շարժվում: Առաջից տանում էին թագավորի ու սրբերի պատկերները, յեակից գնում էին բանվորները, բանվորուհիները ու նրանց յերեխաները տոնական հագուստներով: Ուր էին գնում և ինչո՞ւ: Սոֆի ու կարիքն էին ստիպել նրանց՝ սիրտ անել թագավորի մոտ գնալ ու խնդրել, վոր իրանց պաշտպանի հարուստներից ու վտարիկաններից: «Թագավոր, մենք՝ բանվորներս, մեր կանայքն ու յերեխաները և մեր ծերունի ծնողները յիկել ենք քեզ մոտ արդարություն և պաշտպանութուն խնդրելու: Մենք ծայր աղբատության ենք հասել, մեզ ծանրաբեռնում են անտանելի աշխատանքներով, մեզ անպատվում են, մեզ մարդու անց չեն գնում, մեզ սարուկ են համարում. վոր պետք է միայն համբերենք ու լռենք: Ել ուժ չմտաց, թագավոր, մեր համբերությունը կարվում է, հասել է այն սոսկալի բոպեն, յերբ մեռնեն ավելի լավ է, քան շտեմոված անարգանքներ կրելը»: Յերկու հարյուր հազարից ավելի բանվոր — ամբոխը մոտենում էր թագավորի պալատին: Գնում էին հանգիստ, առանց յերգերի, առանց կարմիր դրոշակների...

Գնում էին խնդրելու, աղաչելու... Յիվ հանկարծ՝ հրացանի կրակ: Առաջին շարքերում շիթթության ընկավ կարծեցին. թե ինչ-վոր սխալ բան կատարվեց. շարունակեցին առաջ գնալ, նորից կրակեցին: Ամբոխի առաջ յեյան կազակներ՝ մերկայրած սրերով. աղաղակ բարձրացավ... Մեկն ընկավ կործքը վիրավոր... ամբոխը կանգ առավ... «Մի՛թե չպիտի հասնենք թագավորին, մի՛թե կրակում են մեզ վրա», — շնչացին ամենքը: Հինգ հազար հոգի վիրավորվեց, հազար յերկու հարյուր տասնվեց հոգի սպանվեց. և այդ բոլորը մի սրում: Արյունոտ կիրակի որը, հունվարի 9-ին (22): Լավագույն բանվորները հետ թագավորն այս ձևով հաշիվ մաքրեց: Այդ որից բանվորները հասկացան. վոր քանի թագավոր կա, նա, միշտ բուրժուազիայի կողմը կլինի, բանվորն որ չի ունենա, պետք է դահից վաճնդել թագավորին: «Բանվոր դասակարգը քաղաքացիական կռվի մեջ մեծ դաս ստացավ, — գրում էր Բլյիչը այն ժամանակվա «Վպերյոդ» թերթում. — պրոլետարիատի հեղափոխական կրթությունը մի որում այնքան առաջ գնաց, վորքան չեր կարող առաջ գնալ ամիսներում և տարիներում: «Հեղափոխական մոմենտի ամենամերձավոր խընդիրներից մեկը դառնում է ժողովրդի զինումը»:

«Միայն զինված ժողովուրդը կարող է ժողովրդական ազատություն ձևաք բերել»:

1905 թիվը ՂՐԻՍՈՒՍ

1905 թվին Ռուսաստանը պատերազմում եր Ճապոնիայի հետ. այդ պատերազմը ձեռնուռ յեր հարուսաներին, իսկ ժողովրդին բայքայում եր: Այն ժամանակ, յերը հարերն ու յեղբայրները մեռնում էին Մանջուրիայի դաշտերում, նրանց ընտանիքները տանջվում էին սովից ու ցրտից: Քաղաքներում սկսվեցին բանվորական գործադուլներ, իսկ գյուղերում—գյուղական ապստամբություններ: Նույնը կատարվում եր և Ղրիմում:

Հեղափոխական տրամադրությունները տարածվում էին և նախատինների մեջ: Նախատորմիդի մեջ այդ ժամանակ տիրում եր ճիպտի դիպրիպլինան: Կերակրում էին շատ վատ, վորովհետև սպաները զոգանում, թալանում էին դանձարանը:

Պատահական պատճառով պայթեց ապստամբությունը:

Մի անգամ «Պատյումկին» զրահանավի վրա շատ վատ կերակուր էին յեփել—մսի մեջ վորդեր կային: Նախատինները հրաժարվեցին ուտել: Սպաները գնդակահարությամբ սպառնացին նախատիններին: Այդ ժամանակ մարդկանց համբերությունը հատավ, հրապարակ յեկավ ծածկված ատելությունը: Նախատինները, Մատյունշենկոյի գլխավորությամբ, վերցրին հրացանները, կոտորեցին սպաներից ամենատեղիներին, մյուսներին զինաթափ արին ու բանտարկեցին: Նավը իրենց ձեռքը գցելուց հետո, նախատինները գնացին Ուեստա, վորպեսդի միանան այնտեղի գործադուլ արած բանվորների հետ:

«Պասյումկին»-ին խաղաղացնելու համար ուղարկված եր նախատորմիդ: «Պատյումկին»-ը պատրաստվեց կռվի: Նախատորմիդը վախեցավ և չկրակեց, վորովհետև «Պասյումկին»-ը ամենաուժեղ զրահանամիլ եր: Մի ուրիշ նավ «Կեվորգիլ պարեդակուսեց» նույնպես ուղեց ապստամբել, բայց սպաների աղդեցության տակ նախատինները զղջացին, վերադարձան Սևաստոպոլ և անձնատուր յեղան:

Այս վերջին հանգամանքը ազդեց «Պատյումկին»-ցիների վրա: Նրանք իրենց մենակ զգացին: Յերկար խորհրդակցությունից ու տատանումներից հետո, նրանք վճռեցին անցնել Ռուսմանիա, բայց Ռուսմանյան հրաժարվեց իր ջրերի մեջ ընդունել ապստամբված նավը, միժերք չտվեց, առաջարկեցին նախատիններին ծախել նավը նախատինները մերժեցին: Մի շարք անհաջողություններից հետո, ապստամբած նախատինները, կորցնելով հույսերը, վոր ամբողջ նախատորմիդը կապստամբի, նորից վերադարձան Ռուսմանիա և անձնատուր հեղան Ռուսմանական իշխանությանը:

1905 թվին տեղի ունեցած բազմաթիվ գործադուլները և սպաստամբուլթյունները վախեցրին ցարին: Ժողովրդին հանգստացնելու (ավելի շուտ խարելու) յամար ցարը հոկտեմբերի 17-ին ավեց մի հրովարտակ, վորով խոստացավ ժողովրդին ամեն տեսակ «ազատութիւններ»:

Յերբ Սեկաստապոլում հայտնի յեղավ հրովարտակը, հավաքվեց ժողովրդական միտինգ: Այս միտինգին ներկա յեր և լեյտնանտ Շմիդտը: Նա մի համեստ, մինչ այդ քչերին հայտնի սպա յեր ճշմարտասեր ու զգայուն: Հեղափոխական հանգամանքների բերումով նրան վիճակված եր ապստամբութեան գլուխն անցնել և հանգիտանալ ժողովրդական մասսաների զգացմունքների ու պահանջների թարգմանը:

Միտինգից հետո զինվորները, նավաստիները ու բանվորները մոտեցան բանտին և պահանջեցին ազատել քաղաքական բանտարկյալներին: Վոստիկանապետի հրամանով ամբողի վրա հրացան արձակեցին: Ութ հազի սպանված ընկան և 15 հոգի ծանր վիրավորվեցին:

Հոկտեմբերի 20-ին կայացավ գոհերի թագումը: Շմիդտը սրպանվածների դադաղների վրա ճառ արտասանեց: Նա կոչ արեց յերդվել սպանվածների հիշատակով, վոր ժողովուրդը ձեռք կբերի մարդկային իրավունքները:

Ճառից հետո ծովակալ Չուխնինի հրամանով Շմիդտը ձերբակալվեց:

Մինչ Շմիդտը նստած եր բանտում, քաղաքում հեղափոխական շարժումը ամբանում եր: Նոյեմբերի 11-ին զինվոր Պետրովը սպանում ե կոնար-ծովակալ Պիտարեսկուն: Դա մի ազդանշան եր սպաստամբուլթյունը սկսելու: Զինվորներն ու նավաստիները ընտրում են ներկայացուցիչներ՝ պահանջ ներկայացնելու ցարի կառավարութեանը, վորպեսզի հրավիրի սահմանադիր ժողով:

Սահմանադիր ժողովը պետք ե վերջ դնել ցարի կառավարութեանը: Ժողովուրդը պետք ե ասել՝ կառավարելու ինչպիսի ձև ե ուզում:

Հենց այդ ժամանակ Շմիդտը ազատվեց: բանտից Զինվորները: և նավաստիները նրան ընտրեցին պատգամավոր, նավաստիների խորհրդում և սպա նավատորմի հրամանատար:

Նոյեմբերի 14 ին Շմիդտը մտավ «Ոչակով» զրահանավը և բարձրացրեց դրոշակ —

«Նավատորմից հրամանատարն ե Շմիդտ»:

Նոյեմբերի 15-ին Շմիդտը ցարին ուղարկեց հետևյալ հեռագիրը.

«Սեւ Ժողովան նավատորմիդը, հավատարիմ մնալով ժողովրդին պահանջում է ձեզանից անմիջապես հրավիրել սահմանադիր ժողով ու զաղարում է ձեր մինիտրներին հպատակվելուց: Նավատորմիդի ղեկավար, քաղաքացի Շմիգո»:

Այդ ժամանակ կառավարութեան հրամանով Սեվաստապոլ ելին բերված շրջաններից զորքեր՝ «խաղաղացնելու» ապստամբներին: Դաշտային թնդանոթները կրակում էին «Ոչակով»-ի զինանոցների վրա, ուր համախմբված էին հեղափոխական զորքերը:

Այրվում էին զորանոցները, այրվում եր և «Ոչակով»-ը կենդանի մնացածներից միբանիսը միայն ազատվեցին, Շմիգոը զցեց իրան ծովը, բայց կառավարական նավակը նրան դուրս բերեց, Ապստամբութեան բոլոր կենդանի մնացած մասնակիցներին բռնեցին ու բանտարկեցին:

1906 թվի փետրվարի 7-ին կայացավ դատը: Դատավճիռը ցընցեց ամբողջ Ռուսաստանը՝ Շմիգոը դատապարտվեց մահվան:

Մահվան դատապարտվեցին ապստամբութեանը ակտիվ մասնակցողներից ևս յերեք հոգի՝ Անտոնենկոն, Չաստնիկը և Գլադկովը:

Մարտի 6-ին գիշերվա ժամը 3-ին Շմիգոտին, Չաստնիկին, Գլադկովին և Անտոնենկոյին փոխադրեցին «Բերեզին» կղզին: Նրանց կարգացին դատավճիռը:

Բոլոր չորսն ել արիարար ընդունեցին մահը:

Նրանք գնդակահարվեցին:

Այսպես մեռան հերոս հեղափոխականները, վոր հանձն առան ցարի կառավարութեան յերեսին ասելու հեղափոխական ժողովրդի կամքը:

54. ԼԵՅՏԵՆԱՆՏ ՇՄԻԳՈ

1905 թ. հոկտեմբերի 18-ին Սեվաստոպոլի բանվորները, նավաստիները ու զինվորները ցույց կազմակերպեցին. նրանք պահանջում էին բանտից ազատել քաղաքական բանտարկյալներին:

Այս արդարացի պահանջին բավարարելու փոխարեն ցարի իշխանութիւնը հրամայեց պահակներին հրացանազուրկ անել ցուցարարներին՝ ութ հոգի սպանվեցին և 15 հոգի ծանր վիրավորվեցին:

Յերկու որից հետո կատարվեց գնդակահարվածների թաղումը: Թաղման ժամանակ մեծ մեղադրական ճառով հանդես յեկավ լեյտենանտ Շմիգոը: Իր ճառի մեջ նա մեղադրում եր ցարի կառավարութեանը և կոչ եր անում Սեվաստոպոլի աշխատավոր մասսաներին վրեժխնդիր լինելու: Շմիգոտի այդ ճառը կոչվում է «Շմիգոտի յերգումը»:

Շմիդտին բանտարկեցին այդ յելույթի համար: Այդ որերին աշխատավոր մասսան շատ եր վրդովվել, նրա մեջ մեծ զայրույթ եր առաջացել զեպի ցարի բռնակալ իշխանութիւնը: Մասսան հաճախ միտինգներ եր կազմակերպում:

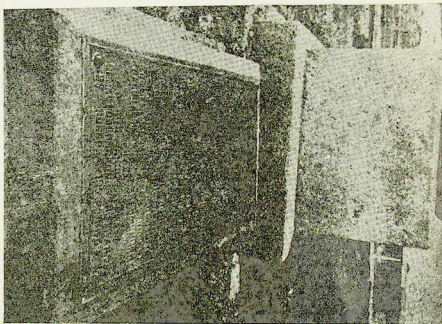
Ծովակալ Զուխնինը զգաց, վոր այդ մասսայական միտինգները կարող են մեծ վտանգ սպառնալ և նա արգելեց միտինգները:

Զնայած զրան, նավաստիները սկսեցին միտինգներ կազմակերպել զորանոցների բակում, վորտեղ հրավիրում էին զինվորներին և բանվորներին:

Նոյեմբերի 11-ին կազմակերպված մեծ միտինգի ժամանակ նավաստիների ձեռքով սպանվեց վաշտի հրամանատար Շտեյնը և վիրավորվեց կոնտր-ծովակալ Պիտարեակին:

Զուխնինը հրամայեց նոր վաշտեր ուղարկել «խոտվարաններն» պատժելու համար: Յեկեկած զինվորները իրենց համաձայնութեամբ զինաթափ լեզան: Սկսվեց ապստամբութիւնը, վորին միացան հաճախով «Ոչակովը» և ուրիշ նավեր: «Ոչակով» նավի շուրջը հավաքվեց մասսան: Նավաստիների ետընդի վստեղամամբ ապստամբ նավատորմի ղեկ հրամանատար ընտրվեց Շմիդտան, վոր նոր եր ազատվել բանտից:

Նոյեմբերի 15-ին կարմիր զրոշակը ծածանվում եր ապստամբած նավերի վրա:

Կոմսոսորների գերեզմանը: Շմիդտի և Ոչակովի ապստամբության մյուս մասնախմբների գերեզմանը:

Շմիդտի հրամանով ազատվեցին քաղաքական բանտարկյաները: Ապստամբութեան ղեկավարները չունեյին հեղափոխական անցյալ ու փորձ: Նրանք կուսակցականորեն ամուր ու կազմակերպված համոզմունքներից զուրկ էյին: Հենց ինքը, Լեյտենանտ Շմիդտը — այդ ղեռ յերեկ անհայտ ինտելիգենտ սպան, չուներ վնչ անհրաժեշտ հեղափոխական փորձառութիւն և վնչ էլ այդ գորեղ շարժման պարզ գիտակցութիւնը: Նրանք չկարողացան ոգտագործել մասսայի հեղափոխական բարձր տրամադրութիւնը, ռազմական հրգոր վողին, ու այդ պատճառով Նիկոլայ Լ կառավարութիւնը իրան հավատարիմ մնացած զորքերով կարճ ժամանակամիջոցում ձնչեց ապստամբութիւնը: Ղեկավարներից չորս հոգի, վորոնց թվում և լեյտենանտ Շմիդտը, գնդակահարվեցին, իսկ մյուս մասնակիցներին բանտարկեցին:

Լենինը այդ ժամանակ զրեւ է «Իգուր ևս ուրախանում Սեւաստոպոլում հաղթանակ տանողները: Ղրիմի ապստամբութիւնը հաղթվեց, բայց Ռուսաստանի ապստամբութիւնը անհաղթ է»:

55. Հ Ա Ղ Թ Ա Ն Ա Կ Ը

(«Բոթոթը»)

Գործադու էր:

Ընդհանուր մեծ գործադու:

Բոլոր գործարանները դադարել էյին աշխատելուց: Բանվորներն ութ ժամյա աշխատանքի որ էյին պահանջում: Գործարանատերերը գլուխները կորցրել էյին:

Վոստիկաններն ու լրտեսները վնտռում էյին գլխավոր ղեկավարներին:

Մայիսի 1-ին, առավոտյան ժամը 5-ին, արշալույսի կարմիր շողերի հետ, խումբ-խումբ բանվորները դուրս լեկան քաղաքի լայն հրապարակներից մեկը: Ուժեղ ու զիւ ձախով թնդաց յերգը. — «Ի՛նչ էլ, գործավոր, վտտի յիւ մարտակոչ»: Փոքրիկ խմբի ձայնին արձագանքելով, քաղաքի զանազան մասերից սկսեցին մանր խմբերով միանալ բանվոր-գործադուլավորներին:

Քապաքն իրար անցավ:

Հոսանքը դիմեց ղեպի գործարանները:

Ամենից առաջ գնում էր բանվոր Գասպարը, «Բոթոթը» ձեռին կարմիր դրոշակը, վորի վրա խոշոր տառերով գրված էր «Ութ ժամյա բանվորական որ»:

Վոստիկանութիւնը հրացանազարկերով ցրեց ցուցարարներին:

«Քոթոթ»-ին ու մի քանի ուրիշ բանվորների ձերբակալեցին ու աքսորեցին Սիբիրի խորքերը:

* *

Տարիներ անցան:

«Քոթոթի» և նրա ընկերների սկսած գործը չմեռավ, մանավանդ վոր նրանք հետո սիբիրից շարունակ գրում էին իրենց ընկերներին պրոլետարիատի կովի ու նրա հաղթանակի ուղիների մասին:

Ընդհանուր գործը, վորի շուրջը համախմբվել էին շատերը, ծավալվում էր ու նորանոր մարզիկ զրավում:

Քաղաքներ ու գյուղեր կապվեցին իրար հետ: Շղթան ողակվում էր ու յերկարում:

Գետնի տակ, ծածուկ, կոնավ ներքնատան նկուղներում, բայլ-շիկիների ղեկավարութեամբ աճում էր պրոլետարական հեղափոխութիւնը:

«Քոթոթը» յեկել էր:

Վոստիկանութիւնը յերկար փնտուց նրան, շատերին հալածեց ու աքսորեց, բայց վոչինչ չողնեց:

«Քոթոթը» վերացել էր, բայց նա մտել էր բոլոր բանվորների մեջ ու նրանցից ամեն մեկին «Քոթոթ» դարձուել:

* *

Անցան ելի տարիներ:

Բանվորական հսկա շարքերի առաջ կանգնած, կարմիր դրոշը ձեռքին պինդ բռնած, «Քոթոթը» յերգում էր Ինտերնացիոնալը: Թեև ծերացել էր նա, բայց աշխույժ էր, ժիր ու առույգ:

Մոտեցա:

— Կեցցե՛ «Քոթոթը» — կամաց փսփսացի ականջին:

— Կեցցե՛ն քոթոթները, — բարձր ծիծաղելով պատասխանեց նա:

56. ՓԵՏՐՎԱՐԻ ՇԵՂԱՓՈՒՈՒԹՅՈՒՆԸ

Փետրվարի 23-ին, հինդչարթի որը Պետրգրադում սկսվեցին հուզմունքներ: Քաղաքի զանազան մասերում ժողովուրդը հավաքված «հանց», «հանց» էր կանչում: Յերևացին կարմիր դրոշակներ հեղափոխական նշանաբաններով: Հիսունի չափ ձեռնարկութիւնների ինսուռն հազար բանվորներ բանթող էին արել: Կարգապահութեանը դեռ հսկում էր փոստիկանութիւնը, բայց արդեն զինվորական մասեր էլ էին դուրս բերվում:

Այս բանը տեղի ունեւր փետրվարի 24-ին ուրբաթ որը, յերբ

ցուցարարները անցնում էին փողոցներով և հաց պահանջում: Ձիավոր քաղաքապահներն, արդեն կատաղած՝ մայթերից քշում և ցրում էին հետաքրքրվողներին. ելեկտրաքարշներն էլ չէին զործում:

Վիրորդի կողմում, Սամսոնյան փողոցով անցնում էին մի խումբ բանվորուհիներ, դեմքերը կապտած, աչքերը բոցավառ, քայլերն անզոր: Անցնում էին անզեն և առանց յերգի: Հեռվից յերեվացին՝ մի խումբ ձիավոր քաղաքապահներ: Ցուցարարները շփոթվեցին, կանգ առան: Բանվորուհիներից մեկը կանչեց բարձրաձայն.

— Նրանք մեզ ձեռք չեն տալ: Ձե՛ վոր մենք հաց ենք խընդրում միայն:

Համոզվելու բան եր: Մի՛թե հաց խնդրելու համար կարելի լի ծեծի լինթարկել: Յե՛վ խումբը լուռ ու մունջ՝ առաջ անցավ:

Բայց քաղաքապահները ձիերի զլուխը բաց թողած՝ շեշտակի մտան անզեն քաղցած կանանց բազմության մեջ և սկսեցին ծեծել նրանց: Նրանք վոչ կին էին խնայում՝ վոչ սոված:

Այդ բանը ուրբաթ, փետրվարի 31-ին եր:

Վոչ այդ և վոչ էլ հեղափոխության հետևյալ մեկն ու մեկ որ փողոցում հակահեղափոխական զորք չերևաց: Մենակ քաղաքապահներ, ձիավոր ժանդարմներ և զինվորի հազուստում ծպտված վոստիկաններ էին: Ծեծում էին և կրակում գնդաջիրներից, հրացաններից ու ատրճանակներից:

Ձնամենակի հրապարակում պրիստավը հրամայեց քաղաքապահներին մերկացնել իրենց սրերը ու խողխողել անզեն ցուցարարներին:

— Կազակներ, պաշտպանեցե՛ք մեզ,—զիմեց ցուցարարներից մեկը կազակների հեծելախմբին:

Յե՛վ ահա այստեղ եր, վոր կատարվեց այն անհավատալի բանը, վոր մի քանի որ հետո պետք է ակնքների պես հեղեղեք ամբողջ մայրաքաղաքը: Կազակները վրա պրծան ցուցարարներին ոգնության. սրախոսող արին, վոտի տակ առան պրիստավին և լաղաքապահներին:

...Ու հանկարծ... Ի՛նչ: Ի՛նչ-վոր մի տեղից փողերի ձայներ են գալիս: Յերաժշտություն: Այո՛, այո՛, զինվորական յերաժշտություն է, լսվում է հեռվից զինվորների խուլ, միաչափ, հաստատուն վոտնաձայնը:

Յերեկ յես տեսել էյի, վոր նրան մեր դեմ էյին կանգնեցնում: Փողի ձայնով մեզ նշանի էյին բռնում, բայց չէյին կրակում: Սպան էլ մի բան փնթփնթում եր, բայց վոչ լուրջ և վոչ էլ խիստ, այլ ցուլցի համար, վոնց վոր զինվորներն էյին մեզ նշանի առնում:

Նորից փողը փշուճ էր, նորից զինվորները պատրաստվում էին իբր մեզ կրակ տալու:

Յերեկ յես այս բանը տեսա մի քանի անգամ և չեյի հավատում, վոր նրանք մեզ վրա կրակ են տալու: Իսկ յեթե կրակել տային, այդ միևնույնը չէ, մենք պատրաստ էլինք մեռնելու:

Յերաժշտությունը մտանում և ավելի: Մեզ են հասնում մեր սրտի մտիկ ուրախ հնչյուններ: Մարտելլոյն և դա:

— Յեյ, ծառայիր, բանվոր ժողովուրդ...

Չես հավատում, կարծում ես՝ կարծես ականջդ խարում ե:

Մի բանվոր, կուրակա հաղած, ձեռքի կուչ յեկած մասնները հուպ տալով՝ վտտի յե կանգնում և վաղելով անկյունը՝

Տ յերք, աղերք, զինվորներ են, — կանչում և խուզոտ ձայնով:

— Մեկ-յերկու, մեկ-յերկու, Շատ պարզ կերպով լսվում և զինվորների վտանաձայնը:

Յեզ անա մի քունջից գլուխը հանում և յեկող զորքը՝ կարմիր դրոշակն ու ամբողինն առաջից՝ «Դա իսկությունն չի» մտածում ես, «դա յերազ ե, յես յսելքս կորցրել եմ»: Բայց չն: Յերազ չի, իսկությունն և: Տեսնում և աչքս, բայց հավատս չի գալիս դեռ:

57. ՀՈՎՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ամբողջ Սորհրդային միության մեջ պարող աշխատավորությունը ամեն տարի տոնում և իր պայքարի, հաղթանակի և նվաճումների տոնը — կարմիր Հոկտեմբերը:—

Առաջ ել փոքր չեք տոների թիվը, անհամար տոներ կային, վորոնք տարբեր շահանկություն ունեյին:

Այդ տոները շահագործող դասակարգի տոներն էին:— զանազան «սրբերի», թագավորների, բռնակալների և այլնի, վորոնք վոչ մի կապ չունեյին «շխատավորության հետ. նրանք յերբեք բանվորի ու գյուղացու սրտից չեյին, այլ նրանց մեջ խորացնում էին սոցիալություն, կուրություն, ատելություն, անհամբերաշխություն տարբեր ազգերի աշխատավորության միջև:

Այդ որերին թագավորը իր բուրժուականների հետ քեֆեր եր սարքում, իսկ բանվորներն ու գյուղացիները նրանց ճիրանների մեջ աշխատում էին, կամ գինետուն գնում, իրենց վերջին կոպեկները ծախսում: Բանվորի սրտին ու մտքին վոչինչ չասող այս տոների կողքին, աշխատավորությունը վաղուց ստեղծեց իր պրոլետարական համբերաշխության, բողոքի, պայքարի, ու հաղթանակների տոնը:

Այդ որերը բոլորովին այլ կերպ ելին տոնվում. այդ տոնը միացնում ելին բոլոր աշխարհի աշխատավորներին և մի ընդհանուր ֆրոնտ ստեղծում կապիտալի դեմ, ինչպես Մայիսի 1-ը

Բոլոր պրոլետարական տոները մեզ մոտ տոնվում են ազատ և պարտավորիչ, վորովհետև այդ որը խորհրդային միության աշխատավորութունը հիշում և հաշվի յե առնում իր անցյալի պայքարը, հաղթանակն ու նվաճումները և թե ու թիկունք հանդիսանում բոլոր յերկրների պրոլետարիատին:

Պրոլետարական տոներից գերազույնը Հոկտեմբերն է. այդ որը յերկրագնդի $\frac{1}{6}$ -ի վրա հիմք և դրվել բանվորական զինկատուրային—բանվորա-գյուղացիական կառավարությանը: 1917 թ. հոկտեմբերի 25 (ն. տ. նոյեմբերի 7 ին) Ռուսաստանի բանվորները և աշխատավոր գյուղացիները տապալեցին կալվածատերերին, գործարանատերերին ու մեծավորներին:

Այո, մեծ և հոկտեմբերը, նա հսկայորեն կանգնած է կապիտալիստական յերկրների առաջ. նա հսյը տվեց գյուղացուն, գործարանը—բանվորին և բոլոր ճնշված ազգերը ազատագրեց:

Շնորհիվ այս հաղթանակի վերջ տրվեց պատերազմին. խաղաղութուն տիրեց աշխատավորների խրճիթներում ու մենք 13 տարի յե կառուցում ենք նոր ձևի անտեսութուն. նոր կյանք և հսկա քայլերով գնում ենք դեպի սոցիալիզմ:

Բայց այդ որը միմիայն Ռորհրդային հանրապետությունների տոնը չէ:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը համախմբեց և միացրեց բոլոր յերկրների աշխատավորներին: Ուղիղ է, կարմիր հինգսայրի աստղը դեռ միմիայն յերկրագնդի մեկ վեցերորդ մասի վրա յե տարածում իր կարմիր յույսը, բայց նա միաժամանակ լուսավորում է բոլոր ճնշված մասսաներին, ամենանեռավոր ստիկացած գաղութից մինչև ամենամեծ կապիտալիստական պետության հետին բանվորին:

Հոկտեմբերի մեծ տոնը ազգանշանն է և առաջին հիմքը համաշխարհային հեղափոխության. նա կենդանի որինակ է բանվորի ու աշխատավոր գյուղացու ազատ հայրենիքի, ազատ շինարարության, սոցիալիզմի կառուցման:

Հոկտեմբերը պրոլետարիատի նոր տարին է, վոր անհաղթելի յե, և վորը պիտի ազատագրե ամբողջ աշխարհի ճնշված ժողովուրդներն ու աշխատավորությանը:

Մեր մեծ դեկալար ուսուցիչը

Վլադիմիր Իլյիչ Ուլյանով Լենինը ծնվել է 1870 թ. 23 ին Ուլյանովսկ (Սիմբիրսկ) քաղաքում:

Նրա հայրը ժողովրդական դպրոցների տեսուչ էր. ժողովուրդը նրան շատ էր սիրում:

Լենինի մեծ յեղաշարը—Ալեքսանդր Ուլյանովը հեղափոխական էր. 1887 թվին անհաջող մահափորձ է կատարում Ալեքսանդր 3-րդ կայսրի դեմ, վորի համար կառավարութիւնը նրան կախաղանի յէ դատապարտում:

1887 թ. ավարտելով Սիմբիրսկի միջնակարգ դպրոցը, Լենինը մտնում է Կազանի համալսարանը. Համալսարանում նա սկսում է մասնակցել ուսանողական հեղափոխական գաղտնի խմբակներին, մեծ դիրք է գրավում և հաճախակի ցույցեր կազմակերպում: Այս պատճառով Լենինին արտաքսում են համալսարանից 40 րնկերնեքով միասին:

Շուտով Լենինը անցավ Լենինգրադ և յեռանդուն աշխատանք սկսեց բանվորութիւն մեջ: Նա կազմակերպեց դաղտնի մի միութիւն, վոր կոչվում էր «Բանվոր դասակարգի ազատագրութիւն պայքարի միութիւն»: Կառավարութիւնը աչս բանը իմացավ, ձերբակալեց Իլյիչին և մի տարի բանա նստեցրեց, ապա 3 տարով արտորեց Սիբիր: Սիբիրում նա անգործ չէր. շարունակ աշխատում էր, գրքեր էր գրում, վորոնց միջոցով ցույց էր տալիս, թէ ինչպէս պէտք է ընթանա բանվորական շարժմաները, վոր կարողանան իշխանութիւնը գրավել:

Սիբիրից Լենինին հաջողվում է փախչել արտասահման և մի շարք ընկերների հետ 1900 թվին հիմք է դնում «Իսկրա» («Կայծ») թերթին:

1903 թ. կայացավ Ռ. Ս. Դ. Բ. Կ. 2-րդ համադումարը, վորտեղ կուսակցութիւնը բաժանվում է յերկու մասի. մեծ մասը Լենինի հետ և լինում Լենինի կողմնակիցները կոչվեցին բայշէկիներ և այսպէս հիմք դրվեց բայշէկիների կուսակցութիւն:

1905 թվին գալիս է Ռուսաստան և մասնակցում հեղափոխութիւն. իսկ ռեակցիայի տարիներին անցնում է արտասահման:

1917 թվին, փետրվարյան հեղափոխութիւնից անմիջապէս հե-

տո, գալիս ե Ռուսաստան, ղեկավարում ե ամբողջ բանվարութեանը և աշխատավոր գյուղացիութեանը: Ընդդեմ Ժամանակավոր կառավարութեան և 1917 թ. հոկտեմբերի 25-ին (հ. տ.) առաջ ե բերում Հոկտեմբերյան մեծ Հեղափոխութիւնը ու հիմք ե դնում բանվորագյուղացիական խորհուրդները իշխանութեանը: Կառավարութեան նախագահը լինում ե Լենինը:

Ամբողջ քաղաքացիական կռիւները ընթացքում և մինչև իր մահը Լենինը ղեկավարում ե բանվորագյուղացիական իշխանութիւնը, առանց ընճկվելու, առանց հուսահատվելու և առանց հոգնածութեան, յենթարկելով իրեն ամեն տեսակ վտանգներին:

1918 թվին մի ետեր կին, Կապլան անունով, մահափորձ ե կատարում ընկեր Լենինի վրա, վոր անհաջող ե անցնում, բայց թեկց ծանր վիրավորվում ե:

Լենինը կարողացավ բոլոր դժվարութիւնները հաղթել, բայց չափազանց ծանր աշխատանքը, զրկանքը, աքսորն ու բանտը հյուժեցին նրան, ինչպես նաև վերքը: 1922 թվին ծանր հիվանդացավ և 1924 թվի հունվարի 21-ին յերեկոյան 6 ժամ 50 րոպեյի վախճանվեց:

Լենինի մահով վոչ միայն Ռուսաստանի բանվորն ու գյուղացին, այլ ամբողջ աշխարհի աշխատավորութիւնը զրկվեց իր մեծ առաջնորդից ու աննկուն ղեկավարից:

Լենինը շատ եր սիրում յերեխաներին, նրանց հետ զրուցում ու խաղում եր, այժմ բոլոր պիոներները ու աշխատավորութեան յերեխաները նրա ուղիով են գնում և պայքարում սոցիալիզմի հաղթանակի համար:

59. ԲԱՅԼՇԵՎԻՆԵՐԻ ԲՈՒՑՆԸ

1917 թ. հոկտեմբերին Սիմֆերոպոլում

Դպրոց գնալիս, յես անցնում ելի Բայշևիկյան փողոցով և Ռեմեսլեննայա նրբանցքով: Այս յերկու փողոցների անկյունում կա մի փոքրիկ անակ: Դեղին դռան վրա կա ցուցանակ՝ «Եներգիա» գիլղու արտադրութիւն:

Տունը, վորպես տուն, շատ աղքատիկ ե ու փոքր: Բայց այս անակի մասին պատմութեան այնպիսի հետաքրքիր եջեր կարելի յե պատմել, վոր դուք յերբեք չեք մոռանա նրան:

1917 թվի հոկտեմբերին եր, Լենինը գրադում դեռ Կերենսկու բուրժուական կառավարութիւնն եր, վորը ժողովրդին խափում եր: Վոչինչ չտալով ժողովրդին, նա հայտարարում եր՝ «պատերազմ մինչև շրմ—7

չև հաղթական վախճանը» և զորքեր եր ուղարկում գերմանական ձակատը՝—չարունակելու սպանդանոցը:

Բայց ժողովրդի մեջ հասունանում եր այն գիտակցությունը, վոր այս կառավարությունը կտապալվի և իշխանությունը կանցնի պրոլետարիատի ձեռքը:

Հեղաշրջման համար ամեն ինչ պատրաստ եր, բայց ինչիների կազմակերպությունները պատրաստ էյին, և իրանց ղեկավար Լենինից նշանի էյին սպասում, վորպեսզի տապալեն բուրժուազիայի իշխանությունը: Ժամերը արդեն հաշված էյին: Բայց Դրիմում ուրիշ բան եր կատարվում:

Միայն բանվորական փոքրիկ կազմակերպություններն էյին ուզում, վոր իշխանությունը անցնի պրոլետարիատի ձեռքը և գիտեյին, վոր այդ կկատարվի:

Այսպես եր «Անատրա» զործարանի բանվորների փոքրաթիվ խմբակը Միմֆերոպոլում:

Աշխատավոր ժողովրդի մեծամասնությունը իրան հաշիվ չեր տալիս, թե ինչ է կատարվում,

Դրիմի կառավարությունը ամբողջովին մենշևիկական եր: Նրբանք չգիտեյին, թե ինչպիսի գիծ տանեն ու յերկչտուությամբ շարունակում էյին Կերենսկու ժամանակավոր կառավարության յետևից դնալ:

Մենշևիկները ժողովներ էյին գումարում նախկին նահանգապետի տանը, վորը ժողովրդական տուն էյին անվանում, բայց ժողովրդի կամքը չէյին կատարում, այլ սնորիում էյին, ինչպես իրենց սիրտն եր ուզում:

Գումարվել եր մի այսպիսի ժողով: Մենշևիկները, ինչպես միշտ մեծամասնություն էյին կազմում: Նախագահում եր, իհարկե, մենշևիկ:

Բայց ինչիները այսոր իրենց ամուր էյին զգում՝ Մոսկվայից յեկել եր փորձված ղեկավար ընկ. Գավենը, իսկ Յեվպատորեիայից՝ Ժան Միլլերը: Բայց ինչիները, զգալով, վոր ունեն պաշտպաններ, պահանջեցին պատասխանատվության կանչել մենշևիկներին: Այսպես՝ «Անատրա» զործարանի բանվորները դժգոհություն էյին հայտնում իրենց զործարանի կոմիտեյից, վորը չի պաշտպանում Նրբանց շահերը, ընդհանուր թանգության մասին, վոր մենշևիկներից բաղկացած բանվորական խորհուրդը վոչինչ չի անում թանգության դեմ:

Ընկեր Միլլերը ձայն խնդրեց: Ժողովի մենշևիկ նախագահը նրան ձայն չտվեց: Այն ժամանակ Միլլերը հայտարարեց, վոր բայ-

վր։ Իր տաք ճառով նա հավատացրեց ընկեր Գավենին, վոր նրանք բոլորը մեծ սիրով կաշխատեն հանուն պրոլետարական հեղափոխութան հաղթանակին Ղրիմում։

Ի յեզրակացություն, ընկեր Գավենը խնդրեց նոր անդամներին բոլոր անհասկանալի խնդիրների մասին ղիմել իրեն։

— Միշտ ղիմեցեք ինձ։ Դուք պեաք ե պարզ պատկերացնեք մեր նպատակները և խնդիրները։ Վոչ մի անհասկանալի բան թող չմնա։

Այս խոսքերին բոլորը իրանց համարում էին մեկ ընտանիքի անդամ, այն ինչ ժողովրդական տան ժողովներում առաջ այդպես չէր։

Ահա թե ինչ էր կատարվում Տրոյիցկի փողոցի և Ռեմեսկեննայա նրբանցքի անկյունի սնակում— 1917 թվին։

Այս նոր ծնունդ առած բայլշևիկյան կադմակերպությունը մեծ դեր խաղաց Ղրիմի հեղափոխության մեջ։

Իզուր չե, վոր այս անակի պատին զրված ե՝ «բայլշևիկները տուն»։

60. ՔՍԱՆՎԵՑ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏՆԵՐԸ

Բազմի ծովափին, լայն հրապարակում մի այգի կա, վորը անց-նողի ուշադրությունն ե գրավում իրար զրկած կարմիր ծաղիկներով։

Սրանք կարծես միշտ սպասում են այցելուններին ու խորհրդավոր կերպով փսփսում են իրար ականջին «Քսան և վեց»...

Տարվա մեջ մի որ կա—սեպտեմբերի 20-ը, յերբ Բազմի ամբողջ բանվորությունը, զորքը, բոլոր քաղաքացիները, սկսած մեծից մինչև փոքրը, կարմիր զրոշակներով դիմում են դեպի կարմիր ծաղիկները...

Յե՛վ յեթե հարցնեք նույնիսկ ամենափոքրին, նա ձեղ կասե՛ր «գնում ենք 26-ի գերեզմանը, գնում ենք վոլջունելու 26-ին»...

Ո՛վքեր էյին 26 կոմունարները։

Մի ժամանակ նրանք Բազմում մեծ աշխատանքի և մեծ կռիվ մեջ էյին։ Նրանք էյին կառավարում նոր ազատված բանվորներին ու գյուղացիներին և ամեն ճիգ թափում, վոր միացնեն նրանց Ռուսաստանի բանվորության հետ։

Այդ տարիներին մեծ կռիվ եր։ Թշնամին ամեն կերպ աշխատում եր բաժան-բաժան անել։ Ռուսաստանը, թշնամացնել իրար հետ ազգությունները։ Այդ եր պատճառը, վոր Կովկասը և Բազուն բաժանվել էյին Ռուսաստանից։

Բազմի զրույթունը շատ ծանր եր. բանվորա-գյուղացիական
Պառավարութիւնը շրջապատված եր թշնամիներով. իշխում եյին
մենչեխիկները, եսերները, կաղեմները. սրանք ոգնում եյին կապի-
տալիստներին:

1918 թ. թուրքական բանակը շարժվել եր առաջ՝ Բազմի նա-
թիւն տիրանալու. մյուս կողմից Անգլիան Պարսկաստանի վրայով
գալիս եր Բագու—ճնշելու բանվորա-գյուղացիական կառավարու-
թիւնը:

Այսպիսի ծանր պայմանների մեջ եյին աշխատում Բազմի 26
կոմունարները ղեկավարութեամբ Ս. Շահումյանի, Զափարիձեյի և
Աղիզբեկովի. քանի ղեռ թշնամին դրսից եր, կոմունան հերոսաբար
դիմադրում եր, բայց շուտով սկսեց ներքին հակահեղափոխական
ուժերի դործունեութիւնը ու դավաճանութիւնը հանձինս եսեր-
ների, մենչեխիկների, դաշնակների և այլնի:

Այդ կուսակցութիւններն, ոգտվելով ծանր զրույթունից, հացի
պակասութիւնից, բանվորութեան և գյուղացիութեան համոզեցին,
վոր միայն Անգլիան մեզ կփրկի, նա մեզ կարող ե կառավարել,
մենք եզ ժամանակ հանգիստ կլինենք և ամեն ինչ կունենանք: Կո-
մունարների ամբողջ աշխատանքը իզուր անցավ. նրանք համոզվե-
ցին, վոր մեծ թակարդ ե լարվում իրանց դեմ և իրանք արդեն
ժուղակի մեջ են, նրանց ուզում են հանձնել արյունարբու թշնա-
միներին: Վճռեցին հեռանալ ղեպի Ռուսաստան:

Հեռացող կոմունարները իրենց վերջին ճառերում հայտարա-
բեցին, թե իրենք չեն ուզում պատասխանատու լինել «եսեր-մեն-
չեխիկ-մուսավաւ-դաշնակներից կազմված կառավարութեան գործերի
համար, հեռանում են ասպարեզից, բայց հեռանում են համոզված լի-
նելով, վոր իրենք նորից կվերադառնան»... ու նավերը նստած ու-
ղեւորվում են Սատրախան:

Ճանապարհին նրանց սպասում եր ավելի մեծ դավաճանու-
թիւն. նախ փոխանակ Սատրախան գնալու, ափ յեխան Կրասովոսկի:
Բազմի 26 կոմունարները ընկան եսերների կառավարութեան ձեռքը
և բանտարկվեցին:

Այն ժամանակ բոլոր կուսակցութիւնները, բացի բայլչեխիկնե-
րից, իմպերիալիստների լակեյներն եյին. եսերները անգլիացիների
կամքն ելին կատարում, վորպեսզի իրենք հաճելի լինեն Անգլիացի
գազաններին, 26 կոմունարներին հանձնում են նրանց ձեռքը...

Ահա մի չարագուշակ գիշեր... նրանց նստեցրին գնացք և տա-
քան անհայտ հեռուները...

Տարան և մի ամալի կայարանում (Աղճակում) կանգնեցրին

ու հրացանազարկ արին... Յերբ ամբողջ Ռուսաստանը տիրեց խորհրդային իշխանությունը, Կարմիր բանակը զտավ հերոսական պայքարի մեջ հովիված 26 նահատակների դիակներն ու անզավոխեց նրանց Բազու և այնտեղ ծովափին թաղեցին, այնտեղ, ուր նրանք կռվել, քարոզել էին այն սրբերի համար, վարոնց մենք այժմ հասել ենք:

Ահա թե ովքեր են 26 կոմունարները, ահա թե ինչու այդ գերեզմանը իր կարմիր ծաղիկներով այնքան մարդ է զրավում ամեն տարի...

61. ՍՏԵՓԱՆ ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ

Ստեփան Շահումյանը ծնվել է Թիֆլիսում 1878 թվին՝ Նա իր տարրական և միջնակարգ կրթությունը ստանում է Թիֆլիսում. պատանի հասակից հետաքրքրվում է հասարակական-քաղաքական խնդիրներով, Թիֆլիսի ուսուցչական դպրոցում կազմակերպում է աշակերտական խմբեր, իսկ Ռիգայի պոլիտեխնիկումից ակադիմ հեղափոխական գործնառնության համար վտարվում է իրրե «անբարեհույս»:

Ժամանակի ընթացքում նա դառնում է սոցիալ-դեմոկրատ. հաջողվում է մտնել Բեքլինի համալսարանը. շուտով հիվանդության պատճառով հեռանում է և անցնում Եվեյցարիա, ուր ծանոթանում է ընկեր Լենինի հետ. դրանից հետո դառնում է Լենինի մոտ ընկերն ու աշակերտը:

Ընկեր Շահումյանը ամբողջ իր կյանքը նվիրել է բանվորի ազատագրական պայքարին և նրա համար բանտն ու աքսորը տանջանքն ու զրկանքը սովորական էին դարձել:

Ընկեր Շահումյանը յերկար տարիներ է աշխատել Բագվում, բոլոր բանվորները նրան սիրում էին, բոլորի համար իր ամեն դուռը բաց էր, բոլորին նա ոգնում էր:

Նրան վոչ միայն իր ընկերներն էին սիրում, այլ հակառակորդներն անգամ նրա հեղինակությունից զինաթափ էին լինում:

1918 թվին Շահումյանը Կովկասի արտակարգ կոմիսարի պաշտոնն ուներ. նա ապրում էր 2 փոքրիկ սենյակներում. յերբ նրան հարց տվին. «Ի՞նչպես ես տպրում քաղաքի ծայրում, ուր ամեն մի բոսի կարող են փնտսել քեզ»,—նա հանգիստ պատասխանեց. «Այդ բանով յես չեմ հետաքրքրվում»:

Շահումյանը Կովկասի բանվորության ղեկավարն էր, նրան անվանում էին «Կովկասի Լենին»:

Բազիի կոմունայի անկումից հետո Ստ. Շահումյանը իր ընկերների հետ գնդակահարվեց 1918 թ. սեպտեմբերի 20-ին:

62. ԲԱՆՎՈՐՆԵՐԻ ՅԵՎ ԳՅՈՒՂԱՑԻՆԵՐԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ
 ՀԱԶԻՍՈՒՇԿԱՅԻ ՔԱՐԱՀԱՆՔԵՐՈՒՄ (Կերչի մոտ)

1919 թվի ամառը Ղրիմը գտնվում էր կարմիրների ձեռքին, բայց սպիտակները ամբացել էյին Կերչում: Կարմիրները ստիպված էյին կռիվ մղել Նրանց դեմ: Դա հեշտ կռիվ չէր, վորովհետև Ֆրանսիական ու անգլիական նավերը Կերչում էյին և պաշտպանում էյին սպիտակներին:

Այդ ժամանակ կատարվեց իր հերոսությամբ հազվագյուտ ասպետամբուլյուն սպիտակների դեմ, վորը կազմակերպել էյին բանվորներն ու գյուղացիները Հաջի-Մուշկայի քարահանքերու մ: Նրանց ղեկավարները բայլշիկներ էյին:

Կովի պայմանները տնտեսաբար էյին, սպիտակները հազարներով էյին, իսկ ասպետամբները տասնյակներ: Սպիտակները ունէյին թնդանոթներ, գնդացիներ, ականացիներ, իսկ կարմիրները—բերդանդա հրացաններ, վոր պատահմամբ ձեռք էյին բերել սպիտակներէց:

Բոլոր կողմերէց շրջապատված լինելով, ասպետամբները հրապարակ բերին հազվագյուտ հերոսություն: Նրանք արհեստական կերպով քաղքայում էյին թշնամու բազմաթիվ ու լավ զինված ուժերը, նրանք հարձակումներ էյին կատարում քաղաքի վրա, փառոսի, դործարանի և յերկաթուղու վրա: Գրավում էյին զինամթերքներ ու կենսամթերքներ:

Շատ անգամ քաղաքը գրավելով, քարհատները ավերում էյին փոստը և հեռագրատունը: Նրանք չէյին կարողանում քաղաքը յերկար պահել իրենց ձեռքերում, անգոր էյին: Ստիպված էյին թողնել քաղաքը և նորից անցնել քարահանքերը:

Նրանց հետեից հարձակվում էյին սպիտակները և սկսում որմբակոծել քարահանքերը: Այս ումբակոծությունը կժամ չէր նստում սպիտակներին, Գարհատները իրանց գաղտնի զերքերից լսվում էյին սպիտակներին ամեն կողմերից՝ վերից, ներքեից, աջից, ձախից, առաջից, յետեից սլանում էյին գնդակները և հասնում սպիտակ գվարդիականներին: Հարյուրավոր զիակներ փռվում էյին ժայռերի շուրջը:

Այսպես շարունակվեց յերեք շաբաթ:

Վերջապես թշնամին քարահանքերի ումբակոծությունից անցավ կանոնավոր պաշարման: Անցքերի մոտ գրվեցին գնդացիներ ու թնդանոթներ: Այն ժամանակ քարհատների դրությունը ծանրապով ղեկորայքը և բուժելու մյուս միջոցները վերջացան, մթերքները սուխպես: Բնակիչների խաությունից և քաղցից քարահանքում

սկսվեցին հիվանդութիւնները: Վաղուց սպիտակեղեն չէին փոխել, անթիվ միջատներ էլին առաջացել:

Քարհատների առջ զրվում եր ընտրութիւն կատարել՝ կամ առանց մթերքների մեռնել ժայռերի տակ, կամ հարձակում դործել քաղաքի վրա, զրավել քաղաքը, վերցնել մեծ պաշար, նորից վերադառնալ քարհանքները և շարունակել պայքարը:

Կատարեցին հարձակում: Անհաջող անցավ: Կարմիրները յենթարկվեցին հրացանաձողութիւն զրահապատ զնացքից և արտասամայան նավերից: Ապստամբները շփոթվեցին և մեծ կորուստներով վերադարձան քարհանքները:

Հերոսական դիմադրութիւնը ջախջախվեց: Պայքարը վերջացած եր: Մնում եր մեռնել: Բայց հերոսները փրկվեցին և փրկեցին կենդանի մնացածներին: Նրանք սկսեցին ժայռերի միջից նոր անցք փորել:

Այս աշխատանքը խլեց նրանցից միքանի անտանելի ծանր որեր: Ժայռի մեջ սվիններով և դանակներով փորեցին վեց սաժեն (12 մետր):

Մայիսի 29-ին մութ դիշեր ապստամբ տղամարդիկ դուրս յեկան քարհանքներից և սպիտակների համար անկատելի կերպով ցրվեցին:

Կանայք, ծերունիները և յերեխաները մյուս որը դուրս յեկան քարհանքներից սպիտակ դրոշակները ձեռներին ու անձնատուր յեղան թշնամուն:

Այդպես էլին հրամայել ապստամբները:

63. ԿԱՆԱԶ—ԿԱՐՄԻՐՆԵՐ

1920 թվին, յերբ Ռուսաստանում արդեն հաստատվել եր աշխատավորների իշխանութիւնը, մեզ մոտ Ղրիմում դեռ թագավորում էլին սպիտակ-գվարդիականները: Ղրիմը նրանց վերջին իջեվանն եր: Զբաւոր դուրսացիութիւնը չէր համակրում սպիտակներին և նրանց կարգերին, գլուղական յերիտասարդութիւնը սպիտակ բանակից խույս տալու համար մասսայորեն անտառներն եր փախչում և ախտեղ ջոկատներ եր կազմում: Այս կանաչ ջոկատները սպիտակ բանակի թշնամիներն էլին, բայց շատ բան չկարողացան անել: Նրանք վատ էլին զինված և կարիք էլին զգում կանոնավոր ղեկավարութիւն:

Ռուսաստանի Կոմունիստական բայշխիկների կուսակցութիւնը Ռ-իկ (բ) զիտեր կանաչ ջոկատների գոյութիւն մասին: Վորոշ-

վեց ողնել այդ ջոկատներին, վորոնք արիարար պայքարում եյին սպիտակների դեմ: Նրանց մոտ քաղաքից դալիս եյին կոմունիստական կազմակերպության դադանի աշխատավորներ, քաղաքական ղեկավարներ (քաղղեկ), բացատրում եյին կանաչ ապստամբներին, ինչու համար պետք է պայքարի ժողովուրդը և ինչպես պետք է տանել այդ պայքարը: Աւմայի ջոկատը յեղավ ապստամբող բանակի սկիզբը, կորիզը:

Կանաչ ապստամբները ամբանում եյին և ուժեղացնում իրանց աշխատանքը: Կանաչ բանակը ղեկավարելու համար ընտրվեց հրամանատար Նիկողայոս Բաբախանը: Կանաչ բանակի բոլոր մասնակցողները յուրացրել եյին նրա նպատակը—վերականգնել խորհրդային իշխանութիւնը Արիմում:

Ապստամբները Արիմի անտառներում զինվորական դրութիւն հայտարարեցին: Հրամայված էր վոչ վոքի չթողնել անտառ և այնտեղից վոչ մի կտոր փայտ բաց չթողնել: Այդ վերջին միջոցին դիմեցին, վորպեսզի դադարեցնեն յերկաթուղու գծի յերթեկուցութիւնը, վորովհետև յերկաթուղին աշխատում էր անտառի փայտով:

«Կամավորները իրենց սալերը ուղարկում եյին անտառ փայտի՝ զորքերով շրջապատված, բայց կարմիրները ցրում եյին այդ զինված զորքերին:

Շատ ուժեր ու միջոցներ խլեց կամավորներից «վառելիքի համար պատերազմը», բայց և այնպես նրանք փայտ չստացան:

Այս ձևով կազմակերպված ապստամբական բանակը իր ընկերներից մեկին—Կուրգանին ուղարկեց Ռուսաստան խնդրելու դրամական ողնութիւն և ղեկավար ընկերներ: Սեպտեմբերի սկզբին Կուրգանը վերադարձավ ընկ. Մոկրուսովի և մի շարք աշխատավորների հետ, բերելով հետները փող և գնդացիներ:

Ահա թե ինչ է պատմում ընկեր Մոկրուսովը իր Արիմ գալու մասին:

— Ոգոստոսի 16-ին առավոտյան Անապայից դուրս յեկանք ծով: Նալի ղեկավարութիւնը յես ինքս հանձն առա, նախորդ ձեռք բերելով ծովային քարտեզ, վորի վրա նշանակված եյին Արիմի փարոսները:

Ծովը խաղաղ էր: «Հաջիբեյը» դնում էր հերոսաբար, առանց դործադուլի: Ժամը 5-ին մենք նկատեցինք Չաղըր-գաղը: Մենք ընտրեցինք Չաղըր-գաղի և Դեմերջու միջակետը սկսեցինք մոտենալ ափերին:

Սկսեց մթնել: Սարերը աստիճանաբար ծածկվեցին խավարով: Փչեց հարավային քամին: Ծովը անհանգստացավ: Ծանրաբեռնված

«Հաջիբեյը» սկսեց որորվել: Ալիքները բարձրացան: Նրանք մեկը մյուսի յետևից ծածկուամ էյին նավակը, մեզ վերջնականապես թրջեցին: Ընկերները հաղիվ էյին ջուր դուրս թափում:

Միշտ լարված հետևում էյինք նոր ալիքներին և կատարում մեր գործը: «Հաջիբեյը» տաշեղի նման դես ու դին եր շարվում:

Հանկարծ հեռվում կրակ յերևաց: Մենք ընդունեցինք նրան վորպես նավ, վորովհետև մեզ թվում էր, թե կրակը հետանում է: Վերջապես մենք հասկացանք, վոր դա սպիտակ կրակով փարոսն է:

Ըստ քարտեզի դա պետք է Մեզուհում*) փարոսը լիներ: Մենք սիրտ առանք:

Մենք ընդհուպ մոտեցանք ծովածոցին, փարոսի մոտ և նկատեցինք Սուդակի ծոցը և քաղաքի կրակները:

Ուրախությունից քիչ էր մնացել, վոր մենք ուռա կոչեյինք: Կողմնացույց մեզ ալլևս հարկավոր չէր: Սուդակի ծովածոցը մենք անցանք ու ափերով գնացինք դեպի Կապսիխոր:

Կապսիխորը յերբ անցանք, յես նավակը զեպի աջ ծոցի: «Հաջիբեյը» քփից միքանի քայլ հետև դիպավ քարի: Դուրս գալու համար ամեն ինչ պատրաստ էր: Ծովի ափովը անցնում էր խճուղին: Դա մեզ ստիպեց շտապել:

Յերկու լամբերի բաժանվելով, մենք սկսեցինք դատարկել: Մի խումբը նավից տանում էր մինչև խճուղի, իսկ մյուս խումբը խճուղուց մտակա ձորը:

Յերբ նավակը դատարկեցինք, յես հրամայեցի ծովի հատակը ընկղմել:

Նավակը ափից հեռացվեց մոտավորապես մեկ վերստ: Սկսեց լուսանալ: Շարունակել զնալ անկարելի յեր: Հոգնածությունից մեր վտանները ծալվում էյին: Բոլորս ուզում էյինք քնել: Հանդաժանալու համար մենք ընտրեցինք ժայռերի յեակի ձորը:

Չնայած բոլորս թրջված էյինք: Բայց քնեցինք վորպես մեռել: Ջեյին քնել միայն պահապանները:

Առավոտյան զարթնեցինք և սկսեցինք մտածել մեր անառ գնալու մասին:

Այդ ժամանակ մեզ մոտեցան յերկու ձերուռի թաթարներ: Նրանք ընկերաբար բարևեցին և շնորհավորեցին մեր գալուստը (դյուղացի թաթարները բոլոր հանդիպողներին բարի գալուստ են մաղթում):

— Սա ձեր նախ և ընկղմվել:

*) Եթուզի և Մուսակի սնջ:

— Դուք վորտեղից գիտեք, վոր նալ ե ընկղմվել—հարցրեցինք մենք.

— Այնտեղից մի ոռւս եր անցնում նա մեզ ասաց, վոր նա—վակ ե ընկղմվել:

Մերունիները մեր հարցերին սիրով եյին պատասխանում: Նըրանք հասկացան, վոր մենք Խորհրդային Ռուսաստանից ենք:

Յերեկոյան մենք արգեն ուտում եյինք պանիր, հաց, կաթ ե ձու, վոր բերել եյին ձերունիները: Իսկ արեւը մտնելուց հետո թաթարների ունությամբ զենքերը տեղափոխեցինք կապսիւտը, բարձեցինք սայլի վրա ու գնացինք սարերը Ձարմալիքի ուղղությամբ:

Յերը մենք գյուղի միջով եյինք անցնում, բոլորը, մեծ ու փոքր, աներից գուրս եյին զալիս ե ծիծաղը յերեսներին վողջունում եյին մեզ: Յերեւում ե, վոր սպիտակները շատ են շարչարեչ նրանց:

Այս հանդիպումը մեզ ներշնչեց հավատ գետի մեր ծրագրի իրագործումը:

Մենք առաջին անգամ կանգ առանք Սարթանի գյուղի մոտ: Հանգստանալուց հետո հետներս վերցրինք գլուղացիներից մեկին, վորը ճանաչում եր ճանապարհը դեպի Թավիլի անտառը, գնացինք կանաչների շտաբը փնտռելու:

Հեշտ բան չե գիշեր ժամանակ գնդացիներով ե վամփուշաներով անցնել թշնամու կողմից գրավված անտառներով:

Յերևակայեցեք շատ նեղ ճանապարհ, վորը անցնում ե խիստ անտառի միջով, վորտեղ ճանապարհը ծածկված ե հոնի ե մասուրի¹⁾ ճյուղերով: Յողը ե անձրիը խիստ թրջել եյին տերևները: Յերը գնում ես, կարծես թաց ավելներով խփում են յերեսիդ, ձեռքերիդ, շորերիդ:

Ճանապարհը անցնում ե դեպի ձոր ե ոձի նման վալոր-մալոր իջնում ե անդունդ, հետո նորից բարձրանում վերև:

Մենք կարեցինք Ալուշտայի խճուղին Գրոտենի ե Բարսնովի կալվածների մեջ, վորոնք գրավված եյին սպիտակներով:

Հակառակի նման, մեր ճանապարհը անցնում եր Գրոտենի պարտեզի միջով ե այնտեղ կանգնած սպիտակները չդիտեյին, վոր իրանց մոտով անգան իրանց անխճված, վոխերիմ թշնամիները: Նրանք գարմուշի վրա նվագում եյին ու յերգում:

Ոգոստոսի 23-ին, ճաշից առաջ մենք հասանք կանաչների ճամբարը:

Անտառի խորքը տանող ճանապարհի վրա, փոքր գետի մոտ

¹⁾ Լ'ասուր—վայրէ վարդ:

կանգնած եր պահակը հրացանը ձեռքին, լավ անզլիական շինելը հագին:

Դա իսկույն աչքի յեր ընկնում:

— Նշանակում ե, լավ են ապրում, մտածեցինք մենք: Խորը ձորակում, խիտ անտառի խորքին տափարակ տեղում շարքով կանգնած էին 50 կանաչ զինվորներ:

Յերբ յես յերևացի, հրամանատարներէց մեկը հրամայեց.

— Ձգաստ:

Յես բարեկեցի: Ընկերները ներդաշնակորեն զինվորականի նըման պատասխանեցին ինձ:

Այդ որը տոն եր բոլորի համար: Մենք ուրախ էինք, վոր հասանք մեր նպատակին: Նրանք յերեխաների նման ուրախ էին, յերբ մեր բերած նվերներն էին տեսնում:

Մեր գալը նրանց ներշնչեց հաղթանակի նոր հավատ—հաղթել Վրանգելին և շուտ ազատվել այս գալլի կյանքից:

64. ՊԵՐԵԿՈՊԻ ԳՐԱՎՈՒՄԸ

1920 թ.

1920 թվին, Ղըրմը դեռ գրաված եր Վրանգելի գործերով: Սեպտեմբերին կարմիրները ունեցան վորոշ հաջողութիւն: Նրանք ամրացան Գնեպրի ձախ ափին և պատրաստվում էին հարձակում գործել Պերեկոպի ու Միվաշի վրա:

Իրոք, հոկտեմբերի 14-ին Կարմիր հեծելապորբը հարձակման անցավ ու գրավեց յերկու քաղաք՝ Որեխովո և Ալեքսանդրովսկ (այժմ կոչվում ե Զապորոժյե):

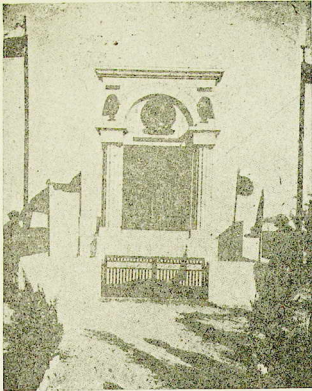
Այժմ կարմիրները ընդհուպ մոտեցան Պերեկոպ-Չոնգար դիրքերին:

Ֆրոնտի հրամանատարը Մ. Ֆրուճզեց եր:

Նա վճռեց Միվաշի վրայով շրջապատել թշնամուն: Հանդամանքները ստեղծեցին բարենպաստ պայմաններ: Արևմտյան ուժեղ քամիները դուրս քշեցին Միվաշից ջուրը: Սառնամանիքը սառեցրեց Միվաշի հատակը:

Նոյեմբերի 8-ին շրջուն պահակախումբը կարողացավ անցնել Միվաշը և գրավել թշնամու թիկունքը: Միաժամանակ կարմիրները սվինային հարձակումներ էին գործում սպիտակների Ֆրոնտի վրա:

Գրավեցին Պերեկոպի ամրութիւնները առաջին գիծը, նրա յետեից յերկրորդը և վերջապես ամենաուժեղը—Յուշունը: Թշնամին վախշում ե: Զենքերը, փոխազրական միջոցները, պահեստները

Ղրիմի ազատագրման հուշարձանը Սիվաշում:

Թողնում ե մեզ: Նա սարսափահար յեղած, զլուխը կորցրած փախուստի յե դիմել:

Կարմիր հեծելազորքը սլանում ե նրա յետևից:

Հաջողութունից թեւովորված, Կարմիրները հետապնդում են նրանց և զրավում Սիմֆերոպոլը ու Թեոդոսիան:

Նոյեմբերի 15-ին Կարմիր բանակի մասերը մանում են Սեաստոպոլ: Հորիզոնից հեռանում են վերջին հաժանավերը, իրենց հետ սպիտակներին տանելով Պոլիս, Հալլիպոլի, Բուլղարիա, Աեմնոս և Հարավ—Սլավիա, վորպես մշտնջենական վտարվածների:

65. ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԸ

Կարմիր բանակը մեր սոցիալիստական հայրենիքի արթուն պահակն ու պաշտպանն ե:

Խորհրդային միութիւնը սիրում ե խաղաղութիւն, նա յեր-

բեք չի ուզում իմպերիալիստական պատերազմ, վորովհետև այդ կռվից քնասովորները լինում են բանվորն ու գյուղացին։ Սակայն մենք չըջապատված ենք թշնամի ավազակ պետութուններով, վորոնք ամեն ըուպե պատրաստ են մեր վրա հարձակվելու, նրանք չեն կարողանում տանել, վոր մեր յերկրում բանվոր ու գյուղացին կործանեցին ամբողջ հինը և իրենց ձեռքով կառուցում են սոցիալիզմը։ Ահա թե ինչու համար մեզ պետք է կարմիր բանակը։—

Կարմիր հոկտեմբերի որերին մենք կարմիր բանակ չունեյինք այն ժամանակ կար կարմիր գվարդիան, վոր կամավոր եր, ով ուզում եր մասնակցեր, զորքը կազմակերպված չէր, անկանոն եր և առանց դիպցիպլինայի։ մինչդեռ քաղաքացիական կռիվները ցույց տվին, վոր անհրաժեշտ է ուժեղ, կարգապահ լավ հրամկազմով բանակ, վորպետղի հնարավոր լինի ներքին թշնամիների և արտասահմանի կապիտալիստ պետութունները դեմ կռվել և հաղթական դուրս գալ։

1918 թվի փետրվարի 23-ին հիմք դրվեց կարմիր բանակին, վորի շարքերում լինելը պարտավորիչ է Միության բոլոր աշխատավորների համար։

Շնորհիվ կարմիր բանակին մենք հաղթող դուրս յեկանք։— Այժմ ել կարմիր բանակը ոչալուրջ հետևում է, թե վորտեղից դիշատիչները իրենց ժանիքները ցույց պիտի տան, վոր արժանի պատասխանը տա։—

Դեռ նոր չեռավոր Արևելքի հաղթական կարմիր բանակը արժանի պատասխանը տվեց չին իմպերիալիստներին։—

66. Ս Ի Վ Ա Շ Ը

Ղրիմի շեմքին Սիվաչն ե փռված,—
Ծով տիդոտ, աղի, առանց մի ձուկի.
Ջուրն է մերթ հուզվում, առանց աղմուկի,
և խոք լռությամբ ափերն են կռված։

Բայց մի որ թռալ սառած Սիվաշով
Կարմիր բանակի հաղթական վոզին,
թշնամու թիկունքն անցալ մոլեզվին,
խորտակեց նրան ամենի ուժով...

Այդ որից կարմիր պատմության գրքում
Սիվաշի անունն ապրում է անմեռ.
այժմ ել են հիշում կարմիր զինվորներ,
թե ինչպես բերին Ղրիմին փրկում...

67. ՌԵՐԵԿՈՊԻ ԱՌՈՒՄԸ

(Մասնակցողի հուշերից)

Ընկ. Ֆրունզեյի Պերեկոպի վրա հարձակում գործելու հրամանը զորքերի մեջ մեծ խանդավառութիւն առաջացրեց: Հարձակումը նշանակված էր նոյեմբերի 8-ին և պիտի սկսվեր ճակատի գծից Պերեկոպյան զիրքերի վրա և զորաթիկից Լիտովսկի թերակղզու վրա:

Նոյեմբերի 8-ին, առավոտյան ժամը մոտ հնգին, Լիտովսկի թերակղզու վրա հարձակվող զորամասերը ուշք չզարձնելով սաստիկ մառախուղին, կռիվ սկսեցին թշնամու դեմ: Մոսկովսկի, 15-րդ դումարտակի զորամասերին չհաջողվեց Լիտովսկի թերակղզու վրա հարձակվող զորամասերի հետ միաժամանակ զարկ տալ թշնամուն, վորովհետև սաստիկ մառախուղը խանգարում էր զորամասերի շարժման և կենտրոնացմանը: Հրետանիները նույնպես չէին կարող կրակ բաց անել, վորովհետև վոչինչ չէր յերևում:

Մենք ջրային լարվածությամբ ականջ էյինք դնում Լիտովսկի թերակղզու կողմից լավող ուժակոծությանը և տրտնջում, վոր չենք կարող մասնակցել կռվին: Յերեկվա ժամը 12-ին միայն մշուշը ցրվեց և մենք սաստիկ կրակ բաց արինք թշնամու վրա: Թշնամին պատասխանում էր իր հրետանիների կրակով, աշխատելով մեր զորքերի կենտրոնացմանը խանգարել:

Մեկ ու կես ժամվա թնդանութային պատրաստական մարտից հետո, 15-րդ բրիգադայի զնդերը զրոհ տվին Պերեկոպյան ամրութիւնների առաջին գծի վրա, վոր թրքական հողապատնեշից 800 քայլի վրա յեր գտնվում:

Սկսվեց կատաղի, արյունահեղ կռիվ, վորը ընդմիջումներով տևեց մինչև յերեկո: Մութն ընկնելով կռիվը խաղաղվեց: Մեր զորամասերը զիրք մտան թշնամու ամրութիւնների տակ—անընդհատ կռիվներից մարմնով հոգնած—ջարգված, բայց հոգով արի և պատրաստ առաջ դնալու: Յերեկոյան ժամը մոտ 11-ին զնդերը նորից հարձակման դիմեցին, ճեղքեցին թշնամու առաջին գիծը և հասան թրքական հողապատնեշին, բայց առնել նորից չհաջողվեց:

Նոյեմբերի 9-ին, լուսաբացին, զորամասերը շարժվեցին դեպի հողապատնեշը, բայց թշնամին արդեն չկար: Նա, ուժասպառ լեղած մեր անընդատ հարձակումներից և Լիտովսկի թերակղզու կողմից մեր զորքերի առաջխաղացումից անհանգստացած, թողել էր թրքական հողապատնեշը և նահանջել դեպի Յուշունի զիրքերը:

Պերեկոպը ընկավ: Թշնամու դիմադրութիւն ընդունակութիւնը

կոտորված եր: Յուշունի մոտ յերկու որվա համառ կռվից հետո դի-
մադրության այդ վերջին դիժն ել ճեղքվել եր և նոյեմբերի 12-ին
Բոււլղոննու հեծեյազորը հեղեղի նման ներս թափվեց Ղրիմի լայ-
նածավալ դաշտերը:

68. ՄԻՒԱՅԻԼ ՎԱՍԻԼԵՎԻԶ ՖՐՈՒՆԶԵ

Մեր հին գվարդիայի փորձված մարտիկներ եր ընկեր Ֆրուն-
զեն: Նա ամբողջ կյանք կռվել ե բունակալության դեմ և քաղաքա-
ցիական կռիվների ժամանակ մեծ հաղթանակներ ե տարել սպիտակ
ավազակների դեմ:

1920 թվի նոյեմբերի 14-ին Վրանդելյան ավազակային խմբե-
րը ջախջախվեցին Կարմիր ջանակի կողմից և ամբողջ Խորհրդային
Միութիւնը մաքրվեց հակահեղափոխականներից: Պիրեկոպի հերոսա-
կան մարտի հրամանատարն եր անկուն և քաջարի Ֆրունզեն:

Ֆրունզեն ծնվել ե 1885 թվին Թուրքեստանի Պիշպեկ քաղա-
քում: Նա ծագումով գյուղացի յեր, սկզբնական կրթութիւնը ստա-
ցել ե քաղաքային դպրոցում, ապա Վերնիյ քաղաքի գլխնադ-
իայում:

1904 թվին Ֆրունզեն Լենինգրադում սյուլտիտենիական ճե-
մարանի ուսանող եր, այդ թվից ել սկսվեց նրա հեղափոխական
գործնեութիւնը. նա աշխատում եր Իլլիչի հետ:

1905 թվի հեղափոխության մեծ յեռանդով մասնակցեց յե-
ղավ ամենավտանգավոր ճակատներում:

Յարական կառավարութիւնը, խեղդելով հեղափոխութիւնը,
սկսում ե անխնա հալածանք քոլոր ղեկավար, աչքի ընկնող մար-
տիկների դեմ, Ֆրունզեն 1907 թվին ձերբակալվում ե և տաժա-
նակիր աշխատանքի դատապարտվում: Աքսորավայրում վոստիկա-
նութիւն հետ ընդհարվում ե, վորի համար դատապարտվում ե կա-
խաղանի, ապա փոխարինվում ե 6 տարվա տաժանակիր աշխա-
տանքով:

1907 թվի փետրվարյան հեղափոխութիւնից հետո միայն
Ֆրունզեն ազատվեց և շարունակեց իր աշխատանքը: Հոկտեմբեր-
յան հեղափոխության ժամանակ նա Իվանովոզնեսենսկ եր. նա այն-
տեղից 2000 բանվորների և գյուղացիների զուլա անցած ուղեվոր-
վում ե ողնելու հեղափոխական Մոսկվային:

Նա մասնակցել ե բոլոր քաղաքացիական կռիվներին, նա վերջ-
նական հարված ե տալիս Կոլչակին 1918 թվին.— 1920 թվին վեր-
ցնում ե Ղրիմը, վորից հետո վոչնչացնում ե Պետլուրային և Մախ-
նոյան շարժումները:

1925 թ. Ֆրոնզեին 'աշանակվում ե ուղմա-ծովային ժող-կոմի-
սար և Սոր. Միության ուղմահեղափոխական խորհրդի նախագահ:
1925 թ. հոկտեմբերի 31-ին սրտի կաթվածից հանկարծամահ
և լինում:

69. ՀՐԻԵՀ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ

Վարդարոտը արշալույսի
համատարած շողերի մեջ,
աշխարհ տանջված հոգիների,
գու, մայր լերկիր, նոր շունչ քաշիր:

Հսկայական ալ հրդեհով
բոցավառվիր շքեղորեն
ու հրդեհիդ բոցերի մեջ
թող հընության փոշին այրվի:

Փոթորկվեցեք, անծալր ծովեր,
վորոտալով անեղագոռ,
վորպես հսկա մի յերգեհոն,
վոր ձեր յերգի ըմբոստ շեշտով
վշտատառապ, ստրուկ մարդկության
ազատատենչ ոգին վառվի:

Ու կըգա որ, հատուցման,
որ վճռական մեծ պայքարի,
աշխատավոր բազուկների
կուռ, մաքրազործ հարվածներից

սև խավարի խորքը կընկնեն
արդի տերերն այս աշխարհի
ու կըշողա մի նոր արև,
աննախընթաց պայծառ փառքով
հին աշխարհի մոխրի վըրա:

Կըջախջախվի դժնյա շղթան,
վոր աշխարհի լանջն եր պրկում
անհիշատակ, հին դարերից
և յերեկվան ըստրուկն այն որ
իր փառապանծ հաղթանակի
վորոտընդոստ յերգը կ'յերգի:

Վառվիր, վառվիր, կարմիր հրդեհ,
բոցավառիր վողջ տխեղերք
աշխարհ տանջված հոգիներէ,
դու, մայր յերկիր, նոր շունչ քաշիր:

Վողջճ. ին, վողջճ. յն քեզ, ալ արյուն,
վոր թափվեցար կարմիր ճամբին,
վողջճ. յն և քեզ. ըմբոստ վողու
սավառնաթև, հուժկու թրոփչք:

70. ՊԱՐԻՉԻ ԿՈՄՈՒՆԱՆ

1871 թվի սկզբներին գերմանական զորքը յեկել կանգնել էր Պարիզի շրջակայքում:

Ֆրանսիական կառավարութիւնը, վախենալով բանվորութիւնից, շտապեց մարդիկ ուղարկել գերմանական հրամանատարներէ մոտ հաշտութիւն կնքելու համար:

Յերկու կողմից ել շտապում էին հաշտութիւնը շուտով կընքել, վորովհետև լավ տեսնում էին, թե ինչ է կատարվում Պարիզի փողոցներում:

Այնտեղ, այդ մեծ քաղաքում, բանվորութիւնը վոտքի յեր կանգնել և պատրաստվում էր հայտնելու, վոր ինք' է իսկական կառավարութիւնը, ինքն է Ֆրանսիայի տերը...

Մարտի 18-ին էր, մի գեղեցիկ որ:

Գարնան արևը փայլում էր և դուրս կանչում բոլորին գեպի քաղաքի կենտրոնը:

Միլիոնավոր ժողովուրդը ցնծազին ազազակներով դիմում էր առաջ՝ դեպի քաղաքային սունը, ուր պետի ինքը վորոշեր իր բախար...

Իսկ այնտեղ, քաղաքային տան մեջ, բնմ էր յելել ժողովրդի ընտրած բանվորական կառավարութիւնը՝ կոմունան:

Հսկայական ամբոխը լցրել էր մեծ շենքի ներսը, զբախ յերկար ու ձկռ փողոցները և սրատարով սպասում էր...

Հանկարծ հարյուր-հազարավոր ամբոխի բերանից, վորպես անհղ ամպի մի վորոտ՝ յավում է.

— Կեցցե՛ կոմունան...

Կոմունան՝ բանվորական կառավարութիւնը հայտարարված էր...

Թնդանութիւնների վորոտը շնորհավորում և հողթանակը, յերա-

Վրշտութունը նվազում է Մարտելյոզը, վոր միախառնվելով մարդկային ցնձազին գոշերին, յեռանդ ե ներշնչում ապրելու և մեռնելու կոմունայի համար...

Կոմունան կռվում եր և ստեղծագործում:

Կոմունան յեկեղեցիները թաարոնների յեր վերածել, ու ամեն յերեկս այնտեղ հարյուրավոր բանվորներ ուր թնդացնում եյին հեղափոխական յերգերով:

Այնտեղ արտասանվում եյին ճառեր, տեղի ունենում դասախոսութուններ նոր կյանքի մասին:

Ի՞նչ եյին քարոզում կոմունարները:

— Մենք կոմունիստներ ենք, — ասում եյին նրանք, վորովհետև մենք չենք ուզում, վոր հողը և միուս բարիքներն ընկնեն միքանիսի ձեռքը, այլ իննն կոմունայի սեփականութուն:

— Մենք ցանկանում ենք, վոր բանվորների աշխատանքը շահափրշտակեն բուրժուա-հարուստները: Մենք ցանկանում ենք, վոր բանվորներն ազատվեն բոլոր կապանքներից և, տեր դառնալով աշխարհին, դարձնեն այն խաղաղ աշխատանքի, ազատության և բարորության, և վոչ թե տանջանքի, սարկության և վողերբզության մի վայր...

— Մենք կվոճնչացնենք մասնավոր սեփականութունը, վորի միջոցով բուրժուա-հարուստն սարկացնում է բանվորին, և դրա հետ կվոճնչացնենք և այն բոլոր հիմնարկութունները, ուր բուն և դրել բուրժուա-հարուստը...

— Մենք մերժում ենք աստվածը և կվոճնչացնենք այդ աստվածը, վորն ստեղծել է հոգևորականության հետ ախրող դասակարգը, վորպեսզի մտավոր խավարի և սարկության մեջ պահի ժողովուրդը:

Ահա այսպիսի նպատակների համար եյին կոմունարները կռվում բուրժուա-հարուստների կառավարության դեմ:

Բայց կոմունան շրջապատված եր թշնամիներով:

Հին կառավարութունը. վորի գլուխն եր կանգնել արյունաբերու Տյերը, շատ լավ գիտեր, վոր կոմունան պիտի վերջ դնի բուրժուաների և հոգևորականների իշխանության, և ատամները կընտացնելով մտածում եր, թե ինչպես վոճնչացնի նորածին կոմունան:

Տյերը բուն եր դրել Վերսալի շքեղ պալատներում, իր կողմն եր քաշել Ֆրանսիայի բոլոր դորքերը և ստերով հավատացրել նըրբանց, թե կոմունարները ավազակներ ու մարդասպաններ են, թե նրանք ազգի դավաճաններ են, միացել են գերմանացիների հետ և ուզում են Ֆրանսիան կործանել:

Այդպիսի սուտ լուրերին հավատալով՝ Վերսալի զինվորները գնում էին կովիւռ իրենց յեղբայրներին՝ կոմունարներին դեմ:

Ապրիլի սկզբից Վերսալի կառավարութեան թնդանոթներն սկսեցին ուժեղանալ Պարիզը:

Ու սկսեց մի կատաղի կռիւ:

Անհավասար էին ուժերը. յերեք հազար կոմունարները կըր-վում էին յերեսունհազարանոց բանակի դեմ:

Բայց մեծ եր կոմունարների քաջութիւնը, մեծ եր նրանց հավատը և անձնագոհութիւնը:

Մայիսի 21-ին, յերկու ամսվա կովից հետո, թշնամին լրտեսի միջոցով իմացավ, վոր Պարիզի Սեն-Կլյուսի դռները պաշտպանված չեն:

Յեւ այդ գիշեր Վերսալի քսանհինգհազարանոց զորքը մտավ Պարիզ:

Վերսալի զորքը քայլ առ քայլ տիրում է քաղաքին:

Նա անողոք հնձում է, սպանում բոլորին, ում պատահում է:

Արջան առունքը հորդառատ հոսում են փողոցներում:

Ու ամեն տեղ, ամեն քայլին դիակներ, դիակներ...

Իրար յետևից ընկնում են կոմունայի առաջնորդները, բայց նրանց տեղը նորերն են բռնում:

Կռվում վերջին բեկորները հավաքվում են Պեր-լա-Շեզ գերեզմանատանը, թեպետև թնդանոթներն արդեն ձեղքել են նրա պարիսպները:

Կռվում են այստեղ մինչև վերջին շունչը բայց թշնամին շըր-ջապատում է շըրս կողմից... և Պեր-լա-Շեզի գերեզմանների մոտ ընկնում են կոմունարների դիակները:

Վերջին բարբիկաղը .

Ռազմամթերքի վերջին ֆացորդներն են...

Լսվում է բարբիկաղի թնդանոթների վերջին որհասական վո-րոտը:

Ապա ամեն ինչ լռում է:

Կոմունան ընկնում է...

Ընկնում են վերջին հերոսները...

Քառասուն հազար դիակների վրա Ֆրանսիայի բուրժուազիան, հիմեց իր իշխանութիւնը:

71. ԻՆՏԵՐՆԱՑԻՈՆԱԼ

Յելլը, ում կյանքը անիծել է,
 ով ճորտ է, մերկ է և ստրուկ:
 Արդեն վառվում են մեր սրտերը,
 արդեն կռվի յենք մենք ձգտում:
 Այս հին աշխարհը կփորենք մենք
 մինչև հիմքերը և հետո
 մեր նոր աշխարհը կըշինենք մենք,
 ուր վոչ ստրուկ կա, վոչ դժգոհ:

Սա յե վերջին կռիվը
 և պայքարը մեր մեծ:
 Ինտերնացիոնալը
 աշխարհը կփրկե:

Վոչ-վոք չի տա մեր փրկությունը—
 վոչ խենթ հերոսը, վոչ արքան,
 մենք պետք է մեր ազատությունը
 կռենք ձեռքով մեր սեփական:
 Վորպեսզի շուտ փշրենք մեր լուծը
 և յետ խլենք հողերը մեր—
 խփենք մուրճերը, տանք մեր ուժը,
 քանի յերկաթը տաք է դեռ:

Սա յե վերջին կռիվը
 և պայքարը մեր մեծ:
 Ինտերնացիոնալը
 աշխարհը կփրկե:

72. Մ Ո Պ Ր

Հեղափոխականներին Ոգնող Միջազգային ընկերությունը կոչ-
 վում է ՄՈՊՐ: Նա կազմակերպվել է 1918 թվի մարտի 18-ին,
 հին բայլեկիների նախաձեռնությամբ:

Խորհրդային Միության մեջ բանվորն ու գյուղացին ազատվել
 են շահագործողների ճնշումից ու հալածանքից: Բայց նրանց յեղ-
 քայրները հեղափոխական պայքարը դեռ շարունակում են բոլոր
 կապիտալիստական յերկրներում, - մատնվելով բանտի, աքսորի, կա-
 խաղանի: Ամեն որ, ամեն ամիս ու տարի մարտնչող հեղափոխա-
 վանները գնդակահարվում են, բանտ են նստում կամ աքսորվում:

10. Միութեան աշխատավորութիւնը մեծ պարտականութիւն ունի ոգնելու այդ մարտիկներին, նրանց ընտանիքներին ու յերեխաներին, անա այդ նպատակով ել կազմակերպած ե ՄՈՊՐ-ը:

Մեզ մոտ ամեն մի գործարանին, հիմնարկին կից կա ՄՈՊՐ-ի բջիջ վորը կազմակերպում ե զրույցներ, զեկուցումներ նրա նշանակութեան և նպատակների մասին:

ՄՈՊՐ-ի բարձրագույն մարմինն ե միջազգային համագումարը:

ՄՈՊՐ-ի գործկոմի նախագահն և կլարա-Յետիկներ: Ներկայումս ՄՈՊՐ-ի անդամների թիվը ամբողջ յերկրագնդում 10 միլիոնից ավելի յե. նա տարածվել ե համարյա բոլոր յերկրներում և շատ յերկրներում նա գործում ե անլեզու: Արի մի հանրապետութեան մեջ ՄՈՊՐ-ի անդամների թիվը 60,000-ից ավելի յե:

10 Միութիւնը 200-ից ավելի բանտերի շեփութիւնն ունի և ամեն տարի բացի բարոյական-կուլտուրական ոգնութիւնից միլիոնավոր ռուբլիներով ողնում ե արտասահմանի հեղափոխականներին: Արի մի հանրապետութիւնը 4 բանտի շեփութիւնը վերցրել ե իր վրա:

10. Միութիւնը միջազգային մարտնչող պրոլետարիատի ազատ հայրենիքն ե, կապիտալի ճիրաններից փախչող ամեն մի մարդ ազատ հանգիստ ե դտնում մեզ մոտ և դառնում ե մեր քաղաքացին:

ՄՈՊՐ-ը մեծ ոգնութիւնն ե ցույց տալիս մանուկներին միայն Գերմանիայում ՄՈՊՐ-ը պահում ե 1500-ից ավելի յերեխաներ իր ծախսերով:

Մեծ նշանակութիւնն ունի միջազգային պրոլետարիատի համար ՄՈՊՐ-ի կազմակերպած ցույցերը: Մակկո-Վանցետալի մահապատժի ժամանակ ցույցին մասնակցեցին 60 միլիոնից ավելի բանվորներ. Չինական վերջին զեպքերի ժամանակ, նաև անցյալում, անագին ցույցեր են կազմակերպվել:

ՄՈՊՐ-ը ռուսի իր գրականութիւնը և պարբերականները, վոր աշխարհի ամեն կողմ տարածվում են:

10. Միութեան մեջ ամեն մի աշխատավոր պետք ե անդամագրելի ՄՈՊՐ-ին:

73. Մ Ա Ր Տ Ի Ո Ի Թ Ը .

Արեգակի ճառագայթները զեռ նոր էյին ընկել սարերի կատարներին, յերը Շուշանը զարթնեց, Նախորդ սրվան գործարանային աշխատանքը և զիշերվան անքնութիւնը յերեխայի պատճառով չափանց հոգնեցրել էյին նրան: Նրա մեջքն ու ձեռները ցա-

վում էյին: Շուշանն այդ բըր գործարան շեր գնալու, աշխատավոր կնոջ միջազգային տոնն եր: Նա գնալու յեր ժողով: Շուտով կարգի բերեց անային գործերը, յերեխային տարավ քրոջ տունը և շտապեց ժողովի:

Շուշանն արդեն ժողովի դահլիճուքն եր, ուր նախորոք տեղ էյին զրավել բազմաթիվ բանվորուհիներ: Ազատ տեղ չգտնելով՝ նա մի կերպ տեղավորվեց պատուհանի վրա, և թիկնովեց պատին: Ճառախոսը վոզեորված բացատրում եր տոնի նշանակութունը:

— Աշխատավորուհու միջազգային որը,—ասում եր նա, առաջին անգամ վորոշվել է տոնել Կողենհագեն քաղաքի սոցիալիստ կանանց 11 կոնֆերանսում, 1910 թվին: Այդ առաջարկն արել է կին-սոցիալիստ Կլարա-Յետկինը: Հոգնածութունը հաղթում եր Շուշանին: Նրա աչքերն ուղղւմ էյին փակվել, բայց նա ուժ եր անում լսելու:

— Այտորվա տոնի նպատակն է,—շարունակում եր ճառախոսը,— ազատել կնոջն ընտանեկան ստրկական վիճակից, անային ծանր հոգսերից:

— Ա՛խ մեր եր,—մրմնջաց Շուշանը, և նրա մտքերն թռան քրոջ տունը, իր Սուրբիկի մոտ:

— Ռուսաստանում առաջին անգամ,—շարունակեց ճառախոսը,—փորձեցին տոնել այս որը 1913 թվին, բայց ճառախոսներին բռնեցին: Նույնը պատահեց նաև 1914 թվին ցարական կառավարութունը բանտարկեց ընկերներ Սամոյլովային և Նիկոլայային: 1917 թվին այս որը աշխատավորուհիները փողոց դուրս գալով «հաց և ազատութուն» պահանջեցին:

— «Հաց և ազատութուն»,—կրկնում եր Շուշանն անգիտակցաբար: Նրա կոպերն ավելի ու ավելի ծանրանում էյին:

— Խորհրդային իշխանութունը փշրեց բռնության բուրը շրջթաները,—ասում եր ճառախոսը:—Այժմ աշխատավոր կինը հավասար է տղամարդուն: Նա ազատ կերպով տոնում է իր միջազգային որը: Նա կուլտուրապես ել հասնելու յե տղամարդուն: Նա միանալով համաշխարհային պրոլետարյատին՝ ընդհանուր ուժերով ջախջախելու յե կապիտալիզմի հիմքերն ու հաստատելու յե սոցիալիզմի ախրապետութունը:

Շուշանի աչքերը վաղուց փակվել էյին: Նա քնի մեջ կցկտուր բառեր եր արտասանում:

— Սպասիր, Սուրբիկ ջան, ճաշից հետո հաց կրերեմ...

— Ինչ վոր շնջյուն բարձրացավ Շուշանի մոտ նստած բանվորուհիների մեջ, ճառախոսի աչքերն ուղղվեցին դեպի այն կողմը, և նա նկատեց քնած Շուշանին:

— Նայեցե՛ք այն կողմը, — ուղղեց նա մատը դեպի Շուշանը, — վորքան այդպիսի բանվորուհիներ են տանջվում ընտանեկան հոգսերով: Գործարանային Ց-ժամյա աշխատանքից հետո, նրանք շարունակում են իրենց աշխատանքը տանը մինչև ուշ գիշեր և այդպես հոգնում, ուժից ընկնում: Մարտի ութի նպատակն է ազատել բանվորուհուն այդ մաշող տնային աշխատանքից: Հասարակական ճաշարաններ, լվացքատուն, մսուր, մանկատուն... Ահա ինչ պիտի տա մեզ մարտի ութը: Բանվորուհին պիտի ազատվի ոջախից, լվացքից, որորոցից: Նա ազատ ժամանակ պետք է ունենա, վոր ժողով, ընթերցարան, գրադարան, ներկայացում հաճախի, կրթվի, զարգանա, լուսավորվի: Այդ է մարտի ութի նպատակը, այդ է աշխատավոր կնոջ միջազգային տոնի նպատակը: Կեցցե՛ աշխատավոր կինը, կեցցե՛ նրա միջազգային որը:

Բուռն ծափահարություններն արթնացրին Շուշանին:

Պեղծը շվարած կանգնեց և յերկնք ապշած նայում էր չորս կողմը: Սակայն ընկերուհիներն շտապով մոտեցան նրան, հանաքուծիծաղով մոռացնել տվին անհարմարությունը: Շուշանի ձայնն ել միացավ «Խնտերնացիոնալ»-ի հնչուններին, և բոլորը միասին դուրս յեկան դահլիճից:

74. ՄԱՅԻՍԻ ՄԵԿԸ

Յերեխայք, մայիսի մեկը աշխատանքի տոնն է, մայիսի մեկը պրոլետարական ուժերի վերաստուգման որն է: Այդ որը բանվոր դասակարգը, թողնելով դազգյահն ու արհեստանոցները, իր մասսայական ցույցերով հայտարարում է համայն աշխարհին, վոր նա ստրուկ չէ այլևս, այլ լուսավոր, յերջանիկ ապագալի ստեղծողն է, տերն ու տիրականը:

Մայիսի մեկը — ազատության տոնն է, դարնան ու ծաղիկների տոնը...

Սա այսօր, մեզ մոտ. իսկ առանջ...

Կապիտալիստների մի փոքրիկ խմբակ տեր ու տիրական էր բոլոր հարստությունները: Երկրի թե յերեսի և թե ընդյերկրային հարստությունները, վոր ձեռք են բերված բանվորների ու գյուղացիների աշխատանքով նրանց արյուն-քրտինքով: Թվում էր, թե մոշ մի լեւք չկար: Ով չի աշխատում, նա ուտում, վայելում է: Իսկ ով աշխատում է, քրտնում է, նա ապրում է խոնավ՝ նկուղներում, կեսկուշտ, կես-քաղցած: Ահա այդպես էր բուրժուական կարգը:

1864 թվականին Լոնդոնում ստեղծվեց Առաջին Ինտերնացիո-

նալը, բոլոր յերկրների ևս ավորների միութիւնը, վորն առաջին անգամ մարտի հրավերով հնչեցրեց «Պրոլետարներ բոլոր յերկրներ միացե՛ք» լոզունգը:

Մեննում և Առաջին Ինտերնացիոնալը, Բայց աճում և բանվորական շարժումը: Ինտերնացիոնալը, միջազգային համերաշխութեան գաղափարը չի հանգչում, չի մարում, ու 1889 թվին ստեղծվում և Յերկրորդ Ինտերնացիոնալը, վորի վորոշման համաձայն, ամեն տարի, մայիսի մեկին՝ բոլոր յերկրները ցույց են սարքում իրենց պահանջները ներկայացնում ճնշողներին ու շահագործողներին:

1889 թվականին Պարիզում, միջազգային սոցիալիստական համագումարում, մայիսի 1-ի տոնը սահմանելուց հետո, Արևմուտքում սկսվում և բանվորական շարժման խիստ աճում, զարգացումը:

Ռուսաստանում այդ ժամանակ պրոլետարիատը դեռ շատ սակավաթիվ էր և թույլ: Ու մայիսի մեկի տոնը, վոր կատարվում էր անլեզայ, հատակի տակ, տեղի յեր ունենում միջանի տասնյակ և հարյուրավոր բանվորների մասնակցութեամբ:

ՈՍՀՄ-ը միակ յերկիրն է, ուր մայիսի մեկը տոնվում է ազատ: Բոլոր մյուս յերկրներում բուրժուազիան հալածում, բանտ է նըստեցնում այն անձանց, վորոնք կազմակերպում են բանվորներին, վորոնք մասնակցում են մայիսի մեկի տոնին: Կոմունիստական կուսակցութիւնը, կոմյերիտները, պատանի, մատղաշ ռահվիրանները, բոլոր յերկրներում ձգտում են տապալել բուրժուազիային, ձգտում են հաստատել պրոլետարական, խորհրդային իշխանութիւն:

Թող հալածեն, թող ճնշեն բանվորներին ու գյուղացիներին, բայց և այնպես բոլոր յերկրներում անխուսափելի կերպով տեղի կունենա հեղափոխութիւն: Չիշտ է, բուրժուազիան Արևմուտքում դեռ ուժեղ է, լավ զինված, բայց այնուամենայնիվ նա չի կարող դիմանալ պրոլետարիատի ահարկու գրոհին, պրոլետարիատի, վոր կուռ կերպով միացած, իմի յե ձուլված այս ընդհանուր լոզունգով՝ «Պրոլետարներ բոլոր յերկրներ, միացե՛ք»: Կապիտալիստների իշխանութիւնը կտապալվի և ամենուրեք բանվորներն ու գյուղացիներն ըստ ՈՍՀՄ-ի որինակի իրենց կյանքը իրենք կկերտեն:

Մայիսի 1-ի միասնական տոնակատարութեան համար մղած պայքարում շատերը տուժեցին, շատերը ընկան, շատերը սպանվեցին: Տակավին անցյալ տարի սայիսի տոնակատարութեան առթիվ Գերմանիայում կարմիր ֆրոնտովիկները հերոսական ցույցերը ջախջախվեցին դազանային վրեժխնդրութեամբ բուրժուազիայի և սոցիալ-դեմոկրատների կողմից:

Բայց կոմունան չպիտի հաղթվի. նա անհաղթելի յե: Մեզանից յուրաքանչյուրը պետք է հիշի մայիսի մեկի պատմությունը և նրա նշանակությունը: Չե վոր մայիսի մեկի տոնը—գա աշխատանքի կապիտալի դեմ մղած կռիվն է:

Թող բուրժուազիան իր ճգնաժամում պատրաստվի, զինվի, նա սարսափելի չե մեզ համար: Բուրժուազիայի վիճակը ավելի լավ չի լինիլ, քան Ռուսաստանի կալվածատերերինը և գործարանատերերինը:

Աշխատանքի և կապիտալի կռվի ճակատում դեմ-առ-դեմ կանդ-նած են յերկու հակառակորդներ՝ բուրժուազիան, վոր զգում է իր մոտալուռ կործանումը, և պրոլետարական բանակը, լի հավատով դեպի իր ուժերը:

Սեղմեցե՛ք շարքերը, միաբան, համերաշխ դեպի առաջ, գիտության, ուսման և պայքարի միջոցով դեպի լուսավոր, դեպի պայծառ նպատակը, դեպի համայն աշխարհի կոմունիզմը: Դրա մեջ է իմաստը, այդ է մեզ սովորեցրել Լենինը: Հնչեցնենք, յեղբայրներ, ուրախ հիմքը, կանգնենք կուռ շարքերով: Կեցցե՛ք Մայիսի մեկը՝ աշխատանքի և մեքենաների տոնը:

75. ՄԱՅԻՍԻ ՄԵԿԸ

(Պատավ Աճճայի պատմածից)

Ինչ վոր պատմում եմ—մայիսին եր, հենց մայիսի իրա առաջի որը՝ մայիսի մեկին: Մի՛նչև եզ՝ յես, մեզքս ինչ թագցնեմ, չեյի իմանում, վոր մայիսի մեկը տոն է, բայց բանից զուրս յեկավ, վոր եզպես է—տոն է:

Եզ մայիսի մեկի առափոտ յերկու տղա յեկան՝ Վիկտորին (աղ-ջրկաս) կանչեցին: Վիկտորը զրանց հրավիրեց ներս: Եկան զրանք, յերկուսն ել ըլուզ հագած ջահել տղեք: Եկան թե «ընկեր Վիկտոր, զրոշակը տուր»: Մոռացա ասեմ, վոր միքանի որ առաջ Վիկտորը մի կարմիր կտոր եր բերել ու յորկու որ վրեն շարջարվել, տառեր եր գրել, թե «Կեցցե հեղափոխությունը», մին ել զխեմ վոչ ինչ «Կեցցե»: Միպտակ կտորից տառեր եր կտրել ու կարմիրի վրեն կպցրել: Ենպես պարզ եր յեղել վոր—ել պրծար: Տղեքը շատ հավանեցին. իրան Վիկտորին ել միքանի անգամ—«Կեցցե, ասին, ընկեր Վիկտոր, շատ լավ է զուրս եկել»: Տղաներից մինը ծալեց եզ կարմիր կտորը, զրեց կոնատակը, ու գնացին:

— Եզ ուր են տանում, Վիկտոր,—հարցրի աղջկաս, յերբ տղեքը գնացին:

Նա թե՛ «եստովա տոնի համար պետք է ետը մայիսի մեկըն ես»:

— Մայիսի մեկը... Դա ի՞նչ տոն է, ասում եմ.— յես զիտեմ Աստվածածնա տոն, Լուսավորչի տոն, Քառասուն մանկանց տոն, բայց եզ մայիսի մեկը ի՞նչ բան ա... Նա թե՛—մայիսի մեկը, ասում է, բոլոր աշխատավոր, բանող մարդկանց տոնն է: Ես սըը, ասում է, շատ նշանավոր տոն է: Աշխարհի բոլոր բանվոր, աշխատող մարդիկ ետը եզ տոնը կատարում են: Հիմի բոլոր քաղաքներում, ասում է, Յեվրոպի կողմերը, Ամերիկայում ես տոնը տոնում են ետը:

— Ե՛հ, մեր Եջմիածնի որացուցում, ասում եմ, եզ տոնը կա՞ղբած:

— Եջմիածնի որացուցում ինչ՞նչ պըտի ըլի. ասում է: Վարդապետները իրանը ուրիշի աշխատանքը ուտող մարդիկ են, ինչ՞նչ պըտի ես տոնը գըրեն: Նրանք,— ասում է, իրանց չեղած, սուտ սըըբերի տոնը կգըրեն, վոր ժողովրդին խարեն, խավար պահեն:

— Սո՛ւտ, աղջի, ասում եմ,— ջանել հոգուտ մեղք մի՛ անի. «սուտ սուրբը» վճըն է. վարդապետները, ուրեմն, ենքան անխելք մարդիկ են, վոր սուտ սըբերի անուշը գըրում են որացուցում:

— Ձե՛, ասում է, անխելք չեն—կեղծավոր են, գրում են. վոր քեզ նմաններին խավար պահեն, վոր յեկեղեցի գնաք, մոմ վառեք, աջամամբուլը տաք, իրենց ել սըբի տեղ գնեք: Թե՛ չե, ասում է, վո՛չ մի սուրբ չկա. բոլորն ել սուտ է վարդապետների հնարածը:

— Բա ուրեմն, ասում եմ, աղջի, Հիսուսը, Մարիամ աստվածածինը, Լուսավորիչը սո՛ւտ են:

— Հո՛, ասում է,— բոլորն ել:

Յես շմեցի:

— Ձենդ կտրի, աղջի, յերկնքից քարե կարկուտ կթավովի մեր գլխին: Մեղա՛, մեղա՛, տեր...

Յես վախեցած, սարսափած խաչակնքում եմ յերեսս, նա ծիծաղում է:

— Խեղճ մայրիկ ջան ասում է, զուր մի՛ չարչարվի, զուր ձեռներդ մի՛ հոգնեցնի՛ խաչակնքելով: Վերե, ասում է, վո՛չ աստված կա, վո՛չ սուրբ:

Խոսեց եսպես, շորերը հագավ ու գնաց:

Ալեքսանդր Միասնիկյանը ծնվել է Նոր-Նախիջևանում 1886 թվի փետրվարի 9-ին: Նրա հայրը շատ վաղ է մեռել և Ալեքսանդր, այսպես ելին անվանում նրան Նախիջևանում, մնում է մոր խնամակալության ներքո: Ալեքսանդր 8 տարեկան հասակում մտնում է Նոր-Նախիջևանի մոտ գտնվող Ս. Պաշ վանքի ծխական դպրոցը: Ավարտելուց հետո նա իր միջնակարգ ուսումը շարունակում է Նոր-Նախիջևանի թեմական դպրանոցում և ավարտում է այն 1903 թվին:

1903 թվի աշնանը նա գնում Մոսկվա և ընդունվում Լազարյան ձեմարանը և ավարտում 1906 թվին: Բարձրագոյն կրթություն ստանում է Մոսկվայի համալսարանում ավարտելով 1911 թվին իրավաբանական ֆակուլտետի տնտեսական ճյուղը, մնում է իբրև յերգվյալ հավատարմատարի ոգնական և զբաղանագետ:

Ալեքսանդր Միասնիկյանը 15 տարեկան հասակից մասնակցել է կուսակցական աշակերտական խմբակներում:

1905-06 թ. սկզբներին նա արդեն ՌՄԴԲ կուսակցության շարքերն է մտնում: Նույն թվի ամառը նա աշխատում է Ռոստովի բանվորական խմբակներում:

1906 թվին նրան խուզարկում և բանտ են նստեցնում, վորից հետո նա հեռանում է Մոսկվայից և անցնում է Բազու: Այստեղ ևս նա աշխատում բանվորական խմբակներում:

1912 թվին զորակոչի յե յենթարկում և ապրում է Մոսկվայում մինչև իմպերիալիստական պատերազմը:

1914 թվից մինչև 1917 թիվը վորպես զինապարտ աշխատում գորամասերում:

Փետրվարյան հեղափոխությունից մինչև 1919 թ. գարունը աշխատում է Կարմիր բանակում կատարելով պատասխանատու աշխատանք, նախ արևմտյան բանակի հրամանատարի պաշտոնով, ապա Հարավ-Արևելյան, Չխո-սլավակների դեմ գործող բանակում: Բացի դրանից խոշոր մասնակցություն է ունեցել կարմիր բանակի կազմակերպման մեջ:

1919—21 թ. աշխատում է Մոսկվայում վորպես ՌԿ(բ)Կ Մոսկվայի կոմիտեյի քաբուղար:

1921 թ. Մյասնիկյանը փոխադրվում է Հայաստան Ժողկոմխորհի նախագահի պաշտոնով: 1922 թվից աշխատում է Թիֆլիսում: Նա ՌԿ(բ)Կ Անդրկովկասյան յերկրային կոմիտեյի քարտուղարն էր:

Բացի կուսակցական խորհրդային աշխատանքներից նա հայտնի յե իբրև զբաղանագետ և թողել է արժեքավոր զբաղան քննադատական գործեր:

Նա խմբագրել է «Զարյա Վաստոկան», «Խորհրդային Հայաստան», Մոսկվայի «Կոմունիստիչեսկի Տրուդ» և ուրիշ թերթերը։ Ունի բազմաթիվ զբոսայգիներ թե՛ հայերեն և թե՛ ասերեն լեզուներով։

1925 թ. մարտի 22-ին ընկ. Միսանիկյանը «Յունկերս» ողանալով գնում էր Սուխում, Աբխազիայի խորհուրդների համագումարին մասնակցելու։ Ճանապարհին, դեռ չէր հեռացել Թիֆլիսից ողանալը այրվում է ողում և ընկ. Միսանիկյանը պատասխանատու ընկերներին՝ Աթաբեկովի և Մագիլսկու հետ միասին զոհ է գնում այդ աղետին։

Ընկ. Միսանիկյանի, ինչպես և Ստ. Շահումյանի հիշատակը միշտ վառ կմնա Անդրկովկասյան, մասնավորապես հայ աշխատավորության մեջ։

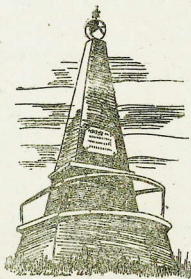
77. ԿՈՒՎԸ ԴԵՌ ԶԻ ՎԵՐՁԱՅԷԼ

Մեր յերկիրը Խորհրդային բանվորա-գյուղացիական հանրապետություն է։ Իշխանությունը գեղը գտնվում է բանվորների և աղքատ գյուղացիների ձեռքին հանձինս խորհուրդների։ Մեր յերկրի իշխող, ղեկավար դասակարգն է բանվոր դասակարգը—պրոլետարիատը, վորը իր իշխանությունը իրագործում է կոմունիստական բալլենիկական կուսակցության միջոցով։ Կոմունիստական կուսակցությունը, վորի անդամների թիվը ներկայումս մեկուկես միլիոնի յե հասնում, կազմում է III-րդ կոմունիստական Ինտերնացիոնալի ամենատուգեղ, ղեկավար հատվածը ու միշտ որինակ և ուղեցույց է հանդիսանում մյուս յերկիրների կոմունիստական կուսակցությունների համար։ Կոմունիստական կուսակցությունը ունի իր կենտրոնական կոմիտեն Մոսկվայում, շրջանային ու նահանգական կոմիտեները, գավառներում ու ռայոններում գավառական ու ռայոնական կոմիտեները, իսկ գործարաններում, գավառներում, հիմնարկներում, գյուղերում—բլիշները։ Միմֆերսպուում գտնվում է կոմունիստական կուսակցության Ղրիմի շրջանային կոմիտեն, իսկ Ղրիմի մյուս քաղաքներում—ռայոնական կոմիտեները։ Կոմունիստական կուսակցությունը, իբրև բանվոր դասակարգի ավանգարդը, նրա առաջավոր պահակը, ամբողջ խորհրդային շինարարության գերագույն ղեկավարն է ու վերահսկիչը։ Իր գերիշխանությունը պրոլետարիատը իրագործում է չքավոր, ունչպար գյուղացիության անմիջական ոգնությունը և միջակ գյուղացիության ու քաղաքի լայն աշխատավորական զանգվածների աջակցությամբ, վորովհետև բանվոր դասակարգի, աշխատավոր գյուղացիության ու քաղաքի աշխատավորության շահերը իրար համանիշ են, իրար լրացնում են։

քար հետ կապված են անքակտելիորեն: Խորհրդային սոցիալիստական շինարարութեան հաջողութեան հիմնական գրավականը, նրա պատվանդանը կազմում է քաղաքի ու գյուղի կապը, բանվոր դասակարգի ու գյուղացիութեան համերաշխ գործակցութեանը, նրանց փոխադարձ ոգնութեանը: Այդ կապը (ամիչկան), այդ գործակցութեանը ամրանում է որեցոր: Բանվոր դասակարգը, աշխատավոր գյուղացիութեանը և քաղաքի աշխատավորութեանը ձեռք-ձեռքի տված, կոմունիստական կուսակցութեան ղեկավարութեամբ, կառուցում են սոցիալիզմը, անողորմ կռիվ մղում իրանց բոլոր դասակարգային թշնամիներին—սպեկուլյանտներին, նեպոմաններին, կուլակներին, վաշխառուներին, հարստահարիչներին, հոգեվորականների դեմ ու միշտ պատրաստ են պաշտպանելու իրենց հեղափոխական նվաճումները, իրենց սոցիալիստական յերկիրը թե՛ արտաքին իմպերիալիստական գիշափիչների հարձակումներից և թե՛ ներքին հակահեղափոխական տարրերի դավերից ու վտանձողութեաններից:

Դասակարգային կռիվը մեր յերկրում դեռ շարունակվում է: Ու վորքան ավելի խոշոր են մեր հաջողութեանները սոցիալիստական շինարարութեան բոլոր ճակատներում, վորքան ավելի վճռական քայերով մենք մտանում ենք մեր նպատակների իրագործմանը, այնքան ավելի կատաղում են մեր դասակարգային թշնամիները, կապիտալիստական, հարստահարող տարրերի մնացորդները:

Կռիվը դեռ չի վերջացել: Ապա ուրեմն մենք պետք է լինենք զգաստ, աշտուրջ, կազմ ու պատրաստ:

Արևան շաջի-Մուշկայի
ընկած օրորտիցան-բար-
հասաների հիշատակին:

Տես յերես 103. «Բանվոր-
ների և գյուղացիների
պատասխանութեանը շաջի-
Մուշկայի քարանձանքերում:

78. ԻՈՍԻՑ ԱՏԱԼԻՆ (Չուղաւիլի)

Ի. Վ. Ստալինը ծնվել է Թիֆլիսի նահանգի Գորի քաղաքում.
— ազգով վրացի յե, հայրը բանվոր էր Թիֆլիսում— կոշկակարի
գործարանում 1893 թ. Ստալինը ավարտեց Գորիի հոգևոր դպրոցը
և ընդունվեց Թիֆլիսի Սեմինարիան 1897 թվին Ստալինը զուրի
և կանգնում սեմինարիայի մարքսիստական կրուժոկների և կապ է
հաստատում սոցիալ-դեմոկրատական անլեզալ կազմակերպութան
հետ 1898 թ. Ս. Գ. կուսակցութան անդամ է լինում և պրոպա-
գանդիստական աշխատանք տանում, վորի համար դպրոցից դուրս
է արվում 1899 — 1900 թվերում Թիֆլիսում բանվորական կրու-
ժոկների ղեկավար է, իսկ 1900 թ. հիշում է ՌՍԳԿ Թիֆլիսի
կոմիտեն: Ստալինը դառնում է կոմիտեյի ղեկավար անդամը 1901
թվին խուզարկութուն է կատարվում Ստալինի տանը և կառավա-
րությունը վորոշում է նրան ձերբակալել. Ստալինը թազնվում է.
այդ թվից Ստալինը դառնում է ընդհատակյա պրոֆեսիոնալ հեղա-
փոխական մինչև 1917 թ. փետրվարյան հեղափոխությունը:

Ճարական կառավարությունը մի քանի անգամ ձերբակալել է
ընկեր Ստալինին. վեց անգամ արսորավայրում է յեղել, վորտեղից
ամեն անգամ փախել է:

1912 թվից կենտրոնական կոմիտեյի անդամ է յեղել և միշտ
աշխատել է ընկեր Լենինի հետ. նա ընկեր Լենինի անբաժան ըն-
կերն ու աշակերտն է յեղել Ընկեր Լենինի հետ միասին կազմա-
կերպելին հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխությունը: Քաղաքացիական
կռիվների ժամանակ ընկեր Ստալինը միշտ յեղել է Ֆրոնտներում.

Հոկտեմբերից հետո ընկեր Ստալինը տարել է բազմաթիվ պաշ-
տոններ. այժմ Համ. կոմ. կուսի գլխավոր քարտուղարն է:

Լենինի մահից հետո ընկ. Ստալինը Լենինի ուղիով ընթացող և
լենինիզմի աննկուն պաշտպանն է, սոցիալիզմի կառուցման ղե-
կավարն ու առաջնորդը:

79. ՄԻՆՁԵՎ ՎԵՐՁ

Ղըրիմի գլուղացի, Ղըրիմի քաջ բանվոր,
 հաստատուն կանգնեցեք ձեռք բերած զիրքերում:
 Դուք հերիք տոկացիք բռնության դարավոր,
 ձեզ հերիք ճնշեցին արյունոտ ձեռքերում:

Սիրեցեք Միության որենքներն ու կարգեր,
 միշտ հանդես բերելով շինարար աշխատանք:
 Խտացրեք որեցոր գիտակից ձեր շարքեր, —
 նոր կյանքի ըստեղծման գործ դրեք բուն ջանք:

Այն ուղին, վոր այսօր ձեր առջև կա փռված,
 պիտ հասցնե ձեզ ուղիղ լավագույն մի կյանքի:
 Ձեր առաջ յեզակի մի խնդիր կա դրված, —
 մինչև վերջ տեր լինել պտուղին ձեր ջանքի...

Վ. ՂՐԻՄԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

80. ՂՐԻՄԻ ՀԱՆՔԵՐԸ

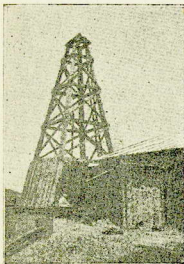
Ղրիմի լեռնային արդյունաբերությունը գտնվում է գլխավորապես Կերչի շրջանում:

Առաջին տեղը բռնում է յերկաթի հանքը:

Նրա պաշարը շատ մեծ է: Մաքուր յերկաթի պաշարը հավասար է մոտավորապես միլիարդ տոննի:

Հանքերը շատ մոտ են ծովին: Այս հանգամանքը բարձրացնում է հանքի արժեքը: Յերկաթի հանքեր կան Կամիշ-Բուրուճում, Ոստվենսկում, Յանիշ-Թաքիլում, Ակմոնայում:

Ծծումբ.—Ծծմբի հանքերը նույնպես գտնվում են Կերչի շրջանում, Ոպուկ լեռան մոտ: Այստեղ ծծմբի հանքեր կան յերկու կետերում՝ Չեկուր-Կոյաշում և Ոպուկ լեռան մեջ: Ծծմբի պաշարը հավասար է 400 հազար տոննի:

Չեկուրեկի նավթահանքը Կերչի թերակղզու վրա.

Մենք ծծումբ ստանում ենք արտասահմանից: Կերչի ծծմբի հանքերը մեծ նշանակություն ունին Սորհրդային Միության համար: 1927 թվից սկսել են մշակել այս հանքերը: Յենթադրվում է տարեկան ստանալ ութ հազար տոնն ծծումբ:

Երկաթաուսկան նյութեր.—Երկնյութերից աչքի յբ ընկնում քարը:

Ղրիմը հարուստ է քարով: Քարահանքներ կան Յեվպատորիայի, Միմֆերոպոլի և Կերչի շրջաններում: Տարեկան կտրվում է մոտավորապես 3 միլիոն հատ քար:

Նավթ.—Ղրիմում նավթի հայ-

ընկերը կերչի շրջանն էր նրա տարածութունը մոտավորապես 1,200 քառ. հեկտար է:

Դեռ շատ հին ժամանակ մարդիկ դիտելին, վոր այստեղ նավթ կա, բայց չեյին մշակում: Միայն հիսուն տարի սրանից առաջ ֆրանսիացիք սկսեցին մշակել: Կամիշ-Բուբունում յերկու հորերից որական ստանում էյին 480.000 կիլո նավթ: 1906 թվին Չենդե-լեկի մի հորի շատրվանը տալիս եր որական 240.000 կիլո նավթ:

Ներկայումս դեռ ուսումնասիրվում են Կերչի շրջանի նավթի վայրերը:

Քարածուխ. - Դրիմի քարածուխը առանձին արժեք չունի, նրա վորտիլը ցած է: Քարածուխի հանքերը դանվում են Բախչիսարայի շրջանում: Այս հանքերը վորոշ չափով մշակվել են քաղաքացիական կռիվների ժամանակ. Դոսեցկիյ ավազանը կարմիրների ձեռքին եր, սպիտակները ստիպված էյին ողտվել Դրիմի քարածուխից: 1922 թվից այլևս չեն ոգտագործում Դրիմի քարածուխը, վորովհետև Դոսեցկիյ ավազանի քարածուխը այստեղ շատ առատ է:

Դրիմի քարածուխը միայն մի լավ հատկութուն ունի՝ նա պարունակում է այրվող գազ և կոկս, վորոնց պատճառով արժե, վոր ոգտագործվեն այս հանքերը:

Թե այրվող գազը և թե կոկսը արդյունաբերության համար ունեն մեծ արժեք:

81. ԿԵՐՉԻ ՎԻՅԻԱՐԻՆ

Մեր յերկրում սոցիալիստական կարգեր ստեղծելու համար անհրաժեշտ են առաջին հերթին բազմատեսակ և բազմաբանակ մեքենաներ: Բուրժուական յերկրները մեզ անտեսական ըլովադայի յեն յենթարկել, դրսից մենք ողնութուն ստանալ չենք կարող, մնում է, վոր մենք հույսերս դնենք մեր յերկրի հարստության և մեր ուժերի վրա: Այն, ինչ վոր սպասում էյինք դրսի աշխարհից, մենք պետք է ինքներս ստեղծենք մեր յերկրում: Մեզ հարկավոր են գործարաններ: Մեր գործարանների համար անհրաժեշտ են մեքենաներ: Խորհրդային իշխանութունը վորոշել է բոլոր տեսակի մեքենաներ պատրաստել մեր գործարաններում, մեր չուգունից: Այդ գործը շատ չուգուն և պահանջում: Չուգունի կարիքը շատ մեծ է: Յերկրի բոլոր ծալրերից չուգուն են պահանջում: Պետք է մշակել չուգունի հանքերը, պետք է շատ չուգուն ստանալ այդ հանքերից:

Կերչի շրջանում չուղուների մեծ հանքեր կան, այստեղ նրա պաշարը յերկու միլիարդ տոննից ավելի յե:

Կերչի հանքերի մասին զիտելին զես հարյուր տարի սրանից առաջ, բայց մշակել սկսեցին միայն 1900 թվից սկսած: Աշխատում եյին յերկու հնոց:

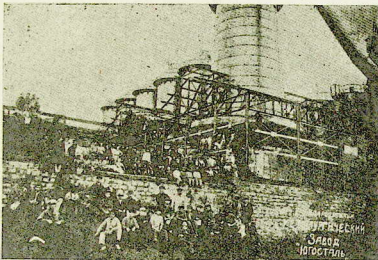
Քաղաքացիական կռիւիւերի ժամանակ այդ գործարանի մեծ մասը թալանվեց:

1925 թվից սկսած պետութիւնը վերանորոգում ե այդ հսկա գործարանը, ծախսելով նրա վրա տասնյակ միլիոններ:

1929 թ. ապրիլի 20-ին սկսեց չուղուն արտադրել առաջին հնոցը: Յերկրորդ հնոցը սկսեց աշխատել աշնանը, յերրորդը 1930 թվին, չորրորդը կսկսի աշխատել 1931 թ., հինգերորդը 1932 թ. և վեցերորդը 1933 թ.

Հնոցների արտադրականութիւնը տարեկան (տոններով)

I հնոց	II	III	IV	V	VI	Ընդամենը
90.000	100.000	137.000	164.000	164.000	157.000	812.000

Կերչի մետաղագործարանը.

Այստեղից դուրս յեկած չուղունը կգնա զանազան ձուլարաններ, կպատրաստվեն ամեն տեսակի մեքենաներ և կտարածվեն մեր յերկրի բոլոր ծայրերը:

Կերչի գործարանի նշանակութիւնը շատ մեծ ե յոչ թե միայն Ղրիմի, այլ ամբողջ խորհրդային Միութեան համար:

Այս գործարանը մեր յերկրի ծանր արդյունաբերութեան հիմնաքարերից մեկն է:

Պրոլետարիատի ձեռքերով կառուցված Կերչի մեծ գործարանը ստեղծում է սոցիալիստական արդյունաբերություն:

82. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՅԵՐԳԸ

Մի յերգ գիտեմ յես աննման—
հզոր մուրճի թափի նման,
վորոտի պես հատու խրոխտ
մի յերգ գիտեմ յես աննման:

Ծնվել է նա մութ հանքերի
մետաղակուռ յերակներէց
ու ձայն առել քլունգների
ցասկոտ ու շեշտ հուր-զարկերէց:

Մունդ առել, շիղ ու արյուն—
բանուկ, ուժեղ բազուկներէց—
գործարանը խանդ ու ակուն
շնչել նրան իր ժխորից:

Հմայք ունի յերգս այնպէս,
հոգսի ժամին թե վոր յերգես—
թախիծ ու վիշտ կշքանա—
լքված հոգուն նեցուկ է նա:

Հէյ, իմ յերգը միշտ աննման—
հզոր մուրճի թափի նման,
վորոտի պես հատու, խրոխտ
մի յերգ գիտեմ էս աննման:

83. ՄԵՏԱՂ ՏԱ՛ԼԻՍ ԵՍ

Այսոր մեղ մոտ մեծ ուրախություն է: Վոյկովցիները լարեցին իրենց ուժերը, առավոտից մինչև յերեկո ցրտին, անձրևին կատարեցին կառավարության ու կուսակցության կողմից առաջադրած պատվերը: առաջին հնոցը գործի զցված ծխում է, վառվում է: Այսոր մենք կանգնած ենք մետաղի մեծ դետի աղունքի մոտ, վորը կհոսի Պորհրգային Միութեան բոլոր կողմերը, կշառնա մեքենաներ գործարանների և զուգարտնտեսութեան համար:

Կառավարությունը և կուսակցությունը հարցրել էին՝

— Մետաղ տանիս ես:

Վոյկովցիները այսոր հպարտութեամբ պատասխանեցին՝

— Այո, տալիս ենք:

Կհոսի մետաղը, վորից յերկիրը կպատրաստի ինչ վոր իրան հարկավոր է, սկսած գրչածայրից մինչև շոգեմեքենաներ և տրակտորներ:

Մեր գործարանից մետաղը կանցնի Վլադիվաստոկից մինչև Միսոկ, Արխանգելսկից մինչև Յալթա:

Մեր մետաղից պատրաստած ուելսների վրայով կսլանա գնացք-ները, մեր մետաղից պատրաստած տրակտորները կփորեն մայր, հողը, մեր մետաղով թշնամու կուրծքը կծակենք, յերբ կարիք լինի:

Այսոր խորհրդային միութեան բոլոր բանվորների ուրախութեան որն է:

Ավելի կայնացնենք մեր վտակը: Նրա ակունքը առաջին հնոցն է, իսկ նոր և նոր հնոցները ավելի և ավելի կուժեղացնեն այդ վտակը:

Այսոր բանվորները նորից ապացուցեցին, վոր կառուցել, ստեղծել մենք կարող ենք, չնայած բոլոր դժվարութիւններին: Դժվարութիւնները մենք կհաղթահարենք, մենք կանգ չենք առնի նրանց առաջ:

Սորհրդային Միութեան մեջ պրոլետարիատի ուժը, յեռանդը անսպառ է: Յերբ մենք բոլոր ճակատներում ջարդում եյինք իմպերիալիստներին և սպիտակ-դարձիականներին, մեր ուժը չթուլացավ, մեր յեռանդը չպակասեց:

Մինչև սոցիալիզմի վերջին հաղթանակը մեր ուժն ու յեռանդը չի պակասի:

Մեր պարտքն է նոր աշխարհ կառուցել: Կկատարենք մեր պարտականութիւնը:

84. Հ Ն Ո Յ Ի Ա Շ Խ Ա Տ Ա Ն Ք Ը

Այսորվա մեծ տոնի պատճառը հնոցն է: Նրա շուրջը, մեծ հրապարակի վրա տասը հազարից ավելի ժողովուրդ էր հավաքվել մոտակա բարձունքները, յերկաթուղու գիծը ծածկված եյին մարդկանցով: Հնոցը զարդարված էր լողունդներով, աստղերով, վորոնք տալիս եյին տոնական տեսք:

Ամբիոնի վրա, հնոցի մոտ կանգնած եյին կառավարութեան անդամները, կուսակցութեան և խորհրդային հիմնարկների ներկայացուցիչները: Շատերը նայում եյին հնոցին մի ինչ վոր խորը թագըրած զգացմունքով, չգիտես—հարգանքի թե՛ վախի շիտկ յեթե հանկձործ... ով է իմանում, ինչ ասես չի կարող պատահել:

Ժամի տասին առաջին խոսքը տրվեց բանվորա-գյուղացիական էլիտանութեան ներկայացուցչին—Ղրիմի կառավարութեան նախագահ ընկ. Կուբակին:

Ընկ. Կուբակը խոսում էր այն մեծ նշանակութեան մասին,

վոր ունի այդ հնոցը ամբողջ խորհրդային միութիւն համար: Վոր-
քան բախտավոր ե կերչը, վորի գործարանը բոլոր նոր կառուցված
գործարաններից առաջինն է, վոր սկսում ե աշխատել:

Մեքենաների ձայնը խանգարում եր հռետորին: Չնայած դրան,
բոլորը լարված ուշադրութեամբ լսում եյին հազիվ հասնող այս կամ
այն բառը:

Բոլորը գիտեյին, վոր այս ճառից հետո կսկսվի հանդիսավոր
մոմենտը: Այդ մոմենտին անհամբեր սպասում եյին բոլորը: Դրիմի-
կենտգործկոմի նախագահը վերջացնում ե իր ճառը: Նա հանում ե
գլխարկը, արագ քայլերով մոտենում ե կարմիր յերկար ժապավե-
նին և վճռական շարժումով կտրում ե ժապավենը:

Գործարանի կառավարիչը բարձր հրաման ե տալիս գլխավոր
ինժեներին՝

— Վլադիմիր Իվանովիչ, հրամայում եմ գործի գցել հնոցը:

Մի ակնթարթում լսվեցին նվագախմբերի ձայները, բարձրա-
հրնչյուն յերջանկավետ «ուռա»-ները լցրին ողբ, ուրախ յերգում
եյին գործարանների շշակները և անուշիտորեն վորոտում թընդա-
նոթները:

Այդ բոպեյին ծնվեց Խորհրդային աշխարհի մետաղագործու-
թիւնն նոր վիթխարին:

Այդ մոմենտին վոյկովցիները սլատասխանեցին կառավարու-
թիւնը և կուսակցութիւնը՝

— Այժմ տալիս ենք շուգուն:

Հաջող սկսվեց հնոցի աշխատանքը: Փայլող բոցը անմիջապես
վառեց հնոցը ե այդ բոպեյից սկսած գիշեր ու ցերեկ անդադարնա
կանգնած կմնա կարմիր ինդուստրայի դիրքերում:

Ամբիոնի մյուս կողմում շրջանային կուսկոմի քարտուղար-
ընկ. Կախտորովը ուժեղ սեղմում ե գլխավոր ինժեների ձեռքը՝

— Պրոլետարիատին ծառայելուդ համար... ասում ե նա:

Այսպես 1929 թ. ապրիլի 20-ին գործի դրվեց կերչի մեծ գոր-
ծարանի առաջին հնոցը:

85 Ն Ն Ո Ց

Մեր սպասածը,
մեր ուզածը,
ծխացիք, վառվեցիք,
բոլորիս լեռեօին
դու ծիծաղ բերիլ:

Առանց կաշկանդանքի,
մեր աշխատանքի
քաղցր պտուղն ես դու
մեր նվերն ես դու:

Կեղծ սոցիալիստը,
— կապիտալիստը
սարսափում է,

յերբ տեսնում է
մեր հաջող գործը՝ —
բո՛ւ կարմիր բոցը:

Սորհրդային յերկիր,
դու յերկանր ապրիք
քեզ ենք նվիրում մեր ուժը,
մեր խելքը,
մեր ջանքը,
մեր կյանքը:

Վատիր դու, հնոց,
չուզուն մշակիր —
ձուլարանը տանի —
մեքենա շինի:

ՊԱՀԱՄՈՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐԸ

Դրիմում պահածոների արդյունաբերութիւնը զբաղւում է առաջնակարգ տեղը

Ըստ հնգամյա արդյունաբերական պլանի, այս ճյուղը ավելի պետք է զարգանա: Լրիվ կերպով պետք է ոգտագործվեն հում նյութերը և պետք է գործարանները մոտեցնեն բանջարագործական շրջաններին:

Այս պլանով պետք է լայնացվեն յեղած գործարաններն և կառուցվեն նոր գործարաններ՝ Բախչիսարայում, Թեոդոսիայում, Ջանկոյում, Սեպետի հովտում և Սեյտլեր կայարանում: Նոր կառուցվելիք գործարանները պահանջելու յեն հում նյութերի մեծ պաշար:

Հնգամյա պլանով նախատեսված է ընդարձակել բանջարանոցները և բարձրացնել բերքատութիւնը:

Բազար-Ջաղայի, Կարակաչի, Սեպետյան և այլ ջրամբարների կառուցելով խորհրդային իշխանութիւնը հնարավորութիւն ունի վտուցելու հազարավոր հեկտար հողեր, վորոնք կաղող են բանջարանոցներ դառնալ:

Սիմֆերոպոլի պահածոների գործարանները կստանան իրանց հում նյութերը Ալմա, Սալպիր և Բեշ-Տերեկ գետերի հովիտներից,

վորտեղ բանջարանոցների տարածութիւնը պետք է հասցնել յերկու հազար հեկտարի:

Բախչիսարայի գործարանը ստանալու յե հում նյութեր Բելքեկ, Կաչա և Ալմա գետերի հովիտներից, վորտեղ բանջարանոցների տարածութիւնը պետք է հասցնել յերկու հազար յերեք հարյուր հեկտարի: Ջանկոյի գործարանին հում նյութեր մատակարարելու համար պետք է ընդարձակել բանջարանոցների տարածութիւնը նոր արտեզյան ջրհորներ փորելով: Հնգամյա պլանով նախատեսված է ջրհորներ փորելու համար բաց թողնել յերկու հարյուր հազար ոււրլի:

Բանջարեղենի տեսակավորումը Սիմֆերոպոլի պահածոների «Վոդրեմզնիչե» գործարանում:

Սեվաստոպոլի գործարանը հում նյութեր ստանալու յե Սև զեռի հովտից:

Կերչի գործարանը պետք է ձգտի բանջարանոցների տարածութիւնը հասցնելու հազար հարյուր հեկտարի:

Թեոդոսիայի գործարանի համար ներկայումս կան 327 հեկտար բանջարանոցներ:

Կերչի «Վոլյա տրուգա» գործարանը ընդարձակելու յե նաև ձկն պահածոների արդյունաբերութիւնը: Հում նյութերով նա ապահովված է:

Այս բոլոր աշխատանքների համար հնգամյա պլանով նախատեսված է բաց թողնել 5,380 հազար ոււրլի:

Ներկայումս Ղրիմում աշխատում են հինգ գործարաններ՝ յերեքը Սիմֆերոպոլում, մեկը Սեվաստոպոլում և մեկը Կերչում:

Նրանց արտադրողականութունը 1927-28 թվին.

	ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ	Տարեկան արտադրողականութուն ու բլիներով
1.	Սիմֆերոպոլի «Վոլորոժգենիկ»	2,053,626
2.	» «Տրուզովոյ Ոկայարը»	230,004
3.	» «Ցենտրոսայուզ»	1,665,381
4.	Սեվաստոպոլի «Պրոլետարիյ»	601,684
5.	Կերչի «Վոլյա արուտա»	1,345,700

87. ՊԱՀԱԾՈՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆՈՒՄ

Մինչև դործարան մտնելու համար թույլտվություն ստանալը մենք կանգնած եյինք բազում և նայում եյինք խոշոր շենքի ֆասադը:

Ուղիղ մեր դեմը գտնվում էր շոգեմեքենաների բաժանմունքը, վորի դռները լայն բացված եյին: Ժամանակ առ ժամանակ այնտեղ գլորում են ուսյաների վրայով քարածուխով բարձած փոքր վագոնները:

Այդ բաժանմունքում յերեք հնոցների մոտ կանգնած եյին հընոցապանները՝ քրտնաշաղախ, կապույտ վերնաշապիկներով և մեծ ձեռնոցներով:

Հնոցապանների աշխատանքը յեռում է: Ժամանակ առ ժամանակ նրանք բաց են անում հնոցների չուգունե ծանր դռնակները, վորոնց յետև բարձրանում է կատաղած բոցը: Նրանք կամ խառնում են կրակը յերկար խառնիչներով, կամ բահերով քարածուխ են վերցնում վազոններից և լցնում հնոցները:

Գործարանի այդ բաժանմունքը, նրա սնվելու տեղն է: Ահռելի մեծությամբ վառարանների վրա դրված են ջրով լիքը խոշոր կաթսաներ: Նրանց մեջ ջուրը գոլորշի յե դառնում, խողովակներով տարածվում է գործարանի բոլոր բաժանմունքները և շարժում բոլոր մեքենաները:

«Ցենտրոսայուզ»-ի պահածոների այս գործարանը աշխատում է գոլորշիով, գոլորշու ուժով:

Բակում հինգ սայլ կար պամիդորով բարձած: Նրանցից մեկը մոտեցավ աջ կողմի մեծ դռանը: Դա տոմատի բաժանմունքն է:

Բանվորները վերցնում են փթնոց արկղն՝ օրը և տանում են ներս: Գնանք նրանց յետևից:

Յեմենտե հատակով մի մեծ լուսավոր շինքի մեջ, աջ կողմում դրված ե պամիդորի մի սար, Վորքան ե այստեղ դիրված: Միքանի տոնն: Ողի մեջ տարածվել ե նրանց թթու հոտը: Բանվորուհին իր արտհագուստով, այսինքն դոգնոցը հագած, սպիտակ թաշկինակը դըլխին, փայտե վոտնամաններով, շտապ վերցնում ե կողովը, իջեցնում ե փոսի մեջ ուր խողովակից ջուր ե լցվում:

Պամիդորը լվանալուց հետո լցնում են մանրացնող մեքենայի ձագարածև ծակի մեջ: Այս մեքենայի վրայով անցնում ե անծայր տոկը, վորը շարժողութայն մեջ ե դնում նրա ներքին մեխանիզմը:

Մանրացնող մեքենան մանրացնում ե ճգմում ե պամիդորը, վորը կարմիր առվակի նման հոսում—լցվում ե մեծ վեցմետրանոց տախտակե տաշտերի մեջ: Տաշտերից պամիդորը անցնում ե առաջին յեփող կաթսաները: Կաթսաները ունեն կրկնակի տակ: Յերկու տակերի մեջ խողովակներով անցնում ե զոյորշին, վորը յեփում ե պամիդորի խառնուրդը:

Կաթսաներից նա անցնում ե տրորող մեքենաների մեջ: Այս մեքենաների վրայով նույնպես անցնում են շարժվող փոկերը: Նրանք լավ տրորում են պամիդորը: Գուսպը թափվում ե կողովի մեջ և հեռացվում, իսկ պամիդորի հյութը թափվում ե նոր տաշտի մեջ:

Տաշտի միջևց հյութը խողովակներով բարձրանում ե վերև և թափվում ե մի մեծ անոթի մեջ. այստեղից նա անցնում ե նոր կաթսաների մեջ, վորոնք արդեն մի ուրիշ շեքի մեջ են զտնվում: Անցնում ենք այնտեղ: Շոգ ե, տոթ: Պատերի տակ շարված են յեփող կաթսաները—յոթ հատ: Ինչպես և առաջին կաթսաները, սըրանք ել կրկնակի տակ ունեն: Տաք զուրբշին խողովակներով անցնում ե ամեն մի կաթսայի տակ և տաքացնում պամիդորի հյութը բարձր սատիճանի: Այստեղ նա յեռում ե և վերջնականապես յեփվում:

Տոմատը յեփել ե Բանվորները շերեփներով լցնում են պատրաստի տոմատը մեծ ամանների մեջ և տանում, շարժական սեղանների առաջ դնում, վորոնց մոտ դարսված են բանկաները: Բանվորուհիները լցնում են տոմատը բանկաների մեջ: Բանկաներով լի սեղանները տեղափոխում են այլ դազդյահների մոտ, վորտեղ ծածկում են բանկաները: Այսպիսի դազդյահներ կան վեց հատ: Ամեն մի դազդյահի առաջ նստել ե մի վարպետ, վորը ամբացնում ե բանկաների բերանները: Նրա կողքին նստած բանվորուհին վերցնում ե սեղանի վրայից տոմատով լի բանկաները, ծածկում ե կափարեղով

և մոտենում վարպետին: Նա բանկան դնում է դադգլաշի վրա, կատարում է մեքենայի մի պտույտ և վայրկյանապես ամրացնում է բանկայի կափարիչը:

Բանկաները արդեն ծածկված են: Այժմ նրանց տեղափոխում են լողարանների բաժանմունքը: Այնտեղ կա ութ լողարան: Նրանց մեջ շուրը շատ ուժեղ յեռ է դալիս: Փակված բանկաները լցնում են լողարանների մեջ և սկսում են յեռացնել: Քսան բուպեյից բանկաները արդեն պատրաստ են: Այնուհետև տեղափոխվում են մի ուրիշ բաժանմունք, լվանում են, չորացնում և ետիկետները կպցնում:

Միայն այս տեսակի բանկան են դուրս բերում շուկա ծախելու: Տոմատի բաժանմունքում որակաս 11 տոնն տոմատ է պատրաստվում:

Ներկայումս այս բաժանմունքում աշխատում են 60 բանվոր՝ տղամարդիկ և կանայք:

Աշխատանքի որը տևում է ութ ժամ: Ըստ աշխատանքի ընդլիքի և ծանրության բանվորները բաժանվում են չորս կարգի: Յերկրորդ կարգի բանվորուհին ստանում է ամսական 25 ռուբլի, որական հաշված 1 ռ. 6 կոպեկ:

Պահածոների գործարանի աշխատանքները յերբեմն կապված են լինում վրոշ վտանդի հետ:

Ցեմենտած հատակի վրա աշխատելիս կարող են մրսել, հիվանդանալ, մանավանդ տարվա ցուրտ և խոնավ յեղանակներին: Կարող են մրսել և հիվանդանալ կաթսանների տաք բաժանմունքից փողոց դուրս գալու ժամանակ: Կարող է պատահել, վոր ձեռքերը կտրվեն բանկաների սուր կողքերով:

Բանկաները ծածկողի աշխատանքը պահանջում է ուշադրության ուժեղ լարվածութուն:

Պահածոների գործարանում աշխատողները մանում են «Սընունդ համի» պրոֆմիության մեջ:

Նրանք ոգտվում են այս միության ակուրբից: Այնտեղ դասախոսություններ են կարդացվում. կա գրադարան-ընթերցարան, այնտեղ առաջարկվում է կուլտուրական ժամանց:

Գործարանում կա կարմիր անկյուն և մսուր, վրոտեղ բանվորուհի մայրերը տանում են իրանց յերեխաներին և հանձնում ծրծմայրերի հսկողությանը, իսկ իրանք զնում են աշխատելու:

Բացի տոմատի բաժանմունքից գործարանում կա նաև պահածոների բաժանմունք:

ԱՌԱՋԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Յեթն ձեզ մոտ կա գործարան, գնա այնտեղ, ուսուցնասիրիբ գործարանը այն կարգով, ինչ կարգով վոր այնտեղ եր նկարագրված:

88. ՏԵՔՄՏԻԼ ԲԱՆՎՈՐԻ ՅԵՐԳԸ

Յես մի հասարակ ֆարբիկային յեմ,
ես մեր զավոզը հա-շատ կսիրեմ.
վոչ հեր եմ տեսել, վոչ ել մոր յերես.
թե ասես վորք եմ... եզ ել կներես:

Իմ ծնող հերը—տեքստիլ գործարան,
ինձ բերող մերը—նախշուն մեքենան,
իմ յեղբայրները—մի մեծ ողլուշաղ
յեզ քույրերիս հետ ավաղ մեր ոջախ:

Մեր տունը հենցա ուրախության տուն,
ամեն որ անգուկ, յերգ, ու խնդություն.
մեր իլիկները՝ մի-մի նվագարան,
մի-մի դաշնամուր, մի-մի յերգարան:

Գոհ եմ, դժգոհ չեմ մեր ես նոր տանից,
տեքստիլին ինձ համար մի նոր ընտանիք,
յես աշխատում եմ նոր կյանքի համար,
թող լինի նրան իմ լուման հալար:

Յես մի հասարակ ֆարբիկային եմ,
ես մեր զավոզը հա-շատ կսիրեմ,
վոչ հեր եմ տեսել, վոչ ել մոր յերես,
ամմա թե վորք եմ... եզ ել կներեք:

89. ԾԻԱԽՈՏԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ղրիմում ծխախոտագործությամբ զբաղվում են գլխավորապես
թաթարները, թուրքերը և հույները:

Աշխատանքը ծխախոտի ազարակում պահանջում է վարժու-
թյուն ունակություն և համբերություն: Վոչ մի բուս յերկրագոր-
ծից այնքան ժամանակ չի խլում, վորքան ծխախոտը: Ծխախոտի
ազարակում հողի պատրաստելը սկսում է դեռ աշնանից. իսկ փե-
տրվար ամսից սկսվում է նրա սնկելը:

Մխախտող տնկում են ջերմոցներում: Ջերմոցները ծածկում են ապակյա շրջանակներով: Մխախտող ջերմոցի մեջ մնում է միջին թվով յերեսուն հինգ որ: Ջերմոցից ազարակ տեղափոխելը սկսվում է ապրիլի 15-ից և հաճախ տևում է մինչև մայիսի վերջը: Թեկերի ոգնությամբ զուգահեռ մարզեր են պատրաստում և այնտեղ տնկում: Տնկելուց անմիջապես հետո ամեն մի բույս առատ ջրում են: Տնկելուց հետո սկսվում է քաղհանը, կանոնավոր ջրելը և ավելորդ տերևների հեռացումը:

Յերբ ծխախտող սկսում է ծաղկել, ն'ըրքի տերևները պոկում են, այդ աշխատանքը կոչվում «բյուլի սառի»: Տերևների յերկրորդ անգամ պոկելը կոչվում է «բիրիցիլ» յերրորդը «որբս սառի»: Տերևները պոկում են հինգ անգամ:

Ամենալավ ծխախտող ստացվում է միջին տերևներից, ամենավատը՝ ներքի տերևներից:

Պոկած տերևները շարում են թելերի վրա և կապում են յերկար ձողիկների վորոնք կոչվում են «սուրուցներ» և վորոնք վրա նրանք շորանում են ոգի մեջ:

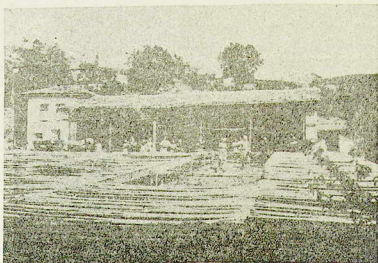

Մխախտի «Պապուշկացումը».

Խոնավ ժամանակ ծխախտող շորացնում են շենքի մեջ:

Արդեն շորացած տերևներից կազմում են «պոպուլեիլ», այսինքն կապոցներ: Պապուշկաները դասավորում են մեծ փաթեթներով, ըստ տեսակների, այսինքն ամեն մի անգամվա հավաքած տերևները կապում են առանձին-առանձին: Այս ձևի փաթեթներով

Ճխախտող ուղարկում են պահեստ: Այստեղից ուղարկում են գործարան՝ հետագա վերամշակման համար:

Մխախտի չորացումը ձողերի վրա.

Գործարանից նա դուրս է գալիս կամ գլանակների ձևով, կամ մանրած՝ ճխախտի ձևով:

Այսպիսով, ճխախտի հետ կապված աշխատանքը շարունակվում է ամբողջ տարի:

Նրանով զբաղվում է և՛ գլուղացի յերկրագործը, և՛ գործարանի բանվորը:

Ղրիմում ճխախտի գործարաններ կան՝ Սիմֆերոպոլում, Կերչում և Թեոդոսիայում:

ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 1927-28 թվին

Կերչի	ճխախտի գործարանը	2,901,699	ու.
Թեոդոսիայի	»	3,045,805	»
Սիմֆերոպոլի	«Խնդուտորիան»	354,406	»
»	«Նորկաս»	290,080	»

90. ԹԵՈՂՈՍԻԱՅԻ ԾԽԱԽՈՏԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆՈՒՄ

Մտնում են գործարան—ընկնում են մի նոր աշխարհ: Այստեղ կլանքը յուրահատուկ անսպով է յեռում: Մոտորների ձայնը, մեքենաների շրխշրխիցը, յերբեմն ուրախ կամ տխուր յերգերի ձայնը— Յերգելով հեշտ է աշխատել,—ասում են բանվորները:

Գործարանի կոմիտեից Վալդեյան սիրով համաձայնում ե ցույց տալ գործարանը և պատմել նրա մասին:

— Յես ձեզ ցույց կտամ գործարանը: Գուք կշրջեք գործարանը այն ուղիով, ինչ ուղիով վեր ձխախտող մշակվում ե այս ու այն բաժանմունքում և ստացվում ե զլանակ:

Այսպես, ուրեմն, սկզբում գնանք այն մասը, վորտեղ ձխախտող տեսակների յնն բաժանում:

Ամեն մի բանվորուհու մոտ՝ ձխախտաի կույտեր: Ողբ լի յե փոշիով: Բանվորուհիները համարյա թե բոլորը կարմիր թաշկինակներով են: Արագ-արագ շոկում են մասներով ձխախտաի տերևները: Տեսակների յնն բաժանում:

— Ինչո՞ւ յեք այսպես շտապում, հարցրի յես բանվորներին:

— Ուրիշ ինչպե՞ս կարելի յի: Գործարանային սխտեմ ե: Պետք ե նորմալի հասցնել: Մեր գույզը պետք ե դուրս բերի 45 կիլո, դա, իհարկե, մի մատ մեզը չե:

Վալդեյային ընկերաբար ելին ընդունում: Հետաքրքրվում եյին գործարանի կոմիտեի կյանքով:

Անսովոր մարդուն խեղդում ե փոշին, լցվում ե քիթը, աչքերը ականջները: Ողանցքը չի թղնում:

Վալդեյան մեզ կանչում ե մի ուրիշ բաժանմունք:

— Այստեղից տեսակների բաժանած ծրախոտը անցնում ե մի ուրիշ բաժանմունք, վորտեղ կտորրում և մանրացնում են, ասում ե Վալդեյան:

Այստեղ նույն փոշին ե: Շըխշըխկում են կտրիչ դազգյահները, ամեն մի հարվածով դուրս են բերում ձխախտաի ժապավեններ: Այստեղ բանվորները լուրջ են: Մեծ ուշադրութուն ե պահանջվում: Մի բանվոր կանգնեցնում ե դազգյահը:

— Ահա այստեղ, պատմում ե նա ինձ, դնում են ձխախտաի տերեվները: Առանձին գլանակով հրում են ձխախտող դանակի տակ և կտրում: Ինչպես տեսնում եք, մեծ պրոցեսս չե, բայց լուրջ ե:

— Գնանք այն կողմը, առաջարկում ե Վալդեյան: Գնում ենք մի ուրիշ բաժանմունք, վորտեղ ձխախտս են տրորում: Իմ կարծիքով դա ամենամիասակար բաժանմունքն ե: Այստեղ բանվորները փոշուց դեղնում են. մուլթ անկյունում ձխախտս են տրորում: Ծխախտաի փոշին պատում ե բանվորին վոտից մինչև գլուխ: Այս բաժանմունքում ձխախտող վերջնականապես պատրաստ ե նրա մի մասը ընկնում ե զլանակներ լցնելու բաժանմունքը, իսկ մյուս մասը անցնում ե մի ուրիշ բաժանմունք, վորտեղ դարսում են փաթեթների մեջ:

Այս բաժանմունքում անհամեմատ ավելի ուրախ եւ Այստեղ նույնպէս ճնշող փողին ե թագաւորում: Աշխատում եմ ձեռքերով, ամեն մի խմբի մեջ յերեք հոգի:

— Մեզ մոտ աշխատանքը ծանր եւ բայց հետաքրքրական, ասում են բանվորները:

— Վզ... վզզ... վզզզզ...

— Սա գիւղիների բաժանմունքն եւ, հայտնում ե Վալդոյան: Սենյակը փոքր ե: Դազգյահները մեկը մյուսի կողքին: Մեծ մասամբ բանվորուհիներ են:

Մեքենայի վերելի մասում պտտվում ե ստվարաթղթի ժապավենի մի փաթեթ, դա ապագա մուշուկներն են: Ներքեում որս նման ես պատրաստում են ծխախոտի բարակ թղթից. սրանով վերջանում ե գիւղին: Այստեղ մեքենան ամեն ինչ ինքն ե անում: Բանվորուհուս մտում ե միայն յետեւ, վոր մեքենան կանոնավոր աշխատի, վոր թուղթ չպատռի, լավ ամրացնի, ե ամենազլխավորը, պատրաստի գիւղիները հավաքի:

Այս բաժանմունքի բանվորներն սկզբում նայում եյին մեզ, հետո սկսեցին խոսել:

— Մեզ մոտ շատ շոգ ե: Բայց վոչինչ, կհամբերենք մի փոքր, ապա կտեղափոխվենք. նոր շենքը: Գործարանի վարչութունից դո՛հ ենք:

— Լնձվ են վերաբերվում:

— Մեզ նոր շենք են տեղափոխելու:

— Ընդհանրապէս տեսնում ենք վոր մեր մասին հոգս են տանում:

— Ի՞նչպէս եք ապրում գործարանի կոմիտեյի հետ:

— Ե՛, սա արդեն մեր յեղբայրն եւ Բոլորն ել մեր բանվորներից են, վորոնց հետ յերկար տարիներ դազգյահի առաջ միասին ենք աշխատել:

— Սրանց հետ աշխատել կարելի յե:

Գլանակներ լցնելու բաժանմունքում մեծ աղմուկ եր: Զտեսնելված արագությամբ են շարժվում մեքենանների մասերը: Սղղում են փոկերը ե ոճի նման վոլոր-մոլոր շարժումներ կատարում:

Դազգյահների շրխկոցը ականջներս ե ծակում: Նրանց տակից առվակի նման հոսում են պատրաստի գլանակները: Այստեղ ժողովուրդը խոսկան չե: Հորանջել անգամ չի կարելի:

— Այստեղից գլանակը անցնում ե մի ուրիշ բաժանմունք, պտտում ե Վալդոյան, վորտեղ դասավորում են տուփերի մեջ, ե այսպէս ընկնում ե սպառողի ձեռքը:

Դասավորելու բաժանմունքը ամենաաղմկալին եւ Աներևակա-
ելի խոսակցութիւնս:

— Բոլորը կանայք են հավաքվել,—ասաց սյտեղ կանգնած
մի թաթար հատածախա:

Ճարպիկութամբ վերցնում են հարկավոր քանակով դլանակ-
ներ, ձեռքերը, կարծես, անսխալ են վերցնում և հրում տուփի մեջ:

91. ԳՈՐԾԱՐԱՆՈՒՄ

Այն ժխորի մեջ, հեղձուկ և անող—
վողջ որը շոխնդ, աղմուկն և խոսում.
յէրդ և, թե բողոք, շահնթ ե թե վորնտ,
վոր այնպես խրոխտ շերտեր և հյուսում...

Այնտեղ մետաղե առում՝ դազգյահներ
թաթերը թաղած քարե հիմքերում,
սուր ժանիքներով, ինչպես ազահներ,
պողպատ թերթերի կողերն են քերում.
քերում են, կրծում խուլ հորնդյունով
յերկաթե, թուջե, պղնձե սալեր
և տաշեղի պես փռում հատակով
հազար մի ձևի խուճուճ-բուլուլներ:

Հրդեհ ե կարծես այնտեղ, դարբնոցում,
ուր արագ ու վարժ հաղթ բազուկների
սիլուեթներն են աջ ու ձախ վազում—
ու մուրը լիզում մռայլ պատերի.
կայծեր են ցայտում գնդակների պես
ու խանձում դարբնի մազեր ու յերես,
սալն և տնքում կռանի զարկից,
յերկաթը ճչում հասցրած վերքից:

Սայլերը փոշոտ այնտեղ, լայն բակում,
երկաթ են կրում— ծանրաքաշ թերթեր.
հազար կոկորդ ե ճչում, աղմկում,
վոր պատրաստ լինեն յերկաթը նետել,
ուռչում ե դեմքի յերակների ցանց—
մինչ սալից մի թերթ դլորում են ցած...
Ու մի ըութ գնդոց... և սուր անկյունով
չսկան ե արդեն գետնի մեջ ցցված:

Մի տեղ ճախնչով մաղաթ են կրում,
 վարհյութ ենունց սան մեծ կաթսաներին
 ապա բիթմաշով շարժումի բերում
 արհեստանոցի վաղջ յերակներին.

այլ տեղ, գործիքներ մեկ-մեկու հետում,
 վար նորից խոցեն. խայթեն ու հարթեն,
 սնիով-սրոցին շատաչով բտում,
 վար բանվորներին գործիք հայթայթեն:

Յեւ ամենուրեք, ծով միտրի մեջ
 ալիքածածան ազմուկն և լայում.

յէրզ և, թե բողբ, կաթիվ և, թե վեճ,
 վար աչնդես խրճխա սրտիցս և խոսում...

92. ԿԱՇՎԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆՈՒՄ

I

Առափուտյան շչակները կանչում ելին,
 և անիվները դառնում, դուռերի մեջ մորթիների վրայից բուրդն եր
 մաքրվում, յերբ միշան գնաց դեպի գործարան.

Նա հազել էր իր ամենահասարակ շորերը, ամենահին կոշիկ-
 ները: Յերբ հասավ գործարանի մուտքին, իրեն անծանոթ մեկը
 վոր նստած էր մուտքի մոտ, ասաց:

— Ե՛յ, է՛յ, բարեկամ, լավ չես սկսում, յոթ բողբ ուշացել ես:
 Վազ տուր:

Միշան վազեց: Նրա համար ուղղակի անտանելի յեր, հենց ա-
 ռաջին որը նկատողութիուն ստանալ, Յեւ այն ել ինչի՞ համար.—
 յոթ բողբի: Ուրեմն պետք է այսուհետև չափազանց ճշտապահ լի-
 նի: Նա մտավ գրասենյակ: Վարիչն ընդունեց նրա բարևը և մա-
 տով ցույց տվեց բաժանմունքի դուռը: Միշան գնաց: Ներս մտնե-
 լիս, նրա դեմ դուրս յեկավ մի հասակավոր բանվոր և հարցրեց:

— Նոր ընդունվածը դ՞ու յես:

— Յես եմ...

— Խալաթը հագիր...

Միշան հագավ խալաթը և կանգնեց:

— Արի ինձ հետ. անունդ ի՞նչ է:

Միշան մտածեց: Ի՞նչ պատասխանի: Միշա անունը նրան ախ-
 քան ել բանվորական չի վաց:

— Իմ անունն Միխայիլ, շտապեց պատասխանել նա:

— Դե լսիր, Միխայիլ, ես քու գուշակը եմ ևս քո-աշխատանքը: Տեսնում ես՝ պատի վրա կավիճով գրած է.—15 մեծ յեղշ. 28 փոքր յեղշ: Ասել ե՛՛ թե քեզ յեղան ու դոմշի մորթի կտան, մեկ անգամից տանհինգ հատ կզցես, իսկ թե վոչխարի ու այծի՝ քսանութ հատ:

Այդ ժամանակ, նրանց մոտով անցնում եր վագոնետիկան, մորթիներով բեռնավորված. վագոնետիկան հրող բանվորը հաշվեց քսանութ մորթի, թափեց գետնին և շարունակեց ճանապարհը: Հասակավոր բանվորը վերցրեց մորթիներից յերկուսը, գցեց գուշակը և շարունակեց բացատրել:

— Դեհ քեզ տեսնեմ,—վերջացրեց նա ու հեռացավ:

Միխայիլ կուսացավ, զզվանքով, մատները ծայրերով գետնից վերցրեց մի մորթի և գցեց գուշակը: Առաջին մորթուն հաջորդեց յերկրորդը, յերրորդը: Կողքի գուշակ մոտ աշխատող բանվորը, վոր հետևում եր Միշայի աշխատանքին, մոտեցավ նրան:

— Տեսնես եղպես կաշխատե՞ն,—ահա: Այս ասելով, նա լիքը գրկեց յութ-ութ մորթի և լցրեց գուշակը: Մածուցիկ շիբբը ցայտեցին այս ու այն կողմ, ընկնելով նաև Միշայի ձեռքի վրա, վորն ահով յետ քաշեց ձեռքն ու սրբեց: Ապա նորից անցավ իր աշխատանքին: Բավական ժամանակ անց նա դարձավ դեպի բանվորը և հարցրեց:

— Հանեմ, ընկեր:

— Մեծ, փոքր:

— Ի՞նչը:

— Ասում եմ՝ մեծ յեղշուրավորի մորթի յե, թե՛ փոքր:

— Փոքր:

— Հանի լվա:

Միշան հանեց մորթիներից չորս հատ, գցեց իր կողքի փայտե տաշտը և ծորակի շուրը բաց թողեց: Միքանի վարկյանում շուրը տարավ մորթիների բոլոր մագերը: Միշան զարմացավ. միթե այդպես... Ուրախության ալիքը նրա սրտով դեպի վեր բարձրացավ.— յես բանվորական աշխատանք կատարեցի, — մտածեց նա: Ապա սկսեց նայել մորթիներին: Նրանցից մեկի վրա, հենց մեջտեղում մնացել եյին մի խուրձ մագեր. նա ձեռքով ձիգ տվեց, բայց մագերը չպոկվեցին: Դարձավ դեպի կողքի բանվորը:

— Ընկեր Սերգո...

— Հ՞ը:

— Սա ինչ անեմ...

— Ի՞նչ է,—մոտեցավ Սերգոն: Հա, պրաստոյ է: Եղ մյուս բա-

ժանմուռքի գործն է, գու մնացած մորթիները հանիր, չվտավենս Բիչ հետո նախաճաշի գոնդը հնչեց. բանվորները թողեցին աշխատանքը, լվացվեցին ու գուրս յեկան:

Միշան գուրս յեկավ Սեղոյի հետ: Սերգան նրան տարավ գործարանի բակում բուսած բազմաթիվ ծառերից մեկի տակ ու նստեց, քիչ հետո նրանց մտեցան նաև չորս բանվորներ: Նրանցից յուրաքանչյուրը բաց արեց իր հացի կապոցը կամ սոսորսիքը և այնտեղից մի բան հանեց:

— Անուռնդ ի՞նչ է:

— Միխո:

— Կեր, Միխո:

— Յես շնորհակալ եմ:

— Վն, վն, գարմացած ձայն տվեց մի յերթոտասարդ բանվոր: Նորութունն ևս մայնում մեր գործարանը: Հաց և՛ կեր. խո սոված մնալու չե՞ս:

Միշան վստահությամբ ձեռքը տարավ և կիսեց բանվորական հացը, ինչպես իր սեփականը: Պանիր ևս վերցրեց, դրեց հացի միջև յերբ մոտեցնում էր բերանին, զգաց մորթիների հոտը և յետ տարավ: Սակայն այնպես, վոր բանվորները հնկատեյին: Բայց Սերգան աչքերով հեռուում էր նրան: Յերկուսի հայացքը հանդիպեց իրար, Միշան հանցավորի պես ժպտաց:

Վռչինչ, կտվորեմ:

Բիչ հետո նորից աշխատանքը վերսկսեց:

Այս անգամ Միշայի ձեռներն ավելի վարժ էյին աշխատում և ավելի համարձակ: Նա իր ձեռներն կեղտոտելուց արդեն չէր վախենում, վորովհետև նրանք այնքան կեղտոտ էյին, և մորթու հոտն այնքան ուժեղ էր դալիս, վոր ավելին յենթադրել չէր կարելի: Մի բան էր միայն վատ, վոր բանվորական որը նրան չափազանց յերկար էր թվում, Ուստի և յերբ բանթողի գանդը տվին, նա ազատ շունչ քաշեց, անմիջապես խալաթն հանեց, դուրս յեկավ բաժանմունքից և արագ քայլերով վերադարձավ տուն:

Միշան վերցրեց սապոնը և լվացարանի մոտ կանդնելով, յերկար սկսեց լվացվել. յուրաքանչյուր անգամ, յերբ ջուրը հեռացնում էր սապոնի փրբփուրը նրա ձեռքից, նա մոտեցնում էր քիթը և սկսում էր հոտ քաշել: Յե՛վ յուրաքանչյուր անգամ զգում էր, թե ինչպես հոտավետ սապոնը վռչնչացնում և մորթիների անդուրեկան հոտը:

II

Բայց անա լրանում ե յերեք ամիսը, ինչ ինքն աշխատում ե վաշեգործարանում և նույնիսկ չգիտե, թե ուր են գնում իր մաքրած մորթիները և ինչ ե պատահում նրանց հետ: Վոչ այդ արդեն, անթույլատրելի յե բանվորի համար: Աշխատում ե նույն գործարանում, կատարում ե վորոշ աշխատանք և չգիտե, թե այդ աշխատանքը ինչ թելերով ե կապված մյուս բաժանմունքների հետ: Մինչև վերջերս նա նույնիսկ կարծում եր, վոր իր բաժանմունքում կատարված ե կաշվի մշակման առաջին աշխատանքը. և միայն անցյալ որն իմացավ, վոր կա մորթիներն աղող բաժանմունք, կան վոշխարների մորթիների վրայից բրդի պետքական մասն առանձնացնող բանվորներ և այլն: Վնչ, սա խայտառակութուն ե. նա վաղն անպայման թույլտվութուն կինդրի միքանի ըուպեով դուրս գալու և կըջի գործարանի մյուս բաժանմունքները:

Յեկ նա հետևյալ որն իր խոսքը պահեց, Սերգոն համաձայնվեց միքանի ըուպեյով ուշք դարձնել Միշալի դուռին և Միշան դուրս յեկավ: Շըջկով գործարանը, նա տեսավ թե ինչպես իրենց բաժանմունքում մաքրված մորթիները վերջնականապես մաքրվում են մյուս բաժանմունքում, ինչպես նրանք հակալական տակառների մեջ լցված՝ հագնում են քիմիական նյութերով, ինչպես չորանում են, ներկվում. նորից չորանում, առանձին մեքենայի տակ ծալմվելուց հետո ընդարձակվում են, ապա գեղեցիկ փայլ են ստանում և վերջում՝ բաժանվում են առանձին տեսակների, չափվում են և կապոցներ կազմում:

Յերբ նա մտավ այդ վերջին բաժանմունքը ե տեսավ պատշաստի կաշիները, անչափ զարմացավ: Թեև նա տեսել եր մորթու մշակման ամբողջ ընթացքը, բայց դարձյալ, մի տեսակ անհավատալի յեր թվում, վոր այն կեղտոտ, անպետք մորթիներից այսպիսի դեղեցիկ կաշիներ են ստացվել:

Նա վերցրեց մի կաշի և սկսեց մատներով շոշափել: Ապա հոտ քաշեց: Մորթու հետքն անգամ չկար այդ կաշվի մեջ:

— Արպես,—մտածեց նա,—զարմանալու վոչինչ չկա: Գործարան ե, կվերցնի կեղտոտ, անպետք մորթը և գեղեցիկ ու դիմացկուն կաշի կտա: Համեցեք...

93. ՊԵՐԵԿՈՊԻ ԴԱՇՏԵՐՈՒՄ

Անշեն, լայնարձակ ու անծայրածիր գաշտով եմ
անցնում...

լուսընկա զիշեր՝ վեհ, զեղասեսիլ, անդորր ու
խաղաղ:

Արուսիկների ճոռոցն և միայն սկանջիս հասնում
անբաժան ճասոց՝ անմեկին անգույլ ու

միապաղաղ:

Ահա, առաջիս աղի ծովակի ջրերն են խաղում-
ինչ հրաշագեղ ակասարան և այն ներքևում

փռված.

«Կլոր» լիճն և այդ. անջուր տեղերից այն և
պլասպրում...

Անցնում եմ յեզրով: Բայց ահա դարձյալ մի լիճ
յերևաց:

Անցնում եմ կարգով «Կարմիր», «Կիտայան»

լճերի մոտով,

բլրից մոտենում ես արծաթաշաղ «Կերլուս»

լճին...

Սահման... ել հեռուն — գաշտեր, սիվաշներ,

ծծումքի հոտով...

Ո՛ր, սիրուն լճերու Այս լայնածավալ գաշտերի

միջին,

պայծառ որերին կամ զիշերնեղին դուք եք

դուք մենակ,

վոր ուղևորիս սթափվել եք տալիս զեթ

առժամանակ:

94. ԱՂԻ ԱՐՇԵՍԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ

Սիվաշը տալիս է տարեկան միջանի միլիոն փութ աղ: Աղ ստա-
նալը այստեղ շատ դժվար չէ: Սիվաշի հատակը կտրատում են մի
քանի հողամասերի, իրարից բաժանելով մեկ մետր բարձրությամբ և
կես մետր հաստութիան պատերով: Պատերի հողը յերկու կողմից
ամրացնում են տախտակով: Ամեն մի այդպիսի վանդակի մեջ շին-
ված է ամբարտակի դուռ՝ շուրը բաց թողնելու համար: Այլևս ուրիշ
վոչ մի աշխատանք չի կատարվում: Սիվաշի հատակը այնքան հարթ

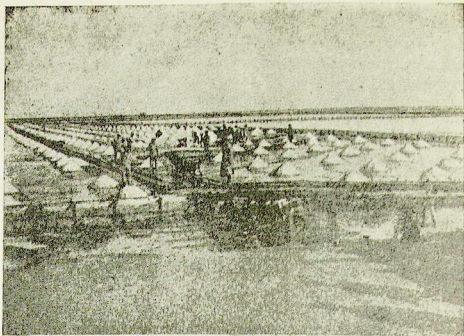
և, վոր այ արդյունաբերողները չեն շարժարվում հասակը հարթելու:

Ամառվա սկզբին—այս ավազանների մեջ ջուր են բաց թողնում: Արևը գոլորշիացնում է ջուրը և յեթե յեղանակը սովորական է, այսինքն խիստ շոգ է, այս ավազանների մեջ միջանի անգամ են ջուրը բաց թողնում, վորպեսզի ավելի մեծ քանակությամբ այ ստացվի:

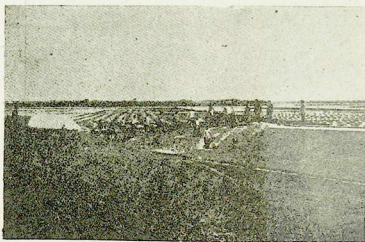
Աղի կուտակումը ելեատորի ոգնությամբ.

Հուլիսին, անձրևների բացակայության ժամանակ, արևից լճի ջուրը ուժեղ կերպով գոլորշիանում է: Այդ ժամանակ լճի ջուրը լինում է գեղեցիկ, բաց վարդագույն: Դա նշան է, վոր այդ սկսում է նստել: Շոգ և շոք ամառ ժամանակ այդ նստում է հաստ շերտերով, մինչև յերկու վերջով հաստությամբ: Հենց այդ ժամանակ Արմյանակի-Բագարում վարձում են բանվորներ այդ ջարդելու և

Աղի արտահանումը ավազանից վազանեաներով.

հավաքելու համար: Այդ աշխատանքին գնում են միայն ուժեղ ու առողջ մարդիկ: Վաչ մի տեղ փողը ձրի չեն տալիս, մանավանդ այստեղ: Ամեն մի կոպեկը ձեռք է բերվում հոգնեցնող աշխատանքով: Այս բանխորհրդը ժամեր չեն հաշվում, աշխատում են ամբողջ

Աղաչին ավազանի ընդհանուր տեսքը և աղի կուտակումը.

յերկար որը՝ սուսփոսյան արշալույսից մինչև յերեկո, յերբեմն յերկոյան ժամերին ել են աշխատում:

Վարձողները շահագրգռված են, վորքան կարելի յե, շուտ աղը հավաքել լծից, վորպեսզի անձրևների չյնթարկվի:

Մինչև ծնկները ջրի մեջ, բանվորները յեղաններով, յերբեմն ել ձեռքերով կտորատում են աղի շերտերը և տեղն ու տեղը իրար վրա կուտակում: Յերը հավաքվում ե վորոշ քանակութուն, բառնում են սալակները և ձգված տախտակների վրայով դրուում են դեպի ափ: Հետո տանում են կուլտի մոտ և այնտեղ դատարկում: Հաճախ պատահում ե, վոր սալակի անիվը դուրս ե գալիս ջրի մեջ կամ հողի վրա: Այն ժամանակ հարեանները սալակը տանողի վրա վոչ թե ծիծաղում են, այլ հայհոյում են նրան անշտրքության համար: Այսպիսի աշխատանքի ժամանակ ծիծաղի մասին չեն ել մտածում: Ամեն մի վայր ընկած սալակ հետաձգում ե մյուսների աշխատանքը: Ժլատ տերը քիչ տախտակներ և բաց թողնում և այդ պատճառով ել բանվորները, կուչ գալով, իրար յետևից են դնում, մի տախտակի վրայով առաջ են շարժվում, մյուս տախտակով յետ գալիս: Յերբեմն բանվորները ստիպված են այդ սալակները տանել յերկու հարյուր մետր հեռու: Ամենադժվարն ե ափ դուրս բերելը և աղակուլտի վրա լցնելը, յերբ արդեն բարձրացել ե կուլտը: Մի փոքր բարձր լինելու դեպքում ստիպված են ուժերը կրկնապատկել և հինգ փթանոց սալակը տասը փութ ե թվում:

Անտանելի յե այրող շոգը՝ ստվերի իսպառ բացակայությունը, աղի ջուրը, վորով անհնար ե ծարավ հագեցնել շատ են տանջվում բանվորները և ամբողջ որը նրանց մարմինը թաց ե քրտնքից ու բնական կծու աղաջրից:

Աղի արհեստավայրում շատերը չեն դիմանում ծանր աշխատանքներին: Շատերի վտոքերի և ձեռքերի վրա վերքեր են դոյանում: Աղի ջուրը ավելի յե խորացնում վերքը ու մեծ ցավ պատճառում: Բավական ե մի փոքր քերծվածք, վոր դառնա մի մեծ վերք:

Աղի արհեստավայրում բժիշկներ չկան: Բժշկական ոգնութուն ստանալու համար բանվորները պետք ե գնան Արմյանսկ, տասնհինգ կլիոմետր հեռավորության վրա: Նման հիվանդութունների առաջն առնելու ամենալավ միջոցն ե պարուսինից վոտնամաններ և բրեզնետե վարտիկներ գործածելը: Շատ քիչ բանվորներ կարող են այդ ունենալ: Շատերը իրենց վտոքերը փաթաթում են զանազան հին շորերով, վորոնք լավ չեն պաշտպանում բնական աղաջրից:

Միայն վերջին ժամանակ բանվորների համար տախտակից,

անակներ են շինել, վորտեղ կարող են տեղափոխել հիվանդներին և անձրևից պատասպարել ընտիրներին: Առաջ այդ ել չկար: Բան-վորները քնում էլին բաց գաշտում ևամ գեանափոր անակների մեջ թե լավ յեղանակին և թե անձրև ժամանակ:

Բանվորներից միջ մեկը չի առտաղում անհրաժեշտից ցերեկ-վա հոգնեցնող աշխատանքից նրանք խորը քնով են քնում նույն-խիղ չոր հողի վրա:

Այստեղ աշխատանքը վարձատրվում և գործառնական ձևով — սալակից կամ հաճախ խորանարդ սամենից: Գները — 25-ից մինչև 45 ուրլի ամեն մի խորանարդ սամենին, նայած թե ինչ հետ-վորութան վրա յե գնում և վորտեղ պետք և կուտակել աղը: Լավ վարձատրութուն ստանալու հույսերը յերբեմն չեն արգարանում:

Հիվանդութունները, յեղանակները շատ են խանգարում կա-նոնավոր աշխատանքներին:

95. Ս Ի Վ Ա Շ

Միվաշը գրավում և բավականին մեծ տարածութիւն, մոտա-վորապես 2,140 քառակուսի կիլոմետր: Յերը նայում ևս քարտեղին, զարմանում ևս Միվաշի կարատվածութեանը՝ խորը ծոցերով, մեծ քանակութեամբ թերակղզիներով, թերակղզիներից ամենից ալեկի աչքի ընկնողը «Արարատի սլաքն և»: Այս թերակղզին, կամ, ալեկի շուտ, այս «լեզվակը», վորի յերկարութիւնն և 105 կիլոմետր, միայն մի քանի տեղերում ունի յոթը կիլոմետրը լայնութիւն: Մյուս տեղերում նա այնքան նեղ և, վոր հավասար և մոտավորա-պես յերկու հարյուր մետրի:

Գծվար թե մի այլ վայրում ճարվի մի տեղ, վորտեղից միա-ժամանակ կարելի լինի տեսնել յերկու ծով, վորոնք իրար այդքան մոտ լինեն:

Մի անգամ այստեղ ինձ հաջողվեց տեսնել յերկու զարմանալի պատկեր: Յերեկոյան դեմ յես գնում ելի այս լեզվակի վրայով: Այդ ժամանակ յես տեսա, թե ինչպես արևը մայր եր մտնում Մի-վաշի վրա և թե ինչպես Աղովյան ծովի վրա բարձրանում եր լու-սինը:

Արեգակի կարմիր գունդը վոսկեփայլ գունն եր սփռել ամ-բողջ Միվաշի վրա:

Լուսնի խոշոր և սպիտակ սկավառակը արծաթի փայլ եր տա-լիս ծովի յերեսին:

Յես անընդհատ նայում ելի մերթ դեպի աջ, մերթ դեպի ձախ-

այստեղ հանգչող որն և, այստեղ՝ խորհրդավոր, կիսախավար գիշերը՝ Հողի մի նեղ շերտ եր միայն բաժանում իրարեց այդ զարմանալի պատկերները:

Ամբողջ Միվաշը զանազան ուղղութեամբ կարելի լի անցնել վտարով: Նրա ջրի խորութունը կես մետրից ել բիշ և, բայց հատակը ծածկված և տիղմով և հնարավոր ել չի նման փորձեր կատարել: Մի քանի տեղերում վորտեղ ջուր նույնիսկ չի յեղել, բայց դեպքեր են յեղել, յերբ յեգները խրվել են տիղմի մեջ:

Ամառվա խիստ շոգերին ջուրը մեծ քանակութեամբ, դուրջիտանում և, շնորհիվ ջրի բարակ շերտին: Միվաշի ջուրը կիսով չափ պակասում և:

Նրա հարթ հատակի վրա մնում և աղի սպիտակ և փայլուն նստվածքը Միվաշի մակերեսը այնքան և ցածրանում: վոր Գենի-չեսկի նեղուցով ջուրը Ազովյան ծովից սկսում և հոսել դեպի Միվաշ:

Հաճախ պատահում և, նույնիսկ առանց արևի, արևմտյան քամիները Միվաշից ջուրը քշում տանում են և ընդհակառակը արևվելյան քամիները բերում են ավելի մեծ քանակութեամբ ջուր: Առանց այս նեղուցի Միվաշը կզառնար լճերի մի մեծ քանակութեամբ:

Միվաշում ձկները կարող են ապրել միայն նեղուցի մոտ: Նեղուցից Միվաշ յեկած ձկները անմիջապես վոչնչանում են:

Միվաշի ջուրը ավելի շատ աղեր և պարունակում իր մեջ, քան ծովի ջուրը: Միվաշը չի կարող պարծենալ իր դեղեցկութեամբ: Նրա թեք ափերը ծածկված են աղի սպիտակ նստվածքով, վորից այն կողմը միայն կարող են բուսնել կանաչ և կարմիր աղային բույսեր: Այդ աղի համ ունեցող տունկերն են միայն, վոր բուսնում են աղային հողի մեջ: Ուղտերի համար այս բույսերը դուրեկան են և հաճելի: Շուրջի ամեն տեղ մերկ և ու մռայլ: Մի ակից յերևում և մյուսը, վորից հետո անծայր տափաստաններն են:

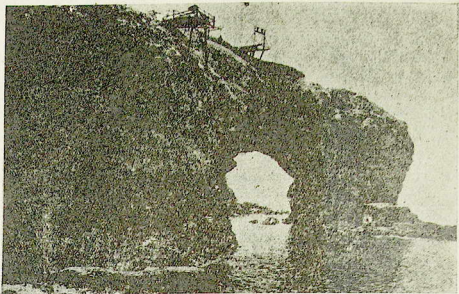
ԱՌԱՋԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Նկարեցիք Միվաշի բարտեղը:

96. ԿԵՐՉԻ ՇՐՋԱՆԻ ԶԿՆՈՐՄՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Վերջերս կենտրոնական թերթերը մեծ ուշադրութեամբ են դարձնում ձկան արդյունաբերության վրա: Շոշափվում են հետևյալ յերեք հարցերը՝—

1. Խնչպէս կարելի յի շատ ձուկ վորսալ:
2. Խնչպէս կանոնափորել ժողովրդին ձուկ հայթայթելու գործը:
3. Խնչպէս դարդացնել ձկան արդյունաբերութեանը:
Ղրիմի ձկնորսութեանը սենի յերկու գլխավոր շրջաններ, Կերչիև Ղրիմ-սևծովցան:

Ձկարարժրացման գործարան «Մեծ-Աղիշ» Յեփագաոտրիայի շրջանում.

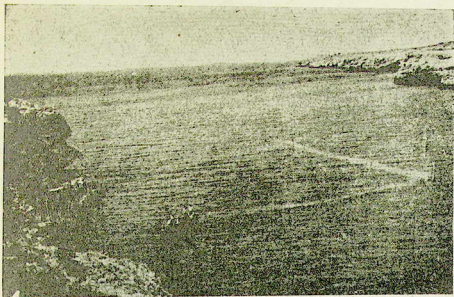
Կերչի շրջանը հիմնական ձկնորսական շրջանն է նա վորոշ տեղ և զբաղում խորհրդային Միութեան ձկնարդյունաբերութեան մեջ:

Կերչի շրջանում ստացվում և տարեկան միջին թվով $3\frac{1}{2}$ — 4 միլլիոն ուռլու ձուկ: Կան մեծ հեռանկարներ լալսացնելու այստեղ ձկնորսութեանը: Այստեղ հնարավոր է ավելացնել կամսայի, սերլի (տառեխ), կարմիր ձկան, բիշկիների, կամբալայի և բարբրունյայի վորսը՝ մտավորապես 600 հազար ուռլու:

Այս շրջանում ձկնարդյունաբերական գլխավոր առարկաներն են կամսան և սերլը:

Կամսան հիմնական տեղ և զբաղում և մասսայական գործածութեան գլխավոր միջերն է:

Նրա միջին վորսը տարեկան 82 հազար ցենտներ է: Այս տարի հնարավոր է նրա վորսը 20 հազար ցենտներով ավելացնել և յերկու-յերեք տարվա ընթացքում հասցնել 160 հազար ցենտների՝ առանց փասելու բնական պաշարը:

«Փոքր-Ազիւշ» (վերինց).

Կերչի նեղուցում չըվորսված կամսան անցնում ե Սև ծով և այնտեղ միլիոնավոր ցենտներով վոչնչանում: Միայն նրա շնչին մասը վերադառնում ե Ազովյան ծով բազմանալու համար:

Կերչի շրջանում ձկան արդյունաբերութեյան մեջ յերկրորդ տեղը գրավում ե Սել'գը:

Առանց լրացուցիչ ծախքերի, միմիայն աշխատանքների ռացիոնալացման միջոցով հնարավոր ե տառեխի վորսը ավելացնել 12—20 տոկոսով:

Պետք ե թույլ տալ, վոր ամբողջ տարին շարունակվի տառեխի վորսը, վորովհետև դրանից չի տուժիլ ձկան բնական պաշարը:

Պետք ե թույլ տալ, վոր ուռկաններով ևս վորսան Սել'գը, վորովհետև ցանցերով բռնվում ե միմիայն Սել'գի, խոշոր տեսակը:

Բիչկին յերկրորդական տեղ ե գրավում: Զկնորսների կոոպերացիան այս տարի վերսկսեց բիչկիների վորսը: Ստացվեցին փալտուն հետևանքներ: Պահածոների գործարանները այժմ ունեն բիչկիների մեծ պաշար, վորը ծառայում ե վորպես հում նյութ: Սկսել են չորացնել բիչկիները: Առաջին վագոնները ուղարկեցին Կիյև:

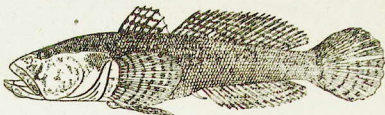
Բիչկիների վորսը կարելի յե հասցնել 10 հազար ցենտներին:

Անհրաժեշտ ե կահավորել հատուկ վառարաններ չորացնելու համար:

Խ ո ճ ո ս ո .

Կարմիր ձուկ (осетрина, севрюга, белуга) փրսայու համար մենք զործիքներ չունենք: Վերջերս ձեռք են բերված կարթեր մեկ միլլոն հատ: Շուտով կունենանք ևս կես միլլոն կարթ, վորը կարող է կարմիր ձկան փորսը ավելացնել 500 ցենտներով:

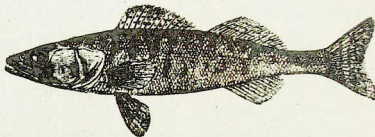
Բ ր շ ո կ

Կամբալան իր յուղային բաղադրուելյամբ հաշվում է բարձր վորակի մթերք:

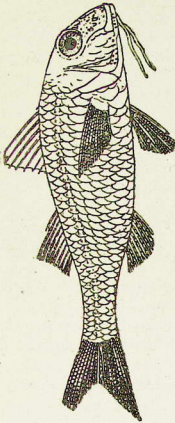

Ս ե ը յ ո լ ջ ա .

Կամբալայի վորսը չի զարգանում, վորովհետև ցանցերի համար թեկ չկա, մատորային նավակներ նույնպես չկան: Այս արդեւքները

Ս ու զ ա կ կ ա մ Ս ու լ ա .

Սուլթանկա կամ բարբուռնյա.

Վերացնելուց հետո կարելի լի ըստանալ տարեկան 1500 ցենտներ կամբալա:

Չորացրած կամ պահածու դարձրած բարբուռնյան (սուլթանկա) միանդամայն մատչելի լի մասսաների գործածության համար:

Մինչև որս նա չեր արտահանվում. այս տարի միայն ձկնորսական կոոպերացիան միջոցներ ձեռք առավ և վորոշեց վորսալ 6500 ցենտներ տարեկան:

Քեֆալ.

97. ՂՐԻՄԻ ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ՆԱՎԱՀԱՆՑԻՍՏՆԵՐԸ

Նավահանդիսար ծովափնյա մի տեղ է, վորք հարմարեցրած է նավեր կանգնելու, ապրանքներ բնդանելու ու պահելու և ուրիշ յերկրներ կամ բազաքներ ուղարկելու համար:

Մեզ մաս Ղրիմում հինգ նավահանդիսա կա՝ Թեոդոսիա, Կերչ, Սևաստոպոլ, Յալթա և Յևկվատորիա:

Թեոդոսիայի նավահանդիսար կառուցված է 1895 թվին: Նա հարմարեցրած է առևտրական նպատակների համար—գա առևտրական նավահանդիսա է: Թեոդոսիայի ծովածոցը բավականին բայ է: Ծովի ալեկոծութունից պաշտպանելու համար կառուցված են յերկու քարե պատնեշներ—ալիքահատներ:

Պատնեշները կարծես յերկու քարե ճանապարհներ լինեն, վորոնք անցնում են ծովի վրայով նրանք բաժանում են ալիքները ու չեն թողնում, վոր նավահանդիսա մտնեն:

Նավահանգստի ավազանը յերեսուն հեկտար տեղ է զբաղում: Նրա խորութունը 7—8 մետր է:

Մրանից յերեսուն յերկու մարի առաջ, յերբ կառուցվում էր Թեոդոսիայի նավահանդիսար, նրա խորութունը բավական էր ովկիանոսյան նավերի համար:

Նրանք ազատ կերպով մտնում էին նավահանդիսա, կանգնում այնտեղ մինչև վոր բարձվում էին մեր Ղրիմի տափաստանների վտակե հացահատիկներով:

Յես հիշում եմ այդ նավերը, զիտեղ եմ նրանց, յերբ նրանք կանգնած էին լինում ծովափնյա քարերին կպած: Կանգնում էին անշարժ այդ խոշոր և մեղ համար անսովոր նավերը: Յերբեմն զնում եի յերկար քայլում այդ վիթխարու կողքով, բայց նրա ծայրը չի յերևում, այնքան մեծ է: Առջևի մասում մեծ տառերով դրված է վոչ ուռուսական անուն: Մեծ հաճույքով ես նայում այդ հսկային վորը մի շաբաթ առաջ ովկիանոսի ալիքների մեջ որորվում էր և մի շաբաթից հետո նորից նա կորորվի այնտեղ: Այժմվա ովկիանոսային նավերի համար 7—8 մետր խորութունը բավական չէ՝ նրանք ավելի խորն են իջնում ջրի մեջ: Հարց ե ծաղում հընի կողքին ավելի խորը ավազան կառուցելու մասին:

Թեոդոսիայի նավահանգստից արտահանվող ապրանքը ցորենն ու դարին եր: Նա ուղարկվում էր Ֆրանսիա, Իտալիա, Գերմանիա, Անգլիա և Հոլանդիա:

Իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ (1914—1917 թ.թ.) կյանքը այս նավահանգստում մեռավ: Ղրիմում խորհրդային իշխա-

նություն հաստատուելուց հետո 1921 թվից սկսած վերականգնվում է նավահանգստի աշխատանքը: Նավահանգստում զբվեցին յերեք հոտ ապրանք բարձող մեքենաներ:

Ապրանքների բառնալը մեքենայական ձևով յերեք անգամ ե-
փան է նստում, քան մարդկանց ձեռքով բառնալը: Նախագծված է
կառուցել հացահատիկի շեմարան: Նա պետք է յերկու միլլիոն
փիթի տարողություն ունենա:

Սևաստոպոլի նավահանգիստը իր ծովածոցի մեծությամբ, խո-
րությամբ ու պաշտպանված լինելով վոչ թե Պորհրդային Միու-
թյան, այլ և ամբողջ աշխարհի լավագույն նավահանգստներից
մեկն է:

Նա կառուցված է անցյալ դարի յոթնամյական թվականնե-
րին: Հենց այդ ժամանակ էլ դեպի Սևաստոպոլ անցկացրեցին յեր-
կաթուղի:

Սկզբում Սևաստոպոլը առևտրական նավահանգիստ էր: Յերե
ազմական նավատորմիցը մեծացավ, ցարի կառավարությունը վո-
րոշեց հարմարեցնել ազմական նավատակների համար, իսկ առևտ-
րական նավահանգիստը տեղափոխվեց Թեոդոսիա:

Պորհրդային իշխանությունը իր առաջ խնդիր է դրել, Սևաս-
տոպոլը նորից առևտրական նավահանգիստ դարձնել: Դրա համար
անհրաժեշտ է պահեստներ կառուցել ապրանքներ պահելու համար
վերանորոգել և վերականգնել մյուս շենքերը:

Յեվպատորիայի նավահանգիստը ունի պակասություններ: Յեվ-
պատորիայի ափերին ծովը խոր չէ, ծովածոցը շատ բաց է: Նավերը
պետք է ափից շատ հեռու կանգնեն, նրանց բառնալը կամ դա-
տարկելը պետք է կատարվի նավակների միջոցով: Դա թանգա-
ցնում է ապրանքի փոխադրությունը: Վատ յեղանակին հաճախ
աշխատանքը դադարում է:

Մյուս կողմից Յեվպատորիայի նավահանգիստը ունի և խոշոր
առավելություններ: Յեվպատորիայի ծովածոցը չի սառչում: Յեվ-
պատորիային մոտ են հացառատ շրջանները և աղի խոշոր արհես-
տավայրերը: Ուրեմն, Յեվպատորիայի նավահանգստի աշխատանք-
ները ապահովված են: Այդ պատճառով էլ Զրիմի Պորհրդային Կա-
ռավարությունը հարց է բարձրացնում, վոր այնտեղ կառուցվի
պաշտպանված նավահանգիստ:

Դրա կառուցման նախագիծը արդեն կազմված է: Դրա համար
հարկավոր է յերկու և կես միլլիոն ոտբլի:

Կերչի նավահանգիստն իր գոլության ամբողջ ընթացքում ծա-
ռայել է մեծ մասամբ իր ափերին:

Նրա արտատահմանային ապրանքաշրջանառությունը յեղել է աննշան: Արտահանման առարկաներն են յեղել՝ ալյուր, ազ, ձուկ և հացահատիկներ:

Ներմուծման առարկան և յեղել ածուխ Բրյանսկի գործարանի համար:

Իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ կերչում հատկապես փորձան աշխատանքներ չեկին կատարվում: Ափերի խորությունը պահասում էր: Նափերը չեկին կարողանում մտանալ ափերին: Նավահանգստի խորացումից հետո կարելի լի հուսալ, վեր կերչի նավահանգիստը կածի:

Յալտայի նավահանգստում միշտ ներմուծվող ապրանքները ափերի շատ են յեղել, քան արտահանվող ապրանքները:

Ղրիմի մյուս նավահանգիստները՝ Ալուշտան, Սուդակը, Բալաբլաղան, Ալ-մեչետը և Բակալը ունեն շատ աննշան շրջանառություն:

Նյխեզ աշխատանքը սեզոնային բնույթ և կրում կատարվում է միայն ամառը:

Ղրիմի նավահանգիստների ապրանքաբաժանարարությունը 1924 թվին

(հազարավոր փեկրով)

Նավահանգիստների անունը	Արտահանվող	Ներմուծվող	Ընդամենը
Թեոդոսիա	6.448	1.421	7.869
Կերչ	2.194	1.425	3.619
Սևաստոպոլ	1 107	1.817	2.924
Յալթա	315	2.501	2.816
Յևոպատորիա	2.283	188	2.471
Մյուս նավահանգիստները	791	165	957

ԱՌԱՋԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ղրիմի քարտեզի վրա գտեք բոլոր նավահանգիստները.
2. Կերչից նավով վեր պետությունները կարելի լի գնալ և ի՞նչ ճանապարհով:

98. ՇԱԽՏՅՈՐԻՆ

Խփիր մուրճդ համառ, ուժգին,
 թող դրդա շախտի խորքում,
 քանդիր ուժգին կուրծքը ժայռի,
 առաջ գնա վեհ, խնդուն:

Են... յես գիտեմ, գիտեմ, գիտեմ,
 ճնշել են քեզ հազար դարեր,
 գիտեմ, հիմա հոգուդ խորքում
 կան հրավառ լույս ու արև:

Խփիր ընկեր, թող դրդա,
 թող կայծերը շուրջդ ցուան.
 կուրծքը պատռիր հսկա ժայռի,
 վոնց անվեհեր անվախ հսկա:

Հիմա խփիր մուրճդ ուժգին,
 թող կայծերը փռվեն քո դեմ,
 վառ ե հիմա քո ապագան
 գալիք որերդ—վառ ու հրդեհ:

99. ՏՆԱՅՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՐԻՄՈՒՄ

Քաղաքի և գյուղի կարիքների համար պատրաստվում են մի շարք առարկաներ և իրեր, վորոնք արտադրվում են վոչ թե գործարաններում, այլ տներուս, ձեռքով և քանակով ել քիչ: Առարկաների և իրերի այգորինակ արտադրությունը կոչվում ե տնայնագործություն կամ տնարհեստ:

Մեր յերկրում, դեռ պատերազմից առաջ, գործարանային արդյունաբերությունը շատ քիչ եր զարգացած: Պատերազմի պատճառով նա ավելի ես քայքայվեց: Խորհրդային իշխանությունը կարճ ժամանակամիջոցում կարողացավ բարձրացնել գործարանային արդյունաբերությունը, վորը այժմ զգալի չափերով դերագանցում ե նախապատերազմյանը: Բայց գործարանային արդյունաբերությունը առածմ մեր բոլոր կարիքներին չի կարող բավարարել: Այդ պակասըն ե լրացնելու տնայնագործական արդյունաբերությունը:

— Ղրիմում նախ քան պատերազմը տնարհեստը զարգացած եր գլխավորապես Բախախարայ և Ղարասուբագար քաղաքներում: Տնայնագործական արդյունաբերության մեջ մ ասնակցողները թի մեծ չեբ. նա 14 հազարից չեր անցնում:

Տնայնագործության ճյուղերն էլին՝ ջուրհատություն, կաշեգործություն, կոշիկահարություն, թաղիքներ և պղնձե ամաներ պատրաստելու արհեստը, աստղձագործություն, գերձակություն և այլն:

Տնայնագործության ճյուղերից մի քանիսը զուտ տեղական բրնձով էլին կրում և բավարարում տեղական կարիքներին:

Ջուրհատությանը տեղական արժեք և նշանակություն ունեն, նրանով զբաղվում էլին Բախչիսարայի, Քեոզոսիայի և Յալտայի շրջանի թաթար կանայք: Նրանք պատրաստում էլին իրենց արդ ու զարդի առարկաներ՝ յերեսորիչներ, վոր իրքե զարդարանք կախում էլին պատերից, չազրաններ և ուրիշ իրեր:

Կտավե և բրդե գործվածքներ գործելու մեջ շատ հմուտ են բուլղար և թաթար կանայք: Նրանք գործում են բրդից զանազան հագուստներ: Տնայնագործության այս ճյուղը այժմ էլ կա, բայց ավելի նվազ չափերով:

— Բախչիսարայի և Ղարաուբաղարի շրջաններում շատ եր զարդացած թաղիքներ պատրաստելու արհեստը Այս արհեստով մեծ մասամբ զբաղվում էլին թաթարները:

Նրանք պատրաստում էլին նկարագարդ թաղիքներ, վորոնք գործածվում էլին կապերանների փոխարեն: Բացի զրանից թաղիքը գործ եր ածվում հյուսիս պտուղներ տեղափոխելիս, վազոնները տաք պահելու համար:

— Շատ եր զարդացած պղնձե ամաններ պատրաստելու արհեստը. նա բավարարում եր թաթար ազգաբնակչության պահանջներին: Տնայնագործության այս ճյուղը այժմ չկա, պղնձե թիթեղների բացակայության պատճառով:

Ղրիմում ամենազլխավոր արհեստներից մեկն է յեղել կաշեգործությունը: Նա արտադրում եր հատկապես շուկայի համար: Նրա կենտրոնն եր համարվում Բախչիսարայը:

— Զուբուդ-Սու գետակի ափին են գտնվում կաշեգործական մանրիկ գործարանները: Մինչև 1925 թիվը աշխատանքները այստեղ կատարվում էլին նախնական ձևով՝ ձեռքով: Այդ գործարանների հատակները գետակի մակերեսից էլ 4 մետր ցածր են շինված և շուրը հոսում է արհեստանոցների միջով: Մաշկի կազդացման բոլոր աշխատանքները կատարվում են այդ գետակի ջրով, ներքևում, խոնավ արհեստանոցներում: Բախչիսարայում մինչ պատերազմը այս գործարաններում մշակվում եր մոտ 200 հազար վոշխարի մորթի:

Ավելի ուշ ժամանակներում, մանավանդ Միմֆերոպոլում, շինվեցին տնայնագործական մանրիկ գործարաններ: Այդ գործարանները ավելի լավ են կահավորված, քան Բախչիսարայի գործարանները:

Միմֆերոպոլի, Բախչիսարայի և Ղարասու-բազարի կոշկի արհեստանոցներում այդ կաշիներից կարում են ամառվա համար թեթև և Վոսնամաններ:

Խորհրդային իշխանութան մի շարք վորոշումների համաձայն տնայնագործական արդյունաբերությունը, մանավանդ ազգային հանրապետություններում, բարեհաջող պայմաններում է զբվելու:

Ներկայումս տնայնագործական արդյունաբերության մեջ մասնակցողների թիվը հասնում է 20,560-ի իսկ հինգ տարուց հետո, 1932—33 թ. նա կհասնի 27,905-ի: Տնայնագործների խոշորագույն մասը արտերների անդամ է:

100. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ XIV-ՐԴ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍԻ ՎՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻՑ

Տնայնագործական արդյունաբերությունը ՄԽՀՄ-ի տնտեսութան մեջ դեռ յերկար տարիներ խոշոր նշանակություն է ունենալու: Նա, արտադրելով կիսաֆարրիկատ ապրանքներ, վորոշ չափով բավարարում է ներքին շուկայի կարիքներին և զբանով աջակցում պետական խոշոր արդյունաբերության զարգացմանը: Միևնույն ժամանակ տնայնագործական արդյունաբերությունը հանդիսանում է գյուղի հավելյալ բանվորական ուժի ոգտագործման միջոց: Մի քանի շրջաններում նա գյուղացիության հասույթի գլխավոր միջոցն է հանդիսանում:

Այդ պատճառով ել կուսակցության և իշխանության ուշադրությունը առավել ևս կենտրոնացած պետք է լինի տնայնագործության և տնայնագործ արհեստավորների կոոպերացման վրա:

Կոոպերացման խնդիրը կարելի յե հաջող կերպով լուծել այն դեպքում միայն, յերբ տնայնագործական կոոպերացիան կարողանա տնայնագործին ապահովել աշխատանքով, բարձրացնել նրա աշխատավարձը և բարելավել նրա աշխատանքի արտադրական պայմանները:

101. ՏՆԱՅՆԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ

Տնայնագործության կանոնավոր զարգացման համար Խորհրդային իշխանությունը անհրաժեշտ է համարում նրան մտցնել կոոպերացիայի ցանցի մեջ: Մտնելով կոոպերացիայի մեջ, տնայնագործությունը կկարողանա կազմակերպված մասնակցել յերկրի շինարարությունը և միևնույն ժամանակ կարելի կլինի պաշտպանել տնայնագործի իրավունքներն ու շահերը:

Տնայնագործ արհեստավորը զեկրեալ մեծ արտոնություններ և իրավունքներ և վախելում նա ոգավում և աշխատավորին վերապահված բոլոր իրավունքներով և արտոնություններով հավասարահան տուրք չի վճարում, իսկ յեկամտային՝ վճարում և ինչպէս բանվորն ու ծառայողը: Իր արտադրած ապրանքը ինքը ծախել ու զեզրում, նա ստանում և ձրի վկայական:

Տնայնագործները համար մենակ աշխատելը զժվար և և ձեռնըրտու չէ: Աշխատելով մենակ, նա իր արտադրած ապրանքը չի կարողանում շահավեա կերպով վաճառել: Նա ստիպված և սպասել իր արտադրածը մասնավոր միջնորդի միջոցով, փոչ ձեռնտու պայմաններով:

Մանելով կոոպերացիայի մեջ, տնայնագործը հնարավորություն կտանա շահավեա պայմաններով ստանալ հումուլթ և շահավետ ել վաճառել իր արտադրածը կոոպերացիայի միջոցով:

Յաք ու ցրելով տնայնագործ-արհեստավորներին ձեռնտու յե համախմբելի արտելների մեջ, փոր միացյալ ուժերով բարձրացնեն իրենց արտադրած ապրանքների քանակն ու վորակը:

Արտելների անգամները աշխատում են ընդհանուր արհեստանոցներում և վարձու բանվորի աշխատանքով չեն ոգավում: Նրանք յեթե իրենց արտադրած ապրանքները վաճառելու համար չունեն հատուկ խանութներ, ստանում են ձրի պատենա և հավասարական տուրք չեն վճարում:

Արտելները հումուլթ են ստանում «Դրիմպրոմսոյուզից» և արտադրած ապրանքները սպառում կոոպերացիայի և ուրիշ պետական հիմնարկների միջոցով:

Դրիմի ամբողջ արտադրության մեջ արտելների արտադրությունը 1928 թ. 43,3% - ե կազմել: Յերը հնդամյակի վերջերին (1933 թ.) գործարանային արդյունաբերությունը կզարգանա, արտելների արտադրությունը ամբողջ արտադրության 27,7% միայն կկազմի:

Դրիմում արհեստակցական կոոպերացիան կազմված Ե հետևյալ սղակներէց՝ արտել, պրոմկրեդիտ և Դրիմկրեդիտ: Պրոմսոյուզի մեջ են մտնում 10 պրոմկրեդիտ ընկերություններ և 22 խոշոր արտելներ: Պրոմկրեդիտ ընկերությունները խմբավորում են մանր արտելներին և անհատ տնայնագործներին:

Ներկայումս տնայնագործության մեջ մասնակցողների թիվը հավասար Ե 20,560 հոգու, վորոնցից կոոպերացիայի անդամներ՝ 8,894 հ. արտելների մեջ՝ 5,711 հ., իսկ մնացյալը կոոպերացիայի մեջ չի մտած:

Հնդամյակի վերջին տնայնագործների թիվը հասնելու յե 27,905 հողու, վորոնցից կոռպերացիայի մեջ 16,520, արտելներում 11,931 հողի:

Տնայնագործներից ըստ ազգության ամենից շատ են կոռպերացման յենթարկված հրեաները և հույները: Հայերի թիվը արտելներում մինչև 1929 թ. հոկտեմբերի 1-ը յեղել է 366 հողի:

Մենք պետք է աշխատենք, վոր վոչ մի հայ տնայնագործ արտելներից զուրս չմնա:

102. ԱՏՐԿՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԴԵՊԻ ԱԶԱՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Արդեն չորս ամիս է, ինչ Սուրենը աշխատում է Ամիրխանի մասնավոր կոշիկ արհեստանոցում:

Շատ ծանր էր նրա կյանքը: Մի փոքրիկ արհեստանոց, ուր աշխատում էյին տերը և յերեք վարպետ: Աշխատանքը՝ վաղ առավոտից մինչև յերեկո:

Ամիրխանի կինը շատ չար կին էր: Նրա համար ամեն ինչ քիչ էր. աշխատանք էլ կար, հաց էլ կար լի ու լի, բայց ելի հայնոյում էր:

Սուրենը շատ էր աշխատում. նա վեր էր կենում տեղից առավոտյան ժամը յոթին, հավաքում, կարգի բերում արհեստանոցը, ազայի ընակարանը ու հետո թեյ բերում: Ճաշին ուտում էր ազայի աված թթու ապուրը: Աշխատանքը վերջացնում էր ժամը 10-ին, իսկ յերբեմն էլ 12-ին: Շատ անգամ ուշ էր լինում տուն վերադառնալ, նա պառկում էր արհաստանոցի հատակի վրա ու քնում:

* * *

Աշնանային մի որ ներս է մտնում արհեստանոց մոտ 16 տարեկան մի աղջիկ:

— Աղան տանն է:

— Յես եմ արհեստանոցի տերը, ի՞նչ էք կամեիում:

— Ահա թե ինչ՝ ձեզ մոտ աշխատում է անչափահաս Սուրեն Գրիգորյանը: Այսօր ժամը 12-ին անպատճառ ուղարկեցեք կոմյերիտ ակումբ խորհրդակցության:

Աղջիկը գնաց:

Ամիրխանը վերցնում է թուղթը և կարդում. վերևը խոշոր տառերով գրված է «Համամիութենական կոմունիստական Յերիտասարդության Միություն», նա ծոծրակն է ջրում: Վորտեղից են իմացել, մտածում նա, վոր Սուրեն Գրիգորյանը ինձ մոտ է աշխատում:

Մի նայե՛մ, կարելի չե ինձ համար չե—Նայրանդյան փողոց № 4 Ամիրխան: Ձե, ինձ համար եւ Յեկ հարցնե՛մ Սուրենին, արդյոք նա չի բամբասել:

— Սուրեն, յեկ այստեղ: Դու կամ մտն յերիտա տարգներին գիտես:

— Յեա վոչինչ չգիտեմ:

— Իսկույն գնա այնտեղ, քեզ են կանչում: Միայն նայիբ ավելորդ բաներ չասես, թե չե զուրս կանեմ մտախոս:

Սուրենը վերցրեց թուղթը, հազով գլխարկը ու վազեց դեպի տիումը:

— Ինչ կարող ե լինել, վոր ինձ միություն են կանչում: Մեկ ել տեսնես ձերբակալին:

* * *

Սուրենը հասնում ե տիմբին: Մի մեծ շենք եւ Տեսնում ե՝ տիումը են մանում նաև ուրեշ շատ ջահել տղաներ: Բուրն ել կեղտոտ բանվորական բաճկոնակներով:

— Ըսկեր, այստեղ ե յերիտատարգների տիումբը:

— Այստեղ ե Դու խորհրդակցության ես յեկել:

— Գնանք—մենք ել ենք այնտեղ գնում:

— Չգիտեմ, ահա այս թուղթն էլին բերել, աղաս տվեց:

— Այդպես ե, գնանք այս կողմ:

Սուրենը ներս ե մանում: Չորս կողմը կարմիր դրոշակներ կախված... Պատերին կպցրած թղթեր ե նկարներ: Առաստաղի վրա նկարված ե մի մեծ աստղ: Իսկ տակը մի ինչ վոր բան ե գրված:

— Ընկերներ... Ով խորհրդակցության ե յեկել թող ցուցակագրվի:

Սուրենը մոտենում ե սեղանին: Մի աղջիկ նստած գրում ե:

— Տղա, դու վճրտեղից ես:

— Յեա: Ամիրխանի կոշիկ արհեստանոցից եմ:

— Որական ինչքան ես աշխատում:

— Համարյա միշտ առավոտյան ժամը 7-ից մինչև գիշերվա ժամը 10-ը, իսկ յերբեմն ել 12-ը:

— Ի՞նչքան ես ստանում:

— Վոչինչ. աշխատում եմ ձրի, միայն աղաս մի զուլդ վոտնաման տվեց:

— Ի՞նչպես, բոլորովին ձրի Ի՞նչով ես ապա ապրում:

Արհմիության մեջ գրված ես:

— Ի՞նչով եմ ապրում: Աղաս ե կերակրում: Իսկ արհմիության մեջ չեմ գրված:

— Լավ: Մտի՛ր դահլիճ նստի՛ր:

Այստեղ Սուրենը շատ բան իմացավ: Նա տուն վերադարձավ յերեկոյան ժամը 8-ին:

Ազան տանը չեւր, միայն կլինն եւր:

— Այ դու ծուլ, դատարկապորտ, վորտեղ ելիր ման գալիս: Նայիր ինչքան չոփ ե հավաքվել, մաքրել ե պետք, իսկ դու քաշ ես գալիս:

— Ժողովի ելի գնացել:

— Այ դու փուշ անպիտան: Կերած աղ ու հացիդ փոխարեն ե այդ, նայիր, հոտդ անգամ չեմ թողնի այստեղ, լսում ես:

Շատ բան կարող եր ասել այսոր Սուրենը, բայց լռեց ու վերցրեց ավելը, սկսեց ավել արհեստանոցը:

* * *

Դրանից հետո շատ անգամ եր Սուրենը յեղել ակմբում: Տղաները ամենն ել ասում են, վոր պետք ե սովորել: Նա արդեն այդ ինքն ել ե հասկացել, բայց չի լինում: Գիշերվա ժամը 10-ից առաջ չի կարող արհեստանոցից դուրս գալ:

— Քեռի Պետրոս, ասում ե Սուրենը վարպետին, — ինձ ակմբում ասին, վոր պետք ե արհմիութիւն մեջ գրվել: Նրանք կոգնեն մեզ, և՛ քիչ աշխատելու, և՛ շատ ստանալու:

— Ի՞նչ—արհմիութիւն—պոռաց աղայի կինը, վորը լսել եր այդ խոսակցութիւնը, — դեռ բերանիցդ կաթի հոտ ե գալիս, ուզում ես արհմիութիւն մտնել:

— Ի՞նչ ես զոռզոռում: Քո գործը չե, յես կարող եմ այդ մասին աղայի հետ խոսել:

— Այ դու անպետք: Քեզ յերկու տարի կերակրել, խմացրել են և դու դեռ հայհոյում, գլուխ ես բարձրացնում: Կորի՛ր այստեղից, թե չե կգա աղադ և քեզ վատ կլինի:

— Կգնամ, ի՞նչ կա վոր:

Սուրենը յերեկոյան ժամը 5-ին դուրս յեկավ արհեստանոցից և ել չվերադարձավ:

* * *

Ժողդատարանը դատում եր Ամիրխանին: Դատին շատ մարդ եր հավաքվել: Շատ ելին և յերիտասարդները: Գլխավոր մեղադրողն եր—կոմյերիտմիութիւն քարտուղարը:

Յերեկվա ժամը 3-ին դատը արձակեց հետևյալ վճիռը՝ վճարել Սուրենին յերկու տարվա հավելյալ աշխատանքի համար կրկնակի չափով, վճարել նաև տուգանք բանվորական որենսդրութիւնը խախտելուն համար:

Մյուսներին էլ դաս կլինի, ասում էյին զանիւնից զուրս յեկոյ
բանվոր յերիտասարգները:

Արդեն յերրորդ ամիսն է, վոր Սուրենը աշխատու է և զործա-
բանում և սովորում զործարանային աշակերտութիան պրոցեսի:

103. Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԸ ՏՆԱՅՆԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

«Տնայնագործական կոոպերացիա յե կոչվում մանր յերկրա-
գործների կամ արհեստավորների աչն կազմակերպութիւնը, վորի
նպատակն է արտադրել և սպառել ինչպես գյուղատնտեսական մը-
թերքներ (օրինակ բանջարեղեն, կաթնեղեն են) նույնպես և ար-
դունաբերական (այլ և այլ իրեր, շինված փալտից, յերկաթից,
կաշվից են):

Տնայնագործական կոոպերացիան կոչնէ մանր արդյունաբե-
րութիան զարգացմանը, կալեւաջնէ գյուղացիներին անհրաժեշտ
մթերքների քանակը, վորոնք չեն պահանջում վոչ ապրանքների նե-
ռավոր փոխադրութիւն, վոչ էլ խոշոր գործարանային շէնքեր: Պետք
է ամեն կերպ ոգնել և զարգացնել տնայնագործական կոոպերա-
ցիան: Յուլյ տալ ամենայն ոժանգակութիւն—դա կուսակցական
և խորհրդային աշխատավորների պարտականութիւնն է, վորովնե-
տե այդ կթեթեկացնի և կբարեւալի գյուղացիութեան զրութիւնը:
Գյուղացիութեան կյանքի և տնտեսութեան բարեւալումից և կալի-
ված մեծ մասամբ, բանվորա-գյուղացիական պետութեան մեջ, ժո-
ղովրդական տնտեսութեան վերակառուցումը և բարձրացումը».

VI. ՂՐԻՄԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

104. ՀՈՂԱՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԶՐԻՍՈՒՄ

Մշակութային համար հարմար հողերի տարծութիւնը Ղրիմում հավասար է 2.333.337 հեկտարի, վորի 74 տոկոսը առաջ պատկանում էր կալվածատերերին, 3,6%⁰ պատկանում էր վաճառականներին, այսպիսով հողի 77,6%⁰ գտնվում էր մասնավոր սեփականատերերի ձեռքին:

Ազգաբնակչության հոծ մասսան գյուղացիներն էին, հողը մշակում էին նրանք, բայց այդ հողի միայն 22,4%⁰-ն էր պատկանում գյուղացիներին:

Նրանք ծնված էին, կարծես, աշխատելու, յերկիրը մշակելու համար, իսկ կալվածատերերը՝ այս յերկրի բերքը հավաքելու և վայելելու: Ահա այսպես էր առաջվա արդարութիւնը, այդպես էր աշխատավոր մասսայի վիճակը:

Համարյա այսպիսի վիճակում էր գտնվում գյուղացիութիւնը և ամբողջ Ռուսաստանում:

Հոկտեմբերյան հեղափոխութիւնից հետո, Ռուսաստանի հողադուրկ գյուղացիները անմիջապես դուրս քշեցին կալվածատերերին և հեղափոխական ճանապարհով գրավեցին նրանց հողերը:

Բայց յերբ Ղրիմից դուրս քշեցին մեր վերջին թշնամի Վրանդեյի զորքերը և Ղրիմը դարձավ ազատ յերկիր, այնտեղի գյուղացիութիւնը շատ անտարբեր գտնվեց դեպի հողաին հարցի լուծումը: Գյուղացիների մեջ հեղափոխական շարժում չառաջացավ, նրանք լուռ մնացին, չգրավեցին կալվածատերերի հողերը: Նրանք սպասում էին, վոր կառավարութիւնը հողը կբաժանի գյուղացիներին:

Այդ ժամանակ Ղրիմի կառավարութիւնն նախագահը կեղծ-բայլ-շեկի Վելի Իբրաիմովն էր: Նա պաշտպանում էր գյուղական կուլակներին և կալվածատերերին, նա հողաշինարարութիւնն հարցը Ղրիմում չլուծեց:

Վելի Իբրաիմովին գնդակահարելուց հետո, կառավարութիւնը սկսեց հողաշինարարական աշխատանքը: Խլվեցին հողերը բոլոր կալվածատերերից և նոր որենքներ մշակեցին հողաբաժանման համար: Այդ որենքները հաստատվեցին Մոսկվայում:

Այժմ բոլոր շրջաններում հողային բաժինները սկսել են այդ սրենքների համաձայն հողաբաժանություն կառարել:

Առաջին հերթին հող և արվում խորհրդային անտեսություններին, հետո՝ չբավոր ու միջակ գյուղացիներին, վերջում՝ միայն հող կարգի ձայնագրի գյուղացիներին:

Նախկին կալվածատերերին հող չի արվում: Այս նոր հողաշինարարական սրենքով պետք է կառուցվեն նոր գյուղեր ազատ հողերի վրա:

Այս նոր գյուղերում բնակչության հաստատոցներին կառավարությունը տալու յե սերմացու, անտառանյութեր ու յերկարատե վարկ:

Այս նոր ծրագրով արտերը պետք է լինեն խոշոր, վորպեսզի հեշտ լինի մեքենաներով մշակելը:

Սկզբում հողաշինարարությունը պետք է կառարգի գյուղերի միջև, իսկ հետո ամեն մի գյուղի գյուղացիներին մեջ:

Այս նոր ծրագրով Ղրիմի կառավարությունը ամեն մի շրջանի համար պետք է վորոշ նորմաներ նշանակի: Դա նշանակում է, վորտեղ հողը շարքային է ամեն մի շնչին շատ հող կհատկացվի, իսկ վորտեղ հողը ընտիր է՝ քիչ կհատկացվի:

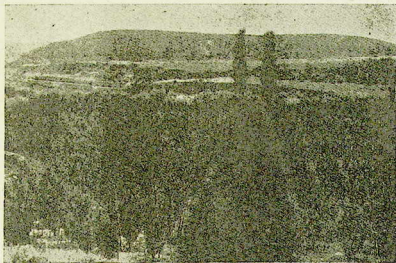
Հողերի քանակը առ 1-ն հունվարի 1929 թ. հեկտարներով:

	Շ Բ Զ Ա Ն Ն Ե Ը	Մշակու- թյան հա- մար հար- մար	Մշակութ. անհարմար	Ընդամեն
1.	Յեվպատորիայի	486.093	43.506	529.599
2.	Ջանկոյի	466.707	48.722	515.429
3.	Կերչի	215.650	43.853	259.513
4.	Թեոդոսիայի	295.723	38.316	334.040
5.	Միմֆերոպոլի	375.300	25.109	400.410
6.	Ղարասուրազարի	159.880	28 309	188.190
7.	Բախչիսարայի	149.599	9.611	159.211
8.	Սևաստոպոլի	62.876	5.315	68.191
9.	Սուդակի	57.175	3.045	60.224
10.	Յալթայի	64.321	8.932	73.254
	Ընդամենը	2.333.337	254.726	2.588.064

105. ՂՐԻՄԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՊՏՂԱՏՈՒ ԱՅԳՈՒ ԲԵՐՔԻ ՀՍՎԱՔԵԼԸ

Ղրիմի մեծ արդյունաբերական այգիներում մրդի հավաքելը և մայրաքաղաքներ ուղարկելու պատրաստությունը վերին աստիճանի հետաքրքիր պատկեր է:

Մոտենալով այսպիսի մի այգու, դեռ շատ հեռվից լսում ես ուրախ յերգերի ձայնը: Զգում ես հարյուրավոր բանվորների ներկայությունը, վորոնցից ամեն մեկը առանձին արագությամբ կատարում է իր գործը:

Տանձենիների այգին Կաջա գետի հովտում.

Ահա մենք մտնում ենք այգի, անցնում ենք դեպի աջ և մեր աչքերի առաջ բացվում է մի կենդանի և խայտարհա տեսարան: Վառվռուն գույներով փայլում են խնձորի և տանձի կույտերը, վորոնց քանակը յերբեմն հասնում է մի քանի հազար ցենտներին:

Լսվում է մուրճի զզրեցողը, սղոցի խոխոցը, յերգերի ձայները: Ամեն տեղ ժողովուրդը խոնվել է: Մեկ տեսնում ես՝ բեռնակիր թաթարն է լիքը կողովներով բերում նոր քաղած մրդերը, ուրիշները ջուրով են նրանց միջից անպետքները: Այնտեղ բարձում են ֆուրգոնները և պատրաստվում են յերկաթագծի կայարան ուղարկելու մրգերով լի արկղները: Այստեղ կշռում են գնած ապրանքը... Լսվում է ծիծաղ, անվերջ ձայներ, մի խոսքով կյանքը յեռ է գալիս: Հաճախողը ակամայից աշխույժ է տրամադրվում:

Արագ, տենդային գործունեությունը վարակում է շրջապատին: Ամենադանդաղ մարդն անգամ դադարում է կամաց քայլելուց և սկսում է արագ շարժվել, պատրաստվում է նույնիսկ թռչկոտալ:

Հարաւալին կապույտ յերկինքը աւանց ամպերի, նրա հրաշայի կենդանարար արեր, զարմանալի բնութիւնը, շրջապատի ճոխ բուսականութիւնը և մարդկանց բազմութիւնը սակզծում են այն միջավայրը, վորի մեջ աննկատելի կերպով անցնում են բանվորական յերկար ժամերը, և ծանր աշխատանքը գտնում և գութեկան դրագմունքը:

Հենց այդ և պատճառը, վոր բանվորները մեծ ախարժակով և աւանձին ցանկութեամբ են գալիս վարձվելու այս աշխատանքի համար:

Աշխատանքի որը վերջացնելուց հետո զեռ յերկար շարունակվում են յերգերը, զարմոշկայի ու գափի ուրախ ձայները:

Իրանք արանքների ամենատանհրաժեշտ յերաժշտական գործիքներն են, վորոնց ազդեցութեան ներքո հոգնած բանվորները զեռ ուժ են գտնում պարելու համար:

Յերբեմն արանքի ուսու ու թաթար բանվորները իրար հետ կոխ են բռնում:

Ռուս բանվորական արանքների համարյա կեսը կանայք են, զլիսավորապես աղջիկներ, վորոնք մեծ վարպետութեամբ խնձորները փաթաթում են թղթի մեջ, Տղամարդկանց հանձնարարում են ավելի ծանր աշխատանք, ինչպես որինակ՝ դարսելը, տրիզների ամբացնելը, տեղափոխելը և այլն:

Նրանք նաև տեսակների յեն բաժանում ապրանքը: Սակայն յես հաճախ տեսել եմ, վոր կանայք ևս դարսում են մրգերը արկղների մեջ և նրանք այդ աշխատանքը տղամարդկանցից վատ չեն կատարում:

Ղրիմի մրգերի հավաքելը և ուրիշ քաղաքներ տեղափոխելը սկսվում է հուլիսի 1-ից և տևում է մինչև հոկտեմբերի 15-ը, իսկ ավելի բերրի տարիները նույնիսկ մինչև նոյեմբերի 1-ը:

Ամենալարված աշխատանքները լինում են սեպտեմբեր ամսի ընթացքում. այդ ժամանակ մեծ կարիք է զգացվում աշխատավոր ձեռքերի:

106. ԽԱՂՈՂԻ ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԳԻՆԵԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

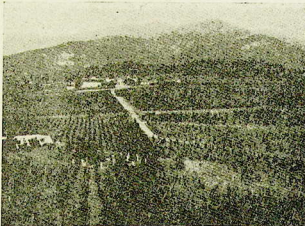
Ղրիմի գյուղատնտեսութեան մեջ խոշոր տեղ է գրավում խաղողի այգեգործութիւնը և գինեգործութիւնը: Ղրիմի հարավային մասում վորոշ տեղերում ազգաբնակչութիւնը զբաղվում է այդ գործով:

1. Յալտայի և Ալուշտայի շրջանը լավ պաշտպանված է հյուսիսային ցուրտ քամիներից: Կլիման շատ մեղմ է և տաք, այդ պատ-

ճառով և լսողողը շատ քաղցր է և հիանալի գինիներ են ստացվում:

2. Սուդակի շրջանում այգիները տարածվում են հովիտների մեջ: Հողը այստեղ պարարտ է: Պաղողի բերքը 2—3 տնգամ շատ է քան Յալտայի շրջանում: Այդտեղի խաղողը ավելի քիչ քաղցր է և առաջնակարգ գինիներ չեն ստացվում:

3. Թևոգոսիայի շրջանում խաղողի բերքը ավելի քիչ է լինում, միայն լավ տեսակի խաղող է ստացվում ուտելու համար:

Մասանդրայի խաղողի այգին:

4. Բալաբլավայի շրջանը սևահողային է: Նույնպես պաշտպանված է ցուրտ քամիներից:

Այստեղ միայն վերջին ժամանակներն են սկսել այգեգործությամբ պարապել:

Պաղողի բերքը այստեղ շատ է:

5. Ալմա, Կաչա և Բելբեկ գետերի ավազաններում: Այստեղ այգիները նույնպես գետերի հովիտներումն են: Այդ շրջանի գինիները ավելի թույլ են, նրանց արժեքը ցածր է, վորի պատճառով այգեգործությունը այստեղ չի զարգանում:

Պատերազմից առաջ Ղրիմի խաղողի այգիների ընդհանուր տարածությունն էր մոտավորապես 9000 հեկտար:

Պատերազմից առաջ Ղրիմի այգիները մշակությունը զբված էր ավելի կանոնավոր հիմքերի վրա, քան ուրիշ տեղերում: Նույնիսկ համարվում էր որինակելի և ծառայում էր, վորպես ցուցադրական: Մրա դիտավոր պատճառն այն էր, վոր տեղական ազգաբնակչությունը շատ էր սիրում այգ գործը և, յերկրորդ, վոր Ղրիմի այգիների մի մասը պատկանում էր ցարին, վոր կոչվում է Վայսերական:

կարվածքներ» և, յերբորդ պատճառն այն, եր, վոր Ղրիմում նիկիտի ալգում կար հատուկ պարոց: Կայսերական կարվածքները շախմատայն լավ էլին մշակվում և ունեյին որինակելի պղիններ: Ռուսաստանում այդ ժամանակ Ղրիմի գինիների համարվր շատ մեծ էր: Պատերազմի ընթացքում Ղրիմի այգիները, ինչպես և աւնն սեղ, մատցին անմշակ և մեծ մասը փչացավ, մանավանդ վոր սոյի և քաղաքացիական կռիւների տարիներին բոլորովին անհնամ էլին:

Սկսած 24—25 թվականից հետզհետե կարգի բերվեցին այգիները, նրանց բերքը սկսեց հետզհետե շատանալ, տարածութունը ընդարձակվեց: Ներկայումս շնորհիվ ժողովրդին բայ թողած վարկերի և պետութան կողմից ձեռք առած հատուկ միջոցների գրութունը փոխվել է՝ այգիները վերականգնել են իրենց նախկին գրութունը՝ միայն տարածութունը պակասել և, նա այժմ մոտավորապես 7000 հեկտար է: Սաղողի բերքը տարբեր տեղերում տարբեր է, որինակ՝—Սուգակի շրջանում ջրառատ հովիտներում—մի հեկտար այգին տալիս է մինչև 300 ցենտներ բերք, իսկ չոր տեղերում 60—90 ցենտներ:

Բալաբլավայի շրջանում նույնիսկ անջրտի տեղերում ստացվում է 300 ցենտներ: Յալտայի շրջանում, նույնպես դեպքեր են յեղել, վոր մի հեկտար այգին տվել է 300 ցենտներ, բայց դա հազվագյուտ դեպք է: Ընդհանրապես Ղրիմում միջին բերքը հաշվում է հեկտարից 80 ցենտներ:

Ղրիմի խաղողը համարվում է կուլտուրայի յենթարկված խաղող: Նա մոտավորապես 50 տեսակ ունի, վորոնցից մեծ մասը գործադրվում է գինի պատրասելու համար, իսկ փոքր մասը—ուտելու (սեղանի խաղող): Սեղանի խաղողի տեսակներն են՝ Շաբաշ, Ամա, Տոշի, Չաուշ և Շասլյա, իսկ գինու տեսակներն են՝ Մուսկատ, Հեմելոն, Ռեսլինգ, Կոկուր, Սապերավի և Ղրիմի սև խաղող:

Հաճախ խաղողի այգիները տուժում են միլիիու և ուլիիում հիվանդութուններից:

Բայց այս հիվանդութունները շուտ են բուժվում:

Կա խաղողի մի ուրիշ հիվանդութուն, վորը կոչվում է Փիլոքսեռա, բայց այս հիվանդութունը Ղրիմում, բախտի բերմամբ, չկա: Դա սարսափելի հիվանդութուն է, յեթե մի վորեւ այգի բուսվում է Ֆիլոքսերայով, առանց տատանվելու պետք է անմիջապես կերտսին լցնել և այրել ամբողջ այգին, հակառակ դեպքում այս հիվանդութունը իսկույն կտարածվի յերկրի մեջ և բոլոր այգիները կըվոչնչանան:

Ամեն տեղ, ուր այգիներ կան, ժողովուրդը և պետութունը շատ խիստ միջոցներ են ձեռք առնում Ֆիլոքսերայից պաշտպան-

վելու համար, վաճառեցին այն յերկրին, ուր կա Ֆիլոքսերա հիվանդութիւնը:

Նորհրդային Միութիւն մեջ Ֆիլոքսերա կա Հյուսիսային Կովկասում և Ուկրաինայիում տեղ-տեղ:

Ամերիկայում կա մի տեսակ խաղող. վորը չի վարակվում Ֆիլոքսերայով: Մեզ մոտ կառավարութիւնը Ամերիկայից բերել է տալիս այդ վագերից և նրանց մատերի վրա պատվաստում մեր խաղողի բնութիւն տեսակները և տարածում:

Այս սխտեմը գործադրվում է, և՛ Ղրիմում, և՛ Ռուսաստանում, և՛ Կովկասում:

107. ԽԱՂՈՂԻ ԱՅԳԻՆԵՐԸ

Սաղողի մշակութիւնը Ղրիմի բնակչութիւնի գլխավոր զբաղմունքներից մեկն է: Այդ գործով զբաղվում են գլխավորապես հարավային ափում և գետերի հովիտներում: Սաղողի այգու համար հողը փորում են շատ խորը և առանց ընդհատումների, մոտավորապես 70—80 սանտիմետր խորութիւն: Առանց ընդհատումների փորը կատարում են աշնանը, ձմեռը այն հաշվով, վոր մինչև մարտ ամիսը վերջացնեն: Մինչև վագերի տնկելը հողը պետք է նստի, ամրանա:

Պարասու ծառերի տունկերի մշակումը.

Վագերի տնկելը սկսվում է ապրիլ ամսին: Սաղողի այգիներում ուրիշ բույսեր չեն լինում, բացի խաղողից—12

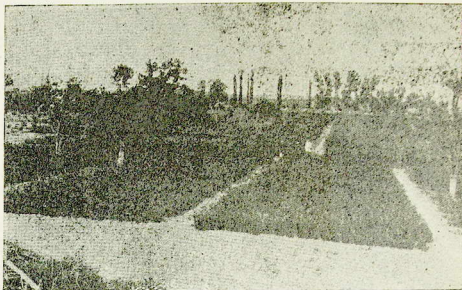
դից: Փորձված աշղեղորձները ծառեր չեն թողնում այդու մեջ, վարավհեակ ծառերի սովերը փոստում և վաղերին:

Պաղոզի այգում անկում են մասններ, հողից դուրս թողնելով յերկու աչքեր: Այս աչքերից դուրս են գալիս և զարդ հում յերիտասարգ ճյուղեր: Բոլոր ճյուղերը, իհարկե, չեն կաշում: Մյուս տարի սկսում են նոր մասններ անկել փշացած վաղերի տեղ: Պաղոզի վաղերը կապում են ձողերին (ցցերին): Միջանի աղիներում վաղերը կապում են յերկաթաղարին ֆրանսիական ձեռք:

Աղիներում կատարվում և հետևյալ աշխատանքը.—

Պաղոզը հավաքելուց հետո անմիջապես հավաքում են ձողերը և դարսում են առանձին:

Նոյեմբերից սկսում են վաղերի մասները կտրել, թողնելով

Պաղատու ծառերի տունից.

միայն առողջ և պետքական ճյուղերը: Փետրվարին ամբողջովին փորում են այգին: Մայիսի կեսերից սկսում են կտրել ավելորդ ճյուղերը: Հետո վաղերը կապում են ձողերին: Հունիսին չվազի ճյուղերի մատներն են կտրում, վորպեսզի դադարի ճյուղերի աճումը և հյութերը դնան պտուղները լեցնելու:

Ամառվա ընթացքում 2—3 անգամ այգին մաքրում են աղբախոտերից:

Գետերի հովիտներում վերևում հիշված աշխատանքներին միանում և այգիների ջրելը: Ջրաբքի այգիները լավ բերք են տալիս, բայց ջրի սովոր վաղերը անջուր մնալու դեպքում վոնհանում են:

Այգիները ջրում են խաղողի քաղից հետո: Հյուսիսային մասերում, վորակեղ ձմեռը ավելի սաստիկ է, այգիները ծածկում են դեռնի տակ:

Այսպիսով ավելանում է ևս մի աշխատանք—վաղերի թաղումը: Այս աշխատանք սկսվում է աշնանը, նոյեմբերին: Վաղերը ծածկելու համար տունիլը հավաքում են, մի փունջ են կապում, կոացնում են և ծածկում են հողով:

Սաղողի այգիները պարարտացնում են յերբեմն: Վորպես պարարտանյութ ծառայում են խաղողի չեչը (քուսպը) և յերբեմն գոմաղբը:

Սաղողի վաղերը յերբեմն հիվանդանում են: Հիվանդություններից մեկը միլիսեսեսա յե կոչվում: Հիվանդության պատճառը փոքրիկ միջատներն են, վորոնք սպրում են վաղերի արմատների վրա: Մի ուրիշ վտանգավոր հիվանդություն ռիդիուսն է, դրա պատճառը սունկերն են: Այդ սունկերի դեմ լավ միջոց է ծառայում ծծումքի փոշին:

Ըստ տեսակի շատ խաղողներ կան: Նրանցից ամենատարածվածներն են Կոկար, Շաղլա, Չաուշ, Ասմա, Մուսկատ:

Սաղողի բերքը հավաքվում է բնդհանրապես հոկտեմբերին:

Սաղողի վաղերույցները դանակով կտրում են և դարսում փայտե ամանների մեջ, վորոնք տեղափոխության համար շատ հարմար են:

Սաղողի այգի Գուրգուֆի մոտ.

Գինեգործության առաջին աշխատանքն է վողկույղի միջից կանաչ և փշացած դիլեքի ջուկելը, վորից հետո մամուլով ճզմում են և շիրան լցնում են տակառների մեջ: Տակառների մեջ շիրան

սկսում ե յևս զար: Վորպեսզի յևսացոյ զինին բարձրանայու ժամանակ տակառից չթափվի, տակառները կիստա են լցնում: Յերբ զինին յևս, տեղափոխում են ուրիշ տակառներ: մեջ, Այդ տեղափոխութիւնը կատարվում ե միքանի անգամ: Անն մի տեղափոխութիւնից հետո զինին ավելի յե մաքրվում: Տեղափոխված զինին վերջնականապես զտում են մաքրած ստրինձով: Գինու տեղափոխութիւնը ու զտումը շատ ժամանակ ե պահանջում:

Գինեզործների մեծ մասը լերկար չեն խնամում զինին: Սովորաբար առաջին տեղափոխութիւնից հետո, նույնիսկ մամուլի տակից դուրս յեկած ժամանակ ծախում են:

Լավ զինինները ստացվում են հարավային ամիւ ալգիններից, — Բալարյալայի ե Ալուշտայի հովիտներից:

Թեոդոսիայի շրջանից, նաև Ալմայի, Կաչայի ե Բուլղանակի ջրաբեր ալգինների զինինները ավելի հասարակ են, քան հարավային ամիւ զինինները:

Նրանց մեջ թթվուտ շատ ե:

108. ԱՆԱՍՆԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՐԻՄՈՒՄ

Անասնապահութեան ամենածագկած շրջանը Ղրիմում համարվում ե 1916 թիվը, վորից հետո պատերազմի, քաղաքացիական կռիվների ու սովի պատճառով անասնապահութիւնը ընկնում ե:

Ամենից շատ վոչնչանում են խոզերը (ամեն մի հարյուրից մնում ե 18 հատ), լծկան կենդանիները — յեղները ե ձիերը (հարյուրից մնում ե 23 հատ), Համեմատած առաջինների հետ խաչարածութիւնը ավելի քիչ ե տուժել (հարյուրից մնացել ե 36 հատ) կովեր, գոմեշներ, հորթեր նույնպես քիչ են վոչնչացել (հարյուրից մնացել ե 60 հատ):

1923 թիւից անասնապահութիւնը սկսում ե վերականգնել: Ներկայումս լուրջ ուշադրութիւն ե դարձվում կենդանիների քանակը շատացնելու ե նրա տեսակները ազնվացնելու վրա:

Առաջնակարգ տեղ են զբաղվում կարմիր գերմանական կովերը: Այս ցեղը աստիճանաբար տարածվում ե Ղրիմում:

Կերչի շրջանում տարածված են Ուկրայինական գորշ կովերը: Կենդանիների տեսակները ազնվացնելու գործը հանձնված ե ցեղային անտեսութիւններին:

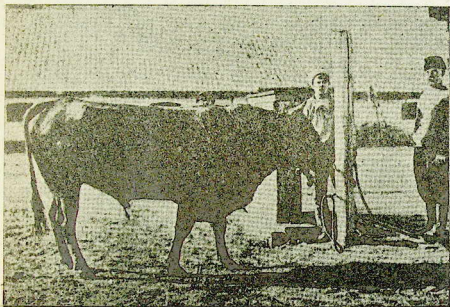
Յեղային (տոհմային) կենդանիների մի նախիր ունի Թեոդոսիայի շրջանում «Տամակ» խորհրդային տնտեսութիւնը: Այնտեղ գլխավորապես վիլստերմարշ ցեղից են ե գերմանական կարմիր կովեր:

Սաշնարածութիւնը մեր յերկրում ունի շատ հին պատմութիւն, այդ գործով զբաղվել են դեռ շատ հին դարերում:

Գերմանական ցեղի զտարյուն յեղ.

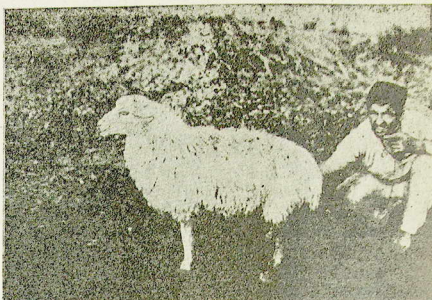
Ղրլմի վաշխարներից հայտնի յեն՝ 1. մալիչը, 2. ցիգեյկան և 3. կարակուլը:

Վիլստերմար ցեղի զտարյուն յեղ.

Մալինը իր գանակով Ղրիմում ամենաշատն է, նրա միտք շատ համեղ է, մորթին լավ:

Կարակուլը հայանի յե իր բարձր վարակի մորթով: Այս ցեղը բերված է Բուխարայից: Մեր յերկրում այս ցեղը մեծ ազդեցություն է:

Մալին ցեղի վախար.

Յիդեյկան Ղրիմ և բերված Բեսարաբիայից սրանից 50—60 տարի առաջ: Ամառը նրանք արածում են Յայլայում, իսկ ձմեռը տափաստաններում:

Խոզարուծութունը մեզ մոտ զարգացած չի յեղել յերկրք, այժմ ել անասնապահության մեջ նա մեծ տեղ չի գրավո մ:

Ներկայումս խոզարուծությամբ պարապում են միջանի խորհրդային անտեսութուններ, վորոնց թվում է Շևով-Նիկոլսկս խորհրդային անտեսութունը Ջանկոյի շրջանում:

Թռչնարուծութունը նոր-նոր է սկսել զարգանալ: Հին թափարական հավերին կամաց-կամաց փոխարինում են Յեվրոպայից բերված ցեղային հավերը:

Չնայած վոր Ղրիմում անասնապահութունը դրված է վորոշ բարձրության վրա, բայց և այնպես կաթնամթերքը և անասնապահության այլ մթերքները չեն բավականացնում յերկրին, վորովհետև Ղրիմում—քաղաքներում ալրող ընակիչների տեղտը անհամեմատ ավելի բարձր է, քան Ռուսաստանում: Մեզ մոտ 42¹ յիսկ Ռուսաստանում 20⁰/₀-ից քիչ:

Լծկան կենդանիների կարիքը հետզհետե պակասում է, վորով-

Յրգեյ ցեղի զանուկներ.

հետև նրանց վոխարեն սկսում են աշխատել մեքենաները: Ղըր-
մում դեռ գոյություն ունին ուղտեր, եղեր, ջարիներ ու զամեշներ:

1928 թվին

№	Շրջաններ	Չիլեր	կոլեր	Յնդներ 2 տարեկա- նից բարձր	Վոշխար	Պողեր
1	Սիմֆերոպոլի	28.204/18.902	18.203	315	107.591	10.377
2	Յեվպատորիայի	24.746/14.852	13.373	210	225.554	8.594
3	Ջանկոյի	29.048/18.228	19.266	249	98.565	8.966
4	Թեոդոսիայի	20.402/13.207	13.309	477	86.491	5.040
5	Կերչի	17.959/12.570	11.544	632	129.163	4.532
6	Կարասու-Բաղարի	9.181/ 6.735	5.957	36	80.449	3.119
7	Բախչիտարայի	8.751/ 6.641	9.476	415	42.272	1.003
8	Սեվաստոպոլի	2.937/ 2.880	3.827	171	22.496	136
9	Յալտայի	2.440/ 1.963	2.850	30	42.438	—
10	Սուդակի	1.831/ 1.484	1.219	—	29.627	267
	Ընդամենը	145.502/96.782	97.024	2535	864.646	42.034

109. ՀԱՂՈՐԴԱՑՈՒՅՑԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ՂՐԻՄՈՒՄ

Ամեն մի յերկրի անտեսական ու կուլտուրական վիճակը վո-
րոշվում է հազարդակցության միջոցներով՝ վորքան բարեկարգ վի-
ճակի մեջ են յերկաթուղիները, խճուղիները, վորքան մեծ է ճա-
նապարհների ցանցը, այնքան յերկիրը անտեսապես ամուր է և
կուլտուրապես բարձր:

Այս տեսակետից առաջին տեղը զբաղում է Հյուսիսային Ամերիկան:

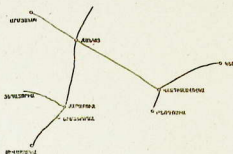
Այժմ մեր Խորհրդային Միությունը շատ մեծ ուշադրություն է դարձնում հազարակիցություն վրա:

Հեղափոխությունից հետո կառավարությունը առաջին հերթին վերականգնեց քայքայված յերկաթուղիները:

Ղրիմում ևս կարգի բերվեցին յերկաթուղուղծերը:

Յերկաթուղիները միացնում են Ղրիմի բոլոր նավահանգիստները:

Մեր Ղրիմի յերկաթուղիների յերկարությունն է 570 կիլոմետր:

Յենթադրվում է յերկաթուղու զիծ անցկացնել ղեպի Յալտա: Խճուղային զործը մեզ մոտ շատ դանդաղ է զարգանում: Մենք խճուղիներ քիչ ունենք: Մեր գյուղական վայրերը կտրված են կենտրոններից: Ծնորհիվ ճանապարհների անկանոնության, նրանք շատ քիչ շփում ունեն ջաղաքների հետ: Հենց այդ է պատճառը, վոր մեր գյուղերը կուլտուրայես հետամնաց են:

Ղրիմի խճուղիների յերկարությունը 627 կիլոմետր է, այն ինչ նա պետք է հաղարների հասնի:

Անհրաժեշտ է, վոր մեծ գյուղերը միացվեն իրար հետ և քաղաքների հետ խճուղիներով:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից առաջ մեր յերկրում ավտոմոբիլ շատ քիչ կար: Նրանցով ուղտվում էյին բարձրաստիճան պաշտոնյաները և հարուստ կալվածատերերը:

Այժմ ավտոն մատչելի յ է դարձել բոլորի համար: Ավտոհազորակիցությունը տարեց տարի զարգանում է: 1923—24 թվին Ղրիմում կար 580 ավտոմեքենա, 1926—27 թվին 868 ավտոմեքենա:

Մինչև հիմա ավտոմեքենաներ մենք զնում էյինք արտասահմանից: Այսուհետև մենք կստանանք մեր զործարաններից:

Ն. Նովգորոդում կառուցվում է ավտոմեքենաների մի մեծ գործարան, վորը տարեկան կտա հարյուր հազար մեքենա:

Ավտոմեքենաների գործարաններ կառուցվում են և այլ քաղաքներում:

Ավտոնադորդակցության զարգացման գործում մեծ դեր է կատարում «Ավտոգոր» կոչվող միությունը:

110. ԱՐԳԵԼՎԱԾ ԱՆՏԱՌՆԵՐԸ ՂՐԻՍՈՒՄ

Հին ժամանակ Ղրիմի լեռները մեծ մասամբ ծածկված էին անտառներով, վորոնք պահպանում էին անձրևի ջրերը և սնունդ տալիս աղբյուրներին: Այդ իսկ պատճառով էլ ջրերը վարար էին, հոսում էին համաչափ, չկար վնչ յերաշա և վնչ էլ զարհուրելի հեղեղներ:

Այժմ ջրի զանգվածը անողուտ կերպով լեցվում է ծովը, իր հետ տանելով պտղաբեր հողը և արմատախիլ անում այգիների ծառերը:

Անտառներում և դաշտերում ապրում էր բազմապիսի վորս: Ներկայումս յերկիրը ամեն ինչով աղքատացել է:

Ո՞վ է մեղավորը:

Հենց մարդիկ իրանք, վորոնք անհաշիվ կերպով կտարում էլին անտառները շինքերի և վտակիքի համար, վոչնչացնում էլին վայրենի կենդանիներին ու թռչուններին:

Սրա մեջ մեղավոր և ամեն մի սլառանի, վոյր անինա վայտեր և կարում և թռչունների բներ քանդում:

Մի-յերկու մտաի հաստութեամբ վայտ կտրելու համար 4—5 տարեկան ծառ և կարում: Ամալա մեջ վորքան աշտիտի վայտեր և կարում, վորոնք 2—3 որից հետո ալլում և:

Հարցնենք այս յերիտատարգ ծառերը վոչնչացնողներին՝ լապրել են արդյոք նրանք անտառին հասցրած ֆտար, մեծացրել են դեթ մի ծառ, կամ բուսեցրել են միքանի սերմեր: Իհարկե, վնչ Ձե վոր անտառում դեռ շատ ծառեր կան:

Այսպես են մատծում և վորսորդները, վորոնք սպանում են հաճախ անֆեսա կենդանիներին, հակառակ բոլոր արդելքներին:

Պատերազմի և սովի տարիներին տառնձապես շատ փառվեցին վայրենի այծերը և յեղջերուները, վորոնք համեզ միս ունեն:

Յերը Ղրիմի անտառներում սկսեցին առատորեն ծառեր կտորել և կենդանիներ վորսալ, այն ժամանակ յեղջերուների թիվը 700-ից իջավ 70-ի, վայրենի այծերի թիվը 1,500-ից իջավ 200-ի:

Վորպեսզի փրկվի վոչնչացումից այս անտառներն ու կենդանիները, վորոնք Խորհրդային Միութեան մեջ միայն Ղրիմում կան, և ընդհանրապես, վորպեսզի փրկի այս անկյունը վոչնչացումից — վորոշեցին հիմնել «Բնութիւնը պաշտպանող ընկերութիւն»:

Միաժամանակ նպատակահարմար համարվեց Ղրիմի լեռնոտ մասում ընտրել վորոշ տարածութիւն, վորտեղ արդելել ծառեր կտրել ու կենդանիներ վորսալ:

1922 թվին այս նպատակի համար արամադրվեց 21,172 հեկտար — սկսած Չազըր-դաղի և Եկլիդ-Բուրուն լեռները դադաթններէց մինչև Բաբուղան-Յայլի:

Այս կենտրոնական տեղում կա 6,540 հեկտար, վորտեղ չի կարելի վոչ մի կենդանի սպանել և վոչ ել մի ծառ կտրել, նույնիսկ յեթե քամուց կամ ծնրութիւնից ջարդված լինի այդ ծառը: Արգելված անտառի միւս մասերում կարելի յե ծառ կտրել, բաց շատ սահմանափակ:

Գազանները պահվում են, զլխավորապես լերկու վայրերում — Կոկոզ գյուղի մոտի անտառում, վորտեղ մարդկային ձեռք շատ քիչ ե դիպել և վորտեղ նրանք ապրում են ընական միջավայրում: Նրանց ամենասիրած ապրելու տեղը Չազըր-դաղի և Բաբուղան լեռների մեջն ե, վորտեղ գտնվում ե Սավլուդ-Սու աղբյուրը իր սառը և մաքուր ջրով:

Այս արգելված վայրում—նախկին ցարի վորսի տեղում, Ղըրիմի սոճիների և հաճարենիների մեջ ազատ ապրում են վոչ միայն յեղջերուները, այժերը, այլ և լեռնային վոչխարները, վորոնք հատկապես բերված են հովհասից: Նրանք այստեղ անձեռնմխելի են, վոչ միայն չեն պակասում, այլ շատ արագ աճում են:

Արգելքի յերեք տարվա ընթացքում այժերի թիվը 200-ից հասել է 400-ի, յեղջերուների թիվը հասել է 150-ի:

Սև սարի և Մեծ ու Փոքր Չուչել լեռներից կարելի յե կատարել շատ հետաքրքիր լուսանկարչական աշխատանքներ այս կենդանիների կյանքից, թե ինչպես այժը տեղափոխում է իր փոքրիկ և թույլ ուղիղներին:

Արգելավայրերում ապրում են և վայրենացած խոզեր ու աղվեսներ, վորոնք միշտ պատրաստ են ճաշակել ուղիղների և փոքրիկ յեղջերուների համեղ միսը:

Այստեղ ապրում է և առանձին արժեք ունեցող մուշակավոր գազան—լեռնային կուզը: Իսկ լեռնային գետակներում և աղբյուրներում—թանգարժեք իշխան ձուկը:

Արգելավայրի հսկողութունը ղեկավարում են պահապանները, վորոնք ապրում են նախկին հողմո-Դեմիրանովի վանքում, վորը ներկայումս վերածված է աշխատավորական արտելի:

Այստեղ, ցարի նախկին տնակում, դռնվում է, բիոկայանը: Խորհրդային Միութայն շատ ղիտնականներ և ուսանողներ գալիս են հետազոտութուններ կատարելու անտառային բյուսերի ու կենդանիների վրա:

Խորհրդային Միութայն տասնմեկ արգելավայրերից մերը ամենալավն է: Բայց մեկը շատ քիչ է:

Ղըրիմում վորքան անտառներ ու զբոսավայրեր շատ լինին, այնքան կլիման առողջարար կլինի, վորովհետև ծառերը մաքրում են ողբ և փափկացնում են կլիման: Ամառը զով կլինի, իսկ ձմեռը տաք: Հենց այդ պատճառով ել վոչ թե չպետք է փչացնել անտառները, այլ ընդհակառակը, պետք է պաշտպանել և ինքներս պետք է տնկենք, ավելացնենք:

Ամեն մի հողնած քաղաքացի կարող է մի անկյուն դանել քաղաքի ծայրի անտառում, մաքուր ող շնչել, հանդստանալ և այսպիսով վերադարձնելով իր առողջութայն մի մասը, վորը կորցրել է քաղաքի փոշու և խեղդող ողի մեջ:

Յեթե Ղըրիմի ժողովուրդը շարունակի այսուհետև ես անխնա վոչնչացնել անտառները, այն ժամանակ յերսշտը ավելի հաճախ կլինի, աղբյուրները և գետերը կչորանան, այլիները և դաշտերը կդադարեն ստուգ տալ, վորից և մարդիկ կաղքատանան:

Ղրիմը բուժարանի փոխարեն կզանա վատասողջ, քարքարոտ մի անապատ, վորտեղից մարդիկ կփախչեն լավ տեղ գտնելու համար:

Յերերեսներ, ով ուզում ե, վոր մեր յերկիրը տե՛նի ծաղկած և հարուստ, թո՛ղ պաշտպանի ծառերը և կոյի բնութիւնը, գեղեցկութիւնը վայրենաբար փշայնողների գեմ:

Կազմակերպեցե՛ք բնութիւնն պաշտպանների մանկական ընկերութիւնն:

«Բնութիւնն պաշտպանութիւնն համառուտական ընկերութիւնը» ձեր աշխատանքները կգեկավարի և ձեզ կսփայնի ամեն կերպ:

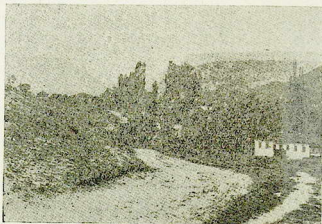
ԱՌԱՋԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Դասարանում մշակեցե՛ք բոլոր այն միջոցները, վորնցով կարելի յի պաշտպանել բուսականութիւնը և բազմացնել:

111. ՊՏՂԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՐԻՄՈՒՄ

Ղրիմի պտղատու այգիները գտնվում են Յալլայի հյուսիսային լանջում և գետերի հովիտներում: Շատ տարածված է խնձորենին, վորով լի յին Բելքեկ, Կաչա, Ալմա և Սալգիր ու Կարասու գետերի հովիտները:

Չնայած, հարավային ափում, թաթարական հին այգիներում ևս պատահում են խնձորենիններ, բայց այստեղ նրանց խսկական տեղը չէ, այստեղ միայն ձմեռվա պահուսնի խնձոր է լինում:

Պարտիզանովաի ընդհանուր տեսարանը.

Հարավային ափում տանձենին անբերրիութիւնն ասած բանը չգիտե, այնինչ խնձորենին շատ քիչ պտուղ է տալիս, այն ել հա-

ճախ վոչնչանում ե ամառվա յերաշտից: Այստեղ խնձորենու ամենամեծ թշնամին փթումն ե, վորը շատ տարածված ե:

Ըստ յերևույթին, խնձորենին սիրում ե հյուսիսային լանջի հովիտների խոնավ ողը:

Դաշտային այգիներում ամենից շատ աճում են կորիզոտ սլուսուղները:

Ղրիմի պտղատու այգիների տարածութունը մոտավորապես 800 դեսյատին ե:

Պտղատու:

Բացի մրգերի այս զլխավոր տեսակներից, վորոնք արտահանվում են, Ղրիմում աճում են և ուրիշ պտղատու ծառեր, վորոնք առևտրական նշանակութուն չունեն, որինակ՝ սերդեիլ, թուխ, տխըլ (ֆընդըղ), ընկույզ: Ընկույզի ծառերը շափազանց խոշոր են և ապրում են միքանի հարյուր տարի:

Հարավային ափում աճում ե նաև թուզ, խուրմա և զկեու Հույների տիրապետության ժամանակվանից մնացել են նուռը և ձիթենին:

Լեռների լանջերում տարածված են հոնը, բարբարիսը և թթու սալորի վայրի ծառերը, վորոնց փշոտ տերևները գործ են ածում ցանկապատի համար:

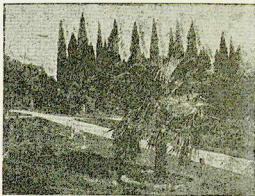
Ղրիմում պտուղներ (ягоды) ընդհանրապես քիչ են լինում: Լեռնային արտավայրերում լերբեմն հանդիպում ես մանր կլուբնիկա և մորի:

112. ՆԻԿԻՏԱՅԻ ԱՅԳԻՆ

Յալտայից յոթ կիլոմետր հեռավորութեան վրա գտնվում է Նիկիտայի այգին, վորը գրավում է 125 հեկտար տարածութեան:

Հենց վոր մտնում ես այգին, առաջին հերթին ուշադրութեանդ գրավում է շրջանաձև ավազանը իր ջրային բույսերով, վորոնց մեջ շուշանները յոյ են ապիս ջրի մակերեսին: Նրանցից միքանիսն ունեն յեղիպտական ծաղում: Նրանց ծաղիկները ունին թեյի գավաթի մեծութեան, իսկ կյոր տերևները ավսեյի չափ են:

Ավազանի կողքին բուսնում է Չինաստանից բերված բամբուկը, վորի բարձրութեանն է յերեսուն մետր, իսկ հաստութեանը յերեսուն սանտիմետր: Բամբուկի հայրենիքում, Ասիայում, նրանից պատրաստում են նավի համար կայմի գերանն և ջրանցքների խողովակներ, յաճախ նրանից կառուցում են տներ ու կամրջներ: Իր կառուցվածքով Բամբուկը շատ նման է յիգիզին և պատկանում է հաթիկավոր բույսերի ընտանիքին:

Նիկիտայի այգին

Ավազանի դիմաց կան Հյուսիսային Ամերիկայից բերված կըղբիներ, միշտ կանաչ ու հաստ տերևներով, վորոնք այնպիսի ուժեղ հոտ ունեն, վոր յեթե մի գիշեր թողնես ննջարանում և քնես, գուցե այլևս չդարթնես:

Նույն ավազանից վոչ հեռու գտնվում է յապոնական խուրման, վորը շատ նման է պամիդորի: Գուց նրան կտեսնեք ձմեռ ժամանակ և մրդավաճառների մոտ:

Բայց ի՞նչ հազվագույտ բան կա այս այգում, չե վոր այս բույսերը աճում են և՛ Յալտայում, և՛ Ալուշտայում—Ղրիմի հարավային ափերի մյուս մասերում:

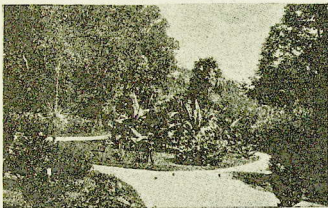
Միանգամայն ճիշտ և Բայց յեթե չլիներ Նիկիտայի այգին, դուք այս բույսերը չեյիք կարող տեսնել Դրիմում: Նիկիտայի այգու նպատակն էլ հենց դրա մեջն է կայանում, վոր ուրիշ յերկրներեց բույսեր բերի, տնկի, յերկար ժամանակ դիտողութուններ կատարի, ուսումնասիրի, թե այդ բույսերը վորքան են հարմարվում Դրիմի կլիմային:

Յերբ նրանք ընտելանում են մեր կլիմային, այսինքն սկսում են զարգանալ. ինչպես իրանց հայրենիքում, այն ժամանակ Նիկիտայի այգու վարչութունը այս բույսերի տունկերը տարածում է և ուրիշ այգիներ ու զրոսավայրեր:

Մեր այգիները զարգարող այժմվա բույսեր սրանից հարյուր տարի առաջ բոլորովին չկային Դրիմի հարավային ափերում:

Ահա յապոնական և չինական արմավենիների մի ծառուղի: Նրանց տերևները այնքան մեծ են, վոր հնարավոր չէ շրջապատել զույգ թևերով: Յերևում է, վոր այս արմավենիները վոչ միայն դիմանում են մեր սառնամանիքներին, այլ նույնիսկ ծաղկում են և ամեն տարի պտուղներ են տալիս:

Նրանք սկսում են ծաղկել միայն քսան տարեկան հասակից: Այժմ այս բոլորից դուք կտեսնեք հարավային ափի համարյա բոլոր զրոսավայրերում:

Նիկիտայի այգում Յապոնական բույսեր.

Իսկ մշտադալար նոճիները: Դրիմի հարավային ափը դժվար է պատկերացնել առանց այդ մշտադալար նոճիների: Նրանք բուսնում են բոլորովին չոր և վոչ արգամանդ տեղերում: Հին ժամանակ Դրիմում չկային մշտադալար նոճիներ: Նիկիտայի այգին կազմակերպեց մշտադալար նոճիներ ի տնկարան և տարածեց ամբողջ հարավային ափում: Իր հայրենիքում, Ասիայում, մշտադալար նոճին ապրում է մինչև հազար տարի և ունենում է տասնութ մետրը բարձրութուն:

Սպիտակ և կարմրագույն գափնեվարդը բուսնում և հարավա-
լին ափում, բայց յերկնքի տակ: Մենք սովորել ենք նրան համարել
սենյակային բույս:

Ահա և զանազան տեսակի կռզիների (кактус) մի ամբողջ ան-
կյուն: Նրանց հաստ տերևները պարունակում են շատ հյութ—պա-
շար յերաշտից պաշտպանվելու համար: Յերեսում և, վոր նրանք
բուսնում են Աֆրիկայի և Ամերիկայի ջրազուրկ անապատներում:

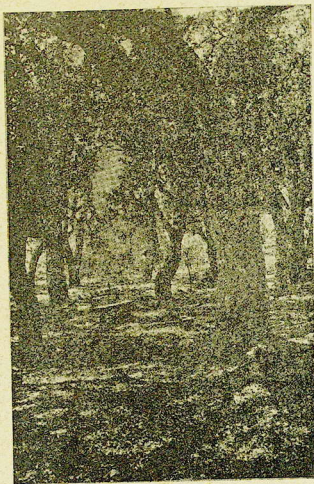

Միշտ կանաչ կռզի

Նրանց մոտ կանգնած է այգու յերկրորդ վերատեսչի—Գարտ-
վիսի արձանը: Առաջին վերատեսուչը յեղել է բուսարան Ստեփենը,
վորը ապրում էր Սիմֆերոպոլում: Այգու սկզբնական աշխատանք-
ները նա սկսեց միանգամայն անմարդաբնակ տեղում, վորտեղ նույն-
իսկ ճանապարհ չկար: Գոյություն ունեւր միայն մի ձիու փոքր

ճանապարհ զեպի Սիմֆերոպոլ: Ահա այս պայմաններում Նիկիտայի այգում տանն լերկու տարվա ընթացքում տնկվեց հարյուր յոթանասուն հինգ հազար բույս:

Ստեփինի ավազ ոգնահանն եր Գարտվիսը, վորին Ստեփենը շուտով հանձնեց այգին կառավարելու գործը: Գարտվիսը այդու վրա չարչարվեց մինչև իր մահը: Այգու համարյա թե բոլոր հասակավոր ծառերը, վորոնք մենք այժմ տեսնում ենք, տնկված են լեզել նրա ժամանակ: Ստեփենս և Գարտվիսը ամբողջ քառասուն տարի չարչարվեցին ձիթենու ծառի կուլտուրայի վրա, ստացան հիա-

Ոցանային կաղնու փոքր անտառը Նիկիտայի այգում:

նայի ձիթենու յուղ: Բայց պարզվեց, վոր ձիթենի աճեցնելը ձեռընտու չե արդյունաբերական նպատակների համար: Ղրիմի կրաջուրը ոգտակար չե վոչ ձիթենու և վոչ ել շագանակի համար:

Այսպիսի անհաջողութեան հանդիպելն և խցանային կաղնու աճեցման գործում: Մարտիայից ստացած կաղինից բուսեցրին մի փոքր անասու, բայց սկսեցին կեղեր մաքրել խցանների պատրաստելու համար, պարզվեց, վոր նա շատ կոպիտ և և լի լի ծակաթիկներով, վորի պատճառն և մեր յերկրի չոր կլիմանն անցանային կաղնու պատշտները կարելի չէ խորովել օւտելու համար և սղալ սուրճ պատրաստելու համար:

Նիկիտայի այդու պարծանքը կազմում են սանդնատերն (փշատերն) ծառերը իրանց շատ տեսակներով: Միայն սոճին ունի բաւասուն տեսակ:

Նրանցից միքանիսը ունին խոշոր կոշտեր դուրեկան հատիկներով, Հոյակապ յեղեֆուտ յերեք տեսակները՝ կլիմանի, Աֆրիկայի, Հիմալայի, վորոնք իրանց կանաչադույն, յերբեմն արծաթագույն սանդնատերներով պարզարում են հարավային ափի գրոսավայրերը: Նրանց հայրենիքը Ասիան և և Աֆրիկան,

Այստեղ կա և հյուսիսային Ամերիկայից բերված մամոնտի ծառը, վորտեղ այս սանդնատերն ծառերը սղրում են յերեք հազար հինգ հարյուր տարուց մինչև չորս հազար տարի: Մամոնտներից ամենամեծը լինում և այնքան հաստ, վոր նրա բնի վրա փորված թոնջի միջով կարող և անցնել ավտամարի:

Այստեղի մամոնտը, համեմատած Հյուսիսային Ամերիկայի մամոնտի հետ, շատ յերիտասարդ և ընդամենը յոթնասուն հինգ տարեկան և նա: Այստեղից վոչ հեռու, մարգագետնի վրա շարքերով տարածվում են խնկենու և գերմանական նարդոսի մարդերը: Գրանք խիստ բուրավետ բժշկական բույսեր են, վորոնց հետ Ղրիմի ժողովուրդը ծանոթ չէ: Ներկայումս լաբորատորիաներում փորձեր են կատարում գրանցից գեղորայք և անուշահոտ հյութեր պատրաստելու:

Նիկիտայի այդում կա և պողատու ծառերի բաժանմունք: Այստեղ վորոշում են, թե մեր կլիմային ինչպիսի պտղատու ծառեր և խաղողի վաղեր են հարկավոր:

Հավանութուն ստացան տեսակները վաճառում են այգեղործներին:

Այսպիսով ամեն տեղ տարածվեց ըուրավետ սև խաղողը (Իգաբելա—Հյուսիսային Ամերիկայից): Ընդհանրապես խաղողի՝ զանազան տեսակներից այս այդում տարեկան աճեցնում են հարյուր հիսուն հազար պտղատուներ:

Գիտական աշխատանքների համար այդին ունի բուսաբանական կարքնետ, թանգարան, հերբարիում, գրադարան և լաբորատորիա:

Վերջում մեզ ուղեկցողը հրավիրում է մի հաղվադուռ ծառի մոտ: Գա հին սկիպիդարի ծառն է: Նա կարող է ասլրել մինչև հազար տարի: Ծառի այն մասերը, վորտեղ փշականք են գոյացել, նորոգված են ցեմենտով, վորք ասպհովում է ծառը հետագա քայքայումից:

Սկիպիդարի ծառի հայրենիքը Միջերկրական ծովի ափերն են: Արիմի հարավային ափում նա վայրի լե բուսնում և չունի արշյուն-նարերսական նշանակություն: Նրա հայրենիքում նրանից ստանում են սկիպիդար, դրա համար բնի վրա կտրվածներ են անում, վորտեղից և ծորում է բուրավետ խեժ:

ԱՌԱՋԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Կողմել Նիկիտայի այգու բուսերի ցուցակը:
2. Թվել, ինչպիսի բուսեր կան ձեր շրջանում Նիկիտայի այգու բուսերից:
3. Ինչ նշանակություն ունի Նիկիտայի այգին Արիմի համար:

113. ԱՅՆՏԵՂ, ՎՈՐՏԵՂ ՎԱՐՈՒՄ Ե ՏՐԱԿՏՈՐԸ

Անծայր տափաստան: Յերկարությունը ծայր չունի, իսկ լայնությունը աչքով չի չափվում: Հողը սև է, փափուկ ու արգավանդ: Այնտեղ, այս սևության մեջ մեր ապագան է: Գարնան աշխատանքների յեռուզեռին դուրեկան է նայել այս դաշտերին: Կապույտ ծուխը— տրակտորների շնչաությունը— յերևում է ամեն տեղ: Այստեղ, Գրամմատիկովում և շրջակա գերմանական, ռուսական ու հրեյական գյուղերում տրակտորներ շատ կան:

Նա գրավել է խոշոր հողամաս, սողում է ինքն իրեն մի ծայրից մյուս ծայրը, փրնչ-փնչացելով նավթի ծուխը: Առաջ է սողում, իր յետից քաշում է քառասունոտնանի արագավարը:

Սողում է յետ, արդեն տասնյակ հեկտար վարված հողը պատրաստ է: Այսպես ժամե—ժամ, որից—որ:

— Այժմ ինչպես են ձեր գործերը, — հարցնում էմ յես մի հասակավոր կնոջ, վոր կանգնած է դռան առաջ և նայում է, թե ինչպես է տրակտորը աշխատում:

— Ահա՛ տեսնում եք ինքներդ: Վարում ենք: Յեղանակը լավ է, լավ անձրև յեկավ:

Սոսքի բռնվեցինք:

— Բարձրանում է ժողովուրդը: Արագ դնում է դեպի վեր: Սոսկալի յե:— Նա ծածկեց աչքերը, կարծես վախենում եր տեսնել ապագան:

Նորից խոսեց:

— Ձե վոր այս բոլորը պատկանում եր պաներին: Ահա ջրա-
զացը: Նա մի գերամանացի գնեց: Աեղանից յերեք կաշի յեր քեր-
թում: Իսկ հնդր: Գրամամախիզման—պարսններին եր: Տուրք կար՝ տառք
գեղից յերեքը պարսնին, աեղափոխողն ել գյուղացին է, յերբեմն
նույնիսկ չորս աեղ պետք է ապ: Սա միմիայն հոյի համար: Իսկ
մեր սերմը, մեր աշխատանքը, պետական հարկն ել մենք ենք վը-
ճարում:

— Իսկ հիմա,—հարցնում եմ յես:

— Ի՞նչ է հիմա. ասեցի, վոր սկսել են բարձրանալ: Աստի-
ճաններով վեր ենք գնում և չի յերևում այդ աստիճանների վերջը:

Ահա տրակտորը գրկեց մի հողամաս, փափկացրեց և նա յե-
կամուտ կտա:

Միթե տրակտորը ամեն ինչ է: Նա ժամանակի տնտեսումն ե:
Ձե վոր մենք տրակտորի միջոցով հողից շատ բան ենք վերցնում և
փոխարենը վոշինչ չենք տալիս հողին:

Բայց նա, այդ հողը սնունդի պահանջ է զգում: Նրան հար-
կավոր ե տալ պարարտանյութ, տալ այն, ինչ վոր կփոխարինե նրա-
նից վերցրած նյութերը: Յեվ ահա, յերբ մենք այս դաշտերում կը-
տեսենք այնպիսի ցանքսափոխություն, վորը կարողանա հողին տալ
այն ուժը, վոր ստացված է հողից, — այն ժամանակ մենք գյուղա-
տնտեսության աստիճաններով արագ կբարձրանանք:

Առայժմ մենք դեռ ծայր աստիճանների վրա յենք:

114. ՏՐԱԿՏՈՐԸ

Տրակտորն է հերկում... մեր Ղըրմում ել,
ինչպես Միության ամեն մասերում,
գիտության զենքին գեղջուկն է գիմել—
տրակտորն է նրա գետինը փորում:

Ձը կա առաջվա տանջանքը առատ,
յերբ ստրուկ եյին—ինքը, յեղն ու ձին. —
տրակտորը՝ հըզոր—վողջովին յերկաթ,
խաղում է կարծես հերկման միջոցին:

Ինչ վոր շաբաթներ գործվում եր դրժվար,
հենց մի որվա մեջ տրակտորն է անում.
յեվ հերկված դաշտին նայում կես-շվար՝
ցնծում է գեղջուկն ու խոր հիանում...

115. ՍԵՎ ԳԵՏԻ ՋՐԱՄԲԱՐԸ

Բայդարձան հովտի շրջանում, Բայդար գյուղից ղեպի հյուսիս հոսում է Սև գետը: Կիզիլ-Կայա լեռան մոտ, վորտեղ գետը անցնում է մի նեղ քարայրով, յենթադրվում է կառուցել բարձր պատնեշ—ամբարտակ: Այդ ամբարտակը կտրում է գետի հանապարհը: Ամբարտակի բարձրութունը լինելու յե քսանհինգ մետր, յերկարութունը 280 մետր: Այդ ավազանի մեջ լցվելու յե գետի ջուրը, վոր հոսում է սարերից ձյան հալման ժամանակ և անձրևային օրերին: Ավազանի ջրի մակերեսը հավասար է քառասուն չորս քառակուսի կիլոմետրի: Ջրամբարից ջուրը յերկաթե խողովակներով զնայու յե ելեկտրո-կայան: Կայանը 200 մետր ցածը է ավազանից: Այսպիսի բարձրութունից ջրի թափվելը առաջ է բերում մեծ ուժ, վորը պտտում է տուրբինները: Տուրբինները շարժում են դինամոմեքենաները, վորոնք առաջացնում են ուժեղ ելեկտրական հոսանք:

Ելեկտրական այս հոսանքով կկերակրվեն Սեփաստոպոլի, Սիմֆերոպոլի և Յայտայի ելեկտրոկայանները: Ելեկտրական հոսանքը կոգտադրծվի և լուսավորության համար՝ և ելեկտրաքաղցի համար, վորը պետք է միացնի Սիմֆերոպոլ, Յայթա, Ալուշտա քաղաքները:

Տուրբինների տակից դուրս յեկած ջուրը կընա Իկկերմանի և Բալաբլավայի հովիտները ջրելու:

Հաշված է, վոր այս ջրով կըրվեն չորս հազար հեկտար հող: Այս հողից այժմ 900 հեկտարը աղբիներ և բոնջարանոցներ են: Մնացած հողը յենթադրվում է հատկացնել խաղողի այգիների և ծխախոտի պլանտացիաների:

Յեթե բոլոր յենթադրված աշխատանքները կատարվեն, կստացվի մի խոշոր ձեռնարկութուն: Նա կդառնա մեր պարծանքը, մեր փոքր տեսակի Վոլխովոսարոյը:

ԱՌԱՋԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գարտեղի վրա գծիր Սև գետը, Ալմա գետը
2. Վորտեղից են սկիզբ առնում և ճւր են թափվում այդ գետերը:
3. Գտիր, վորտեղ է սև-գետյան ջրամբարը:

116. «ՍԱՎԼՈՒԿ-ՍՈՒ» ԱՐՏԵԼԸ

Բեշույ գյուղի մոտ, լեռնային գեղեցիկ վայրում, վորտեղ կա առատ ջուր (այստեղ հոսում է Ալմա գետը), գտնվում է մեծ պլուտոնա ապի:

Առաջ, իհարկե, այգին պատկանում եր կալվածատիրոջը, իսկ գյուղի բնակիչները նրա մոտ բատրակութուն եյին անում: Նրանք

մեծ աշխատանք էլին կատարում այդում և Հնչին վարձ ստանում։ Բատրակները քաջ էլին ապխ իրանց խղճուկ գոյութիւնը։ Հեղափոխութիւնից հետո այստեղ գյուղացիք մտածեցին միանալ, արտել կազմել։

Կոմունայի գործերը սկզբում գեկավարում էլին կալվածատիրոջ նախկին կառավարիչը և տեղակալն մալլան։ Նրանք վաս էլին գեկավարում։ Այդին չէր մշակվում, փշտնում էր։ Յերբ արտելից հեռացրին մալլային և նախկին կառավարիչին, արտելի գործերը միանգամից լավացան։

Առաջվա անտեսվարութիւնից արտելը 2000 սուլի պարտք ստացավ, վորպես ժառանգութիւն։

Այժմ նա վճարել և պարտքերը և վասահորեն ընթանում և անտեսութիւն գորգացման ճանապարհով։

Ամենից առաջ նա կարգի բերեց այդին, ցանկապատեց նրան՝ կորատեց ծառերի չորացած և ավելորդ մասերը և փորեց ծառանոցը։

Այդին լավ բերք տվեց։ Այնպիսի մաքուր պտուղներ ստացվեցին, վորպիսին չէր յեղել և կալվածատիրոջ ժամանակ։

Ազատ հողամասերում արտելը ծխախոտ ցանեց։ Գնեց գուլք վորը անհրաժեշտ էր այգու և ծխախոտի համար։

1924 թվի առատ բերքը արտելը ծախեց Դրիմի գյուղացիական միութիւն միջոցով, վորով կուլակներին հնարավորութիւն չարվեց փող աշխատելու այս գործից։

Փչացած, անարժեք մրգերը կամ չորացնում են, կամ նրանցից գոշար պատրաստում։

«Մավլուկ-Սու» արտելի խելացի անտեսվարութիւնը մեծ հետաքրքրութիւն առաջ բերեց շրջակա գյուղացիներին մեջ։

Գյուղացիներին գուր և գալիս և այն, վոր կոմսոսովի բլիշը դասախոսութիւններ և գեկուցումներ և կազմակերպում գյուղացիներին հետաքրքրող նյութերի մասին։ Նրանց գրավում և և լենինյան անկյունը, ուր գեղեցիկ և և գուրեկան։

«Մավլուկ-Սու» արտելը լավ հիմնարկութիւն և այնպիսի միջոց վայրում, ինչպիսին և անտառապատ և լեռնոտ Բեշուլը։

117. «ԿԱՐՄԻՐ» ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սիմֆերոպոլից յերեք կիլոմետր հեռու, Յելպատորիայի խճուղու վրա դանվում է «Կարմիր» անունով խորհրդային անտեսությունը:

Չնայած, վոր նա բնդամենը յերկրորդ դարունն է ապրում, արդեն բարի համբավ է ձևոք բերել: Իր անտեսությունը լավացնելու համար նա առաջի տարին ծախսեց 150 հազար ռուբլի Շատ նորություններ մացրեց:

Այդ նորությունների մասին արժե խոսել:

Առաջինը՝

Հավանցն է:

Փոքր սարի ստորտաին յերկու ուղիղ շարքերով շինված են հավերի համար փոքր շենքեր:

Լուսավոր, մաքուր ող, ընդարձակ, չոր, հիանալի մաքրություն — ահա թե ինչով է զանազանվում հավերի ապրելավայրը:

«Վտաներդ մաքրիր, հետո ներս մտիր» — այդպես զրված է ամեն մի շենքի զուան ճակատին. Այս ցուցանակը արդարացնում է իրան:

Հավերի բնակարանից դուրս գալիս, դուք ձեր վտաները կեղտոտած չեք տեսնում:

Այստեղ ապրում է հավերի առանձին մի ցեղ — ամերիկական սպիտակ լեզգորներ: Այդ հավերը բավականին ծանր են: Նրանց ձուերը խոշոր են և զարմանալի սպիտակ:

Այնտեղ կա և մի ուրիշ, վոչ պակաս հայանի ցեղ — սպիտակ անդլիական վիանդոս: Նրանք մեզ մոտ հասել են վոչ թե ըստ սովորականի այլ այերոպլանով: Նրանք դեռ 1925 թվին դուրս են զրված Անդլիայից և մի որվա ձուտիկներ եյին, յերբ այերոպլանով բերվեցին: Այս հավերը բազմացվում են առանձին անդլիական ինկլուբատորով: Ամեն մի հավ ունի իր համարը, ունի իր անձնական մատյանը:

Այս փոքրիկ թռչնարուծական ագարակը խորհրդային անտեսությանը այս տարի հինգ հազար բուրլի մաքուր արդյունք կտաս:

«Կարմիր» խորհրդային անտեսությունը Ղրիմում տարածում է հավերի այս ցեղը: Մոտակա հարևան դուղերից մեկում բոլոր աքաղաղները լեզգորն ցեղից են:

Այս թռչնարուծական ագարակի համբավը տարածվում է հեռու և հեռու: Գյուղացիները խորհրդային անտեսության հետ համաձայնություններ են կնքում, ձու յեն ստանում: Տնտեսությունը աալիս է ձու պալմանով՝ ստացիր 15 հատ ձու, իսկ հետո անտեսությանը սուր մի հավ:

Ակամայից ուշադրութեանդ և դրավում մի յերկար քարե շէնք:
Անասունոցն և:

Ճիշտ ասած, սա վոչ թե անտանանոց և, այլ ավելի շուտ կենդանիներն համար պարտաւ Լույս, մաքուր ոգ, ջերմութեան, զազալին լուսավորութեան, ժամացույց (կովերի մասում), վոչ մի տեղ զամալը չես տեսնի:

Կարճը և ալը լինել տխտեղ, ուր հասակը ցեմենտած և, յերկ կովերի բաժնում տարված և ջրանցք: Մտրակի մի սեղմում և ամբողջ ցեմենտե հասակը անմիջապէս մաքուր կլինի:

Այստեղ կովերը թողի՞մ կապված չեն լինում: Նրանց վզով անց են կացրել առանձին վզնոցներ, վորը հնարավորութեան և տալիս կովերին ազատ նստել, պարկել շուտ զալ:

Ահա և մի նորութեան: վզնոցի մի կողմում կա առանձին ցանցածև տախտակ, հենց վոր կովը պոռոչներով դիպչի աչք տախտակին, անմիջապէս ջուրը կհոսի: Պոռոչները հենց վոր հեռացնի, ջուրը կըզազարի հոսել: Այսպիսով, կովը կտրոզ և ջուր խմել ամեն րոպե:

«Պալատում» կա 98 ախոտ կովերի համար: Յեղներքի և հորթները ախոտները առանձին են: Տնտեսութեան կովերը մեծ մասամբ զերմանական լավ ցեղից են: Այստեղ կա առանձին սենյակ, ուր կեր են պատրաստում կենդանիներին համար, կա սառցարան, զարիչ մեքենաների սենյակ:

Նայում ես անտեսութեան մշուտ անկյունները, ամենուրեք տեսնում ես՝ փորձված, հողատար ձեռքով բերված են նորութեաններ վորոնք ստուգված են ամերիկյան անտեսութեան կողմից:

Ահա և հարուստ ալդին, վորտեղ ամեն մի խնձորենին «սափրիչ»-ի վարպետ ձեռքերով խուզված և, սանրված և, դեղեցկացրած և:

Ահա որինակելի ջերմոցը, վորտեղից վարունգները վաղուց և վոր ուղարկում են Մոսկվա:

Նայենք դաշտը՝—

Տնտեսութեանը դեռ աշնանից անցել և յոթ տեսակի ցանքսափոխութեան: Դաշտը մշակվում և յերեք տրակտորներով, ցանոց մեքենաներով, կտր փոցխերով: Մեքենայացումը կատարյալ և:

Դաշտը շատ խնամքով և մշակված: Հետևանքները կտեսնես ամեն մի քալափոխում: Հիանալի լին աշնանացանը և զարնանացանը: Վերջերս ցանած վարսակը կանգնած և շատ խիտ, մի քառորդ բարձրութեան: Տնտեսութեանը ջոկովի սերմեր և ցանել: Կանաչ գորզը փաղաքշում և հայացքը:

Յերեկոյ յե. վերադառնում են նախիրները, Հովիվը տնտեսութեան լավ տեսակի վոչխարներն ե քշում՝ Յիդեյ և Մալիչ ցեղից, մտաւորապես 400 հասո նա շատ ուրախ ե:

— Այսոր արդին 22 հաս գառներ—բարձր ձայնով ասում ե հովիվը:

Դուրս եմ դնում: Հանկարծ հեռախոսի ձայնը՝

— Վաղը կարելի յե ձեզ մոտ եքսկուրսիա կատարել:

— Խնդրեմ, շատ ուրախ ենք: Յեկեք, սովորեք:

Յեզ այսպես ամեն որ:

ԱՌԱՋԱԿՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ձեր շրջանում ի՞նչպիսի խորհրդային տնտեսութեաններ կան:

2. Ուսումնասիրեցեք նրանց ա) դաշտերը, բ) գյուղատնտեսութեան ձևերը, մեքենաները գ) անասնապահութեանը, դ) թռչնաբուծութեանը, ե) աղիկործութեանը:

118. ԻՆՉՊԵՍ ԵՄ ՅԵՍ ԱՇԽԱՏՈՒՄ ԱՄՍՈՐ

Այն աշխատավորական արտելը, վորի անդամներից մեկը հայրըս ե, զբաղվում ե հողագործութեամբ, բանջարաբուծութեամբ և բոստան տնկելով: Հենց այդ պատճառով ել աշխատանքները շարունակվում են ամբողջ տարի:

Հագահատիկների գարնանացանը, այսինքն գարու և վարսակի ցանքսը, կատարվում ե վաղ գարնանը, յերբեմն և փետրվար ամսում: Այս աշխատանքներին յես չեմ կարողանում մասնակցել, վորովհետև այդ ժամանակ յես լինում եմ զպրոցում: Ձեմ կարողանում նաև մասնակցել գետնախնձորի տնկելու աշխատանքին, պամիդորի, պղպեղի և այլ բանջարների գարնան ցանելու ժամանակ: Գարնանային արձակուրդներին, յերբ տուն եմ գալիս, ներկա յեմ լինում միայն սածիլների տեղափոխման, այդ ժամանակ դիրքը մի կողմ եմ գցում և ձեռքերս կոխում հողի մեջ մինչև այմունկները:

Մեր բանջարանոցը դանվում ե արտեզյան ջրհորի կողքին: Արտեզյանի ջուրը հողի մակերեսից մի քիչ ավել ե բարձրանում: Ջուրը թափվում ե տախտակե ավազանի մեջ: Յերբ ավազանը լցվում ե ջրով, այն ժամանակ նրա մակերեսը բանջարանոցից ավելի բարձր ե լինում: Բավական ե ավազանի միջնապատի մեջ յեղած դռնակը բաց անել, այն ժամանակ ջուրը կհոսի դեպի բանջարանոց նախորոք պատրաստած առվակներով:

Յերբ բանջարանոցը անկիւած է, սկսում են ջրել: Ստիպարար ջրելու գործը ամբողջովին յետ էմ հանձն անում: Ջրելուց տուջ պետք է շրջել բանջարանոցը, տեսնել, թե վարքան բարեկարգ վիճակի մեջ են գտնվում ասվակները, կարող և արդար շուրջ հոսել ամեն տեղ, ազատ մտանում ևս ասվականին, բարձրացնում ևս զբանակը, ջուրը արագութեամբ սկսում հոսել և տարածվել բանջարանոցի բոլոր մասերը: Մտիւոված ևս միշտ հետեւել, վոր ջուրը չվողողի ասվակների փութը պատերը և ուրիշ տեղ չգնա:

Այս աշխատանքը հետաքրքիր է, սրախ և վոշ էլ դժվար: Անս սկսում են բուսնել և աճել սլամիդորը, սլոպելը: Երանց հետ աւատորեն աճում և և սլոքախտար: Այդ ժամանակ սկսվում է քաղհանելու գործը: Ազրախտարը քաղհանում են մեծ ուրազներով և յերբեմն էլ ձեռքերով: Այս աշխատանքը ավելի դժվար է, քան ջրելը: Մտիւոված ևս կուացած աշխատել, հաճախ արևի ճառագայթների տակ, վորոնք այդ ժամանակ բավականին ուժեղ կերպով այրում են:

Ամեն մի բանջարարույժ իր բանջարանոցը բաժանում է յերկու մասի՝ մեկում տնկում և վաղահաս բանջարեղեն, իսկ մյուսում ավելի ուշ հասնող: Բացի այդ, յերբ վաղահաս գեանախնձորը կամ կարմիր բողբ հանում են, այն ժամանակ Երանց տեղը անկում են ուշ հասնող բանջարեղեն: Այսպիսով բանջարանոցում աշխատանքը վոշ մի սր չի դադարում, ավելացած, վոր աշխատանքը շատ բազմազան է՝ մի տեղ քաղհանում են, մյուս տեղ խոտերը վետում, մի այլ տեղ սածիլ էր տնկում կամ մի նոր տախտակ են ցանում:

Մեղ մոտ տակ կոչվում է մարդերի մի շարք, մոտավորապես քան մարդ: Միաժամակ աշխատանքը յետում է և բոստանում: Բոստանը ջրելու կարիք չի զգում, զբա համար էլ նա արտի ձև ունի: Բոստանում տնկում են կամ ցանում, սելս, ձմեռուկ, դրում, լոբի, սխես, վորից պատրաստում են տեղական սուրճ:

Այդ ժամանակ դաշտում սկսում են հասնել հացանատիկները: Ամենից շուտ հասնում է աշնանային գարին, Երանից հետո ցորենը: հետո գարնանային գարին և վերջում վարսակը:

Հաճարը մի ամբողջ ամիս ուշ է հանում, քան մյուս հացահատիկները:

Հոռնձի նախորդակը ամենայնուհն ժամանակն է, պետք է շտապել, վորովհետև արտերը կհասնեն և հատիկները կթափվեն: Ձիերը կամ յեղները լծած հնձվորները դուրս են գալիս դաշտ: Մեկը ձիերն և քում, դա իհարկե, ամենաթեթե աշխատանքն է՝ մյուսը կիտում է: Կիտելը ավելի դժվար է, ստիւոված ես լեղանով աշխատել և անվերջ հավաքել հնաձ հացը: Այդ աշխատանքը ավելի դժվար

և Կիտերու համար հարկավոր ե վոչ միայն ույժ, այլ և ճարտիկությունս Պետք ե աշխատել, վոր կիտած ցողունը ուղիղ շարքերով դասավորված լինի:

Հնձվորների հետ միաժամանակ աշխատում են և զիզվորները, վորոնք հնձած հացից դեղեր են կազմում: Այդ դործով զբաղվում եմ և յես: Դիզելը հեշտ չէ, չոր խոզանը ծակծկում ե վտանեղ ու արնատում: Մի կողմից արևն ե այրում վերեից, մյուս կողմից չըպետք ե յես մնալ հնձվորներից:

Ահա հնձված ե արար, վոսկեզույն դեղերով ծածկվել ե դաշտը:

Մկավում ե հացերի կրելը (տեղափոխությունը): Մենք հացը տանում ենք ցեղային անտեսությունս, վորտեղից վարկ ենք ստացել սերմերով: Յեղային անտեսությունը գտնվում ե Թոմակ-Կիրդիգե, Յանսենի նախկին կալվածքում, մեր արտելից վեց կիլոմետր հեռավորության վրա: Դեռ յերեկոյան սկսում ենք բառնալ քուլաշի մեծ սայլերը, վորոնք կանգնած են լինում յերկու շարք: Լուսարացին այդ մեծ սայլերին լծում են յեզներ կամ ձիեր, և վոսկեզույն սարը ընկնում ե ճանապարհ:

Յերը ցեղային անտեսությանը տալիս ենք մեր պարտքերը, այնուհետև սկսում ենք կալսել: Արտելը մտտակա անտեսությունից վարձով վերցնում ե մի շոգեմեքենա: Ամեն 16 կիրոզրամ հացահատիկից արվում ե շոգեմեքենայի վարձ մեկ կիրոզրամ:

Յեզները լծած դնացինք շոգեմեքենան բերինք, տեղավորեցինք և սարքեցինք: Բերեցինք մի տակառ ջուր և ծղոն կաթսայի տակը վառելու համար: Յես ընդհանրապես, վառելիք մատակարարողն եմ: Մա հեշտ աշխատանք ե, հնայած մի կողմից մեքենայի տաքությունն ե, մյուս կողմից ոգոստոսի այրող արևը:

Ավելի ծանր ե սայլի վրա աշխատողների գործը, վորոնք անընդհատ քուլաշը (ծղոնը) տալիս են մեքենայի բերանը: Արևը այրում ե, ծղոնը ծակծկում ե ձեռքերը, մեքենայից փոշի յե առաջանում: Իսկ շարժիչ փոկը անվերջ սղղում ե ու սղղում:

Հացը արզեն կալված ե:

Յեղային անտեսության և մեքենայի տիրոջ հետ հաշիվները մաքրեցինք: Հացահատիկը լցրինք պահեստ: Մեկ ել տեսնում ես արզեն ժամանակ ե բոստանը պահպանելու, յեթե վոչ սերմաքաղ ազնափները կծակծկեն ձմերուկները և սերմերը կտանեն: Իսկ գորշ կոռնկները կոկոալով կհավաքվեն դաշտ և վտանատակ կտան հաճարը: Բոստանում մենք շինում ենք քոլիկ: Իս՜ ջարանոցում արդեն

շատ վաղուց հասել և բանջարեղենը՝ Մեր նախկին աշխատանքների վրա ավելանում են նոր աշխատանքներ՝ գեանախնձորը հանել, վարունդ և պղպեղ հավաքել:

Կենդանացավ բանջարանուցը: Դեռ յերեկոյան բարձվում են սալերը գեանախնձորով, վարունհով, Իսկ լուսարոցին ուղարկվում են դեպի Ջանկոյ:

Յես սիրում եմ բանջարեղենի հետ շուկա գնալ: Սայրը շարժվում է՝ առանց շտապելու: Արեւ դեռ բարձր է: Ըննապարհին սայլերը յերբեմն առաջ են ընկնում մեկը մյուսից, յերբեմն յետ մնում: Վաղուց արդեն սնցել ենք Բարինը, վոչ հեռու յերևում են Գուրերովկայի սնաղկները, ահա թարխան—Սեյալար, ահա և Ջանկոյ:

Ամառվա վերջն է, բանջարանոցում աշխատանքը յետում և: Սովորաբար մենք պարապում ենք բանջարաբուծութեամբ կամ բոստանի գործով: Հայրս, յերկու մեծ քույրերս և յեղբայրս—մենք ինքներս ենք կառավարում:

Ոգոստոսի վերջին սկսում են արագ հասնել սեխն ու ձմերուկը բոստանում, իսկ բանջարանոցում՝ բանջարեղենը: Ամենաուժեղ աշխատավորը յես եմ, հենց այդ ժամանակ յես վերադառնում եմ քաղաք գպրոցում սովորելու:

Աշխատանքները բանջարանոցում և բոստանում յեռապատկրվում են: Հիմա ամեն որ առավոտյան լուսարոցին յերկու, նույնիսկ յերեք բարձած սայլեր գնում են դեպի Ջանկոյ: Այսպիսի սայլեր գալիս են և Ալլինից, Շիրլինից: Իմ փոքր յեղբայրը բառնում է մեծ սայլը ձմերուկով և գնում է այն գյուղերը, վորտեղ գյուղացիք բոստաններ չունեն, այլ վոսկի ցորենի մշակութեով են զբաղվում:

Այնտեղ ձմերուկները փոխանակում են ցորենի հետ: Մի յերկու-յերեք անգամ այսպես գնալ-գալուց հետո, տեսնում ես ահագին ցորեն և գոյանում: Յորենի արժեքը հայրս վճարում է յեղբորս և նա իր համար Ջանկոյում կոշիկներ է գնում:

Այդ ժամանակ յես Սիմֆերոպոլում, գպրոցում եմ լինում: Յերբ նոյեմբերին յես պատրաստվում եմ գեկուցելու գյուղաանտեսութեան մասին, վերջնում եմ ձեռքս լրագիրը և կարդում եմ՝

1928 թվի տվյալներով հեկտարներով

	ՇՐՋԱՆՆԵՐ	Բան- ջարե- ղին	Գեանա- խնձոր	Բոստան- ներ (баштаны)
1.	Սիմֆերոպոլի . . .	2,077	493	2,738
2.	Յելպատորիայի . .	289	163	1,213
3.	Ջանկոյի	426	171	1,691
4.	Թեոդոսիայի	700	102	1,499
5.	Կերչի	683	85	1,276
6.	Ղարասու-բաղարի .	317	93	451
7.	Բախչիսարայ	929	89	639
8.	Սևվաստոպոլի	284	89	64
9.	Յալտայի	44	7	—
10.	Սուգակի	—	46	44

Յես գիտեմ, վոր այդ թվերի մեջ մտնում են մեր դյուղի, Ալ-
չիկի և Շիրինի բանջարանոցները ու բոստանները:

ԱՌԱՋԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աշխատանքների ցուցակ կազմել ըստ տեսակների:
2. Կազմել դաշտային և բանջարանոցային բույսերի ցուցակը:
3. Նկարագրել քո աշխատանքը գյուղում:
4. Նկարագրել հունձը:

119. ԲՍՋԱՐ-ՉԱԼՂԱ

Տասնյակ և հարյուրավոր տարիներ անընդհատ գարնանը և աշ-
նանը Ալմա գետը ծով է գլորում բազմամիլիոն դուլլ ջուր, առանց
մի վորևե ոգուտ տալու:

Նա ամառը այնքան է նվազում, վոր հազիվ նշմարելի յե դառ-
նում, վորպես մի առվակ կամաց-կամաց շարժվում է իր հատակի
քարերի արանքով: Շոգ որերին ամբողջ հովիտը կիսամեռ վիճա-
կուժն է գտնվում ջրի բացակայության պատճառով:

Ամեն ինչ թառամում է, կախվում է և սպասում է անձրևի:
Իսկ հովտի բնակիչները տխրությամբ հետևում եյին, թե ինչպես
Ալմա գետը սկսում է նվազել և ապա չորանալ:

Ջրի խղճուկ մնացորդը բաժան-բաժան էյին անուամ նրանից ողբալովները: Այս բաժանման ժամանակ հաճախ առաջ էյին գայիտ վեճեր և կռիվներ:

Յեզ տըպեկ եր ամեն տարի գարերից իջեր:

Հովտի բնակիչները, ամեն անգամ սեանելով գարնան և աշնան ջրի առատութիւնը Այմու գետում, քորում էյին իրանց ծածրակները և յերկնային ինչ վոր հրաշքի մտօին դառանցում:

— Ի՞նչ լալ կլիներ, յեթե գետի առատ ջուրը, վորը միանգամայն իզուր և կորչում, հոգտքէյներ, պահէյներ և հետո, յերաշտի ժամանակ բաց թողնէյին արտերի վրա:

Ուրախանում ու ծիծաղում էյին:

Այսպէս դառանցում էյին պտպերը, պտպերի պտպերը:

Միայն թռնները գլուխները շարժում էյին և ասում, վոր սա հեքիաթ է, սա դառանցանք է:

Հանկարծ դառանցանքը իրականութիւն գարձալ:

Մարգկային խելքի ու կամքի ուժով Այմայի ալիքները կանգնեցին և ջրանցքով խնարհարար թափվեցին Բազար-Ջալգա հովիտը:

Ծփաց նորաստեղծ, լայն և փայլուն Բազար-Ջալգա լիճը—Մայիամեկյան ջրամբարը:

Յերեք տարի անընդհատ գարնան տոներին հովտի բնակիչները հավաքվում էյին յերկաթգծի Այմա կայարանի մոտ:

Յերեք տարի սրանից առաջ սկսվեց Մայիամեկյան ջրամբարի կառուցումը: Շատ գյուղացիներ թերահավատութիւնը էյին նայում «խորհրդային հնարագիտութեանը» և սպասում էյին անհաջողութիւն:

Մեկ տարուց հետո ժողովուրդը հավաքվեց Բազար-Ջալգա տոնելու աշխատանքների վախճանը:

Յերը վոր ջուրը բաց թողին ջրանցքով Բազար-Ջալգայի հովիտը, դեռ ելի շատերը միրուքները բռնած ծիծաղում էյին:

— Ծիշտ է, ջուրը թողին, բայց վորքան նա կղիմանա:

Յեզ անա, յերբորդ անգամն և ժողովուրդը հավաքվում է Բազար-Ջալգա հովիտը: Հավաքվել և ուրախանում է:

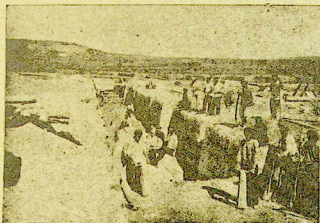
Հայն ծփաց կապտազույն և ջրառատ Մայիամեկյան ջրամբարը:

Հանգիստ ծփում ու փայլատակում է նա գարնան ուրախ արեւից: Նրա շուրջը ողակել և ժողովուրդը

Ծաղկել և հովիտը դաշտային ծաղիկներով, նա փայլում և թաթարների դույնզգույն հագուստից և կանանց գլխի զարդերից: Փալատակում եր և կոմսոմոլիստիկանների գլխի թաշկինակներից, պիտներների կարմիր փողկապներից, բազմագույն վերնաշապիկներից և վերնազգեստներից:

Ամեն տեղ, ուր նայում ես, հազարավոր և հազարավոր մարդիկ հարեան բոլոր գյուղերից, խորհրդային անտեսություններից ընտանիքներով գալիս հավաքվում են այս տարվա տոնին մասնակցելու:

Ամբոխի մեջ մեկ այտեղ, մեկ այնտեղ յերևում էին որվա հերոսները - ճարտարագետները, տեխնիկները և բանվորները, վորոնք կառուցել էին Մայիսմեկյան ջրամբարը:

Բազար-Ջալալի ջրամբարը.

Շրջում էին, բացատրում էին, պատմում էին աշխատանքների պատմությունը:

Ներկայումս ջրամբարը ամբողջովին լեցվել է: Նրա ջրի պաշարը յերեք միլիոն խորանարդ մետր է:

Ամենախոր տեղը տասը մետր է: Ջրի մակերեսը յոթանասուն հեկտարից ավել է:

Չե վոր սկզբում վախենում էին հազարների պարտքի տակ ընկնել ու չեյին գրվում մելիորատիվ ընկերության անդամ:

Վախենում էին, բայց ահա հինգ տարվա մեջ բոլոր պարտքերը կվճարեն:

Ամենայն հեշտությամբ կվճարեն գյուղատնտեսական բանկին, Հողօդկոմստին, վորոնք վարկեր էին բաց թողել:

— Իսկ յեթե ջուրը անցնի գետնի տակ:

— Ամբողջ տարվա ընթացքում չգնաց: Տեսնում ես ինչքան է հավաքվել: Չափված ու հաշված է, թե վորքան ջուր է անցնում գետնի տակ տարվա ընթացքում:

Այս յերեք միլիոն խորանարդ մետր ջրից մի վայրկյանում գետնի տակ է անցնում միայն մեկ մետր ջուր:

— Ե՛հ, ինչքան լավ կլիներ, յեթե ձկներ բաց թողնեյին այստեղ, այնքան կշատանար: Հիանալի կլիներ:

Իսկ յեթե նավակներ լիներ սպորտի համար: Յեթե յոգարաններ կառուցեն: Այստեղից Բախչխարայ և Սիմֆերոպոլ 20-30 րոպե ճանապարհ և զնայքով, վոչ Բախչխարայում յոգանալու տեղ կա և վոչ էլ Սիմֆերոպոլում:

— Բայց ինչքան թուշուն և հովաքվիլ այստեղ: Յե՛վ բազեր, սազեր, ամեն տեսակի ճահճային թուշուններ: Վարտորդները հրացանները ձեռքերին լճի շուրջն էյին՝ վազում, կրակում, իսկ թըռչունները, լող սալով, լճի խորքն էյին զնում, աչքի նախով յես նայում ու ծիծաղում:

— Ձեռ կարող հասնել:

Ահա քեզ և Մայրամեկյան բարեբը, վոչ թե լիճը—

— Այժմ մեզ չի վախեցնի չերաշար:

120. ԱՆՁՐԵՎԸ

Մահեց շղթան արծաթափայլ ամպերի,
տեսավ վայրեր ապառաժուա, անբերրի.
Վոլորվելով՝ նայեց նրանց դարդասուզ
յե՛վ լաց յեղավ, թափեց առաս արտասուք:

Յերբ ծածկուլթից ազատվեցին բարձունքներ,
շողշողացին բյուրեղի պես արցունքներ.
վայրը նայեց խոր բերկրանքից լիացած,
արծիվն անցավ, վայրին նայեց հիացած:

Որը վառվեց... Ձկա մի հ տք ամպերի
լուռ են վայրերն՝ արևակեղ անբերրի.
Խոժոռվելով. վեր են նայում դարդասուզ,
թե յերբ կգա կենդանաբեր արտասուք:

121. ԿՈՍՄՈՒՆԱՐՆԵՐ

Մա ի՛նչ կարգ է, սա ի՛նչ կանոն,
շփոթվել է ունչպար Տոնոն:
Տոնոն ունի մի լուծը լեզ,
գուլթան չունի,— դու բանը տես:

Մկոյի յեւ հենց տունն ե ծակ,
ման ե գալիս հարրածի պես.
ժանդոտ գութան ունի մենակ,
բայց յեղ չունի,— դու բանը տես:

Ոնոյի յեւ բանը բուրդ ե,
ամեն ինչը ջարդ ու բուրդ ե.
խեղճը ունի ցանելու բան,
բայց չունի յեղ, չունի գութան:

Մկոյի մոտ գնաց Տոնոն,
են հողմից ել յեկավ Ոնոն:
Զրույց արին, տվին, առան,
դարդից ասող—աշուղ դառան:

«Թ՛քած եսպես կյանքի միջին.
ախպեր, հոգիս դուրս ե գալի».—
ասին, ասին ու վճռեցին
մեկտեղ դոնեն ճարը ցավի:

Ինչ աջող չեր ջուկ-ջուկ, մին-մին՝
զլուխ յեկավ հենց միասին.—
կա կոմունա. իսկ կոմունում
կա յեղ, գութան... ինչ ես ուզում:

Արտն հերկում են Մկոն, Ոնոն,
յեղն ու գութան սարքին-կարգին,
ընդհանուր տան հետ ե Տոնոն,
զոռ ե տալիս իր ուրազին:

Յեւ գործ, ինչ գործ—խաղ ու պար ե,
ինչ յերջանիկ, լավ աշխարհ ե—
Հաջողութուն, ապրեք, եղպես.
կոմունարներ, նոր որեր ձեզ:

VII. ՂՐԻՄԸ — ԲՈՒԺԱՐԱՆ

122. ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ «ԼԻՎԱԴԻԱ» ԿՈՒՐՈՐՏԸ

Հենց վեր վտարդ կտնոււմ ես մեծ պալատի շէնքերնր, անմիջապէս տեսնոււմ ես սախտակի վրա կալիճով գրած՝

— Այստր կուրորտոււմ կան 210 սոլամ. և 30 կին, ընդ. 270:

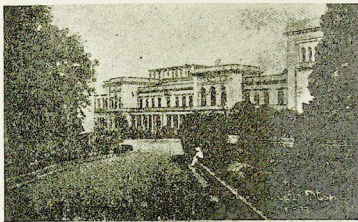
Հեղափոխութեանը բնակարանային խտացում կտատրեց այս պալատոււմ յերեսուն չորս անպամ: Ութ հոգի Ռոմանովների փոխարեն այժմ 270 գյուղացիներ են:

Միջանցքի յերկարութեամբ կան բազմաթիւ դռներ, վորոնց վրա գրված է՝ «Այս ինչ համարի պալատոււմ»:

Մտնոււմ ես պալատան, հետաքրքրութեանդ շարժվում ես:

— Ո՞վ է ապրել առաջ այս սենյակոււմ:

Գթութեան քույրը շատ քիչ բան գիտե: Միթե հնարաւոր է հիշել: Առաջ գրութեաններ կային, հիմա չքացել են: Անցյալի հիշատակը ջնջվում է:

Գյուղացիական հանգստի տուն Լիվադիայում (Ռոմանովների նախկին պալատ)

Կանանց պալատոււմ (առաջ Թագաժառանգի դասարանն էր) գեղջկուհիների կողտացած ձեռքերով ու դեղնած յերեսներով, իսկ նրանց կողքին, կարմիր թաշկինակները գլխներին կապած, յերիտասարդ աղջիկներն էյին:

Մի պալատից մանոււմ ենք ուրիշը և դիտում ենք ամեն ինչ:

Գյուղացիական «Լիվադիան» նման չէ հիվանդանոցի: Ամեն մի

սենյակ տառտորեն ստանում է լույս և ոգ: Բոլոր մահճակալները ու վերմակները միատեսակ են:

Ամեն մի պալատայի մեջ կա մի քառակուսի, վորի վրա դրված է՝ «Իրերի հետ խնամքով վարվել»: Քույրը գոհ է:

Այս տեսակետից նոր կուրորտ յեկած մարդիկ հիանալի յեն: Իրերը լավ են պահպանում ու այտեղի կարգին շատ շուտ են ընտելանում:

Ամեն մի մահճակալի կողքին, սեղանի կամ աթոռի վրա դրված են ամսագրեր ու գրքեր:

Ի՞նչ է կարդում գյուղացին: Մտտենում եմ առաջին սեղանին, տեսնում եմ՝ Գոգուլի հատորը, «Անաստվածը», «Պորհրդային ուղին», «Գյուղացու տեղեկագիրը»:

Մանում ենք մյուս պալատան, լսում ենք խոսակցություն: Յերիտասարդի մեկը, հենված նստել է բաղկաթոռի վրա, ուրիշ վոչ վոք չկա:

— Ո՞ւմ հետ ես խոսում, յեղբայր:

— Կարդում եմ, տեսնում ես, ինձ համար: Շատ հետաքրքիր է Գյուղում պետք է պատմեմ:

Մենք հեռանում ենք, իսկ յերտասարդը առաջվա նման շարունակում է կարդալ: Մենք շարունակում ենք պալատները շրջել:

Գյուղացիք փոքր խմբերում հավաքվում են ամեն մի բարձր կարգացողի կամ «շաշկա» խաղացողների շուրջը: Բայց քույրը անգուլթ է, դուրս է քշում նրանց:

— Կարիք չկա, սղերք, սենյակում նստել: Միրուքավոր «տըղերքը» դուրս են գալիս սյունածե տերրասի վրա և շարունակում են ընդհատված զրազմունքը, կարծես վոչիս չի պատահել:

Մեծ իշխանուհիների ընդունարանից լսվում են գարմոշկայի—պալատի նոր տերերի սիրելի գործիքի—քաղցրահնչյուն ձայները:

Յերկրորդ հարկում նույնպիսի ընդարձակ ու հարմար պալատաներ են:

Ալեքսեյի դաստիարակի յերկու փոքր սենյակների մեջ այժմ դրված են յերեք մահճակալ: Մյուս յերկու սենյակներում՝ սպիտակ կահկարասիքով և բազմաթիվ հայելիներով—ապրում են քույրերը: Առաջ այտեղ Ալեքսանդրա Փեոդորովնայի վաննան էր դրված:

Թագավորական նախկին սեղանատանը, ըստ հին ծառայողների ասածի, ամեն որ ճաշին լինում էլին վոչ պակաս քան հարյուր քսան հողի «կոմսերի» ու «մինիստրների» ցեղից: Այժմ սեղանատունը չի բավարարում կուրորտի բոլոր բնակիչներին:

Մեծ սեղանի յերկու կողքերին դրված են բազմաթիվ փոքր սեղաններ: Փոքր սեղաններ են դուրս բերված և վերանդան:

Ուսելու ժամանակ շարունակվում է և գրույցը: Յեւ շատ գրույցներ լսեցի, բայց վոչ մեկը տան մասին չէր:

Նոր աշխարհը շատ մեծ է, այս նոր կյանքը միանգամայն գրավել է նրանց:

Բայց գյուղը իրեն հիշեցնել և սալիս: Ճմառված, գորշ ծրարները, խոշոր ծուռ ու ծուռ սառերով գրված:

— Գյուղացիական «Լիվադիա» կուրորտ, ստանալ այսինչին:

Գյուղը պատասխանում է բախտավորների հիացած նամակներին, վորոնք ընկել էյին անհայտ Լիվադիա:

Վերջացավ ճաշը ամենորոյս պարտադիր անուշեղենով: Յեւ միքանի բողե լավում է ամանեղենի զբոնգոցը, և գյուղացիական կուրորտը ընկղմվում է հանգստի մեջ: «Մեռյալ ժամ» է:

Վոչ մի ձայն: Մի կարծեք, վոր հեշտությամբ հաջովկեց ստեղծել այսպիսի ժամ: Մեծ յեռանդ թափվեց քրանաջան մշակներին համոզելու, վոր այս հանդիստը ոչսակար է:

«Մեռյալ ժամին» վերջ է սալիս զանգի յերկար հնչյունը:

Նրա ձայնին մարդիկ դուրս են դալիս ամեն կողմից:

Ժամը հինգին սեղանատունը նորից մի փոքր կենդանացավ: Թեյ են խմում: Հետո գնում են պարտեզ: Մինչև ընթրիք ժամանակը անցնում է ընթերցանության, գրույցների և խաղերի մեջ:

Հենց վոր ընթրիքը վերջանում է, լցվում են թատրոն: Բեմի վրա խաղում է Մոսկվայից հատկապես հրավիրված խումբը, յերբեմն էլ իրանց հյուրերն են դուրս գալիս բեմ: Պատի լրագրի մեջ գրված են պատմվածքներ, թե Վինչպիս յես կուրորտ յեկա:

Ահա և գյուղացի Խախլովի վոտանավորը—

— Հաշվիր, վոր թվին էր,	Վաղանում գյուղացին է մտածում
հասկացիր, վոր յերկրումն էր	«Մե ծովի ավին եմ գնում»
մենք—վոլգայի գյուղացիք,	գեղեցիկ Լիվադիա տեսնեմ
դեպի Ղերիմ կուրորտ գնացինք:	իմ առողջությունը ուղղեմ:

— Ճիշտ է, վոր կա Լիվադիա, վորտեղ առաջ ցարն էր ապրում:

Ահա նա Սեվաստոպոլից գալիս է ավառյով, վախենալով, վոր ծովը չընկնի:

Յեկավ Լիվադիա, ածիլվեց վարսավրանոցում, ուրախ նայեց ծովին և ասաց, — «Ճիշտ վոր այստեղ գրախտ է»:

Ամեն որ ճաշից հետո փոքր խմբերով Լիվադիայից գնում են նրանք, վորոնց բժշկվելու ժամկետը արդեն լրացել է: Առաջվա շորերը, կոշիկները կամ արեխները, սոսկալիք նորից բեմ են դուրս գալիս:

Հրաժեշտ են տալիս: Շնորհակալութիւն հայտնում: Սիրտները
չի ուզում զնան: Ինչ արած, հերթը պետք է ուրիշին զիջել:

Բայց ինչ հրաշքով է, վոր նա ընկել է Լիվադիա: Մտածում է
այդ հրաշքի մասին:

Դա հեղափոխութեան հրաշքն է:

Այդ հրաշքը կատարվել է հենց իրա սեփական ձեռքերով, ա-
ռանց յերկնային ուժերի:

ԱՌԱՋԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ովքեր էլին ապրում Հարավային ափում առաջ և ի՞նչպես էլին ա-
պրում:

2. Ինչո՞ւ բանվորները և գյուղացիք չհային ոգտվում Հարավային ափից:

123. ԼԻՎԱԴԻԱՅԻ ԳԵՂՋԿԱԿԱՆ ԿՈՒՐՈՐՏԸ

Ուր մի ժամանակ ապրում էր արքան՝
անթիվ սենյակներ բռնելով իզո՞ւր,
կանգնած է հիմա կուրորտ գեղջկական—
հանդստատեղի՝ հարմար ու մաքուր:

Ամբողջ միութեան բոլոր ծայրերից
ուղղվում են այստեղ գեղջուկներ վտիտ,
վոր առողջացած, կազդուրված նորից
յես դառնան իրանց տնակն ու խրճիթ:

Գալիս են՝ անգետ կուրորաի կարգին,
քիչ-քիչ սովորում կանոնները հեշտ
յեվ հետը կապվում սիրով անմեկին,—
յեվ ափսոսալով տալիս են հրաժեշտ:

Բայց պետք է զիջեն նոր յեկողներին,
վոր յես ստանան նրանք ել ուժեր...
յեվ զիտակցութամբ՝ պայծառ ու խորին՝
նոր թափն է գործում ցերեկ ու գիշեր...

124. ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՍԱՆԱՏՈՐԻԱ

Արդարնթաց ավտոմորիով մենք իջնում ենք Սիմեյիզ - ախ-
տեղից պալատների, պարտեզների և սանատորիաների մոտով մենք
մասնում ենք Ալուպկա: Ճանապարհի կեսին, նախկին Վարանցով-
ների կալվածների սահմանագլխին կանգնեցինք:

Մեզ հետ եր գնում և մի յերեխա նա պարկած էր մտք ձեռքերի վրա, վտանները կեղևի մեջ, ձեռքերը նիհար, խղճուկ ու անողնակն շարժվում էյին: Նա ամբողջ կործես մօմից լիներ:

Փոքրիկը վուկրային սուրբերկույցով էր *) սառնապում, սարսափելի և անողք հիվանդութունով: Նա տանջվում է, նրա փառնկած աչքերը արտահայտում են նրա տանջանքները:

Մենք հիվանդին տեղավորում են Բորբովի սանատորիայում: Նրան ուշադրությամբ գննում են, իսկ այդ ժամանակ մենք գիտում ենք հրաշագործ սանատորիան:

Միքանի շենքեր են Բորբովի լուսամուտները և պատշգամբները ուղղված են դեպի հարավ, նայում են դեպի ծովը:

Լուսամուտները միշտ բաց են՝ և՛ ամառը, և՛ ձմեռը: Յերեխաները միշտ շնչում են սարերի, անտառների, պարտեզների ու ծովի բուժիչ սղը:

Շատ յերեխաներ կային:

Սանատորիան շատ վաղուց գոյություն ունի: Կառուցված է պատերազմից առաջ: Բայց այժմ նա բժշկում է նրանց, վորոնք առաջ Ղրիմի, ծովի և արևի մասին յերազել անգամ չենին կարող:

Այստեղ բանվորների յերեխաներն են: Բերում են աճապիսիներին, ինչպես մեր փոքրիկ Վասյուտկան, Վադնեսենսկու շուհակի ութ տարեկան յերեխան:

Այս տանջվածները ընկնում են սանատորիա, մնում այնտեղ մեկ կամ կես տարի (մի քիչ ավել կամ մի քիչ պակաս), և աճապիսուտկան վազվում է: Մենք գնում ենք պալատները, խոսում ենք յերեխաների հետ:

Նրանք ունեն իրենց պատկոմական կազմակերպությունը: Բժշկվում են և միաժամանակ կամաց-կամաց սովորում:

124. ՅՍՍՍ

Յալտան գտնվում է Ղրիմի հարավային ափի կենտրոնում:

Յալտան չափազանց գեղեցիկ է: Նրա գեղեցկութունը այնպիսի տպավորություն է թողնում տեսնողի վրա, վոր բառերով անհնար է արտահայտել: Իր գեղեցկությամբ ու կլիմայով Յալտան նմանվում է Միջերկրականի ծովափնյա լավագույն յեվրոպական քաղաքներին:

Յալտայի ծովափնյա մասը կիսաշրջանի ձև ունի: Նա քաղաքի կենտրոնական մասն է: Այստեղ են գտնվում կուրորտային վարչու-

*) Տուրերկույց—հյուձախտ, այս դեպքում վուկրայիս:

թյան հյուրանոցները, եքսկուրսիոն բյուրոն, հրուշարանները, մեծ ճաշարանները և խանութները: Աչքի յեն ընկնում նաև խոշոր կոոպերատիվները: Տեսըը մեծ մասամբ յերկհարկանի կամ յերեքհարկանի յեն, վորոնց ֆասագները ուղղված են գեպի ծով:

Հեղափոխությունից առաջ Յալտան ամբողջովին պատկանում էր բուրժուազիային: Այստեղ էր գալիս թագավորի ընտանիքը, նրա յետեից պալատականները: Պալատականների յետեից բարձրաստիճան պաշտոնյաները, զործարանատեղերը ու խոշոր կալվածատեղերը: Այս բոլորից հետո գալիս էին սպեկուլյանտները՝ սպասավորելու համար:

Ձրիակերների այս խոշոր վոմմակը Յալտայումն էր շոպյուում բանվորների և գյուղացիների դառն քրտինքով դադած միլիոնները: Գիշեր ու ցերեկ նվիրված էին դեղիս կյանքի:

Իսկ այժմ Դրիմի այս չքնաղ անկյունը պատկանում է աշխատավոր մասսային: Տարիների չարքաշ աշխատանքից հետո նա հանգրտանում է Յալտայի հանգստի տներում կամ բուժվում սանատորիաներում: Յալտան այժմ կուրորտային բաղա յե:

Բավական է ասել, վոր հարավային ափում ամառվա սեզոնի ընթացքում բժշկվում և հանգստանում են ավելի քան 40 հազար աշխատավորներ: Միայն Յալտան ունի ավելի քան 15 սանատորիա և 20 հանգստի տներ:

Յալտան եքսկուրսիոն բաղա յե: Խորհրդային Միության բոլոր ծայրերից ամեն տարի եքսկուրսիոն խմբեր են գալիս շրջելու Դրիմի հարավային ափերը և տեսնելու նրա հմայիչ գեղեցիկությունը: Այս տեղ են գալիս եքսկուրսիոն խմբեր և արտասահմանից:

Յալտան բաժանվում է յերկու մասի՝ հին քաղաք և նոր քաղաք: Հին քաղաքը—գավառական մի յետամնաց քաղաք է, նեղ փողոցներով: Այստեղից քաղքենիականության հոս է փչում: Այստեղ է գտնվում և շուկան:

Նոր քաղաքը, ավելի շուտ քաղաք-պարտեզը միանգամայն տարբերվում է հին քաղաքից իր գեղեցիկությամբ, մաքրությամբ ու ընդարձակությամբ: Այստեղ ստվերոտ այգիների և պարտեզների մեջ փայլում են սպիտակ ու շքեղ տները:

Ձմեռը Յալտան պատկանում է իր բնիկ բնակիչներին, վորոնց թիվը 25 հազար է: Այստեղ ապրում են՝ 13,750 ռուս, 1,550 ուկրայինացի, 3,800 թաթար, 150 գերմանացի, 1,600 հրեյա, 1,800 հույն, 800 հայ, և 1,500 հոգի այլազգություններ:

Այգեգործությունը և ծխախոտագործությունը նրանց գլխավոր զբաղմունքն է:

Ղբիմի հարավային ափի զեղեցիկ վայրերից մեկն է Ալուշտան նա գտնվում է Միմֆերոպոլից 52, իսկ Յարտայից 44 կիլոմետր հեռավորութեան վրա:

Փոքր քաղաք է. բայց հետաքրքրական գիրք ունի: Նա գտնվում է ծովի ափին, բլրի վրա: Այստեղից զեպի հյուսիս նայելիս տեսնում են Չապրը-դաղը, զեպի արևելք—Դեմերջին, իսկ զեպի արևմուտք՝ Բարուզանը:

Ձմեռը այստեղ պիտուր է լինում, բայց ամառը այստեղ են գալիս Միութեան բոլոր ծայրերից բազմաթիվ մարդիկ՝ բժշկվելու և հանգստանալու: Ալուշտան կենդանանում է, նա ուրախ է և զբրավիչ:

Բնակչության թիվը մոտավորապես հինգ հազար է, մեծամասնութունը թաթարներ են, վորոնք պարսպում են այդեգործութեամբ, ծխախոտագործութեամբ և ձկնորսութեամբ:

Ալուշտայի ամենամեծ փողոցը—կենտրոնական փողոցն է, վորից բաժանվում են ուրիշ փողոցներ:

Կենտրոնական փողոցի վրա յեն գտնվում պետական հիմնարկները:

Քաղաքի թաթարական մասը առանձին է: Այնտեղ կան հին մեչետներ և մինարետներ:

Ալուշտայի մյուս մասը իսկական քաղաք-պարտեզ է: Տները զեղեցիկ են և բոլորն էլ շքեղապատված պարտեզներով:

Քաղաքի մի ծայրում գտնվում են Ռուսաստանի հայտնի պրոֆեսորների ամառանոցները: Այս մասը առաջ կոչվում էր «Պրոֆեսորների անկյուն»: Այժմ այդ մասում հանգստանում են բանվորները, և այդ մասը ներկայումս ստացել է «բանվորական անկյուն» անունը:

Ալուշտայում կան շատ հանգստի տներ, վորտեղ յերկար և ծանր աշխատանքից հոգնած ընկերները, ամառվա շոգ ամիսներին հանգրստանում են:

126. ԱԼՈՒՊԿԱՅՈՒՄ

Հովիկն անցավ... և շնջաց

Թարմ սոսին...

Պորշոմ պատեց անդորր ծովի,

յերեսին...

Լուսնի ճամբան այնպես թովիչ

շողշողաց...

Բյուրեղ ալիքն ափին գգվեց՝

յետ լողաց...

Ա՛խ, հարավի չքնաղ զիշեր,

բուժիչ ող,

հեք քուրիկիս հիվանդ բերի

յես ձեզ մոտ.

կանաչավուն անտառապատ

հաղթ լեռներ,

բուժեք նրան ձեր շնչերով

կենտարեք...

127. ՍԵՎԱՍՏՈՊՈԼԻ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՄԵՅՈՒՆԵՐՈՎ ԲՈՒԺՈՂ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ

Հրաշալի յե այս ինստիտուտը.

Ինստիտուտ մտնում են հիվանդ մարդիկ, դուրս են գալիս առողջ:

Շատ են նրանք:

Շատ հաճախ փողոցում տեսնում են հիվանդին, ակամայից զարմանում ես՝

— Ձե վոր վերջերս այս ընկերը գնում եր միայն կաստիլներով:

Հրաշք ե:

Յեթե հրաշք ե, այդ հրաշքը կատարել ե գիտությունը: Հենց, որինակի համար, քաղաքացիական կոնֆլեքտի քաջ մարտիկը: Նա լացեր լիսում ամենաչնչին բանից: Նրանից, վոր ծովը այսքան խաղաղ ե և մտահոգված ե, նրանից վոր ալիքները քնքշությամբ լիզում են կանաչ քարերը, վորոնք ծածկված են ջրաբույսերով:

— Յես կորած մարդ եմ:

Ինստիտուտում մեկ ամիս բժշկվելուց հետո այս «կորած մարդը» արդեն ուրախ ե:

Կյանքի և առողջության համար մղվող պայքարը ինստիտուտում զրված ե գիտական ուսերի վրա:

Շվաքսում են զանազան «դուշերը», դռների կաթնագուլն ապակիների յեանից փայլում են հրաշալի մեքենաները:

Սորհրդավոր կերպով առկայծում են ելքտրական մեքենաների կայծերը:

Սորհրդալին իշխանության Ղրիմ դալու հենց առաջին որվանից ինստիտուտը վոչ մի որ չի դադարել աշխատելուց: Ինստիտուտի ամբողջ կազմը քաղցած եր, բայց դործը կանգ չեր առնում:

Ներկայումս ինստիտուտը որական 1,009 հիվանդի բժշկական ոգնություն ե ցույց տալիս:

Ինստիտուտը ունի սանատորիա և կլիմայական կայան:

Հիվանդների կազմը մեծ մասամբ բանվորներ, ծառայողներ և գյուղացիներ են:

128. ՑԵԻԻ ԲԺՇԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Անցած ձմեռը շատ վատ ազդեց իմ առողջության վրա՝ ուժեղացավ ռեվմատիզմը և յես ստիպված յեղա լուրջ մտածել բժշկության մասին:

Ապահովագրական գանձարկղի հանձնաժողովը ինձ ուղարկեց «Սակի»:

Յերկար պատրաստություններէց հետո բոլոր հիվանդները ուղեցազրերը ձեռքներէն հաժարակցին սանիտարական գնացքի մտա, վոր դուրս եր գալու Մոսկվայից: Վազմնը լեփ-լեցուն եր: Հենակավոր հիվանդները պարկած էլին վերեւում: Իմ դիմացը մի ձերտնի բանվոր եր, վորին ձեռներէց բռնած էլին սանում: Նա վախենում եր, վոր սրտի թուլության պատճառով չեն թուլատարի ցեխ բնդունել: Շատ յերեխաներ ու կազ մարդիկ կային: Արեւ մայր մանեւոյց հետո հասնում ենք Սախի կայարան:

Մթության մեջ յերևում ե սանիտարական կազմի սպիտակալաթները: Նրանք հիվանդներին նստացնում էլին ավտոմորբիլներ ու կառքեր:

Գնացքը շարունակեց ճանապարհը: Ամեն տեղ խաղաղ եր: Ինչ լավ ե շնչել տափաստանի դով ե չոր ողբ:

Մեր ավտոմորբիլը մոտենում ե ընդունարանին: Հինգ բոպէյից հետո հաղիվ մենք մտնում ենք ընդունարանի բակը: Միջանցքները լուսավորված եր ելեքարական լույսով, Մեզ գույգ-գույգ տեղավորում են ամեն մի համարի մեջ, վորտեղ կա մաքուր անկողին ե հայեւիյով պահարան: Հետո մեզ հրավիրում են վաննա ընդունել, վորտեղ ամեն մեկի համար պատրաստած եր մեծ աման տաք ջուր:

— Լողացեք ու զնացեք սեղանատուն ընթերլու,— ասում ե ծառայող կիներ:

Մեծ սեղանատուն յերկար սեղանի առաջ նստում են մաքուր լողացած բանվորները թաց մազերով: Ծանոթանում են իրար են նայում:

Բոլորի գեմքը կարծես տոնական են: Հետեյալ որը մենք նրստում ենք ընդունարանում ե բարձրանում ենք՝ հիվանդանոց կուղարկեն միայն յերեկոյան, վորովհետեւ այնտեղ դեռ կան բժշկությունը վերջացրած հիվանդներ, վորոնց այսօր ուղարկում են:

Դուրս ենք գալիս տեսնելու գլուղը ու զրոստվալը: Սակին— դաշտային գլուղ ե, վորը իր մեծ բակերով, կարմիր կզմինդրով ծածկըված տներով լայն տարածվել ե դաշտի մեջ:

Այգին շատ մեծ ե ե սովերաշատ, ունի լճակներ ե կանաչով շքշապատած հյուրանոց:

Յերեկոյան մեզ տեղավորում են այգու հյուրանոցում: Յես բնկնում եմ հին հյուրանոցի յերկրորդ հարկի մի մեծ պալատա: Առավոտյան մեզ տալիս են սրբիչ, շապիկ, տաք խալաթ ե ուղարկում են բժշկի մոտ, վորը քննում ե բժշկություն նշանակում:

Յես արդեն դանվում եր հանվելու սենյակում, վորտեղ կան յերկար նստարաններ ե կախարաններ: Այստեղ ամեն ինչ սպիտակ ե:

Վանանաների սենյակը շատ մեծ է, շարքով դրված են մարմարե վանանաներ: Նրանց միջով անց ու դարձ են անում բաղնիքի սպասավորուհիները տղամարդու: պարուսինն հագուստով, բրեզնտե խողովակները ձեռներին ջուր են լցնում վանանաների մեջ:

Բայց միթե սա ջուր է: Ձեզ շրջապատում է ինչ վոր թանձր, վարդագույն շարաղ, նա յուղալի յե և վաննայից դուրս է հրում մարդու: Գուք ձեռքերով վաննայի շուրթերից եք բռնում: Սպասավորուհին վաննայի յերկարությամբ դնում է յերկու կտր փայտեր ձեր մարմինը սեղմելու համար, և դուք ձեզ փայփայում եք տաք ջրով: Ահա մի փոքր անզգույշ շարժում և փայտը դուրս կգալը յերես և դուք ել նրա հետ, ինչպես խցան լողեք տալիս ջրի մակերեսին: Շարժումների ժամանակ հանկարծ մի կաթիլ ջուր ընկնում է ձեր աչքը:

— Ո՛հ, ինչպես է այրում:

Շուտ պետք է լվացվել: Սպասավորուհին վազե վազ բերում է ձեզ մի աման մաքուր ջուր, վորովհետև վաննայի միջին բնական աղաջուր է (pana), աղի թանձր լուծույթ:

Հենց վոր մարմնիդ վրա չորանա, ամբողջ մաշկդ կծածկվի աղի սպիտակ բյուրեղներով, վորը ամեն մի փոքր քերծվածք վերք կդաձնի:

Հենց այդ պատճառով ել շատերը բնական աղաջրի վաննայից դուրս գալուց հետո լողանում են մաքուր ջրով:

Յերկու վաննա բնդունելուց հետո նշանակվում է հանգստի որ, հետո դարձյալ յերեք վաննա և ամեն անգամ ջուրը ավելի տաք է լինում: Նորից հանգիստ և հետո ցելս:

Հիմա մեզ հրավիրում են մի մեծ դահլիճ և առաջարկում են գրավել այնտեղ յեղած մահճակալներից մեկը, նրա վրա դնել տաք խալաթը, վերարկուն և շորերը, հագնել պարուսինե խալաթ և դուրս գալ բակ:

Վանանաների սենյակի յետևում մի տարածություն կար, բարձր պատերով շրջապատած՝ քամուց պաշտպանվելու համար: Այս խիստ արևով հրապարակը կտրատված է տախտակե պատերով, վորոնց մեջ կան կամրջածև դարագներ:

Դարագների վրա փոված են ցելսի լոշեր՝ մարդու հաստի յերկարությամբ: Յեխի լոշերի մոտ անց ու դարձ է անում բուժակուհին, չափում է լոշերի ջերմությունը և ազգանուններով կանչում հիվանդներին:

Սպասավորուհին ամեն մի հիվանդի մեջքին գցում է ցելսի լոշը, ծայրերը ծալում հիվանդի մարմնի վրա և արտաքին կողմից ցելսով քսում՝ վորպեսզի վոչ մի բաց տեղ չմնա:

— Շնուտ կհասնի մեզ հերթը, — ձանձրանում է յի յես:

Նայում եմ բուժակուհու ցուցակը: Այնտեղ ամեն մի ազդանունի առաջ գրված է 38⁰, 39⁰, 40⁰: Ահա թե բանը ինչու՞մն ե: Յեթե ցեխը տաքացրած է 38⁰, այն ժամանակ կանչում են ավելի թուլերին:

Վերջապես կանչում են և ինձ: Փաթաթում են ցեխի լոշի մեջ: Ինչ վոր սուր բան անցնում է միջքովս, ուզում եմ ուզդել:

— Մի շարժվիր, — բղավում են սպասավորները, — թե չե, ցեխը կճաքի և դուրս կտոզա, ամեն ինչ կփչանա:

Յես հպատակվում եմ: Ամբողջ մարմինս, ձեռքերս ծածկված է ցեխի շերտով, միայն կրծքի վանդակը և գլուխս են ազատ:

Գլխիս վրա հովանոցն է — մի շրջան փայտի վրա ամրացրած: Ստվերը ուղղում են կրծքիս: Գլխիս զցում են թաց շոր:

Իսկույն տաքություն է առաջ գալիս, յերեսս կարմրում է և քրտինք է դուրս տալիս: Վորքան ծանր է: Անցնում է 6—10 րոպե: Արևը ավելի ուժեղ է այրում: Միրաս խփում ե:

Վերջապես վերցնում են ցեխը: Այժմ սկսվում է ամենավտանգավոր մոմենտը՝ յեթե քամի առնի տաք մարմինս, իսկույն կհիվանդանա: Մեզ փաթաթում են պարուսխե խալաթի մեջ և խնամքով տանում են վաննաների սենյակ, վորտեղ լավ մաքրում են ցեխը բնական աղաջրով, իսկ սևացած խալաթը ուղարկում են լվացատուն:

Այժմ, կարծես, կարելի յե հագնվել: Սկսվում է ամենահոգնեցուցիչ բժշկությունը — քրտնացնելը: Փաթաթում են մեզ սավանի մեջ, տանում են քրտնացնելու սենյակ, մահճակալի մոտ, վորտեղ տաք վերմակի վրայից գցված է հաստ սավանը: Պարկացնում են նրա վրա ուղիղ, ձեռները կողքերին դրած, պարուրում են մի սավանով, հետո մյուսով, բարձրացնում են վերմակի ծալրերը, փաթաթում են նրանցով և վերևից ել գցում են խալաթ կամ վերարկու: Այսպես, ամուր պարուրած, յերբ մարդ շարժվելու հնարավորություն չունի, մնում ես $\frac{1}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ ժամ, ըստ բժշկի վորոշման:

Այսքան ամուր փաթաթվելուց խիստ հոգնում ես, ջուր ես ուզում: Սպասավորունին զգուշությամբ բարձրացնում է գլուխդ և թեյամանը տաք ջրով դեմ է անում պռոշներինդ, վորից դու ավելի յես շողում:

Մարմնովդ վազում են ջրի շիթերը:

— Այ, սա լավ է, հետո ամբողջ հիվանդությունդ դուրս, կգա, համոզում է սպասավորունին:

Հետո նա բաց է անում ձեզ, հեռացնում է թրջված սավանը, փաթաթում է մեկ սավանով և վերմակով:

Հիմա հանդատացեք և հետո գնացեք ձեր տեղը, պառկեցեք կես-
ժամ անկողնում: Հետո կարող եք և պարտեզ գնալ. այնտեղ պառ-
կել նոտարանների վրա առանց շատ ծածկվելու:

Սյուպես շարունակվեց: Յերեք որից մեկը հանդիստ ե՛ր դրոս-
նում ենք պարտեզում, պարտազում ենք ընթերցանությամբ, յեր-
բեմն ել հաճախում ենք զրահան յերաժշտական յերեկույթ, ներկա-
յացում:

Մեզ որական չորս անգամ կերակրում են, իսկ ուտելուց հե-
տո կարելի յե ստանալ յեփած ջուր թեյի համար:

Մթերքները միշտ թարմ են ամբողջ բեռնատար ավտոմոբիլով
կեֆալ, թարմ ձուկ, միշտ տալիս ելին ձուածեղ, կակաո, անու-
շեղեն:

Իհարկե, չեր կարելի չըչաղանալ, վորը ցույց եր տալիս կշովելը:

Այսպես անցավ մեզ շաբաթ: Ամառային սեզոնը վերջացավ և
կուրորտը փակվեց: Մեզ, արնից այրվածներին և ամբացածներին,
նույն կարգով սանիտարական գնացքով ուղարկեցին տուն:

129. Զ Ո Կ Ր Ա Կ

Մեր կառքը իջնում ե մի ինչ վոր ցամաքած գետի հունի մեջ:
Ափերը յերկու կողմից բարձրացել են պատերի նման: Յերևում են
հողի շերտերը: Ո՛ւր կտանի մեզ այդ ցամաքած գետը, վոր իր հա-
տակով մեր ծուռնուժուռն ճանապարհն ե: Վերջին պտուկից հե-
տո բացվում ե մի շատ տարորինակ՝ վայրենի և տխուր տեսարան:
Յերկար նայում ես ու չես հավատում աչքերիդ: Սա ի՛նչ ե: Դրիմի
անկյուններից ե, թե անապատ՝ Պաղեստին, Մեռյալ ծով:

Փոքր ձոր ե: Արևից այրված մուղ դեղին բլուրներ: Յերբեմն
յերևում են խոտի մոխրագույն փնջեր: Իսկ մեջտեղում, ձորի հա-
տակին կարմրին ե տալիս Զոկրակի աղային լիճը:

Կեստը ե: Արևը զլխավերևումն ե կանգնած, իսկ լիճը վարդա-
գույն ե, կարծես արշալույսով ե լուսավորվել:

Նրա մեջ ջուր ե... վո՛չ դա՛ ջուր չե, այլ թանձր շաբապ: Վար-
դագույն շերտեթ ե, վորը՝ շաքարակալել ե: Սպիտակ ավերին, հա-
վասար հեռավորության վրա դասավորված են ուղիղ բլուրները:
Սա աղ ե և սողա:

Լիճը կարծես ծածկված ե սառույցի կամ ապակու բարակ թա-
ղանթով: Լճի աղով հաղեցած ջուրը, ծանր բնական աղաջուրը, չի
շարժվում, չի որորվում: Նույնիսկ ամենաուժեղ քամու ժամանակ
ալիքներ չեն լինում, միայն թույլ շարժվում են:

Լիճը մեռած է և յուս Վոչ մի կյանք չկա, թե նրա մեջ և թե շրջակայքում: Վոչ մի ձուկ ջրերի մեջ, վոչ մի թռչուն լճի վրա:

Չորը նման է կլոր ափսեյի, միայն մի տեղ բլուրները մի փոքրը գառվում են, կարծես ափսեն կոտրված է և այտակ, ինչպես լուսամուտ, յերևում է կապույտ ծովը: Լիճը ծովից բաժանում է մի նեղ ավազտ շերտ: Կապույտ ծովը ապրում է, շնչում է, ալեկոծվում է, ձայներ է հանում: Յեռում է, փոփոտում է, վազում է ալիքը դեպի նեղ պարանոց: Ահա, շուտով ջուրը կծածկի այդ հոգամարը, կմիանա լճի հետ և լիճը նորից կդառնա ծոց: Շատ տարրինակ հարեաններ՝ սպր (վոչ խորունկ) Ագոյան ծովը իր համարյա քաղցր ջրով և խորը, աղի Չոկրակ լիճը: Ապրում է ծովը, նրա վրա ուշադրները պատյաններ են կատարում, սուզվում են բազերը, ձկներ վորսում, յերևում են սպիտակ և գորշ առաքասանները: Նրա կողքին մեռելային քնով լուռ բնիկ և անզգա լիճը:

Վորպես սպիտակ մարմարե դերեզմաններ, կանգնած են աղի կույտերը: Լճի մակերեսը տաքանում է և կարծես նշմարվում է, թե ինչպես աղը բյուրեղանում է:

Յեթե լճի մեջ դեցինք փայտի կտոր, մի քանի որից հետո նա կծածկըվի վարդագույն բյուրեղներով:

Լուսթյուն: Ամալուսթյուն: Տարրինակ վայրենություն: Տխրություն: Գույները այնքան վառվառն են, վոր ցավալի լե նույնիսկ նայել: Թանձր-կապտագույն, վառ-վարդագույն, մուգ-դեղինագույն և շլացնող սպիտակ:

Լճից գոլորշիանում է թանձր համեմային բուրմունք, վորը նման է մանուշակի հոտի, յերբ նրանք շատ են: Քամին հավաքում է այդ բուրմունքը բլուրներից և նրան միացնում է դաշտի խոտերի բուրմունքը:

Աչքը փնտռում է կյանքի նշաններ շրջապատող անապատի մեջ: Բլուրներից մեկի վրա դտնվում են սանատորիայի սպիտակ տնակները: Լճի հատակի բուժիչ ցեխը սև է ձուլթի նման և փափուկ, վորպես մախմուռ: Բնությունը այդ մեռած անշարժ լճի մեջ դրել է սպաքինող ույժը:

130. ՅԵՎՊԱՏՈՐԻԱ

Յեվպատորիան գտնվում է Ղրիմի թերակղզու արևմտյան ափերին և զբաղվում է մոտավորապես 660 հեկտար տարածություն:

Այստեղ Սև ծովի ափը ավելի քան յերեք կիլոմետր յերկարության ներկայացնում է իրենից մի հարթություն, վորը ծածկված է ծովային ավազով: Մոփում լողացողները և արևի վաննաներ ըն-

դունողները պարկուճ են այս ավազի վրա: Յեվպատորիայի այս մասը կոչվում է «Վոսկե պլյաժ», դա նրա ամենամեծ հարստությունն է:

Այստեղ ավազը ունի այն հատկությունը, վոր շատ շուտ է տաքանում, նրա վրա պարկած մարդիկ խսկույն քրանում են, վորը ողնում է ապարինվելուն: «Վոսկե Պլաժի» առավելություններից մեկն էլ այն է, վոր ծովը ափերի մոտ խոր չէ, այստեղ լողանում են նույնիսկ յերեխաները: Նրա հատակը ավազոտ է, ջուրը խիստ ազալին է շատ մաքուր:

Յեվպատորիան շատ արևոտ վայր է, չունի ստոր քամիներ և փոշի: Յերկար ամիսներ կարելի չէ այնտեղ բժշկվել արևով: Ամենատաք որերը լինում են հունիսին և հուլիսին, յերբ Չերմությունը հասնում է 50° (արևի տակ):

Յեվպատորիայից վոչ հեռու նրա արևելյան մասում դանվում է մի մեծ լիճ, վորը տարեկան 3 միլլիոն փութ աղ է տալիս: Նրա արևմտյան մասում Մոյնակի լիճն է իր բուժիչ ցեխով և բնական աղաջրով (рара):

Յեխը, ավազը, արևը, ծովային լողաբանները, բնական աղաջուրը Յեվպատորիան դարձրել են Պորհրդային Միության լավագույն կուրորաններից մեկը:

Այստեղ բուժվում են հետևյալ հիվանդությունները՝ 1. վոսկրի հոդերի և զեղձերի տուբերկուլյոզը 2. ջղային հիվանդությունները 3. սևատարիվը 4. կանաչի հիվանդությունները 5. մաշկի, յերեկամունքների հիվանդությունները և 6. մանկական հիվանդությունները:

Քաղաքացիական կռիվների որերին սպիտակները զգում էին, վոր այս յերկիրը իրենց ձեռքից դուրս է գալու և անցնելու յե կարմիրներին: Նրանք անխնա վոչնչացնում էին Յեվպատորիայի շենքերը և սլարտեղները:

1921 թվից սկսած խորհրդային իշխանությունը սկսեց կամաց-կամաց նորոգել: Կարճ ժամանակամիջոցում Յեվպատորիան վերականգնվեց: Այժմ նա ծաղկած վիճակում է գտնվում:

Հեղափոխությունից առաջ Յեվպատորիան մատչելի չէր աշխատավոր մասսայի համար: Հարուստ դասակարգն էր ոգտվում բնության այս կենսաբար ուլժերից:

Ներկայումս տարեկան տասնյակ հազարավոր աշխատավորներ բժշկվում են Յեվպատորիայում:

Հոյակապ սանատորիաներում, պրոֆեսորների հսկողության ներքո, աշխատավոր ժողովուրդը դադարում է տառապել այս կամ այն հիվանդությունից:

Սանատորիաներից աչքի յեն ընկնում՝

1. Լենինի անվան սանատորիան 150 մահճակալով իր բոլոր տեսակի հարմարություններով (էլեկտրորուժական, ջրարուժական, լարորսատորիաներ, սեփական պլյաժ, ծովալին վաննաներ և այլն):

2. Սեմաշկոյի անվան սանատորիա 175 մահճակալով: Ունի ռենտգենյան կարինետ, պլյաժ, վորը յերկաթզծով միացած և սանատորիայի հետ, սովերոտ պարտեզ, գուշ, մարմնամարզության դահլիճ, ելեքտրո և ջրարուժարաններ, մի խոռոչով բազմապիսի հարմարություններ բուժելու համար:

3. Ստալինի անվան սանատորիա 300 մահճակալով և մեծ հարմարություններով:

4. Կրուպսկայայի անվան մանկական սանատորիա:

5. Ռոզա Լյուքսեմբուրգի անվան սանատորիա:

6. «Կոմունար» սանատորիա և այլն և այլն:

Իսկ ովքեր սանատորիա մտնելու հնարավորություն չունեն, նրանց համար կա հոյակապ պոլիկլինիկա, վորտեղ աշխատում են պրոֆեսորներ և հայտնի բժիշկներ:

Յեվպատորիայում կա արամվայ, վորը միացնում է քաղաքը Մոյնակի և կուրորտային շրջանի հետ:

Խմելու ջուրը համով է և առողջարար:

Յեվպատորիան հարուստ է շենքերով: Բնակարանային կրիզիս չի զգացվում նույնիսկ ամառվա ամենայնուհե ժամանակ:

Կուրորտային շրջանում կա մեծ և գեղեցիկ դրոսավայր, վորը միաժամանակ և կուլտուրական կենտրոն է:

Շուկան, պետական հիմնարկները գտնվում են քաղաքում, Յեվպատորիայի հարավային մասում:

131. ԴՈԼՈՍԸ՝ ՍՌՈՂՋԱՐԱՆԸ

Դոլոսը՝ առողջարանը գտնվում է Յալթայից դեպի հյուսիս, ութը վերստ հեռավորության վրա, բարձր՝ լեռան լանջին, հենց անտառում: Նա սկսել է գործել 1928 թվականից: Նա հատկապես ծառայում է թոքերով հիվանդների համար: Գտնվելով անտառի մաքուր ոգում և՛ շնորհիվ տեղի բարձրության՝ ազատ լինելով ամառվա շոգերից, վորոնք վատ են ազդում թոքերով հիվանդների վրա, նա շատ հարմար պայմաններ ունի: Պետք է ավելացնել նաև հետևյալ հարմարությունները. սարի աղբյուրներից խողովակներով բերված ջուրը, առողջարանին կից սարքված դեղատունը, պոստային բաժանմունքը և այլն: Ինքը առողջարանը բռնում է յերկու մեծ

շենք: Նրանցից ութսուներեք հազար ժամանակ մոտ 300 հողի, իսկ ձմեռը—մոտ 200: Առողջարանին ծառայող անձերի համար հատկացված են յերկու շենք: Այս վերջինները մտախի ժամանակներում պետք և նույնպես հարմարեցվեն բուն առողջարանի կարիքներին, իսկ աշխատողներին համար նոր շենքեր են կառուցվում:

Դուրսը՝ առողջարանը մի յեզակի արտահայտութիւն և մեր յերկրի բուժական աշխարհում. նրա նմանը մեր կողմերում մինչև այժմ չի յեղել:

133. ՉՈՒՐԱԿԻ ԲՈՒԺԻՉ ՑԵՒԸ

Ըստ մասնագետների գնահատութեան Չուրակի ցեխը իր ֆիզիկո-քիմիական հատկութիւններով գերազանցում է Մորհրդային Միութեան մեջ յեղած բոլոր բուժիչ ցեխերը: Բացի աղային ցեխից Չուրակում կա Սուլֆիդի ցեխի մեծ պաշար, վորն ունի հատուկ բժշկական նշանակութիւն:

Ընդ մտա կան ծծմբային ջրի աղբյուրներու Նրանցից հետադոտված և միայն № 1-ը: Նա կարող է ապ յորական 3-4 հազար գուլլ ջուր:

Բուժիչ ցեխի և ծծմբային ջրերի այսպիսի գուճակցութիւնը հազվագյուտ արժեքավոր յերևութ է, վորը հնարավորութիւն և տալիս միաժամանակ ունենալու ցեխի և ծծմբային ջրերի վանաներ:

Չուրակ ընդ ցեխի պաշարը այնքան մեծ է վոր նույնիսկ հնարավոր չէ հաշվել: Այստեղ կուրորտ ստեղծելու կլիմայական պայմանները միանգամայն նպաստավոր են, պաշտպանված է քամիներից, բավականին արևոտ է, մոտ է ծովին, վորը ունի հիանալի կուրորտային սլլաժ: Մինչև որս վոչինչ չի արված Չուրակի կուրորտի զարգացման համար:

Ընդ ջուրը քչանում և և ցամաքում, ծծմբային ջրի աղբյուրները կորչում-անհետանում են, չունենալով հոսելու ճանապարհ. նախկին ցեխի բուժարանի շենքը մնացել է անխնամ, բացակայում է սանիտարական հսկողութիւն: Կառավարութիւնը հնգամյա պլանի մեջ է մտցրել պահպանել Չուրակի լիճը, վորի համար նա պետք է կատարի մի շարք ջրաշինարարական աշխատանքներ, մասնավորապես պիտի կառուցի ջրանցք ծովից մինչև լիճը:

134. ՀԱՆԳՍՏԻ ՏՈՒՆԸ

Ծանր հեղուժ է բերանարաց ձորը: Հեռվում թևատարած արծիվների պես ճախրում են լեռները: Շոգ է: Յե՛վ անտառը աչքը կպցնում է ծուլորեն:

Անտառի կանաչ դռների մտա մը՝ ճերմակ առևն—բանվորների հանգստի տունը—ինքն իսկ հանգստանում է պարտեզով զրկված:

Պոհանոցից հանդիստ չխկոցներ են դալիս միայն դափնեաբույսի բուրմուռների և մսի ճենճահոտի հետ: Յե՛վ ուրիշ փոջինչ—ամենքը քաշվել են ուր վոր:

Ահա մի բացատ՝ արևի վտակի լիճը մեջը: Լուս է այնտեղ էս: Մեղուններն են միայն—պսպլիկ այրողյաններ—վոր բզկալով ծառերի արանքում՝ սղից հետախուզում են ծաղիկները:

Այդտեղ, հենց այդ շենքում ծաղիկների ու խոտերի մեջ են հաճախ գալիս և, վեր թափվում բանվորները, մետաղի թագավորուժյունից դուրս յեկած կոսկի, ծուռ ու մուռ ելակներ և սկսում են ծխել ու ցածր խոսել: Բրոնզի թափվածքների պես հանդիստ ու մռայլ են նրանք: Թողել են աշխատանքի ուղղամճակատը առժամ, յեկել կրակի յերկորդ զիծը: Կհանգստանան, ու ելի՛—հարձակում:

Նրանց հետ Սարգիսն էլ է յեկել: Յեկել է քաղաքից—այսինքն տպարանից, վորովհետև նրա քաղաքը տպարանն է, այնտեղ է անցել նրա վողջ կյանքը:

Յե՛վ հիմա յեկել է ամառանոց հանգստանալու:

Հիմա Սարգիսը բնութայն հյուրն է:

Ահա նստել է անտառի բացատում, մեջքը հաստարմատ ծառին՝ շուրջն է դիտում: Բնությունն աշխատում է դորմանալի հոգածու հաշվով: Տո՛ւնդ չքանդվի, այ՛ քեզ տնտես: Ինչ էլ հարուստ է անիծածը: Բաց արել պահեստները, լցնում է հազար ու մի բարիքով: Մառանները տնքում են. յերկրամիջի նկուղներում դրած է մետաղներ, քիմիական բաղադրուժյունները, լույսը, նրա մակերևույթի վրա աճում է հացը, պտուղը, նյութվում հագուստը...

Իսկ վե՛րը: Ի՛նչ անաչառ լույս ու ջերմություն: Ա՛յ լամպ: Մրա նավթը յե՛րբ կհատնի վոր...

Սարգիսը նոր է նայում այս ամենին: Տպարանից առաջին անգամ յեկել է բնութայն տունը: Հիմի նայում է, հասկանում է, վոր սա իր տունն է:

VIII. ՂՐԻՄԻ ՀՆԳԱՄՅԱԿԸ

135. ՀՆԳԱՄՅԱ ՊԼԱՆԸ

Պորհրդային իշխանութիւնը իր շինարարական աշխատանքը կատարում է պլանային ձևով, այսինքն վորոշ, նախորոք մշակված ծրագրով: Յուրաքանչյուր, թեկուզ և փոքրիկ, աշխատանք կարող է կանոնավոր կատարվել ու հաջողութեամբ պսակվել միայն այն դեպքում, յերբ նա կատարվում է վորոշ ծրագրով, պլանաչափ ձևով: Առավել ևս, իհարկե, այնպիսի մեծ, լուրջ ու բարդ աշխատանք, վորպիսին է մի հսկայական յերկրի տնտեսութիւն, նրա 150 միլիոնանոց ազգաբնակչոյան կենսական պահանջներին բավարարութիւնը: Մինչև 1928 թիվը մեր յերկիրը դեռ չեր հասել այն վիճակին, վորպեսզի հնարավոր լիներ նախատեսել ու նախորոք մշակել կատարվելիք աշխատանքներին յերկարատև պլանը, ծրագրերը: Մինչև այդ թիվը աշխատանքներին ծրագրերը կազմվում էր միայն մի տարվա համար: 1928/29 թվից սկսվում է իրագործվել խորհրդային սոցիալիստական շինարարութեան հնգամյա պլանը, վորը համառոտ կոչվում է հնգամյակ:

Ղրիմը ևս ունի իր հնգամյակը, վոր հաստատված է Պորհուրդներին համադրիմյան վեցերորդ համագումարին կողմից (1929 թ. մայիսին):

Իհնչն է կազմում այդ հնգամյա պլանին հիմքը: Այն, վոր այդ հնգամյակին ընթացքում, այսինքն մինչև 1932/33 թվականը մեր յերկիրը յերկրագործական-արդյունաբերական յերկրից պիտի վերածվի արդյունաբերական-յերկրագործականին: Դա նշանակում է, վոր Ղրիմի արդունաբերութիւնը պետք է այնչափ զարգանա ու այնպես վերասարքվի, վոր ամենամեծ չափերով ու ամենանպատակահարմար ձևերով մշակի տեղական հանքային հարստութիւնները ու գյուղատնտեսական հումուլթը: Գյուղատնտեսութիւնը պետք է վերասարքվի—մանր, ցիւր ու ցան տնտեսութիւնները պետք է վերածվեն խոշոր կոլեկտիվ տնտեսութիւններին նոր անխնիկական հիմքերին վրա (տրակտորներ, գյուղատնտեսական հումուլթը մշակող դրծարանները, քիմիական պարարտանյութեր և այլն): Այդ հան-

զամանքը մի կողմից կնպաստի ազքատ ու միջակ գյուղացիութեան նյութական վիճակի բարելավմանը, իսկ մյուս կողմից կսպասնով բարգյուռարեբութեանը հումուլթով ու արտանանութեանը— մի կերպով ժողովրդական տնտեսութեան բարձր ճարտարութեամբ, մանաւանդ գյուղատնտեսութեան մեջ պետք է ուժեղանա և իշխող դեր ստանձնի սոցիալիստական մասը. զեկաւար դերը մնում է խոշոր սոցիալիստական արգյուռարեբութեանը:

Բանվորների, աշխատավոր գյուղացիութեան, տնայնապարծների ու ծառայողների նյութական վիճակը ու նրանց աշխատանքի պայմանները պետք է զգալի չափով բարելավեն: Պետք է իրապարծ վի կուլտուրական հեղափոխութեանը, այսինքն— անդրազխութեան վերացումը, ընդհանուր պարտադիր ուսումը, աշխատավորութեան կուլտուրական բարձր պահանջները լիակատար բավարարումը:

Ղրիմը պետք է լենիթարիվի կրկարոֆիկացիայի:

Ղրիմը, պետք է ծաղկե ու բարդավաճե, իրեն համամիութենական բուժարան:

Արանք ևն Ղրիմի հնգամյակի հիմնական նպատակակետերը:

Այժմ տեսնենք, թե այդ նպատակները ինչպես պետք է իրականան ու ինչ ձևերով արտահայտվեն:

Ազգաբնակչութունը

Հնգամյակի վերջին, 1932/33 թվին Ղրիմի սզգարնակութեան ընդհանուր թիվը հասնելու յե 879,000-ի, այսինքն աճելու յե 19,1 տոկոսով (1927/28 թվին նա հասնում եր 737.000-ի): Այդ թվի 47⁰/₀ սպրելու յե քաղաքներում և 53⁰/₀ գյուղերում:

Բանվորների ու ծառայողների թիվը հասնելու յե 115.000-ի, այսինքն ավելանալու յե 26⁰/₀-ով:

Աշխատանքի պայմանները

Միջին աշխատավարձը բարձրանալու յե 20,5 տոկոսով իսկ խոշոր արգյուռարեբութեան մեջ նույնիսկ 28,9⁰/₀ով: Յեթե հաշվառնենք շինամթերքների դների իջնելը, աշխատավարձի աճումը հասնելու յե 42 տոկոսի:

Ամբողջ խոշոր արգյուռարեբութեանը անցնելու յե աշխատանքի 7 ժամյա արին:

Աշխատանքի պայմանները, նրա սաշտպանութունը, աշխատանքային դիսցիպլինան պետք է աճնչափ բարելավեն, վորպեսզի աշխատանքի արտադրողականութեանը կրկնապատկվի:

Արդյունաբերութունը

Ղրիմի արգյուռարեբութեան ծախալումը պետք է ընթանա թե գյուղատնտեսական հումուլթի մշակման և թե յերկրի հանքային հարստութեանների մշակման ուղիով:

Առաջին դժով բացվելու յին—5 պահածոների գործարան (Թեոզոսիայում, Բարխիսարայում, Ջանկոյում, Սեյտլերում և Չորդուսում), լուղի ու կրախմայի գործարաններ Ջանկոյում, բեկոնի գործարան Թեոզոսիայում, խոշոր շաքարի գործարան Սեյտլերում և մահարանի գործարան Թեոզոսիայում: Բացի դրանից, լախնանալու ու վերասարքվելու յին գոյություն ունեցող պահածոների ու ծխախոտի գործարանները, այլ և աղացները, կենտրոնացվելու յե կաշվե-գործական արդյունաբերությունը:

Արդյունաբերության այս ճյուղի վրա ծախսվելու յե 14,3 միլլիոն ուռլի ու նրա արտադրության ընդհանուր հասույթը բարձրանալու յե 25-ից մինչև 41 միլլիոն ուռլ. հանքային հումութը արտաբերող ու մշակող արդյունաբերության դժով կատարվելու յեն նեակյալ հիմնական աշխատանքները: Կերչի վիթխարի մետաղագործարանի սարքման վրա հնգամյակի ընթացքում ծախսվելու յե 111 միլլիոն (գործարանի ընդհանուր արժեքը և 170 միլ.): Շինվելու յեն— ձմեռագործարան Չարուր-Կոյաղում, կիրի ու ալեբաստրի գործարաններ Կերչի շրջանում, քիմիա-աղալին գործարան Սաքում, կզմինդրի գործարան Թեոզոսիայի շրջանում: Այլ աշխատանքների վրա ծախսվելու յե 120,7 միլ. ուռլի:

Արդյունաբերական հումութի մշակման դժով ծախվվելու յե 12,2 միլ. ուռլի Սևաստոպոլի ծովային գործարանի, կարի, տպադրական և այլ արդյունաբերության վերասարքման ու լայնացման ուղղությամբ:

Ընդհանուր առմամբ պետական արդյունաբերության վրա ծախսվելու յե հնագամյակի ընթացքում 147 միլ. ուռլի, իսկ նրա արտադրողության ընդհանուր արժեքը բարձրանալու յե 41 միլլիոնից մինչև 200 միլ. ուռլի, իսկ ընդհանուր (խոշոր ու մանր) արդյունաբերության հասույթը—մինչև 264,5 միլ.:

Գյուղատնտեսությունը

Ղրիմի գյուղատնտեսության բարգավաճումն ու վերասարքումը, նրա արտադրության բարձրացումն ընթանալու յե գլխավորապես նրա սոցիալիստական ճյուղի—խորհրդային ու կոլլեկտիվ տնտեսությունների զարգացման ու ծավալման դժով:

Ղրիմը յերաշտային շրջան և, հաճախ անբերրիության յենթակա: Այդ յերեսութի դեմ կռվելու նպատակով ծրագրված են խոշոր վոստոգման աշխատանքներ, հողի մշակման ձևերի ու միջոցների բարելավումը և այլն:

Ըստ հնգամյակի, հողաշինարարությունը յեռնային շրջանում պետք և վերջանա 1929/30 թվին, յիսկ դաշտային շրջանում— 1930/31

թվին. հողաշինարարական աշխատանքների վրա ծախսվելու յե 5.159.000 ուրբլի, Գյուղատնտեսությանը մատակարարելու յեն մեքենաներ 19,6 միլ. ուրբլու (տրակտորներ 9,7 միլլիոնի), Յանքսերի ընդհանուր չափը 749.000 հեկտարից հասնելու յե 1.022.000 հեկտարի, Բերրիությունը բարձրանալու յե 8,75 ցենտներից մինչև 11.5 ցենտներ ցորենի 1 հեկտարից:

Անասնապահությունը ևս պետք է զարգանա խոշոր չափերով, մանավանդ կաթնատնտեսությունը, խոզարուծությունը և թռչնարուծությունը, այլ և խաշնարածությունը:

Պտղատու պարտեզների տարածությունը 9.600 հեկտարից հասնելու յե 12.300 հեկտարի, խաղողի այգիները — 6.500 հեկտարից՝ 11.800-ի, բանջարանոցներ, 7.909 հեկտ. — 11.600-ի, ծխախոտի պլանտացիաները — 3.000 հեկտարից՝ 7.000-ի, Նախատեսված են ևս բամբակազործությունը, վերը 1929/30 թվին արդեն հասնելու յե 7.000 հեկտարի, իսկ հնգամյակի վերջին — 135.000 հեկտարի:

Հողերի վուռզման աշխատանքների վրա ծախսվելու յե 16,5 միլ. ուրբլի: Տրակտորների քանակը 652-ից հասնելու յե 1.581-ի: Բացի տրակտորներից, գյուղատնտեսական այլ մեքենաների համար ծախսվելու յե 10 միլլիոն:

Ընդհանուր առմամբ գյուղատնտեսության վրա ծախսվելու յե 123 միլլիոն ուրբլի վորից 49 միլլիոնը գյուղացիության իրա միջոցներից, իսկ 74-ը — պետական բյուջեից ու գյուղատնտեսական վարկի միջոցներից:

Կոլլեկտիվ տնտեսությունների ընդհանուր ցանքը 5,9 տոկոսից հասնելու յե արդեն 1930 թվին 60 տոկոսի, և այսպես Ղրիմը պետք է ամբողջովին յենթարկվի կոլլեկտիվիզացիայի: Խոշոր չափերով պետք է զարգանան և խորհրդային տնտեսությունները:

Կոմունալ տնտեսություն յեվ հաղորդակցություն

Հնգամյակով նախատեսված են հետևյալ խոշոր աշխատանքները կոմունալ տնտեսության գծով — ջրմուղների կառուցումը Կերչում և ընդլայնումը ու վերասարքումը Միմֆերոպոլում, Սևաստոպոլում, Յալտայում ու Յեվպատորիայում. կանալիզացիայի կառուցումը Կերչում ու Յեվպատորիայում և ընդլայնումը Միմֆերոպոլում ու Սևաստոպոլում. բոյնյաների կառուցումը Կերչում, Յեվպատորիայում, Սևաստոպոլում, Թեոդոսիայում, Ջանկոյում ու Ղարատաբազարում և ընդլայնումը ու վերասարքումը այլ քաղաքներում. սողբայրող կայանների կառուցումը Միմֆերոպոլում ու Յալտայում, սրասվայի գծերի լայնացումը Միմֆերոպոլում, Սևաստոպոլում ու Յեվպատորիայում և կառուցումը Կերչում: Խոշոր միջոցներ են նախատեսված նաև բնակարանային շինարարության համար:

Յերկարուղագծային շինարարութեան ուղղութեամբ ծրագրված են՝—1) Սիմֆերոպոլ-Յալտա յերկաթուղագիծը 77 կիլոմետր յերկարութեամբ ու 15 միլիոն արժողութեամբ, 2) Ջանկոյ-Արմյանսկ գծի բարեկարգումը (1 միլիոն արժողութեամբ), 3) Ակմոնա կայարանից դեպի Աբարաստի աղբրի աղարհեստավայրերն ուղղված գծի կառուցումը (750 հազար ռուբլի)։

Նավահանգիստների վրա ծրագրված է ծախսել՝ Թեոդոսիայի—4.012.000 ռուբլի, Կերչի—5.515.000, Յեվպատորիայի—1.084.000, Սևաստոպոլի—529.000 և Յալտայի—660.000 ընդամենը—11.800.000 ռուբլի։ Ապրանքաշրջանառութեամբ առաջին տեղն է զբաղելու Կերչի նավահանգիստը։

Պետական ու սեղական նշանակութիւն ունեցող խճուղիները ու այլ ճանապարհների վրա ծախսվելու է 17 միլիոն ռուբլ.։ Խճուղիների ընդհանուր տարածութիւնը 1.279 կիլոմետրից հասնելու յէ 3.035 կիլոմետրի։

Կոոպերացիան

Ապառողական կոոպերացիան հնգամյակի հնթացքում պետք է ընդգրկի պրոֆմիութիւնները բոլոր անդամներին, բոլոր աղքատ ու միջակ գյուղական տնտեսութիւնները, տնայնագործներին, բանակը ու նավատորմը, այլև աշխատավորական ընտանիքները յերկրորդական անդամները մի մասը։

Կոոպերացիայի միջին անդամաբաժինը հասնելու յէ քաղաքում 35 ռուբլու, գյուղում—26. այդպիսով սպառողական կոոպերացիայի կապիտալը կհասնի 8,5 միլիոնի, վոր հնարավորութիւն կտա կառուցել պահեստատեղեր, սառցարաններ, հացագործարաններ, գյուղական փոեր, արհեստանոցներ և այլն։ հասարակական ճաշարանների թիվը հասնելու յէ 80-ի (15-ից), իսկ ճաշոգնների քանակը—60 հազարի։

Գյուղատնտեսական կոոպերացիան նախատեսում է միջակ ու աղքատ տնտեսութիւնների ընդգրկումը ամբողջովին։ Կոլլեկտիվ տնտեսութիւնների գծով ծրագրված է բնակարանային շինարարութիւն, մեքենաների լայն մատակարարում (վոչ պակաս, քան 1.000 տրակտոր), աղացների, յուղագործարանների. մառանների և այլ կառուցում։

Տնայնագործական կոոպերացիայի գծով նախատեսված է ծախսել 1.675 հազար ռուբլի։

Բնակարանային կոոպերացիան էր շինարարական ոչխատանքը պետք է սուանձնապես գարգացնի Կերչում, Սևաստոպոլում և Սիմֆերոպոլում։

Առևճիւրի ասպարիզում հնգամյակի հիմնական կետերն են՝— մասնավոր առևտրի փոխարինումը կոոպերատիվ ու պետական առևտրով, արտահանութեան զարգացումը (թէ արդարևարեւական և թէ՛ դուրստնտեսական ապրանքներէ), կոոպերատիվ ու պետական առևտրի բարեկարգումը և գներէ իջեցումը:

Առցիւլ-կույսուրական շինարարութիւն

Առողջապահութեան ու ժողովրդական լուսավորութեան գծով Ղրիմի հնգամյակը նախատեսում է՝—

1. Բժշկական ունութեան չափի ու վերակի բարձրացումը արդուներեւական կենտրոններում, թաթարական ու ներդաղթի շրջաններում (Ղարսուբազարի, Մուղակի, Բախչիսարայի, Ջանկոյի ու Յեվպատտրիայի):

2. Քաղաքներում առանձին ուշադրութեան առարկա պետք և լինեն բժշկական հիմնարկներէ՝ բարեսարքումը և մասնագիտական բժշկական ունութեանը, իսկ գյուղերում՝ դեղորայքի մասնակարգումը, հիվանդանոցների ու բժշկական կայանների բարեկարգումը, նոր ծննդաբերական ու տարափոխիկ բաժանմունքների բացումը:

3. Մայրութեան ու մանկութեան պաշտպանութեան միջոցների ընդլայնումը (մասունքների, կաթնամաշարանների և այլն):

4. Ժողովրդական անտեսութեան բոլոր ճյուղերի (արդուներեւական, դուրստնտեսական, արտնսպորտի, առևտրի, շինարարութեան և այլն) համար վարակավորչալ աշխատավորների պատրաստելը (պրոֆիզըրցներ, տեխնիկոմներ, դասընթացներ և այլն):

5. Յետամնաց ազգութեանների կուլտուրական մակարդակի բարձրացումը (դպրոցական ու քաղլուսավար հիմնարկների ցանցի ընդլայնումը):

6. Ընդհանուր պարտադիր տարրական ուսման կիրառումը:

7. Գյուղերիտական դպրոցների ցանցի լայնացումը:

8. Դպրոցական շինարարութեան զարգացումը:

9. Ազգաբնակչութեան վերացումը:

10. Քաղաքական լուսավորութեան հիմնարկների (խրճիթ-ընթերցարան, աղւտներ, գրադարան և այլն) ցանցի ընդլայնումը ու նրանց աշխատանքի բարեկարգումը:

11. Ղրիմի համալսարանի վերականգնումը բժշկական, մանկավարժական, դուրստնտեսական ու ֆիզիկո-մատիմատիկական ճյուղերով: Սրանք են Ղրիմի հնգամյակի հիմնական կետերը:

Այդ հնգամյակը իրականացնելու համար պահանջվում է ուժերի, յեռանդի ծայրահեղ լարում: Ղրիմի բանվորա-դուրստնտեսական մասսաները, Ղրիմի աշխատավորութեանը, անշուշտ, կիրականացնեն այն և գոյցե սովելի կարճ ժամանակամիջոցում, քան այդ ծրագրված է:

IX. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ, ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ՅԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

136. ԻՆՉՊԵՍ Ե ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՎԱԾ Խ. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՐԻՄՈՒՄ

Ղրիմը Պորնրդային Միութեան մի փոքրիկ մասնիկն է։ Նա ավանուժ հանրապետութեան է ու մանուժ է Ռուսաստանի Պորնրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետութեան կազմի մեջ։

Ղրիմը բաժանուժ է 10 շրջանի, վորոնք են՝ Միմֆերոպոլի, Սևաստոպոլի, Յալտայի, Յիվպատորիայի, Ղարասուբազարի, Բախչիսարայի, Ջանկոյի, Քեոդասիայի, Սուգակի ու Կերչի շրջաններ։

Ղրիմի քաղաքական, վարչական ու կուլտուրական կենտրոնն է Միմֆերոպոլը, այստեղ են գտնուժ Ղրիմի Հանրապետութեան կառավարական ղեկավար մարմինները Ղրիմի կենտրոնական գործադիր կոմիտեն (Ղրիմ ցիկ) և Ղրիմի Ժողովրդական Կոմիսարների Պորնուրդ (Սովետրիտ)։ Ղրիմի, ինչպես և Պորնրդային բոլոր հանրապետութեանների, բարձրագույն որենսդիր մարմինն է Պորնուրդների Համադրեման Համագումարը, վորը հալաքուժ է յերկու տարին մի անգամ-խորնուրդների վերընտրութեանից հետո և ընտրուժ է Կենսագործիկ ու Ժողկոմխորն։

Յերկրի շինարարութեան զանազան ճյուղերի ղեկավարութեանը գտնուժ է Ժողովրդական կոմիսարիատների ձեռքուժ. դրանք են՝ Ժողովրդական լուսավորութեան կոմիսարիատ, առողջապահութեան, սոցիալական ապահովութեան, հողագործութեան, առևտրի, Ժողովրդական անսեսութեան խորնուրդ, Ֆինանսների կոմիսարիատ, ներքին գործերի, արդարագատութեան և կենտրոնական վիճակագրական վարչութեան։ Սրտաքին գործերի, սաղմական և հողորդակցութեան կոմիսարիատները միացած են ամբողջ Պորնրդային Միութեան համար։

Շրջաններուժ աշխատանքը ղեկավարուժ են Շրջանային գործադիր կոմիտեները, վոր ընտրվուժ են խորնուրդների շրջանային համագումարներուժ և իրենց աշխատանքուժ յենթարկվուժ են Ղրիմ-կենտրոնիկոմի ղեկավարութեանը։ Շրջանային գործկոմներն ունեն իրենց բաժինները աշխատանքի զանազան ճյուղերին համապատասխան։ Այդ շրջանային բաժինները յենթարկվուժ են, մի կողից, գործ-

կոմի գեղանին, իսկ մյուս կողմից-համապատասխան ժողովրդական կոմիտեաներին (որինակ-Սիմֆերոպոլի ժողով. Լուսավ. բաժինը լենիստական է Սիմֆերոպոլի Շրջանային գործադիր կոմիտեային և մինևույն ժամանակ-Ղրիմ ժողուսկոմսային):

Ղրիմի բոլոր քաղաքներում կան քաղաքային խորհուրդներ, իսկ գյուղերում—գյուղխորհուրդներ: Քաղաքային ու գյուղական խորհուրդները, ընտրված լինելով քաղաքի ու գյուղի աշխատավորութայան կողմից, ղեկավարում են ամբողջ աշխատանքը, ընտրելով իրենց գործադիր մարմինները—գեղանները: Խորհուրդները իրենց ամբողջ կազմով հավաքվում են պարբերաբար—մտավորապես ամիսը մի անգամ ու զբաղվում են թե՛ական խնդիրների քննութայամբ: Բացի դրանից, խորհուրդները բաժանվում են սեկյորաների (բաս աշխատանքի զանազան ճյուղերի), վորոնք ավելի շուտ-շուտ են հավաքվում և ղեկավարում քաղաքային կամ գյուղական շինարարութայան համապատասխան ճյուղերը:

Քաղաքային խորհուրդ ունեն բոլոր քաղաքները, իսկ առանձին գյուղական խորհուրդ ունեն միայն խոշոր գյուղերը զոնե մի քանի հայրուր պղաքանակութայամբ, իսկ փոքրիկ գյուղերը միանում են և ընտրում մի գյուղխորհուրդ:

137. ԱՉԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Խորհրդային իշխանութայան ու նրա ղեկավար կոմմունիստական կուսակցութայան հիմնական նշանաբաններից մեկն է—անխտիր բոլոր ազգութայունների աշխատավորութայան լիակատար իրական հավասարութայունը: Այդ հավասարութայունը կյանքում կիրառելու ու ցարական իշխանութայան վատթար քաղաքականութայան ծանր հետևանքները վերացնելու համար պահանջվում է անազին աշխատանք: Բավական չէ հայտարարել, վոր բոլոր ազգութայունները հավասար են, վոր վերացվում են բոլոր ազգային սահմանափակումները: Բավական չէ հրատարակել համապատասխան որենքները: Պետք է այդ բոլորը անմիջապես կիրառել կյանքում, ստեղծել այնպիսի պայմանները, վորպեսզի անցյալում իրավազուրկ, ճնշված, հարստահարված, հետապնդված ու այդ պատճառով տնտեսապես ու կուլտուրապես յետամուտ ազգութայունները կարողանան արագ քայլերով բարգավաճել ու իրենց տնտեսական ու կուլտուրական վիճակով հավասարվել նախկին իշխող ազգութայունը:

Ահա ինչու խորհրդային իշխանութայունն ունի իր հատուկ ազգային քաղաքականութայունը, վորը և կիրառվում է անընդհատ. ահա ինչ-

չու առանձին ուշադրութեան առարկա յե ազգային շինարարութիւնը խորհրդային շինարարութեան բոլոր ճյուղերում. ահա ինչու այն բոլոր յերկրամասերը, ուր այս կամ այն ազգութիւնը մեծամասնութիւնն է կազմում, կազմում են կամ ինքնուրույն խորհրդային հանրապետութիւններ (Ուկրայնա, Բելոռուսիա, Թուրքմենիստան, Ուզբեկիստան, Վրաստան, Ազրբեյջան Հայաստան) և կամ ավտոնոմ հանրապետութիւններ ու շրջաններ (ինչպես և Ղրիմը):

Սորհրդային բարձրագույն որհնողիք մարմին—խորհրդներինամագումարին ու նրա գործկումին կից աշխատում են հատուկ մարմիններ-ազգութիւնների խորհուրդը:

Առանձին ուշադրութիւնն է դարձվում առանձին հանրապետութիւններին սահմաններում ապրող մանր ազգութիւնների—ազգային փոքրամասնութիւնների վրա: Մենք արդեն գիտենք, վոր Ղրիմում ապրում են ու աշխատում տասնյակ ազգութիւններ: Պարզ է, վոր այստեղ ազգային շինարարութիւնը, ազգային քաղաքականութեան գործնական կիրառումը ունի հսկայական նշանակութիւն:

Յեւ, հիրավի, Ղրիմի կյանքում ազգային շինարարութիւնը խոշոր տեղ է գրավում: Առանձին ուշադրութիւնն է դարձվում թաթար ազգաբնակչութեան վրա. և դա շատ բնական է, քանի վոր թաթարները, նախ Ղրիմի բնիկներն են, նրա հինաուրց բնակիչները, յերկրորդ՝ նրանք ամենից ավելի քաղաքականապես, տնտեսապես ու կուլտուրապես տուժած են ցարական կառավարութեան ու ռուսական բուրժուազիայի իշխանութիւնից, ուստի և ամենից ավելի յետամնաց են. յերրորդ՝ նրանք կազմում են Ղրիմի ընդհանուր ազգաբնակչութեան ընդհանրին խոշոր հատվածը մոտ 26 տոկոսը, իսկ մի շարք շրջաններում—ճնշող մեծամասնութիւնը: Բայց դա չի նշանակում, իհարկէ, վոր մյուս ազգութիւնները վրիպում են Ղրիմի խորհրդային իշխանութեան ուշադրութիւնից: Սորհրդային շինարարութեան բոլոր ճյուղերում ազգային փոքրամասնութեան շահերը միշտ գտնում են իրանց արտացոլումը: Ղրիմի Կենտգործկոմը ունի իր հատուկ բաժինը, վոր վերահսկում է ազգային փոքրամասնութիւնների մեջ տարվող աշխատանքի վրա ու պաշտպանում են նրանց շահերը:

138. ԱԶԳԱՅԻՆ ԾԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՐԻՄՈՒՄ

Սորհրդային իշխանութիւնը ամեն կերպ աշխատում է բոլոր ազգութիւններին աշխատավորութիւնն անմիջական մասնակից դարձնել յերկրի քաղաքական, տնտեսական ու կուլտուրական շինարարութեան:

Նաբարությանը՝ Նախկին ցարական Ռուսաստանի ճնշված, կեղեքված, իրավագուրկ ազգությունները այսօր Նաբարության ունեն ազատ զարգացնելու իրենց կույտարան, կառուցելու իրանց կյանքը: Թորհրդային Միությունը իր կազմի մեջ ունի մի շարք անկախ ու ավտոնոմ ազգային հանրապետություններ, վոր կապված են իրար հետ պրոլետարական համերաշխություն գորեզ ու անբակասելի կապերով և ձեռք-ձեռքի աված կառույցանում են սոցիալիստական հասարակակարգ:

Այն մանր ազգությունները, վոր իրանց քանակով կամ իրանց ցրվածություն շնորհիվ չեն կարող կազմել ավտոնոմ հանրապետություն կամ շրջան, նույնպես ոգավում են խորհրդային իշխանության ազգային քաղաքականության բարիքներով: Նրանք կազմում են ազգային սայրմներ, դյուդխորհրդներ և այլն:

Ղրիմում ևս մենք ունենք մի շարք ազգային դյուդխորհուրդներ՝ թաթարական (144), գերմանական (37), հրեական (14), բուլղարական (9), հունական (8), հայկական (2), եստոնական (2), չեխական (1):

Հայկական դյուդխորհրդների աննշան թիվը բացատրվում է նրանով, վոր Ղրիմի հայ դյուդխայիությունը շատ ցրված է, այդ յերկու դյուդխորհրդներն են Շեյխ-Մամայի (Թեոդոսիայի շրջան) և Նոր-Բորուլչայի (Ղարսսուրաղարի շրջան): Ազգայնում, յերբ հայ դյուդխայիությունը համախմբվի, մենք կունենանք, անշուշտ, նոր դյուդխորհուրդներ (Հայկաշեն, Աղաս): Ազգային դյուդխորհուրդներում ամբողջ աշխատանքը, տարվում է մայրենի լեզվով: Ազգային դյուդխորհրդների աշխատավորներ պատրաստելու համար կազմակերպվում են պարբերական դասընթացներ:

Քաղաքաբնակ մանր ազգությունների աշխատավորությունը ևս անմիջականորեն մասնակցում է խորհրդային շինարարությունը: Այդ նպատակով քաղաքային խորհրդների վերընտրություն ժամանակ կազմակերպվում են հատուկ ազգային ընտրական շրջաններ, յուրաքանչյուր ազգության աշխատավորությունը ընտրում է և ուղարկում քաղխորհուրդ իր ներկայացուցիչներին:

Բացի դրանից, ղեկավար Խորհրդային մարմիններ ընտրելիս ևս ուշադրություն է անվում այն հանգամանքը, վորպեսզի այդ մարմինները մեջ (շրջպործկում, կենսագործկում, ժողովմիտըր և այլն) լինեն զանազան ազգությունների ներկայացուցիչներ:

Առանձին ուշադրություն է դարձվում, իհարկե, թաթար աշխատավորության վրա, վորը և ավելի բազմաթիվ է (25 % -ից ավելի), և՛ բնիկ ազգությունն է յերկրի, վոր դարեր շարունակ ճընշվել է ուստական ցարիզմի կողմից:

Մի քանի շրջանները Ղրիմում գրեթե ամբողջովին թաթարա-
կան են (Բախչիսարայի, Յալթայի, Սուգակի, Ղարաաուբազարի)-
այդ շրջաններում գործավարութունը տարվում է թաթարական
լեզվով: Թաթարական լեզուն ընդունված է ամբողջ Ղրիմում, իբրև
յերկրորդ պետական լեզու. մինևույն ժամանակ ըստը ազգութուն-
ներին հնարավորություն է տրվում ազատ զարգանալ մայրենի լեզ-
վով:

139. ՄԵՐ ԿՈՈՊԵՐԱՏԻՎԸ

Քաղաքը տանող ճանապարհի վրա յեր գտնվում կոոպերատիվ
խանութը: Կարմիր դույնի ներկված դռներով:

Անշուք շենքի ճակատին ցուցանակը՝ «Հ. գյուղի կոոպերատիվ
խանութ»:

Գյուղացիները մի քանի կարիք վոր դաւում էյին, կոոպերատի-
վը մոտ եր. վազ էյին տալիս խանութ:

Պարապ վախտ ել, դռան տուջի քարերի վրա նստում ու մաս-
լանաթ անում:

— Ինձ մի քիչո շաքար կշուիք...

— Ալեքսան ախպեր՝ մի հատ սպիչկա տուր:

— Ազ...

— Այը հատել ա:

— Յ մետը բյադ...

— Համբերեցեք, մին-մին, հերթով տանք, վոր կարենամ միտքս
պահել: Իրար յետից վրա յեք տալիս, բան չեմ հասկանում:

— Ինչ անեմ, Ալեքսան ախպեր, վոտզ եմ:

Վարիչը, գլուխը կորցրածի պես, մեքենայի արագությամբ մի
կողմից չեկն է գրում, հետո կշուում, տալիս: Զոռ աշխատանք է...

Կարմրել, քրտնել է նա:

Ու եզպես ամեն որ...

— Հերթն իմն ա, ընկեր Ալեքսան, վճնց ես նրա շաքարը
կշուում:

— Դե, հաշվը մին ա ելի,— փնթփնթում է Ալեքսանը:

Ու եսպես գյուղացիներից մեկը դուրս է գալիս, մյուսը մրա-
նում:

Կոոպերատիվից քիչ ցածր գտնվում եր Սերգոյի փոքրիկ ման-
րախանութը: Նրա առևտուրը զգալի չափով պակասել եր: Որերով
նրա խանութը մի գյուղացի յել ներս չեր մտնում: Սերգոն դաւում
էր լեթե մի քանի ժամանակ ել եսպես շարունակվի, խանութը
կփակվի:

— Վճնց, յս թողամ, վոր կոտպերատիվը իմ սուներ քանզի հե... հե... հե... ու դսան առջև նստում, յերբ մեկը գնած ապքանքը ձեռքին յերևում եր, իսկույն տեղից վեր եր ցատկում ու ձեռքի շարժումով կանչում՝ «Մինո, յեկ ետեղ, տեսնամ ի՞նչ ես տեսի»:

— Ձե, Սերգո տպեր, վապ կո՛:

— Ձեկով, — ինքն իրեն գլուխը թափ տալիս ու մրթմրթում եր Սերգոն:

140. ՊՐՈՑԵՍԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՂՐԻՍՈՒՄ

Սորհրդային շինարարութեան պայմաններում տնօրին նշանակութուն ունեն արհեստակցական կամ պրոբետիոնալ միութիւններ: Դրանք իբրև բանվոր դասակարգի ու աշխատավորութեան կազմակերպութիւն, կազմում են սոցիալիստական շինարարութեան հիմնաքարերը, նրա առաջավոր պահակը: Ընկեր լինինը անվանում էր պրոֆմիութիւնները կոմունիզմի դպրոց: Սորհրդային հասարակարգում պրոֆմիութիւնները վոչ միայն բանվորների ու ծառայողների անտեսական շահերի պաշտպանն են, ինչպես կապիտալիստական յերկրներում, այլև խորհրդային սոցիալիստական շինարարութեան անմիջական մասնակիցը: Սորհրդային յերկրում, ուր իշխանութեան դեկը գտնվում է բանվոր դասակարգի ձեռքին, վարձու բանվորի ու աշխատավորի շահերի պաշտպանութիւնը ապահովված է պետական որենսդրութեամբ, յերկրի սահմանադրութեամբ, աշխատանքային որենսդրքով ու կոլեկտիվ պայմանադրերով: Պրոֆմիութիւնները, հետևելով, վորպեսզի այդ որենքները չխախտվեն, միևնույն ժամանակ աշխատում են ավելի ու ավելի բարելավել աշխատանքի պայմանները, բարձրացնել իր անդամների կուլտուրական մակարդակը, նրանց աշխատավարձը հասցնել անհրաժեշտ չափերի, բարեկարգել նրանց կենցաղը և այլն. իսկ այդ բոլորի համար անհրաժեշտ է ավելի ու ավելի բարձրացնել յերկրի տնտեսութիւնը, զարգացնել արդունաբերութիւնը ու գյուղատնտեսութիւնը, նպատակ յերկրի ֆինանսական բարեկեցութեանը: Աշխատանքի արտադրողականութեան բարձրացումը, աշխատանքային դիսցիպլինան, աշխատանքի ռացիոնալիզացիան, արտադրութեան վորակը, գյուղատնտեսութեան բարձրացումը ու կոլեկտիվիզացիան, փոխառութիւնների զետեղումը — այդ բոլորը պրոֆմիութիւններին ուշադրութեան առարկան է:

Ղրիում մենք ունենք հետևյալ պրոֆմիութիւնները. մետաղագործների, շինարարների, գյուղատնտեսանտառաշխի, տախտակա-

մշակների, սննդի ու համի, քիմիկների, կարաշխի, կաշեգործների, հումունայ աշխատավորների, խորառաշխի, լուսաշխի, գեղաշխի, բժշկասանաշխի, տպագրողների Պրոֆմիուլթյունների Դրիմի ղեկավար մարմինն և Դրիմպրոֆիտորնուրդը, իսկ առանձին շրջաններում — շրջպրոֆբյուրոները: Ամեն մի պրոֆմիուլթյունը ունի իր համադրմյան վարչությունը, շրջաններում — շրջանային վարչությունները, իսկ առանձին քաղաքներում ու հիմնարկներում՝ խմբկոմիտեերը, տեղկոմիտեերը և ֆարգավկոմիտեերը: Ամենխոշոր պրոֆմիուլթյուններն են Դրիմում՝ մետաղագործների, շինարարների, սննդի ու համի, խորառաշխի, լուսաշխի ու բժշկասանաշխի միությունները:

141. ՄԵՐ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

Սորհրդային իշխանության առաջ ծառայած են հսկայական շինարարական խնդիրներ: Մեր միությունը դեռևս միակ բանվորագյուղացիական յերկիրն և աշխարհիս յերեսին: Նա ամեն կողմից շրջապատված է թշնամի կապիտալիստական, բուրժուական, ֆաշիստական պետություններով, վորոնք ամեն կերպ աշխատում են խանդարել մեր սոցիալիստական շինարարությանը: Նրանք աշխատում են մեզ վնասել տնտեսապես, նրանք դավադրություններ են սարքում մեր դեմ, ամեն կերպ աշխատում են լարել մեր դեմ հարևան բուրժուական պետությունները (Չինաստանը, Լեհաստանը, Ռումանիա, Լատվիա և այլն) և միևնույն ժամանակ պատրաստվում են իրենք ևս առաջին իսկ հարմար դեպքում հարձակվելու մեզ վրա:

Բացի դրանից, մեր յերկրի ներսում ևս դեռ կան հակահեղափոխական, թշնամի տարրեր, վորոնք նույնպես աշխատում են վնասել մեր շինարարությանը: Իրանք նախկին կալվածատերերն ու ֆարբրիկանտներն են, նախկին հակահեղափոխական բանակի ու ցարական շինոթիվկության մնացորդները, այլև զանազան տեսակի սպեկուլյանտներ, վաշխառուներ, կուլակներ, կրոնավորներ և առհասարակ այն բոլոր տարրերը, վոր տուժել են հեղափոխությունից ու զրկվել են բանվորին ու աշխատավոր գյուղացուն շահագործելու և կեղեքելու, նրա աշխատանքը, նրա արյունն ու քրտինքը իրա շահերին ծառայեցնելու հնարավորությունից: Միայն արտաքին ու ներքին դասակարգային թշնամիները չեն, սակայն, վոր խանդարում են մեր շինարարությունը, դժվարացնում են մեր աշխատանքը: Մեր յերկրի տնտեսական, տեխնիկական ու կուլտուրական լետամնացությունը, վոր մենք ժառանգել ենք ցարական-բուրժուական անցյալից, նույնպես խոշոր խոչընդոտ է մեր ճանապարհին:

Այդ խոչնդոտը մենք պետք է անսպասման վերացնենք, վորպեսզի կարճ ժամանակվա ընթացքում մեր յերկիրը զարձանեք որինակելի սոցիալիստական յերկիր, վորպեսզի անտեսական-տեխնիկական անսակեալից գերազանցենք կապիտալիստական յերկրները: Այդ ուղղութեամբ մեր յերկրի բանվորութեանն ու աշխատավոր դասակարգութեանը, խորհրդային իշխանութեանն ու կոմունիստական կուսակցութեան գեկալաբութեամբ արդեն իսկ հսկայական աշխատանք է կատարել և հասել խոշորագույն նվաճումների: Սակայն դա դեռ բավական չէ: Այն անողին աշխատանքը, վոր ծրագրված է մեր յերկրի ժողովրդական անտեսութեան զտրդոցման հնգամյա պլանով (Ղրիմի նկատմամբ այն պլանի հետ մենք արդեն ծանոթացանք), պահանջում է բանվոր գաստակարգից, աշխատավոր-դասակարգութեանից ու յերկրի ամբողջ աշխատավորութեանից ուժերի ու յեռանդի ծայրահեղ լարում, աշխատանքի անսրինակ թափ:

Այդ ուժն ու յեռանդը ամենալավ կերպով ոգտագործելու, այդ թափը յերևան բերելու համար բանվոր գաստակարգը դիմում է զանազան միջոցների, վորոնք նպաստում են արտազրոգականութեան բարձրացմանը և արագացնում են մեր շինարարութեանը բարձրացնելով միևնույն ժամանակ նրա վերակը:

Այդ միջոցներից վերջերս անողին նշանակութեուն են ստացել և որեցոր ծավալվում են յերկուսը — սոցիալիստական մրցումը ու սեխուսակնի ակրնկիտար: Մեր ֆարքիկաները, զործարանները, խորհրդային ու կոլեկտիվ անտեսութեունները, դյուրացիական տրնտեսութեունները, խորհրդային հիմնարկները, դպրոցները, ակումբները և այլն, այլ և առանձին խումբ կամ նույն իսկ անհատ բանվորներ ու աշխատավորներ սոցիալիստական մրցման են հրավիրում իրարու, պայմանագիր են կնքում ավելի լավ, ավելի յեռանդուն աշխատելու: Միևնույն ժամանակ շատ զործարաններ ու հիմնարկներ անցնում են անընդհատ աշխատանքի — հնդրյա շարաթի, վոր նույնպես շատ է բարձրացնում աշխատանքի արտազրոգականութեունը:

Ղրիմում սոցիալիստական մրցումը ու անընդհատ արտազրոգական շարաթը ծավալվում են որեցոր: Նրանք կողմեն մեզ իրագործելու մեր հնգամյակը չորս տարվա ընթացքում:

142. ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ԾԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մորհրդային իշխանութեունը առանձնապես շահագրգռված է աշխատավորական մասսաների կուլտուրական հառաջադիմութեամբ: Գիտութեամբ ու կուլտուրայով զինված աշխատավորութեունը միայն կարող է կառուցել սոցիալիզմ:

Ղրիմի խորհրդայնացման որից սկսյալական աշխատանք ե տար-
վել ու տարվում կուլտուրական շինարարութեան ասպարիզում: Այդ
աշխատանքը արդեն տվել ե զգալի արդունք:

Մինչև խորհրդայնացումը Ղրիմը ուներ մոտ 700 տարրական
դպրոց. դրանց ճնշող մեծամասնութունը կրոնական կամ ազգայ-
նական դպրոցներ էին, ուր յերեխաների ուղեղը թունավորում ե-
լին կրոնական ստանող հավատալիքներով ու ազգայնական նեխված
«գաղափարներով»: այդ դպրոցներում դաստիարակվում էին կա-
պիտալիստական կարգի ստրուկներ: Այսոր մենք ունենք մոտ 1000
առաջին աստիճանի աշխատանքային դպրոցներ, ուր տանյակ հա-
զարավոր զանազան ազգութիւնների յերեխաները ստանում են
կրմունիստական դաստիարակութուն, զինվում են գիտութեամբ ու
դասակարգային գիտակցութեամբ:

Առաջ Ղրիմը ուներ 48 միջնակարգ դպրոց—գիմնազիաներ,
ոեալական, առևտրական, կրոնական ու այլ դպրոցներ, վոր պատ-
րաստում էլին հյու-հպատակ շինովնիկներ ու ծառայողներ ցարա-
կան կառավարութեան և բուրժուազիայի համար: Այսոր մենք ու-
նենք մոտ 80 յերկրորդ աստիճանի աշխատանքային դպրոցներ և
12 գյուղական յերիտասարդութեան դպրոցներ, ուր կրթվում ու
դաստիարակվում են սոցիալիզմի ապագա շինարարները:

Առաջ աշխատավորութեան ճնշող մեծամասնութունը զրկված
էր յերեխաներին վոչ միայն բարձրագոյն կամ միջնակարգ, այլ և
տարրական կրթութիւն տալու հնարավորութիւնից: Այսոր Ղրիմի
շատ քաղաքներում ու մի շարք գյուղերում դպրոցական հասակի
բոլոր յերեխաները հնարավորութիւն ունեն սովորելու, իսկ մինչև
1932--33 թվականը տարրական կրթութիւնը լինելու յե վոչ մի-
այն ընդհանուր, այլ և պարտադիր: Բարձր տիպի դպրոցները ըն-
դունվում են առաջին հերթին բանվորների ու աշխատավոր գյու-
ղացիների յերեխաները: Առաջ Ղրիմի մասը ազգութիւններից շա-
տերը իրավունք չունէին իրենց յերեխաներին կրթելու մայրենի
լեզվով: Այսոր բոլոր նույնիսկ ամենափոքրիկ ազգութիւնները ու-
նեն դպրոցներ մայրենի լեզվով:

Առաջ նախադպրոցական հասակի յերեխաների մասին վոչ մի
հոգ չէր տարվում: Այսոր մենք ունենք տասնյակ մանկապարտեզ-
ներ, ուր աշխատավորութեան մանուկները ստանում են վոչ միայն
դաստիարակութիւն, այլ և սնունդ ու ոգտավետ ժամանց: Ամառ-
վա ընթացքում կազմակերպվում են հարյուրավոր մանկական հրա-
պարակներ, ուր աշխատավորութեան յերեխաները դաստիարակվում
են, սնվում ու կազդուրվում:

Առաջ Ղրիմում կային միքանի արհեստավորական զարոցներ: Այսօր մենք ունենք տասնյակ պրոֆախինիկական, գյուղատնտեսական և այլ զարոցներ. ունենք նաև մի շարք գյուղատնտեսական, ինդուստրիայ, բժշկական, մանկավարժական, տնտեսական և այլ տեխնիկումներ, ուր պատրաստվում են վորակավորյալ բանվորներ ու աշխատավորներ մեր արդունարերության ու գյուղատնտեսության համար, այլ և աշխատավորներ բժշկական ու կուլտուրական հիմնարկների համար:

142. ԿՈՐԶԻ ԱՆԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Խորհրդային իշխանությունը մեծ ուշադրություն և դարձնում կուլտուրական շինարարության, ժողովրդական լուսավորության դործին: Այն ծանր ժառանգությունը, վոր մենք ստացել ենք ցարական Ռուսաստանից, հանձնիս անգրագիտություն, սոցիալության, նախապաշարունների, սնտոի հավատայիքների և այլն, արգելք և հանդիսանում նոր կյանքի ստեղծելուն: Մեր աշխատավորական յերկիրը ամրացնելու ու բարգավաճելու, մեր դասակարգային թշնամիների դեմ կռվելու, մեր կյանքը լուսավոր ու յերջանիկ դարձնելու համար պետք և զինված լինենք գիտություն, պետք և լավ գիտակցենք մեր դասակարգային շահերը, ուժեղացնենք մեր շինարարությունը:

Մեր յերկրում չպետք և լինի վոչ մի անդրազետ աշխատավոր: Անգրագիտության վերացումը մեր ամենահիմնական աշխատանքներից մեկն և ու խորհրդային իշխանությունը մեծ ուշադրություն և դարձնում այդ աշխատանքի վրա: Մենք ունենք դեռևս միլիոնավոր անգրագետ բանվորներ, գյուղացիներ ու աշխատավորներ. նույնիսկ մեր ֆոքրիկ Ղրիմում անգրագետների թիվը հասնում և տասնյակ հազարների, մանավանդ կուլտուրապես հետամնաց ազգությունների մեջ՝ թաթարների, հուլների, բուլղարների, զրիմալների և այլն: Հայերի մեջ ևս դեռ կան բավականաչափ անգրագետներ: Միայն կառավարության ուժերով, միայն պետական մարմինների աշխատանքով ու պետական միջոցներով շատ դժվար և կարճ ժամանակվա ընթացքում արմատախիլ անել անգրագիտությունը. Այդ աշխատանքին պետք և լծվի ինքը աշխատավորությունը, վորպեսզի մենք կարողանանք մոտակա 3—4 տարիների ընթացքում միանգամայն վերջ տալ անգրագիտությանը: Այդ նպատակով կազմակերպվում և

ամեն տարի կույսուրական արեւով. պետական համապատասխան մարմիններն ու «Կորչի անզրագիտութիւնը» միութեան ղեկավարութեամբ, կուսակցական, կոմյերիտական, պրոֆմիութենական ու հասարակական կազմակերպութիւնների անմիջական ողնութեամբ ու մասնակցութեամբ արշավ ե հայտարարվում անզրագիտութեան դեմ: Այս կամ այն քաղաքի, դուռի բոլոր անզրագետ ու կիսազրագետ աշխատավորները հաշիւ եւ առնվում ե սպա սկսվում ե նրանց ուսուցումը լիկկայաններում, զբաղիտական դպրոցներում, խմբակներում, ալլե անհատական պարապմունքների միջոցով: Կուլտուրական արշավի հիմնական նշանաբանն ե՝ «ամեն մի զբաղետ պետք ե զբաղիտութիւն սովորեցնի 1—2 անզրագետի»: Ով հնարավորութիւն չունի անմիջականորեն պարապելու անզրագետների հետ նա պետք ե «Կորչի անզրագիտութիւնը» միութեան միջոցով վորոշ գումար հատկացնի մեկ կամ միքանի անզրագետին զբաղիտութիւն սովորեցնելու գործին: Վոչ մի գիտակից աշխատավոր քաղաքացի չպետք անմասնակից մնա կուլտուրական արշավին, մասնավանդ զբաղետները, առաջին հերթին՝ ուսուցիչները, ուսանողները, բարձր խմբակների աշակերտութիւնը:

Մենք պետք ե անողոք կռիվ հայտարարենք անզրագիտութեանը, մենք պետք ե իրագործենք ընկ. Լենինի հիմնական պատգամը՝ վոչ մի անգրագետ բանվորագյուղացիական յերկում:

143. ՀԱՐՅՈՒՐ ՅԵՐԵՍՈՒՆ

Միշտ քնհար Մուրխի փողոցը, վորը իր վերին մասում ամբողջովին թաթարական ե, անսովոր կենդանութեամբ ե լեցուն: Իրար յետևից, մենակ ու խմբովին, ծեր ու ջահել, շարժվում են մարդիկ ղեպի թաթարական դպրոցը: Այսոր լիկկայանից բաց են թողնվում հարյուր յերեսուն թաթար կին:

Հյուրերի մեջ գերակշռում եյին կանայք, շատերը՝ յերեխաները գրկերին:

Հարյուր յերեսուն: Մութ, յետամնաց, ճնշված թաթար կանանց գանգվածի մի փոքրիկ մասնիկն եր դա:

Մյուսներին դեռ ազատում են լիկկայանները: Լիկկայանները նրանց առաջ բաց կանեն նոր կյանքի դուռը, այն կյանքի, վորը սկսվեց 1917 թ. Հոկտեմբերին:

Հարյուր յերեսուն, դա շատ քիչ ե, բայց իբրև սկիզբը, դա շատ ե: Դա խոշոր հաղթանակ ե, վորը արժե նշել:

Այդ հաղթանակով հպարտ են ե այն կանայք, վոր յեկել են

այս տոնակատարութեանը յերեխաները ձեռներին, թաթարազան ժողովրդական զգեստներով: Վաղը նրանք իրանց հերթին կզնան լիկիայան ու կավելացնեն գրագետներէ թիւը:

Դահլիճում վողջույններ են կտրգացվում դանադան կազմակերպութիւններէ: Դեռ նոր գրագետ դարձած թաթար կիներ պատասխանի խոսք ե ասում: Վերջապես, գրագիտութեան դասընթացքը լսած հարյուր յերեսուն թաթար կանանց հանդիսավոր կերպով տրվում են վկայականներ:

Այսօրվա յերեկոն քննութեան ու հաղթանակի յերեկոյն և այն ութը թաթար ուսուցչուհիներէ համար, վորոնք առաջին անգամ մեծ տատանումներով հանձն առին գրագիտութիւն սովորեցնելու այս հարյուր յերեսունին:

Այսօր նրանք ևս իրենց հաղթող են զգում: Նրանք ամբողջ վաշտ են բաց թողել: Հարյուր յերեսուն գրագետ:

Այդ յերկու խոսքը «հարյուր յերեսուն» հաճախ են կրկնվում: Յերը հանդեսից հետո հյուրերը խումբ-խումբ ցրվում են, ամին կողմից լսվում է—

— Յուզ-ոթուզ (հարյուր յերեսուն):

144. ՁԻՆՎՈՒՄ ԵՆՔ ԳԻՏՈՒԹՅԱԲ

Կուլտուրական աշխատանքը քաղաքի ու գյուղի աշխատավորութեան մեջ չի սահմանափակվում անգրագիտութեան վերացումով: Վոչնչացնելով հնից ժառանգած այդ ծանր բեռը, բանիւթը ու գյուղացու անգրագիտութիւնը, խորհրդային իշխանութիւնը ամեն կերպ նպաստում է աշխատավորութեան կուլտուրական գարգացմանը, ամեն կերպ բավարարում է նրա կուլտուրական պահանջները: Այդ աշխատանքը կատարում են քաղաքներում բանվորական ու նացիոնական ակումբերը, կարմիր անկյունակները, գրագարանները, յերեկոյան դպրոցներն ու դասընթացները, կինոն ու թատրոնը, իսկ գյուղերում՝ խրճիթ-ընթերցարանները, կարմիր անկյունակները, գյուղական գրագարանները: Կինոն ու ապրիոն և աստիճանաբար ծավալվում են գյուղերում: Կան նաեւ խորհրդ գյուղերում գյուղացիական յերեկոյան դասընթացները: Ներկայումս մենք ունենք Դրիմում 160 խրճիթ-ընթերցարան, 68 բանվորական ու 31 նացիոնական ակումբներ, 178 քաղաքային ու գյուղական գրագարան, տասնյակ կինո ու թատրոններ, մի շարք յերեկոյան դպրոցներ ու դասընթացներ: Բանվորներին ու աշխատավոր գյուղացուն միջնակարգ կրթութիւն տալու ու նրանց ա-

առջ քարձրագուլն դպրոցի դուռը բաց անելու համար կան բան-
Ֆուսիներ, վորտեղից բանվորն ու գյուղացին անցնում են համալ-
տարանն ու դառնում կարմիր մասնագետներ: Բացի դրանից կան
նաև տասնյակ քաղաքական դպրոցներ և կուսակցական քաղաքա-
կան դպրոցներ, ուր բանվորներն ու գյուղացիները ստանում են
քաղաքական պատրաստություն, ղինվում են գիտությունը ու փոր-
ձատեսությամբ ներկայի շինարարությունը ու ապագա վերջին ու հաղ-
թահան պայքարի համար:

145. ԿՈՍՅԵՐԻՏ ԱԿՈՒՄԲ

Մի քանի խրճրճված փողոց,
այնտեղ, ուր կազմում են հանդույց—
նստել է հպարտ ու խրոխտ
ակումբը աչքերով ալիուր:

Գյուղի «գալավի» տունն եր այդ,
բայց հիմա կոմյերիտ ակումբ.
այնտեղ նոր գյուղը յեռանդով—
գիտության դռներն է թակում:

— Պետք է ամենից առաջ
լինել գրագետ, աչքաբաց.
ու են վախտ վոչ մի կուլակ
չի կարող նայել ձեզ թարս:

— Պետք է լինել անխնա,
վտարել պետք է խավարը,
վոր հնից մի բիծ չմնա
մեր փայլուն ներկայի վրա:

146. ԽՐՃԻԹ-ԸՆԹԵՐՑԱՐԱՆՈՒՄ

Բանալին ձեռքումս խաղացնելով, մոտենում եմ խրճիթի դռանը
և բաց եմ անում կողպեքը: Դռան մոտ արդեն հավաքվել են գյու-
ղացիները: Ինձ հուզում է յերկու բան: Մեկ այն, վոր գյուղացի-
ները սկսել են ժամանակից շուտ հավաքվել խրճիթի դռան մոտ և
մեկ էլ այն, վոր յես ճիշտ ժամանակին եմ բաց անում դուռը և
չեմ ուշացել:

Դուռը բացում եմ, մտնում ենք ներս և յես վառում եմ խր-
ճիթի յերեք լամպերը:

Ամեն մեկը գյուղացիներից վերցնում է մի թեթև և սկսում է կարգաւ մյուսները դիրք են ուզում և յես զիրք եւ տալիս նրանց։ Սկսվում է իմ որվա ամենահետաքրքիր մասը։

Յերբ բարձրաձայն ընթերցանություն տեղի չի ունենում և յես լուս նստում եւ խրճիթի մի անկյունում, հետաքրքրությամբ սկսում եմ նայել գյուղացիների դեմքերին։

Անա Արութին ապերը,՝ վորը «Մանկալի» յերրորդ յերեսն և կարգում ու ժպտում. յես հիշում եմ, վոր այդ յերեսում տպված է կարտոֆիլի մշակության մասին մի նոր հոգված։ Յերիտասարդ Թևոսը «Ավանդարդն» է կարդում և նրա դեմքի վրա յերեսում է լարված հետաքրքրություն. «հեռադիրներ և կարդում»,—անցնում է մտքով։

Յեվ այսպես շարունակ։

Խրճիթը բացվում է յերեկոյան ժամի յոթին և ժամի տասին փակվում է։ Ամբողջ գյուղը դաշտային աշխատանքի յե գնում. դրա համար ել խրճիթը ցերեկով բաց չի լինում։ Ուրիշ բան է ձմեռը։ Իսկ հիմա դեռ գարուն է և դաշտերում դեռ չի վերջացել ցանքը։

* * *

Խրճիթ-ընթերցարանը ունի մի շարք խմբակներ, վորոնք պարպունքներ են ունենում բավականին կանոնավոր կերպով։

Յերբեմն նաև ներկայացումներ ենք տալիս։

Խրճիթը դժժում է, իսկ յես սիրում եմ այդ։

Առաջ խրճիթը յերկու սենյակ ուներ—դահլիճ և ընթերցարան։ Իսկ նույն շենքում մի յերրորդ սենյակ ել կար, վորի լուսամուտի փեղկերը յերկու տարուց ավելի յեր, վոր չեյին բացվել, և ներսում, մթության մեջ, իրար վրա եյին լցված տախտակի դանազան կտորներ, ջարդված փայտի կահկարասիներ, վորոնք մնացել էյին նախկին դպրոցի նորոգումից հետո։

Յես մաքրել տվեցի այդ սենյակը և ապակիներ դցել տվեցի ջարդված լուսամուտներին։ Կահավորված ու լուսավոր մի սենյակ դարձավ նա և լեղավ խրճիթ-ընթերցարանի զրուցարանը. կամ ինչպես գյուղացիներն են ասում,—«թագա ողան»։

Այդ թագա ողայում ամեն մի գյուղացի կարող եր գալ, նստել խոսել ուրիշների հետ, ծխել իր չիբուխը կամ թութունը։

* * *

Այսոր արդեն մութն եր, յերբ խրճիթ մտավ գյուղի ձեբունիներից մեկը։ Յես վեր կացա տեղիցս և մոտեցա նրան։

— Բարև քեզ, պապի, բարև քեզ...

— Այ աստժու բարին, վորդի:

Նստեց: Նայում է պատի նկարներին: Սեղանի վրայի թղթերն և շուռ ու մուռ տալիս: Դիտում է խրճիթում գտնվող մարդկանց:

Դու բարով յեկար այս խրճիթը, ծերունի: Դու մերը չես թեև ու չես ել կարող լինել, բայց լավ արիք, վոր յեկար: Յես քեզ կպատմեմ ամսյի ու կայծակի մասին, կխոսեմ արտերի և տուրքի մասին, և յեթե ասածներս գոնե չնչին մասը հասկացար և ընդունեցիր, նշանակում է սոցիալիզմը հինգ բույեյով ավելի շուտ կգա: Նշանակում է սոցիալիզմից բաժանող ժամանակը կրճատվեց հինգ բույեյով եւ: Հպարտանանք դրա համար յես ու դու, ծերունի:

147. ՄԵՐ ԱՎՈՒՄԲԸ

Ամեն յերեկո մեր նոր ակումբում
 լցվում ենք, մնում ժամեր՝ մինչև ուշ.
 կարդում ենք լուիկ, այլ տեղ—պարապում,
 յերգում ենք խմբով յերգ պարզ ու անուշ:

Իսկ առաջ... յերբ մեր ակումբը չկար,
 թրև ելին գալիս շատերը պարապ,
 անցնում ժամանակ զո՛ւր, անողտակա՛ր,
 վատնելով այնքան ջահել-ուժ ու թափ...

Այժմ անսահման քաղցր և ամենքին
 մեր բանվորական ակումբը մաքուր.
 մի նոր գանձ է նա՝ մե՛ծ ու թանգազի՛ն,
 սրտեր տաքացնող վառվռուն մի հո՛ւր:

Այ հենց այս պահիս լսում ենք, ինչպես
 հնչում է թառով նըվազ սիրելի.—
 Արամը՝ վարպետ՝ նըվազում է մեզ
 Սպենդիարյանից՝ «Հեջաս-Ննգելի»...

148. ՅԱՆՏԱՅԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՔԱՆԳԱՐԱՆԸ

Ղրիմի կուլտուրական հարստություններից մեկն է Յայտայի Արելյան թանգարանը: Նա գտնվում է նախկին Բուխարայի եմիրի պալատում և շատ հետաքրքրական է: Առանձին-առանձին սեսյակներ են հատկացված արաբական, պարսկական, թրքական և թաթարական բաժիններին: Այդ բաժիններում կան շատ առարկաներ,

վորոնք պատկանում են հիշյալ ազգութիւններին և զանազան ժամանակներում գործադրվել են՝ վորը իբրև զինք, վորը իբրև անոթ վորը իբրև զարգարանք, վորը իբրև կահ-կարասիք և այլն:

Առանձնապես զեղեցիկ և արարական սենյակը, լուսավորված վարդազույն լուսով: Թաթարական բաժինը շատ և ընդարձակ նաբոնում է յերկու սենյակ: Մանում ևս առաջինը և զեպի ձախ նայելով՝ շվարում ևս, ոջախի կողքին նստել և մի թաթար կին, վորը պատրաստվում է սուրճ խմելու: Տղավորութիւնը այնպես հանկարծակի յե մտնելու ժամանակ և սարքվածքը՝ այնպես բնական, վոր թվում է, թե կինը կենդանի յե: Մյուս սենյակում սարքել են մի տղամարդ և մի ջահել կին, թաթարական զգեստներ հագած, բնական մեծութեամբ, կանգնած կողք-կողքի: Յերկու սենյակներն ել լիքն են տան առարկաներով:

Կա մի սենյակ վերին հարկում, վորտեղ գրված են յապոնական և չինական առարկաներ:

Ընդհանրապես՝ թանգարանը մի առանձին տպավորութիւն և թողնում մարդու մտքի վրա, վորը յերկմը չէ մոռացվում: Վորովհետև թանգարանի սենյակների հատակները ծածկված են գորգերով, սահմանված է կանոն, վորով այցելուները նախասենյակում պետք է հանեն վոտնամանները:

149. ԽՐՃԻՑՈՒՄ

Ինչքան ել զիշերը նստել է,
ինչքան ել վողջ գյուղը քնած,
ներս մտիր այս խրճիթը, նայիր,
տես թե ինչ են անում նրանք:

Ճրագը ախուր, մերձիման,
հեկեկում է կարծես մրում,
յերեքը, զլուխներ հակած,
կարդում ու վիճում են թունդ:

Յերեքն ել կոմյերիտ տղերք են,
քարտուղարն է մեկը բջիջի.
ամեն ոք նրանք զալիս են,
հավաքվում, կարդում Իլլիշին:

Խրճիթի սև ու գորշ պատից
ամեն ոք նայում է Իլլիշը,

ժպտում ե, կարծես թե սրտից,
 ժպտում ե նրանց, յերեքին:

Գիշերը անցել է շատ,
 հեկեկում է ճրագը մթում.
 Իլիէշը նայում է անթարթ,
 ու նրանք դեռ կարգում են, վիճում:

150. ՂՐԻՄԻ ՍԱՍՈՒԼԸ

Սորերգային կարգերում մամուլը հսկայական, նշանակութիւն ունի: Նա մասաները վոչ միայն իրագեկ ե պահում ներքին ու արտաքին կյանքի դեպքերին ու ընթացքին, վոչ միայն մեր յերկրում կատարվող հսկայական շինարարութեան հայելին ե, այլ և բանվորա-գյուղացիական, աշխատավորական մասսաների կազմակերպողը նրա նախաձեռնութեան, աննկուն կամքի ու ձգտումների թարգմանը, նրա ինքնագործունեութեանը ընթացք և ուղղում տվողը: Նա բանվոր դասակարգի, նրա առաջապահ կուսակցութեան հսկող անքն ե, վոր իր բանվոր ու գյուղացի թղթակիցները միջոցով խարազանում ե բացերը, մերկացնում սխալները, պատռում դիմակները, քննադատում, ուղղում, կռվի հրավիրում, վտճիբներ կասեցնում և ուղիներ հարթում: Բանվորական մամուլի այդ հսկայական կազմակերպող ու շինարար դերը շատ լավ ե հասկանում խորհրդային իշխանութիւնը և ամեն կերպ զարկ ե տալիս մամուլի տարածմանը: Ներկայումս Ղրիմում մենք ունենք հետևյալ պարբերական հրատարակութիւնները—շրջանային «Կարմիր Ղրիմ» որաթերթը «Նար Կոյուլ» յերկշաբաթաթերթը, Սևաստոպոլի «Կոմունայի Փարոս» որաթերթը, Նույն տեղի կարմիր նավատորմային լրագիրը, Կերչի «Կարմիր Կեչ» լրագիրը, Կերչի մետաղագործարանի «Կոմուն» թերթը: արանք բոլորը ուսներեն լեզվով: Թաթարերեն հրատարակվում են—«Յենի Իուլլյա» որաթերթը, Յաւ-Կագե» կոմյերիտական թերթը, «Կոզ-Այսըն» մանկական հանդեսը, «Ոկու. Իւլերի» հանդեսը, նվիրված ժողովրդական լուսավորութեան խնդիրներին և «Իւլերի» հանդեսը:

Ղրիմի մանր ազգութիւնների քանակը ու նրանցից ամեն մեկի փոքրաթիվ լինելը հնարավորութիւն չեն տալիս նրանց լեզուներով ևս պարբերականներ հրատարակել: Այդ ուղղութեամբ կատարված մի յերկու փորձերը (գերմաներեն ու հայերեն) անհաջողութեան մատնվեցին:

Այդ զգալի պահասը լրացվում է ու պետք է լրացվի մի կողմից—ուղևորական մամուլը ավելի լայն տարածելով ազգային փոքրամասնությունների մեջ և ապա՝ տարածելով Արիմից դուրս հրատարակվող ազգային պարբերականները:

Պետք է ասել, վոր Արիմի հայ աշխատավորության մեջ հայկական մամուլը, դժբախտաբար, շատ քիչ է տարածված. այն ինչ Պորհրդային Հայաստանում, Վրաստանում (Քիֆլիս) Բաղվում և նույն իսկ Հյուսիսային Կովկասում մենք ունենք տասնյակ պարբերականներ թե, ընդհանուր-քաղաքական, թե՛ դուրսական, կոմյունիստական, պիոներական, գեղարվեստական, հակակրոնական և այլն:

Մենք ամեն կերպ պետք է աշխատենք տարածել խորհրդային Հայ մամուլը զրկմաքնակ հայ աշխատավորության մեջ:

Յ Ա Ն Կ

Եջ

1. Յերգու խոսք Ս ի մ. Հ ա մ ա լ յ ա ն . . . 3

I. Աւելարհագրական մասը

1. Ղբիմը	Ս. Սարգարլան և Հ. Հովակիմյան	5
2. Ռուսաստանից դեպի Ղբիմ	Ո. Լըչագրինա	7
3. Ղբիմի մակերևութը	Հ. Հովակիմյան	9
4. Զատըր-Դաղ	Ո. Լըչագրինա	11
5. Դեմերջի սարը	Ս ի մ. Բ ա բ ի լ յ ա ն	11
6. Ղբիմի կլիման	Հ. Հովակիմյան	12
7. Ղբիմի ջրերը, գետերն ու լճերը	»	16
8. Սև ծովը	»	20
9. Փոթորիկ Սև ծովի վրա	Ս ի մ. Բ ա բ ի լ յ ա ն	21
10. Ծովը	Մ. Գոբելի	22
11. Ծովափին	Վ. Ն. Անոփյան	22
12. Ղբիմի հողերը	Հ. Հովակիմյան	23
13. Սիմֆերոպոլի աշխատ. դիրքը	Վ. Առշիսով	24
14. Ղբիմի վայրի կենդանիները	Հ. Հովակիմյան	27
15. Ղբիմի բուսականութունը	»	28
16. Ղբիմի հարավային ասիլը	«Աշխ. շուրջը» գրքից	29
17. Սիմֆերոպոլից Յալթա	Ս ի մ. Բ ա բ ի լ յ ա ն	30
18. Ալու-Դաղին	Ս ի մ. Բ ա բ ի լ յ ա ն	31
19. Ղարասուբաղարն անց, ու ներկայում Գրոֆ. Երնստ	32
20. Հին Ղբիմը	Ս. Սարգարլան	34
21. Թեոգոսիան առաջ և այժմ	»	35
22. Սև Ծովին	Ս ի մ. Բ ա բ ի լ յ ա ն	37
23. Յերեք մեծ գիտնականներ	38

II. Ազգաբնակությունը

24. Ո՞վ և Ղբիմում ապրում ու աշխատում Ո. Լըչագրինա	41
25. Ղբիմի ազգաբնակչությունը	Ս. Սարգարլան 42
26. Ղբիմի Հայերը	» 45
27. Վեր ժամանակից Ղբիմում հայեր կան Ս ի մ. Բ ա բ ի լ յ ա ն	46
28. ՂբիմահայուՅթյան անցյալն ու ներկան Ս ի մ. Հ ա մ ա լ յ ա ն	47
29. Կուլտուրական աշխատ. հայերի մեջ Ս. Սարգարլան	48
30. Ռուսները և Ուկրայինացիները	» 50
31. Ղբիմի մանր ազգութունները	Ս ի մ. Հ ա մ ա լ յ ա ն 51

32. «Հայկազեն» գյուղը	Հ. Հովակիմյան	54
33. Հրեա աշխատավորութ. Ղրիմում . . .	Ս. Սարգսյան	56
34. Հրեաները Հոկա. հեղափ. Ղրիմում . . .	»	58
35. Թեղ-Պայ	Ո. Լըշադինյան	59
36. Պատգամավորուհին	Անուշ	62
37. Մեր յեզրայրական Մեռեթյունը . . .	Սիմ. Համալյան	63

III. Ղրիմի Թաթարները

38. Թաթարները	Ս. Սարգսյան	65
39. Խնչպես էլին ապրում Թաթար գյուղացիք հին ժամանակ	»	67
40. Բարչիտարալը	Ա. Միցկիևիչ—Վոն. Անոփյան	67
41. Ինչի մասին են խոսում մոռացված գերեզմանները	Աբրամով	68
42. Թաթարների գաղթը Ղրիմից	Մի հիշատակարանից	69
43. Գաղթած գյուղում	Սիմ. Բարեյան	71
44. Ղրիմի հերոս Ալիմը	Ն. Մարքս	71
45. Կոչի գյուղի թաթարները	Ն. Իվանով	74
46. Ձերշմերև	Ն. Մարքս	79
47. Հոկտեմբերից հետո	Սիմ. Համալյան	81
48. Դեպի գործարան	»	81
49. Հոկտեմբերն ու թաթար գյուղացին	»	82
50. Յանալիֆ	»	83

IV. Հեղափոխական շարժումներ

51. Հեղափոխություն	Հ. Հակոբյան	85
52. Հունվարի 9-ը	»	86
53. 1905 թիվը Ղրիմում	«Իստ-պարտ»-ից	87
54. Լեյտենանտ Շմիդը	Ս. Սարգսյանը	89
55. Հաղթանակը	Մ. Գարբիշյան	91
56. Փետրվարի հեղափոխությունը	«Դեպի նոր կյանք»	92
57. Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը	»	94
58. Վ. Ի. Լենին	»	96
59. Բայըլեիկների բուժը	«Իստ-պարտ»-ից	97
60. Գոսնվեց կոմունարները	»	100
61. Ստեփան Շահումյան	»	102
62. Ապստամբությունը քարահանքերում «Իստ-պարտ»-ից	»	103
63. Կանաչ—կարմիրները	»	104
64. Պերեկոպի գրավումը	»	108
65. Կարմիր Բանակը	»	109
66. Սիվաչը	Սիմ. Բարեյան	110
67. Պերեկոպի սառումը	«Կարմիր Ղրիմ»-ից	111
68. Մ. Վ. Ֆրունզե	»	112
69. Հրդեհ Հոկտեմբերյան	Վոն. Անոփյան	113
70. Պարիզի Կոմունան	«Դեպի նոր կյանք»	114
71. Խտերնացիոնալ	Թարգմ. Յեղ. Չարևնյ	117

72. Մոսկրը	117
73. Մարտի 8-ը	«Դեպի նոր կյանք» . . . 118
74. Մայիսի մեկը	121
75. »	Ստ. Ջորջան . . . 122
76. Ալ. Մյասնիկյան	Մ. Լյուբիմովան . . . 124
77. Կոմիզ դեռ չի վերջացել	Սիմ. Համալյան . . . 125
78. Ի. Վ. Ստալին	127
79. Մինչև վերջ	Սիմ. Բարբյան . . . 128

V. Գրիմի արդյունաբերությունը

80. Դրիմի հանքերը	Ս. Սարգսյան . . . 129
81. Կերչի վիթխարին	» . . . 130
82. Աշխատանքի յերգը	Հ. Հակոբյան . . . 132
83. Մետաղ աւլիս ես	«Домна» թերթից . . . 132
84. Հնոցի աշխատանքը	«Кр. Керчь» . . . 133
85. Հնոց	Ս. Սարգսյան . . . 135
86. Պահածոների գործարանները	» . . . 135
87. Պահածոների գործարանում	Ո. Լըչագինա . . . 137
88. Տեխատիլ բանվորի յերգը	Հ. Հակոբյան . . . 140
89. Ծխախոտագործութուն	141
90. Թեոդոսիայի ձխախոտի գործարանում	«Кр. Крым» թերթից . . . 142
91. Գործարանում	Հ. Հակոբյան . . . 145
92. Կաշվի գործարանում	Մ. Արմեն . . . 146
93. Պերեկուպի դաշտերում	Սիմ. Բարբյան . . . 150
94. Աղի արհեստավարերում	Զեկլի . . . 150
95. Սիվաշ	» . . . 154
96. Կերչի ձկնորսութունը	«Кр. Керчь» թերթից . . . 155
97. Դրիմի առևար. նավահանգիստները Տալլերեր	160
98. Եախալորին	Գր. Սահակյան . . . 163
99. Տնայնագործութունը Դրիմում	Մ. Լյուբիմովան . . . 163
100. Կուսակց. XIV կոնֆ. վորոշումներից	165
101. Տնայնագործական կոոպերացիան Մ. Լյուբիմովան	165
102. Սարկութունից դեպի ազատ կյանք. «Կուստար» ժողովածվից	167
103. Վ. Ի. Լենինը անախազ. կոոպեր. մասին	170

VI. Գրիմի գյուղատնտեսությունը

104. Հողաշինարարութունը Դրիմում	Ս. Սարգսյան . . . 171
105. Պաղատու ալգինների բերքահավաքը	173
106. Խաղողի մշակութ. և դինեգործութ. Վերներ	174
107. Խաղողի ալգինները	Ս. Սարգսյան . . . 177

108.	Անանապատութիւնը Ղրիմում . . .	Ս. Սարգսրյան . . .	180
109.	Հաղորդակցութիւն միջոցները . . .	»	183
110.	Արգելված անասունները Ղրիմում . . .	Ն. Իվանովա . . .	185
111.	Պողարուծութիւնը Ղրիմում . . .	Ս. Սարգսրյան . . .	188
112.	Նիկիտայի աղին . . .	Վ. Մ. Վ. . .	190
113.	Աչտեղ, վորտեղ վարում է արակաօրը . . .		195
114.	Տրակաօրը . . .	Սիմ. Բարբիլյան . . .	196
115.	Սև գետի ջրամբարը . . .	«Քր. Крым»-ից . . .	197
116.	«Սավլուկ-Սու» արտիլը . . .	»	197
117.	«Կարմիր» խորհրդ. անտեսութիւնը . . .	»	199
118.	Ինչպե՞ս եմ աշխատում ամառը . . .	Ո. Լըչազիչևա . . .	201
119.	Բազար-Ջալլա . . .	«Քր. Крым»-ից . . .	205
120.	Անձրեղ . . .	Սիմ. Բարբիլյան . . .	208
121.	Կոմունարները . . .	Դեմիյան Բեդյըյ . . .	207

VII. Ղրիմը—բուժարան

122.	«Իվադիա» դուղացիական կորուրաը . «Քր. Крым»-ից . . .	210	
123.	Լեվադիայի գեղջկական . . .	Սիմ. Բարբիլյան . . .	213
124.	Մանկական սանատորիա . . .	«Քր. Крым»-ից . . .	213
124.	Յալտա . . .	Ս. Սարգսրյան . . .	214
125.	Ալուշտա . . .	»	216
126.	Ալուպկալուծ . . .	Սիմ. Բարբիլյան . . .	216
127.	Սևաստոպոլի ֆիզիկ. ինստիտուտը . «Քր. Крым»-ից . . .	217	
128.	Ցեխի բժշկութիւնը . . .	Ն. Իվանովա . . .	217
129.	Զոկրակ . . .		221
130.	Յելպատորիա . . .	Բ. Գրոսման . . .	222
131.	«Դոլուր» ստողջարանը . . .	Սիմ. Բարբիլյան . . .	224
132.	Զոկրակի բուժիչ ցեխը . . .		225
133.	Հանգստի տանը . . .	Դ. Դեմիլրճյան . . .	226

VIII. Ղրիմի հնգամյակը

134.	Հնգամյա պլանը . . .		
------	---------------------	--	--

IX. խորհրդային, ազգային, կուլտուրական երևաւորութիւն

135.	Ինչպե՞ս ե կազմակերպված խորհրդ. իշանութիւնը Ղրիմում . . .	Սիմ. Համալլյան . . .	233
136.	Ազգային քաղաքականութիւնը . . .	»	234
137.	Ազգային շինարարութիւնը . . .	»	235
138.	Մեր կողերատիվը . . .	Անուշ . . .	237
139.	Պրոֆմիութիւնները Ղրիմում . . .	Սիմ. Համալլյան . . .	238
140.	Մեր աշխատանքը . . .	»	239
141.	Կուլտուրական շինարարութիւն . . .	»	240
142.	Կորչի անգրագիտութիւնը . . .	»	242
143.	Հարյուր յերեսուն . . .	«Քր. Крым»-ից . . .	243
144.	Զինվում ենք դիտութիւնմը . . .	Սիմ. Համալլյան . . .	244

Գրականութիւն
Սիմ. Բարբիլյան

